

LUND UNIVERSITY

I moralens, produktionens och det sunda förnuftets namn : det svenska högerpartiets skolpolitik 1904-1962

Lundahl, Lisbeth

1989

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Lundahl, L. (1989). *I moralens, produktionens och det sunda förnuftets namn : det svenska högerpartiets skolpolitik 1904-1962*. [Doktorsavhandling (monografi)].

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Lisbeth Lundahl

I MORALENS, PRODUKTIONENS OCH DET SUNDA FÖRNUFTETS NAMN

Det svenska högerpartiets skolpolitik 1904 - 1962

Pedagogiska institutionen
Lunds universitet

I moralens, produktionens och det sunda förnuftets namn

Den svenska högerens skolpolitik 1904 - 1962

Lisbeth Lundahl

FK, Sm

AKADEMISK AVHANDLING, som för avläggande av filosofie doktorexamen vid Samhällsvetenskapliga fakulteten, Lunds universitet, kommer att offentligen försvaras i Hörsal 116, Eden, S. Lasarettsområdet, Lund, fredagen den 10 mars 1989, kl 10.00.

Lund, 1989

Organization LUND UNIVERSITY Department of Education Box 199, S-221 00 Lund, Sweden	Document name DOCTORAL DISSERTATION	
	Date of issue March 10, 1989	
	CODEN: LUSADG/(SAPE - 1016)/1-221/(1989).	
Author(s) Lisbeth Lundahl	Sponsoring organization	
Title and subtitle In the Name of Christian Morality, Productivity and Sound Reason. The education policy of the Swedish Conservative Party 1904 - 1962. [In Swedish with a Summary in English.]		
Abstract The aim of the thesis is primarily to describe and analyze the policy of the Swedish Conservative Party between 1904 and 1962 concerning primary and secondary schooling. The main questions posed are: What role and importance did the Conservative Party attach to popular education at different periods of time? What aspects of education did the party seek to influence and control? How was Conservative education policy actually formed? Recurrent themes in the Conservative education policy are delineated, and continuity and change in its aims, content and methods over time are analyzed. In the thesis education policy is related to the Conservative Party itself, i.e. to its politics and ideology in general and to the strength and position of the party at different times. The party and not the individual politician is regarded as the main actor. Secondly, Conservative education policy is related primarily to the development of common, compulsory education and the political struggle surrounding it. Thirdly Conservative politics and the struggle over popular education is related to existing class conditions. Up to World War II the education policy was almost exclusively aimed at repelling attacks, on the dual school system and of the Christian and moral character of mass education, that threatened the existing division of labour and thus the prevailing social order. After World War II schooling as a means of increasing competitiveness and productivity appeared as a new theme in Conservative education policy. An early division (differentiation) of students within the school system is a central theme over the years of the school policy of the Conservative Party. The party has fairly consistently tried to cut the costs of popular education, and to channel more money into higher education. It should also be pointed out that the silent rule of the Conservative education policy seems to have been that schooling should be kept apart from politics!		
Key words Politics of education, Conservative Party, Sweden, history of education, sociology of education, primary and secondary schooling, education policy.		
Classification system and/or index terms (if any)		
Supplementary bibliographical information	Language Swedish	
ISSN and key title	ISBN 91 - 7900 - 646 - 9	
Recipient's notes	Number of pages X + 221	Price
	Security classification	

Distribution by (name and address)

Department of Education, Lund university, Box 199, S-221 00 Lund, Sweden.

I, the undersigned, being the copyright owner of the abstract of the above-mentioned dissertation, hereby grant all reference sources permission to publish and disseminate the abstract of the above-mentioned dissertation.

Signature _____

Date _____

I moralens, produktionens och det sunda förnuftets namn

Lundahl, Lisbeth: I moralens, produktionens och det sunda förnuftets namn. Det svenska högerpartiets skolpolitik 1904-1962. [In the Name of Christian Morality, Productivity and Sound Reason. The Education Policy of the Swedish Conservative Party 1904 - 1962.]

Swedish, Summary in English.

Department of Education, Lund University. Umeå 1989, X + 221 pp. Monograph.

ISBN 91 - 7900 - 646 - 9.

Abstract

The aim of the thesis is primarily to describe and analyze the policy of the Swedish Conservative Party between 1904 and 1962 concerning primary and secondary schooling. The main questions posed are: What role and importance did the Conservative Party attach to popular education at different periods of time? What aspects of education did the party seek to influence and control? How was Conservative education policy actually formed? Recurrent themes in the Conservative education policy are delineated, and continuity and change in its aims, content and methods over time are analyzed. In the thesis education policy is related to the Conservative Party itself, i.e. to its politics and ideology in general and to the strength and position of the party at different times. The party and not the individual politician is regarded as the main actor. Secondly, Conservative education policy is related primarily to the development of common, compulsory education and the political struggle surrounding it. Thirdly Conservative politics and the struggle over popular education is related to existing class conditions.

Up to World War II the education policy was almost exclusively aimed at repelling attacks, on the dual school system and of the Christian and moral character of mass education, that threatened the existing division of labour and thus the prevailing social order. After World War II schooling as a means of increasing competitiveness and productivity appeared as a new theme in Conservative education policy. An early division (differentiation) of students within the school system is a central theme over the years of the school policy of the Conservative Party. The party has fairly consistently tried to cut the costs of popular education, and to channel more money into higher education. It should also be pointed out that the silent rule of the Conservative education policy seems to have been that schooling should be kept apart from politics!

Key-words: Politics of education, Conservative Party, Sweden, history of education, sociology of education, primary and secondary schooling, education policy.

Lisbeth Lundahl

**I MORALENS, PRODUKTIONENS
OCH DET SUNDA FÖRNUFTETS NAMN**

Det svenska högerpartiets skolpolitik 1904 - 1962

Pedagogiska institutionen
Lunds universitet

Sättning: Tolydaklu & Cie, Umeå

Tryck: Umeå Universitets Tryckeri, 1989

Distribution: Pedagogiska institutionen, Lunds universitet, Box 199, S-221 00 Lund

© Lisbeth Lundahl
ISBN 91-7900-646-9

FÖRORD

Denna doktorsavhandling är ett utpräglat "enkvinnoarbete". Forskningen om högerpartiets skolpolitik har inte ingått i något större projekt eller bedrivits inom ett forskarlag. Avhandlingen har inte tillkommit på någon annans uppdrag än mitt eget. I en sådan situation åtnjuter man som doktorand förvisso stor frihet och andra fördelar, men arbetet riskerar lätt att kännas ensamt och tungt. Att mitt forskningsarbete om högerpartiets utbildningspolitik faktiskt mycket sällan känts vare sig isolerat eller tråkigt, beror dels på ämnet, som visat sig förbluffande innehållsrikt, mångbottnat och därför fängslande. Men också, och inte minst, på att jag haft rika möjligheter att ventilera och diskutera mina avhandlingsplaner och kapitelutkast efter hand som de vuxit fram.

Först och främst har jag flera seminariegrupper att tacka för sådan hjälp. Det gäller i synnerhet det handledningsseminarium vid pedagogiska institutionen i Lund, som letts av min handledare, professor emeritus Göte Klingberg. I handledningsseminariet har jag under åren 1981-1987 deltagit i en lång rad stimulerande och roliga diskussioner av mitt eget och de andra seminariedeltagarnas arbeten. Att seminariet har blivit långlivat och ovanligt fruktbart, beror, som jag ser det, på att samtliga deltagare alltid varit pålästa och generösa med konstruktiva synpunkter och förslag. En av seminariedeltagarna, Sven-Åke Selander, vill jag särskilt tacka för hans insatser som opponent på mitt slutseminarium. Slutligen: utan det obetingade stöd för mitt avhandlingsarbete som Göte Klingberg givit, skulle detta blivit ett långt besvärligare företag än det nu blev!

Jag har vidare haft förmånen att på ett relativt tidigt stadium av arbetet få presentera en version av min avhandlingsplan på docent Torbjörn Vallinders forskarseminarium vid statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet, och där få synpunkter, som jag haft god hjälp av i det fortsatta arbetet.

Det tredje seminariet är det s k lunchseminariet - en tvärvetenskaplig grupp av kvinnliga forskare vid Umeå universitet - som genom sitt breda kunnande och erfarenhet, inte minst av att doktorera, har varit ett fast stöd i avhandlingsarbetets något neurotiska sluske.

För genomläsning av och goda synpunkter på avhandlingsmanuset vill jag särskilt tacka Ingrid Nilsson och Mats Andersson, pedagogiska institutionen samt Torbjörn Vallinder, Per Albinsson och Torbjörn Aronsson, statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet. Jag tänker också med tacksamhet på den vänliga hjälp jag fick hösten 1988 av den nu bortgångne professor emeritus Pär-Erik Back, Umeå universitet.

Förloppet från den första skissen till forskningsplan till det tryckfärdiga

avhandlingsmanuskriptet har förkortats och underlättats högst väsentligt med hjälp av persondatorer och ordbehandlingsteknik. Att användningen av den moderna tekniken fungerat så väl som den har, beror till stor del på den kunniga och generösa hjälp som jag haft att tillgå i Kjell-Åke Holmberg, institutionen för informationsbehandling/ADB, Lunds universitet, och Tommy Lyxell på pedagogiska institutionen, Umeå universitet. Jag vill också särskilt tacka Christina Florin, Leif Lindberg och Ingeborg Moqvist för att de hjälpte mig med den sista korrekturläsningen. De eventuella fel som kvarstår beror på mig.

Till slut vill jag tacka Daniel inte minst för att han *inte* läste avhandlingsmanuskriptet förrän det var klart.

Umeå, februari 1989

Lisbeth Lundahl

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

DEL I

Kapitel 1 Att studera högerpartiets utbildningspolitik	1
1.1 Frågeställningen och dess bakgrund	1
<i>1.1.1 Inledande 1 1.1.2 Om valet av tidsperiod 2 1.1.3 Högern och dess skolpolitik: specificering och avgränsningar 3</i>	
1.2 Översiktligt om partiernas utbildningspolitik i svensk och internationell forskning	4
1.3 Att studera ett partis utbildningspolitik	9
<i>1.3.1 Inledande 9 1.3.2 Parti - skolpolitik - skola 10 1.3.3 Med den politiska aktören och det rationella handlandet i centrum 11 1.3.4 Kritiken mot den aktörs- och reforminriktade skolforskningen 14 1.3.5 En klass- och maktfråga 15 1.3.6 Några utgångspunkter för det fortsatta arbetet 16</i>	
1.4 Precisering av avhandlingens frågeställningar	19
1.5 Källorna	20
1.6 Avhandlingens uppläggning	23
Kapitel 2 Den svenska högern 1904 - 1962	26
2.1 Inledning	26
2.2 Högerns organisering, styrka och sociala bas	26
<i>2.2.1 "Till försvar mot radikala nedrivningsförsök" 26 2.2.2 Högerns styrka 29 2.2.3 Ett företag- och tjänstemannaparti 30 2.2.4 Relationerna till SAF 32</i>	
2.3 Några huvuddrag i högerpolitiken 1904-62	33
<i>2.3.1 Inledande 33 2.3.2 Tiden 1904 - 1930-talets början 33 2.3.3 1930-talets början - början av 1960-talet 35</i>	
2.4 Några drag i den svenska högerns idéutveckling	38
<i>2.4.1 Högerideologin i perspektiv 38 2.4.2 Högerprogrammen 40 2.4.3 Social-konservativa och ekonomiskt-liberala drag 41 2.4.4 Skillnader i makt och ägande 43 2.4.5 Samhällsordningens stöttepelare 44 2.4.6 Självbild och bilden av motståndarna 46</i>	

DEL II

Kapitel 3 1904-1917. Till värn mot vänsterns upplösningsarbete	49
---	-----------

3.1 Inledning	49
3.1.1 <i>Svensk höger under omvandling</i>	49
3.1.2 <i>Skolan i sekelskiftets politiska strider</i>	50
3.2 Skolan i den konservativa idédebatten	51
3.2.1 <i>Inledning</i>	51
3.2.2 <i>"Unghögern" om skola och utbildning</i>	52
3.2.3 <i>Den moderata konservatismens utbildningsuppfattning</i>	53
3.2.4 <i>"Den moderna pjosk-pedagojan". Konservativ läroverkskritik</i>	54
3.2.5 <i>Sammanfattande om den konservativa utbildningsdiskussionen under det tidiga 1900-talet</i>	55
3.3 Utbildnings- och uppfostringsfrågornas ställning inom AVF	56
3.3.1 <i>Skolan en andrarangsfråga för det unga högerpartiet</i>	56
3.3.2 <i>Ett försök att organisera de konservativa folkskollärarna</i>	57
3.4 Folkskolan en kyrkans tjänarinna	58
3.4.1 <i>Inledning</i>	58
3.4.2 <i>Mot katekesens fiender</i>	59
3.4.3 <i>Ledningen av folkskolan och läroverk</i>	61
3.5 En förändring av folkundervisningen i praktisk riktning	63
3.6 De kommunala mellanskolorna och botten-skoletanken	66
3.7 Avslutande: skolpolitik som det möjligas konst	68

Kapitel 4 1918 - 1932. Upp till kamp om skolan **70**

4.1 Inledning	70
4.1.1 <i>Skärpta motsättningar</i>	70
4.1.2 <i>Skolfrågorna blir en partiangelägenhet</i>	71
4.2 För ett trygghet av folkskolans kristendomsundervisning	72
4.2.1 <i>1920-talet, högern och kristendomsundervisningen</i>	72
4.2.2 <i>Militanta angrepp på den nya undervisningsplanen</i>	74
4.2.3 <i>Den vinnande högerlinjen: kristendomsundervisning, men med mått</i>	75
4.2.4 <i>Högern och den bolsjevikiska gudlöshetspropagandan</i>	77
4.2.5 <i>Sammanfattningsvis: Hur viktiga var kristendomsfrågorna för högern?</i>	80
4.3 Kommunernas självbestämmanderätt och halvtidsläsningen i folkskolan	81
4.3.1 <i>Inledning</i>	81
4.3.2 <i>En ny "folkrörelse" och dess språkrör</i>	82
4.3.3 <i>Missnöjet organiseras</i>	84
4.3.4 <i>Högerpartiet och kommunernas självbestämmanderätt</i>	85
4.4 Botten-skolereformen - "ett försök att socialisera landets andliga tillgångar"	87
4.4.1 <i>En stor politisk fråga för högern</i>	87
4.4.2 <i>Att hålla den högre utbildningen undan obehöriga reformförsök</i>	92
4.4.3 <i>Vad högerns strid om botten-skolan gällde</i>	93
4.4.4 <i>En utbildning avpassad efter flickornas behov</i>	95
4.4.5 <i>Vad betydde 1927 års skolbeslut för högern?</i>	97
4.5 Högerns skolpolitik 1918 - 1932: några kommentarer	98

Kapitel 5 1932 - 1945. I skuggan av kriget: en skola i samhällets och den andliga beredskapens tjänst **101**

5.1 Högern och skolfrågorna under 1930-talet och beredskapsåren	101
<i>5.1.1 Folkligt organiserad kapitalism och samförståndspolitik 101 5.1.2 Högerns positioner och uppgifter 102 5.1.3 Färre konfrontationer om skolan 103 5.1.4 Skolan i 1930- och 40-talets högerpolitik 104</i>	
5.2 "En gård av social rättvisa åt landsbygdens barn"	105
<i>5.2.1 Den tilltagande flykten från landsbygden 105 5.2.2 Det sjunde skolåret och utjämningen mellan stad och land 107 5.2.3 Folkskolans modernisering och rationalisering 109 5.2.4 "Plogen eller boken?" 110</i>	
5.3 Obligatorisk utbildning i hemvård för unga kvinnor	112
<i>5.3.1 "En sakligt måttfull, i bästa mening praktisk motion" 112 5.3.2 Skäl för en hemvårdsutbildning 113 5.3.3 Om den politiska enigheten i kvinnofrågor, ännu en gång 115</i>	
5.4 Beredskapsårens pedagogik och efterkrigstidens skola	116
<i>5.4.1 Inledande om högern och 1940 års skolutredning 116 5.4.2 En utveckling om Gösta Bagge som skolpolitiker 118 5.4.3 Karaktärsfostran och värtjänstutbildning 119 5.4.4 Bottenskola - parallellskola ännu en gång 120 5.4.5 En utbildning för framtiden 122</i>	
5.5 Sammanfattande kommentarer	125
 Kapitel 6 1946 - 1962. Ja till en bättre skola?	 127
6.1 Högerparti och konservativ skolpolitik efter andra världskriget	127
<i>6.1.1 Mellan radikalkonservatism och liberalism 127 6.1.2 Högern och efterkrigstidens skola: en motsägelsefull historia 129</i>	
6.2 Högern och enhetsskolans framväxt	130
<i>6.2.1 Skolkommissionens "pedagogiska jättebin" 130 6.2.2 Tilltagande kritik mot försöksverksamheten 132 6.2.3 Skolberedningen, Visbykompromissen och högerns interna skoluppgörelse 133 6.2.4 Högern och skolberedningen - en utveckling 135 6.2.5 Grundskola med förbehåll 136</i>	
6.3 "Atomtidsåldern kräver: hjärnorna fram!"	137
<i>6.3.1 Förlängd utbildning för förhöjd produktivitet 137 6.3.2 Enhetsskolan, vardagen och atomtidsåldern 139 6.3.3 Om nödvändigheten av en tidig uppdelning av eleverna 140 6.3.4 Yrkesutbildningen i och ovanpå grundskolan 142 6.3.5 Högern, vetenskapen och annan sakkunskap 144</i>	
6.4 Skolans fostrande roll	147
<i>6.4.1 Inledning 147 6.4.2 Kristen fostran en partisak? 147 6.4.3 Fostran för frihet och framsteg 148</i>	
6.5 Skolan som besparingsobjekt	150
<i>6.5.1 Besparingar i ekonomiskt och uppfostrande syfte 150 6.5.2 Frågan om fria skolmåltider 152</i>	
6.6 Avslutande om högern och efterkrigstidens skola	156

DEL III

Kapitel 7 Perspektiv på högerens skolpolitik 1904 - 1962	158
7.1 Inledning	158
7.2 Högerens utbildningspolitik 1904-1962 med några mått mätt	158
7.3 Skolans övergripande uppgifter	164
7.3.1 Inledning 164 7.3.2 En skola i takt med tiden? Stabilitet och förändring i högerpartiets utbildningspolitik 164 7.3.3 Ett medel för att avskräcka och attrahera 166	
7.4 De frågor kampen gällde	167
7.4.1 Först och främst: en tidig uppdelning på olika utbildningsvägar 167 7.4.2 Skolans uppfostrarroll 170 7.4.3 Skolans styrning och kontroll 171	
7.5 Formandet av en konservativ skolpolitik	175
7.5.1 Inledning 175 7.5.2 Den frånvarande idédiskussionen om skola och bildning 176 7.5.3 Interna motsättningar 178 7.5.4 Den konservativa skolpolitikens inspiratörer och ingenjörer 179 7.5.5 Högern, skolan och "den socialdemokratiska staten" 180 7.5.6 Avslutande om högern och det politiska 182	
Kapitel 8 Epilog: sjuttio- och åttiotal	184
8.1 Inledning	184
8.2 I ett internationellt perspektiv	184
8.2.1 Internationell högeroffensiv 184 8.2.2 Utbildningsfrågorna i högerpolitikens centrum 186 8.2.3 Ordning och resultat 187 8.2.4 Fri konkurrens och privata initiativ 189 8.2.5 Utbildning och fostran till det manuella arbetet 190 8.2.6 Avslutande om de internationella parallellerna 191	
8.3 En ny svensk högerpolitik på skolans område?	192
Kapitel 9 Summary	195
Källor och litteratur	205
Personregister	219

KAPITEL 1

ATT STUDERA HÖGERPARTIETS UTBILDNINGSPOLITIK

1.1 Frågeställningen och dess bakgrund

1.1.1 Inledande

Den allmänna skolan är ständigt föremål för politiska motsättningar. Dessa kan visserligen avta tidvis, men gör sig strax gällande igen. Striden handlar ytterst om skolans övergripande uppgifter, om skolan som sammanhållande kitt och som verktyg för samhällets omvandling. Trots att de politiska partierna spelar en nyckelroll i denna strid och i besluten som fattas om skola och utbildning, är det märkvärdigt få utbildningshistoriska arbeten - svenska såväl som internationella - som satt partierna i centrum och försökt belysa deras handlande i utbildnings- och uppfostringsfrågor på något mera systematiskt sätt. Detta är så mycket underligare, som skolans utveckling under 1900-talet i hög grad, och inte minst i den skolhistoriska forskningen, setts som en parlamentarisk produkt.

Den svenska högerns historia väntar fortfarande på att bli skriven. Till skillnad från t ex de brittiska, västtyska och norska konservativa partierna har högern i Sverige bara behandlats styckevis och delat i vetenskapliga sammanhang.¹ Det saknas också en samlad beskrivning av svensk konservativ utbildningssyn och utbildningspolitik. Vilken betydelse folkundervisningen har och har haft för borgerligheten vid skilda tidpunkter har det ibland spekulerats om, men konkreta beskrivningar och analyser saknas i stort sett helt. En av anledningarna till att studera högerpartiets utbildningspolitik har helt enkelt varit att stilla en nyfikenhet på denna punkt. Jag ville få svar på frågor om hur stor vikt högern tillmätt den politiska kampen om den allmänna skolan, med vilka medel och med

¹ Jag återkommer till en genomgång av de svenska vetenskapliga arbetena om högerpartiet och svensk modern konservatism. Om det brittiska konservativa partiet, se t ex *Gamble* (1974), *Gash m fl* (1977), *Lindsay & Harrington* (1979), *Layton-Henry* (1980) och *Norton & Aughey* (1981). Västtyska CDU och CSU har behandlats av bl a *Schumann*, (1974), *Grebing* (1974), och *Mintzel* (1977). *Kaartvedt m fl* (1984) har presenterat det norska Høyres historia i en fyra bandsutgåva (jfr också *Seip*, 1980). För internationella översikter, se t ex *Journal of Contemporary History* (1978), *Layton-Henry*, (1982) och *Elm* (1986).

vilken kraft partiet försökt försvara och utvidga sitt inflytande över skola och undervisning. De frågorna ställde jag mig inte minst mot bakgrund av Moderata samlingspartiets offensiv i utbildningsfrågor under 1970- och 80-talet. Är partiets intresse för frågorna och sättet att driva dem på nya, eller finns det historiska paralleller?

Den uppgift jag förelade mig själv blev att kartlägga och analysera den svenska högerens politik i utbildningsfrågor under en längre tidsperiod. Startpunkten sattes till partiets tillkomst strax efter sekelskiftet, slutpunkten sextio år senare, vid riksdagsbeslutet om nioårig grundskola. Jag ville framför allt beskriva och diskutera högerpartiets hållning till folkundervisningen, men också förbindelsen mellan folkskola och högre undervisning. Uppgiften tycktes till en början ganska enkel och rättfram. Den visade sig dock efterhand innehålla en mängd problem som inte blev lättare att lösa, då direkta förebilder i stort sett saknas.

1.1.2 Om valet av tidsperiod

Avhandlingen spänner över perioden 1904-1962, dvs går från det år då Allmänna Valmansförbundet grundades till året då riksdagen fattade beslut om ett allmänt införande av den nioåriga grundskolan. Den perioden omfattar en långvarig politisk kamp som på skolans område gällde hur länge barnen skulle gå en gemensam grundläggande utbildning och när och hur en uppdelning borde äga rum. Det hade varit frestande att gå ännu längre fram i tiden, till 1980-talet, som varit en tid av mycket aktiv skolpolitik från det konservativa partiets sida. Det hade å andra sidan helt säkert varit lättare att behandla ett betydligt kortare tidsavsnitt än det jag nu valde. Jag förkastade det förra alternativet, därför att det hade gjort en redan omfattande uppgift övermäktig. Jag har dock i en efterskrift kortfattat berört 1970- och 80-talets utveckling och något diskuterat högerens skolpolitik 1904-62 i ljuset av denna. Också det andra alternativet ratades, för att inte tappa huvudpoängen med arbetet, nämligen att ge en bild av de övergripande linjerna i ett partis skolpolitik under en längre period. Ytterligare en möjlighet vore naturligtvis att välja ut ett antal kortare tidsintervall under vilka högerens utbildningspolitik analyserades i detalj, eller att granska ett antal centrala skolpolitiska frågor. Jag menar dock att en sådan uppläggning skulle försvåra snarare än underlätta en korrekt beskrivning och analys. Med Andrews (1985) ord:

"This approach poses a number of difficulties however. It presupposes that other times and other activities were less significant in relation to the central concerns of the research; it runs the possible risk of interpreting a set of extraordinary circumstances as more generally applicable; and it does not enable us to explain why changes occurred over time, to understand continuities and apparent breaks in activity." (A.a., s 160)

De problem med urval och tolkningar som valet av en lång tidsperiod ställer, behandlas i avsnitten 1.3 och 1.5. Påpekas kan, att ett sådant val också kan innebära, att tänkbara fallgropar undviks. Som **Lundquist** (1984) påpekar, löper undersökningar med långa tidsperspektiv och komparativa studier mindre risk än andra att ensidigt förklara händelser och beslut som resultat av enskilda aktörers motiv och handlande. Det strukturella inslaget är så påtagligt, att det knappast går att tappa bort (se vidare avsnitt 1.3.3).

1.1.3 Högern och dess skolpolitik: specificering och avgränsningar

Jag har hittills omväxlande använt begreppen högern, högerpartiet, Allmänna Valmansförbundet och Moderata samlingspartiet. I fortsättningen används "högerpartiet" och "högern" som samlingsbeteckningar för de konservativa riksdagspartierna och riksorganisationen: Allmänna Valmansförbundet (AVF) 1904-1938, Högerns Riksorganisation 1938-1969 och Moderata samlingspartiet 1969 och fortfarande. Som högerpolitik kommer jag också att räkna agerande och uttalanden från partiets kvinno- och ungdomsförbund.

Mitt huvudintresse gäller högerns skolpolitik. Med skolpolitik avser jag ståndpunkter och handlande som rör den allmänna, grundläggande utbildningen. I fokus står alltså folkskolan, enhetsskolan och grundskolan. För att kunna belysa och analysera skolpolitik i denna mening, är det självfallet också viktigt att beakta frågor om tillträde till och utformningen av läroverksutbildningen, yrkesutbildningen och annan högre utbildning. Med utgångspunkt i frågor om den allmänna skolan behandlar jag därför också den högre utbildningen i denna avhandling.

På grund av materialets omfattning och tillgängliga resurser har jag tvingats avstå från en fullständig granskning av hela det utbildningspolitiska fältet. Jag har därför inte tagit upp frågor om uppfostran och utbildning av förskolebarn, vuxenutbildning, värnpliktsutbildning mm. Högerns krav och synpunkter beträffande lärarutbildning, lärarrekrytering, lärarlöner och andra lärarfrågor behandlas endast kortfattat och främst i relation till frågor om folkundervisningen. Jag tar inte heller i avhandlingen upp högerns interna utbildning och skolning av sina egna medlemmar.

Avhandlingen har därutöver begränsats till att gälla högerns rikspolitiska agerande. En betydande del av skolpolitiken förs emellertid på kommunal nivå och i skolan själv. Att relatera rikshögerns program och politik i utbildningsfrågor till den lokala politiken skulle naturligtvis fördjupa och komplettera bilden av den konservativa utbildningspolitiken. Också den uppgiften, som skulle kräva ett eget forskningsarbete, har fått anstå.

I avsnitt 1.3 diskuterar jag det perspektiv och de ställningstaganden, som styr min behandling av högerns politik på den allmänna skolans område. I avsnitt 1.4 preciserar jag de frågeställningar som avhandlingen söker besvara. I dessa båda avsnitt återkommer jag till avgränsningsfrågorna.

1.2 Översiktligt om partiernas utbildningspolitik i svensk och internationell forskning

Påståendet att de politiska partiernas idéer och politik i utbildningsfrågor är ett i stort sett försummat forskningsområde bör förtydligas och nyanseras. Partierna och de enskilda politikerna är långtifrån bortglömda i de utbildningshistoriska arbetena. Men partierna står sällan i centrum för framställningen utan behandlas tillsammans med en rad andra aktörer, huvudsakligen individer: kulturpersonligheter, vetenskapsmän, skolfolk, lärarfackliga organisationer osv. Det blir därför svårt att få en sammanhängande och klar bild av hur olika partier har resonerat och handlat. Att bilden blir fragmentarisk beror vidare på att den skolhistoriska forskningen oftast koncentreras till en kortare tidsperiod eller till någon avgränsad fråga.

1970-talets utbildningssociologiska och utbildningsekonomiska forskning om skolans roll i återskapandet av samhällsförhållandena uppehåller sig vid skolans funktioner för olika klasser och skikt, men berör i regel inte de politiska partierna. I svenska statsvetenskapliga arbeten om politiska partier och beslutsprocesser har mera sällan utbildningsfrågor behandlats. Under 1980-talet växer dock intresset, främst inom statskunskapen men även i pedagogisk forskning, för att studera den politiska styrningen av skolan och implementeringen av de skolpolitiska besluten. Den omfattande forskning om "educational policy" som vuxit fram i USA under 1970- och 80-talen, sysselsätter sig betydligt mindre än den svenska med det politiska beslutsfattandet om skolan.

Ett fåtal svenska forskningsprojekt går in på de politiska partiernas politik i utbildningsfrågor mera ingående. Herrström (1966, 1972) gör en utförlig genomgång av händelseförloppet kring 1927 års skolbeslut och, i en senare studie, av 1928 års beslut om flickornas utbildning. I båda arbetena sätter han den politiska beslutsprocessen och partiernas agerande i centrum. Det blir här möjligt att få en ganska god uppfattning om högerpolitiken under tioårsperioden 1918-1928 i ett av den tidens största stridsämnen, bottenskolefrågan. Men väl att märka bara på den parlamentariska arenan, dvs i utredningar och i riksdagsarbetet. Hur högern och övriga partier inom sig formar sin skolpolitik och hur bottenskolefrågan behandlas i val- och annan partipropaganda förbigås i regel. Något liknande

kan säges om de flesta av de arbeten som jag nämner i fortsättningen. Deras forskningsföremål är vanligen förändringen av skola och undervisning och hur denna påverkas av bl a politiska strider och beslut, inte hur det enskilda partiet utformar och genomför sin utbildningspolitik.

Annerbo (1968) och **Olivestam** (1977) har båda de politiska partierna och 1940-talets skolreformer som forskningsobjekt. Annerbo behandlar 1940 års skolutredning och den politiska debatt i pressen som denna gav upphov till. Olivestam studerar den politiska behandlingen av en speciell fråga, kristendomsundervisningen, under 1940-talet. Hans ansats är klart particentrerad och allsidigare i sättet att behandla partierna på än vad som är gängse i skolhistorisk forskning. Det är partiernas ideologi och faktiska handlande, deras interna och externa aktivitet som analyseras. Också i **Englunds** (1986a, 1986b) arbeten om skolans läroplan och speciellt dess medborgarfostran är det politiska perspektivet framträdande. Att klargöra de politiska ideologiernas relation till den samhällssyn som dominerar i skolans samhälls- och medborgarundervisning vid skilda tidpunkter är för Englund något av en huvuduppgift.²

Andersson (1983), slutligen, granskar i ett pågående avhandlingsarbete vid pedagogiska institutionen i Lund det svenska kommunistpartiets utbildningspolitik under perioden 1917 - 1950.

Bredvid de ovan nämnda arbetena, som ger de politiska partierna och/eller ideologierna en framträdande plats i analysen av skolans utveckling och reformering, kan nämnas ett antal som behandlar partier och skolpolitik som en viktig aspekt av detta förlopp. **Richardson** (1978, 1983) ägnar sig även han åt 1940-talets svenska skolpolitik. Hans syfte är mer vittgående än Annerbos och Olivestams, nämligen att beskriva vad han kallar för den första fasen av den svenska skolans reformering, och därvid söka besvara frågan: Vad har betytt mest för skolans omvandling - "idéerna" eller "realiteterna"? Hans analys av 1940-talets skolpolitik och pedagogiska debatt är ingående och grundar sig på ett omfattande empiriskt material. Men i hans arbeten är det ofta svårt att följa de politiska partierna och deras skolpolitik. I fokus för framställningen står i stället de enskilda personerna och deras föreställningar och värderingar, dvs företrädarna för partierna och organisationerna, snarare än partierna och organisationerna som sådana (jfr **Rothstein**, 1986, s 83). Partierna framstår hos Richardson närmast som aggregat av individer med närbesläktade idéer.

På ett liknande sätt, med den individuella aktören i centrum, behandlar **Marklund** det skolpolitiska förloppet i sitt forskningsprojekt "Skolsverige 1950-1975"

² Se också **Kallos' & Lundgrens** (1979) studie av läroplansutveckling, som Englund knyter an till, men som i mindre utsträckning betonar den politiska dimensionen än denne.

(Marklund, 1980, 1982, 1983, 1985, 1987). Detta gäller också för Melanders (1963) och Algotssons (1975) avhandlingar om skolans kristendomsundervisning och etiska fostran. Man kan tillägga, att den skolpolitiska skildringen ofta begränsas till det som händer på den parlamentariska scenen och till vad som skrivs på tidningarnas ledarsidor. Det är mera ovanligt att utbildningshistoriker tar upp partiernas interna diskussion och programarbete, skolfrågornas plats i valrörelserna, partiernas samarbete med andra organisationer och grupper i utbildningsfrågor osv. Detta hänger åtminstone delvis samman med att partierna vanligen inte väljs som objekt för analysen i sådana arbeten.

Både Paulston (1968) och Isling (1980, 1988) beskriver utvecklingen från parallellskola till enhetsskola i Sverige över en längre tidsperiod. Båda betonar de klassmässiga och politiska motsättningarnas betydelse som drivkraft för denna utveckling. Någon systematisk och heltäckande bild av enskilda partiers ideologi och politik ger emellertid deras arbeten, naturligt nog, inte utrymme för. Också "Svenska folkskolans historia" omspänner en större del av den tidsperiod jag studerar (Bruce, 1940; Fredriksson, 1950). I de delar som berör 1900-talet ges en ingående beskrivning av folkskolans villkor, organisation och utbildning, i vilken partiernas handlande intar en relativt central plats. Svenska folkskolans historia ger dock lika litet som flertalet övriga arbeten jag här refererat till någon samlad framställning i det avseendet.

Jag har redan påpekat, att partiforskningen oftast inte tar upp de utbildningspolitiska frågorna. Ett antal historiska och statsvetenskapliga arbeten om den svenska högern bidrar dock till förståelsen av högerpartiets politik och ideologi mera generellt. Dit hör Wählstrands (1946) kartläggning av Allmänna Valmansförbundets tillkomst, Kihlbergs & Söderlinds (1961) studier av högeraktivism och högerpress åren kring 1920, Wärenstams (1965) avhandling om högern och Sveriges Nationella Ungdomsförbund, Torstendahls (1969) forskning om ideologiska skiljelinjer inom högern och bondeförbundet samt Elvanders (1961) omfattande arbete om konservativ idédebatt i Sverige under decennierna närmast före och efter sekelskiftet. Under 1980-talet märks ett växande intresse bland statsvetare för de svenska borgerliga partierna och i synnerhet högern. Möller (1986) och Albinsson (1986) har lagt fram avhandlingar om borgerlig samverkan respektive Moderata samlingspartiet som organisation, Aronsson (1988) om demokratiuppfattningen hos tre av de svenska högerledarna. Också i flera pågående avhandlingsarbeten granskas olika aspekter av högerens idéutveckling under 1900-talet (Ljunggren, 1986; Hylén, 1986).

Trots att den internationella forskningen om utbildningspolitik i bemärkelsen beslutsfattande om utbildning ("educational policy") har vuxit kraftigt under de senaste årtiondena, är det påfallande ont om arbeten om de politiska partiernas uppfattningar och handlande i skolfrågor. Den närmaste motsvarigheten till mitt eget arbete är Hars' (1981) avhandling om CDU:s skolpolitik på nationell och

delstatlig nivå under de tio första efterkrigsåren. Hars' hypotes är att CDU, trots att det vill framstå som modernt och framstegsvänligt, inte minst i utbildningsfrågor, bygger vidare på en klart konservativ tradition. En viktig del av arbetet består av att försöka sätta CDU:s politik i ett historiskt perspektiv. Hars' studie kompletteras av ett arbete av **Wanner** (1984), som skildrar de konservativa partiernas och arbetsgivarorganisationernas skolpolitik i BRD från 1960-talet och framåt. Hars' och Wanners undersökningar visar på påtagliga paralleller mellan den svenska och västtyska konservativa utbildningspolitiken under efterkrigstiden och väcker inte minst av den anledningen en rad intressanta frågor för det arbete som föreligger här.

Barker (1972) analyserar Labourpartiets skolpolitik under femtio år, 1900-1951, medan **Baron m fl** (1981) granskar den brittiska socialdemokratins politik i utbildningsfrågor under efterkrigstiden. **Wilson** (1977) har i en kortare artikel sammanfattat huvuddragen i det tyska socialdemokratiska partiets utbildningspolitik under åren 1906-1922.

Kjöl & Telhaug (1979) beskriver i "Norsk skolepolitikk i etterkrigstida" hur skolan behandlats i de norska partiernas program mellan 1945 och 1977. Ansatsen är komparativ. De olika partiernas krav i en lång rad utbildningsfrågor: ungdomsskolan, privatskolor, yrkesutbildning, vuxenundervisning, m fl, ställs mot varandra och jämförs. Författarna diskuterar också vilken ställning skolfrågorna intar i partiernas politik i stort, hela tiden med utgångspunkt från programtexterna. Dessa återges dock inte. Inte heller innefattar analysen någon mera grundlig genomgång av de enskilda partiernas skolpolitik. Framför allt framstår det som en brist, att kraven i partiprogrammen aldrig relateras till partiernas faktiska handlande.

Den s k nya konservatismen och dess inflytande på skola och undervisning i framför allt USA och Storbritannien har under de senaste tio åren blivit föremål för analys och debatt. Regeringen Thatchers skolpolitik har sålunda gjorts till föremål för kritisk granskning av en lång rad forskare, bl a **Simon** (1980, 1985, 1988), **Wolpe & Donald** (1983), **Hargreaves & Reynolds** (1987) **Quicke** (1988) och **Rodhe & Nilsson** (1988). Från liknande utgångspunkter har bl a **Kincheloe** (1983), **Shapiro** (1982, 1985), **Finkelstein** (1984), **Tyack & James** (1985) och **Giroux** (1984, 1985) behandlat den "nya högern" och skolan i USA. **Telhaug** (1984) tar upp motsvarande förhållanden i Norge. **Lauder** (1987) diskuterar den nya högerens genomslag i Nya Zeelands skola, dvs i ett land med labourregering. **Fend** (1984) slutligen, har analyserat nykonservatismens pedagogik och undersökt dess faktiska genomslagskraft i ett antal västtyska skolor.

En del arbeten om den nya högerens utbildningspolitik har skrivits av dess egna företrädare. Det gäller i synnerhet de brittiska lärare och forskare (**Caroline Cox**, **Roger Scruton** m fl) inom den s k Hillgategruppen, vars arbeten understött

och bildat underlag för regeringen Thatchers skolpolitik (se bl a **Hillgate Group**, 1986; 1987).

I övrigt är det mindre vanligt att skolhistoriska eller utbildningspolitiska framställningar har en uttalat konservativ utgångspunkt. **Ravitch** (1978, 1982), har dock analyserat efterkrigstidens amerikanska skola och kritiserat den radikala skolpolitiken från en konservativ ståndpunkt. **Holmes** (1980) har dragit upp riktlinjer för innehållet i en konservativ utbildningspolitik.

Slutligen vill jag något beröra den forskning om "educational policy" och "educational politics", som vuxit fram och starkt expanderat under 1970- och 80-talet, i synnerhet i USA.³ **Mitchell** (1984) fann vid en genomgång av databasen ERIC i början av 80-talet inte mindre än 28 000 titlar som innehöll orden "educational" och "policy(ies)". Han tvingades emellertid att i sin genomgång av utbildningspolitiskt material konstatera:

"Disappointingly, the vast literature on the topic of educational policy has produced no standard textbooks, little agreement on the methods or goals of educational policy research, and few "classic" or exemplary studies for defining the area's central thrust or overall theoretical perspectives." (A.a., s 130)

Också **Scribner & Englert** (1977), som i likhet med **Mitchell** noterat och diskuterat orsakerna till det ökade intresset för utbildningspolitiska studier, kritiserar den oklara innebörden av begreppet utbildningspolitik:

"When politics is found under every bed and in every closet, the distinction between the politics of education and other areas of study becomes quite blurred." (A.a., s 21-22)

Paradoxalt nämns partierna knappast eller inte alls i genomgångar som de här refererade. Speciellt i amerikanska studier får begreppen policy och politics en mycket vid bestämning, som inte i första hand avser partipolitik. Detta kan ses som en avspeglning av det sätt som besluten i utbildningsfrågor fattas på. **Iannaccone** (1977) sammanfattar:

"The politics of education has been characteristically the politics of interest groups, as contrasted with the politics of party, and has thus operated largely apart from the two-party structure. The politics of education has also found its chief points of focus and impact in the local school-board and the state-legislature." (A.a., s 260)

³ För en kortfattad översikt av området hänvisas till **Coombs** (1983) och **Mitchell** (1984).

På 1980-talet har det också i Sverige, inte minst i spåren av decentraliseringssträvandena på skolområdet, visats ett ökat intresse för frågor om politisk styrning av skolan. Främst statsvetare, men även pedagogiska forskare har mer uttalat än tidigare betonat den politiska dimensionen av skolans förändring. Ett exempel på detta är **Lindensjö och Lundgrens** (1986) arbete "Politisk styrning och utbildningsreformer", ett annat **Rothsteins** (1986) om förverkligandet av de politiska reformintentionerna i svensk arbetsmarknads- resp skolpolitik.⁴ Här spelar det politiska beslutsfattandet en mycket mer framträdande roll än i den tidigare refererade amerikanska forskningen, och anknytningspunkterna till min egen frågeställning är därmed betydligt fler. Den nya svenska utbildningspolitiska forskningen är emellertid i regel inriktad på implementerings- och utvärderingsfrågor, dvs infallsvinkeln är en annan än den för detta avhandlingsarbete. Dessutom har denna forskning vuxit fram alltför sent för att kunna påverka mina egna utgångspunkter.

Av denna inledande och kortfattade presentation av forskningsläget framgår, att det i stor utsträckning saknas direkta förebilder och motsvarigheter till mitt eget arbete. Jag återkommer till de ovan nämnda arbetena, dels i samband med diskussionen av olika forskningsansatser i nästa avsnitt, dels i samband med beskrivningen och diskussionen av högerns skolpolitik i de därpå följande kapitlen.

1.3 Att studera ett partis utbildningspolitik

1.3.1 Inledande

Det är uppenbart, att högerns utbildningspolitiska historia under 60 år inte presenterar sig själv på något oförmedlat sätt. Den framträder ur ett myller av redogörelser, uttalanden, tidningsartiklar, program och protokoll. Högerpolitiken beskrivs och bedöms av meningsfränder och motståndare, av personer med olika makt att påverka denna politik och vid skilda tidpunkter. Högerpolitiken bedrivs inte i ett vakuum utan på en arena med medspelare och motspelare. Politiken och de politiska partierna existerar och agerar i ett socialt sammanhang. Beskrivningen och analysen beror i hög grad på vilken utsiktsplats man betraktar materialet från och vilka frågor som ställs till det historiska materialet.

⁴ Om det växande intresset inom utbildningsforskningen för frågor som rör den politiska styrningen av skolan och konsekvenserna av ett decentraliserat beslutsfattande inom skolväsendet vittnar bl a ett par temanummer av *Forskning om utbildning* med sådan inriktning (*Forskning om utbildning*, 4/1987 och 3/1988).

I det följande tar jag upp några synsätt, perspektiv och teorier som på olika sätt väglett och inspirerat mitt arbete (avsnitten 1.3.2 - 1.3.5). I avsnitt 1.3.6 söker jag sammanfattande ange utgångspunkter eller riktmärken för min egen analys av högers skolpolitik.

1.3.2 Parti - skolpolitik - skola

I beskrivningen och analysen av ett partis skolpolitik kan urvalet, struktureringen och i viss mån förklaringen av det partiet gjorde, sade och tänkte i skolfrågor antingen göras utifrån partiet och det politiska skeendet i stort, eller med utgångspunkt från utvecklingen och kampen på skolans område.

Det är inte särskilt vanligt med skolhistoriska arbeten där den förda skolpolitiken främst analyseras i förhållande till ett partis politik och utveckling. Barkers (1972) arbete om Labours skolpolitik utgör emellertid exempel på ett sådant tillvägagångssätt.

"Since the ultimate justification for this study is an interest not simply in the party's educational thinking, but in the whole of its thinking on political and social matters, the book's perspective is still less set by the course of events in the world of education itself. The chronological limits of this account are set by what seemed significant points in the history of the party, not by the course of educational events." (A.a., s vii)

Ett sådant perspektivval är dock inte utan problem. Beskrivningen ger lätt ett intryck av att partiets sätt att agera i utbildningsfrågor och vilka sådana frågor som tas upp **huvudsakligen eller enbart** skall hänföras till partiets eget liv, egna motiv och ställningstaganden - t ex om partiet hade formulerat en teori eller program för skolan eller ej, om partiet hade eller saknade "tunga" skolpolitiker, om det satt i regeringsställning eller opposition, osv. Samtidigt är naturligtvis sådana aspekter väsentliga för att förstå agerandet i utbildningsfrågor.

Också det andra och betydligt vanligare perspektivet, dvs att utgå från det skolpolitiska förloppet i stort och relatera det enskilda partiets eller politikerns handlande till detta, har sina begränsningar. Man tar då fasta på de frågor som "blev skolpolitik" i samhället, dvs orsakade debatt, motsättningar och eventuellt ledde till reformer. Man glömmer de frågor som inte fördes upp på den politiska dagordningen, antingen därför att inga motsättningar rådde, eller på grund av att det enskilda partiet inte kunde driva ett krav med tillräcklig styrka. För det andra, och viktigare, är det lätt att tappa proportionerna, om perspektivet ensidigt riktas in på skolan. Man löper på så sätt risk att få skolan att framstå närmast som en självklarhet och ett självändamål, vars idé politiker, skolfolk och andra finns till för att förverkliga.

I denna avhandling ligger det skolhistoriska skeendet till grund för temavalet, på så sätt att de behandlade utbildningsfrågorna främst är sådana som **samtliga** partier engagerade sig i, och för den kronologiska indelningen som utgår från de "skolpolitiska konjunkturerna" snarare än från olika skeden i högerpartiets liv. Men när det gäller att förstå varför och med vilken kraft och engagemang högern handlat i fråga om skola och utbildning, relateras skolpolitiken också till partiets speciella uppgifter, politiska inriktning och styrka.

1.3.3 Med den politiska aktören och det rationella handlandet i centrum

Min beskrivning av högerpartiets skolpolitik är i första hand en skildring av vad partiet gör, säger och tänker om barnens fostran och utbildning till yrkeskunnande och medborgarskap. Även om detta verkar ganska självklart, kan man notera, att utbildningspolitiska studier ibland begränsar sig till idéplanet, t ex till en analys av innehållet i partiprogram och liknande dokument. **Kjöl & Telhaugs** (1979) arbete är av detta slag. En sådan ansats finner jag emellertid klart otillräcklig för mina syften.

Både inom statsvetenskaplig forskning (jfr **Lundquist**, 1984) och utbildningshistoria är det betydligt vanligare att välja någon form av aktörsperspektiv. I den svenska utbildningshistoriska forskningen är detta perspektivval mera sällan teoretiskt baserat och handlandets strukturella inramning mindre explicit diskuterat än i t ex statsvetenskapliga arbeten. Detta kan i vissa fall hänga samman med en principiell tveksamhet till det möjliga och lämpliga i att använda teorier och modeller i den historiska forskningen. Sålunda varnar **Richardson**, i sin polemik mot **Islings** (1980) konfliktteoretiska ansats (se avsnitt 1.3.5), uttryckligen mot modellbyggen och otillåtna generaliseringar, mot att bli offer för "modellernas tyranni".⁵ Som exempel på svenska utbildningshistoriska forskare som försökt formulera en explicit modell för sin skolhistoriska forskning i vilken individer, grupper och partier relateras till ekonomiska, sociala och politiska faktorer kan dock **Isling** (1980, 1988), **Olivestam** (1977) och **Englund** (1986a, 1986b) nämnas.

I utbildningshistorisk forskning med den enskilda individen som huvudaktör är de individbaserade, voluntaristiska förklaringarna vanliga. Det som händer sker därför att den agerande eftersträvar det. I ett sådant perspektiv blir det viktigt, ja t o m avgörande, att känna till de handlandes idéer och motiv. När **Richardson** (1978) formulerar sitt övergripande problem för arbetet om 1940-talets skol-

⁵ **Richardson** (1982). Uttrycket "modellernas tyranni" myntades f ö av historikern Jens Arup Seip i den norska s k metodstriden 1974 (**Seip**, 1983). Jfr också **Isling** (1982), **Richardson** (1981a, 1981b).

politik, "Vad har betytt mest - idéerna eller realiteterna", frågar han egentligen vad som påverkat de berörda **aktörerna** mest - den rådande människo- och bildningssynen eller realiteter som ökad efterfrågan på högre utbildning, förändrade födelsetal, inflyttningen till städerna, m m.

"Om man vill förklara politikernas ställningstagande i en fråga är det emellertid inte tillräckligt - och inte heller nödvändigt - att känna till de faktiska förhållanden som kan ha påverkat dem. Det avgörande är deras egen uppfattning av de faktiska förhållandena, deras egen verklighetsuppfattning." (A.a., s 65).

I ett annat sammanhang har Richardson drivit denna tes ännu längre och hävdad, att förklaringen av det historiska skeendet närmast är en fråga om tillämpad psykologi (Richardson, 1981a, s 147). Med en sådan ansats löper man enligt min mening påtaglig risk att förbise, att det sociala sammanhang som personen eller partiet verkar i inte bara begränsar dess handlande utan också formar självuppfattningen och förståelsen av situationen och därigenom handlandets inriktning (se t ex Berntson, 1974 och Lundquist, 1984).

I mitt arbete om högerns skolpolitik står partiet, inte de enskilda individerna eller beslutsfattarna, i centrum. Förvisso har t ex Arvid Lindmans, Gösta Bagges och andra ledande högerpolitikens bedömning av folkundervisningens uppgifter och möjligheter haft en betydelse för hur högerpartiet utformat sin politik och för vilka ställningstaganden partiet tagit i olika frågor. Men jag menar, att det är en otillräcklig utgångspunkt för att förstå högerns utbildningspolitik i sin helhet och över en längre tid.

Också inom statsvetenskaplig aktörsorienterad forskning förutsätter man att den enskilde eller organisationen har ett visst handlingsutrymme och förmåga att agera, även om manöverutrymmet och målen för handlandet antas vara strukturellt betingade.

Ett aktuellt exempel är Lewins (1984) analys av besluten i åtta av de största frågorna i svensk politik under 100 år. I centrum står beslutsfattarnas strategiska motiv, dvs individerna är huvudaktörer, och förklaringen till deras agerande "*söks i form av avsikter, överväganden, motiv, kalkyler hos beslutsfattarna*" (a.a., s 19). Lewin betonar att valet av ett rationalistiskt eller intentionalistiskt förklarings-sätt inte innebär att man bortsett från de strukturer som begränsar aktörernas handlingsmöjligheter, men att man bedömer att det finns "*ett visst manöverutrymme för politiker som vill åstadkomma något*" (a.a., s 21).

Partiet, organisationen eller gruppen står dock oftare som huvudaktör i den statsvetenskapliga än i den utbildningshistoriska forskningen. Det politiska handlandet relateras följaktligen snarare till organisationens eller gruppens övergripande mål än till individuella preferenser.

Sjöblom (1968) formulerar i sin avhandling "Party Strategies in a Multiparty System" ett analyschema för partierna som rationellt och strategiskt handlande aktörer i ett politiskt system. Utgångspunkten är systemteoretisk; partiernas handlande analyseras inom de ramar och regler som framför allt det politiska systemet ("the Polity") sätter upp. Men i centrum för avhandlingen står partiet och dess målmedvetna handlande.

Fyra grundläggande mål för partiets agerande urskiljs. Det övergripande målet gäller förverkligandet av partiprogrammet. De tre övriga är strategiska, dvs handlar om att nå makt och inflytande för att genomföra den egna politiken: röstmaximering, maximering av det parlamentariska inflytandet och sammanhållningen av partiet. Partiets verksamhet bedrivs på flera olika arenor: den interna, den parlamentariska och väljararenan. En central tes för arbetet är att partiets handlande i hög utsträckning kan relateras till något av de fyra målen, och att det därför är möjligt att ställa upp generella regler för partiets beteende (a.a., s 12f).

Sjöbloms analyschema för de politiska partiernas mål, strategier och metoder har tjänat som en bland flera referensramar för mitt eget arbete. Sjöblom behandlar emellertid partierna generellt, och hans analys av yttre ramfaktorer begränsar sig till förhållanden på det politiska planet, som kan antas vara gemensamma för samtliga partier (förekomst av parlamentarisk demokrati och allmän rösträtt, masspartier, osv). När det gäller att förklara varför ett bestämt parti, högerpartiet, agerade som det gjorde på ett givet område, nämligen skolans och utbildningens, under en bestämd period, måste enligt min uppfattning även andra aspekter, främst skolans respektive högerpartiets samhälleliga uppgifter, beaktas. **Isling** (1980) söker i sin avhandling "Kampen för och emot en demokratisk skola" bygga upp ett slags dialektisk aktör-strukturmodell, där kampen om skolan på den strukturella nivån relateras till ett ekonomiskt, ett ideologiskt-kulturellt och ett politiskt-rättsligt "kraftfält". I centrum både i modellen och i den empiriska genomgången står de intressestrider om skolan som utkämpas på aktörsnivån.

Det kan nu diskuteras om den empiriska framställningen krävt en så allomfattande modell eller om en frågeställning som Islings, "Varför och hur kommer skolreformer till?", allmänt går att besvara på något meningsfullt sätt.⁶ Jag bedömer det också som tveksamt, att mitt eget arbete om högerens skolpolitik skulle vinna på en struktur-aktörmodell av detta slag. Därtill är den, och måste med nödvändighet bli alltför generell och oprecis.

⁶ Bl a **Richardson** (1982) och **Back** (1981) har framfört sådan kritik.

1.3.4 Kritiken mot den aktörs- och reforminriktade skolforskningen

Från slutet av 1960-talet växte inom den pedagogiska forskningen fram en kritik mot de traditioner som dittills varit dominerande inom ämnet. Denna forskning innebar samtidigt en kritik mot ett aktörsperspektiv och mot att utgå från att skolans faktiska syfte var att förverkliga de mål som formulerats i skolreformdokumenten. Skolan måste förstås i ett samhälleligt och strukturellt perspektiv och med konfliktteoretiska förtecken, menade man. Den kritiska utbildningsforskningen har sålunda ingående analyserat skolans sätt att, trots alla utbildningsreformer med motsatt syfte, alltjämt sortera och fostra barnen för ett ekonomiskt, kulturellt och politiskt skiktat klassamhälle.⁷

Skolan tillmäts genomgående en central roll i den kritiska utbildningsforskningen, ibland, som hos **Althusser** (1973), den förnämsta, för att förmedla och inpränta den borgerliga ideologin, enligt vilken det är de intelligenta, initiativrika och dugliga som är framgångsrika, medan de obegåvade och oföretagsamma får nöja sig med de sämre lotterna i samhället. Man har kunnat peka på en rad mekanismer som gör att skolan kan fylla denna reproduktionsuppgift: Intellectuell och manuell verksamhet hålls isär genom att eleverna delas upp på olika linjer, genom att teori och praktik separeras och genom att kunskapsstoffet splittras upp. Skolan är hierarkiskt organiserad och eleverna saknar inflytande över undervisningssituationen. Skolans arbetsmetoder inriktas på individuella prestationer och konkurrens. Undervisningsinnehållet är inte relaterat till arbetarbarnens erfarenheter och framtida liv. Skolorna i arbetar- och invandrartäta områden tvingas verka under sämre materiella betingelser än skolor som domineras av medel- och överklass.⁸

I teoribildningen om skolans ideologiskt-reproduktiva funktioner ges strukturella förklaringar en mycket framträdande plats, medan utrymmet för det målinriktade handlandet hos enskilda aktörer kan framstå som ringa. Att skolan och utbildningen är föremål för politiska konflikter och strid är oftast inte föremål för

⁷ En av de första introduktionerna av denna forskningsinriktning gavs i **Young** (1971). Till de mest betydelsefulla arbetena hör **Bowles & Gintis** (1976) och **Carnoy & Levin** (1976) om relationen mellan arbetsliv och skola, **Althusser** (1973) och **Poulantzas** (1977) om den dominerande ideologins roll och skolan som en central ideologisk statsapparat samt **Bourdieu & Passeron** (1977) om skolans funktion för att förmedla och inpränta den förhärskande kulturen i samhället. Hit hör också en rad västtyska arbeten om skolans politiska ekonomi (se **Broady**, 1978, för en svensk introduktion). Den kritiska utbildningsforskningen har också påverkat de senaste decenniernas svenska pedagogiska forskning och debatt. Den första bredare introduktionen i Sverige av denna typ av pedagogisk forskning gjordes i en antologi redigerad av **Lundberg m fl** (1976). Sedan dess har en rad arbeten utkommit som mer eller mindre tydligt knyter an till en marxistisk och kritisk tradition, t ex de tidigare nämnda av **Isling** (1980) och **Englund** (1986a, 1986b).

⁸ Se t ex **Bowles & Gintis** (1976), **Baudelot & Establet** (1977), **Poulantzas** (1977), **Bourdieu & Passeron** (1977) **Callewaert & Nilsson** (1977) samt **Arnman & Jönsson** (1983, 1986).

analys.⁹

Kritik för nyfunktionalism och determinism har heller inte uteblivit. Om skolan fyller sina reproduktiva funktioner så perfekt och under så obefintligt motstånd som denna forskning påstår, blir det svårt att förstå hur någon förändring av skola och samhälle över huvud taget kan ske.¹⁰ Sålunda formulerar Aronowitz & Giroux (1985) utifrån en sådan kritik en motståndsteori ("theory of resistance"), som lägger betydligt större vikt vid lärares, föräldrars och elevers agerande än tidigare reproduktionsteorier. Men även här lyser den politiska nivån och handlandet med sin frånvaro.

Den forskningsinriktning jag här refererat till har främst påverkat mig genom att ge uppslag för att identifiera hur olika strukturella faktorer styr, formar och begränsar den politiska striden om skolan, samt genom att hjälpa mig se begränsningarna i ett aktörsperspektiv. Slutligen har denna forskning konkret visat på betydelsen att se utbildningsfrågor i ett klass- och maktperspektiv.

1.3.5 En klass- och maktfråga

Harmoni- eller samförståndstänkandet är påtagligt, men oftast underförstått, i merparten av den svenska utbildningshistoriska forskningen. Richardson har explicit diskuterat denna utgångspunkt, främst i polemik mot Isling.¹¹ Han varnar för att använda ett konfliktteoretiskt perspektiv, dels därför att det lätt kan leda till en överförenkling, "dikotomisering", dels för att det skulle vara mindre tillämpligt på svenska förhållanden. Utvecklingen i Sverige under 1900-talet kännetecknas enligt Richardson i stället av samförstånd och kompromisser - mycket tack vare en politisk apparat som kunnat dämpa eller lösa motsättningar och konflikter.¹²

⁹ Jfr Ahier (1983). Detta beror naturligtvis till stor del på att den kritiska utbildningsforskningen direkt vänder sig mot en aktörs- och reforminriktad skolforskning, som visat bristande förmåga att förklara de stora skolreformernas misslyckande genom att just bortse från strukturella faktorer. Titeln "The Limits of Educational Reform" (Carnoy & Levin, 1976) är signifikativ. Jfr dock t ex Baudelot & Establet (1977), vilka inte minst betonar hur skolpolitiken och skolans vardag präglas av kamp och konflikt.

¹⁰ Se t ex Erben & Gleeson (1977), Shapiro (1981a, 1981b, 1982), Aronowitz & Giroux (1985).

¹¹ Polemiken mellan Isling och Richardson måste också ses mot bakgrund av den diskussion och forskning om svensk skola som bedrivits med konfliktteoretiska förtecken och som jag behandlade i föregående avsnitt (Isling, 1982; Richardson, 1981b, 1982).

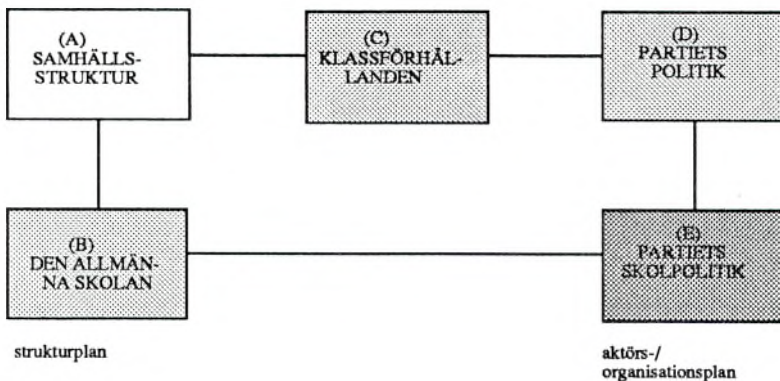
¹² "I stater som inte tillämpar parlamentarismens principer och som därtill har majoritetsvals-system (t ex USA) bör givetvis konfliktmodellen vara intressantare än i vårt land" (Richardson, 1982, s 38). Richardsons konsensusperspektiv har dock inte fått stå oemotsagt (Christensen, 1984).

Richardsons tes är enligt min mening tvivelaktig. Införandet av ett parlamentariskt statsskick eliminerar inte konflikterna i samhället, men erbjuder väl nya arenor och nya sätt att utkämpa dessa på. Att studera svensk samhällsutveckling, inklusive skolans förändring, under 1900-talet från utgångspunkten att konflikter saknas eller är så ointressanta att de inte behöver ingå i forskningsmodellen, riskerar därför att snedvrider bilden.

En utgångspunkt för mitt eget arbete är, att skolan med få avbrott är föremål för politisk strid, en annan att det är meningsfullt att relatera dessa strider till de motsättningar och styrkeförhållanden som råder mellan olika samhällsskikt eller samhällsklasser mera generellt. Detta innebär emellertid inte, att jag antar förekomsten av något enkelt samband mellan den rådande sociala, politiska och ekonomiska situationen i stort och de skolpolitiska händelserna, inte heller att jag antar att högerpartiets sociala bas automatiskt definierar en given utbildningspolitik (se vidare diskussionen i följande avsnitt).

1.3.6 Några utgångspunkter för det fortsatta arbetet

Med nedanstående modell (figur 1.1) vill jag sammanfatta den diskussion jag fört i avsnitten 1.3.2 - 1.3.5 och klargöra några av de utgångspunkter jag haft vid analysen av högerpartiets utbildningspolitik.¹³

Figur 1.1 Beståndsdelar i analysen av ett partis utbildningspolitik

Avhandlingens syfte är att beskriva och analysera högerpartiets skolpolitik (E).

¹³ Modellen har främst inspirerats av **Berntsons** (1974) analys av teorier för att förklara partiers handlande och **Lundquists** (1984) diskussion av struktur-aktörsmodeller.

Denna politik relateras i första hand dels till högerpartiets viktigaste uppgifter och politiska frågor under respektive period (D), dels till den allmänna skolans utveckling, de uppgifter som åläggs den vid olika tidpunkter och de problem som detta ställer (B). Jag har i avsnitt 1.3.2 diskuterat de risker det kan innebära, att ensidigt relatera skolpolitiken till endera av dessa.

I avsnitt 1.3.3 diskuteras olika tänkbara utgångspunkter för analysen av det politiska handlandet. I enlighet med den diskussionen väljer jag att utgå från partiets snarare än de enskilda politikerna i framställningen. Jag antar bl a med utgångspunkt från Sjöbloms (1968) analys, att partiets agerande kan relateras dels till dess mer principiella mål, dels till mer strategiska syften. Men för att rätt förstå vilka de centrala principiella och strategiska målen för partiet är vid en viss tidpunkt och för att kunna förstå skolfrågornas betydelse eller brist på betydelse, måste man gå utanför den politiska eller aktörsnivån.

I avsnitt 1.3.3 har jag också diskuterat Islings (1980) försök att i en aktör-strukturmodell fånga in i stort sett allt det som ingår i rutan (A), samhällsstruktur, i figur 1.1: samhällets viktigaste näringar och teknologiska utvecklingsnivå, fördelning av egendom och makt, stat och rättssystem, värdesystem och institutioner för ideologiförmedling. Jag har ställt mig skeptisk till det meningsfulla i att ställa upp en sådan modell, eftersom den blir alltför generell för att kunna ge annat än en ytterst svepande bakgrundsbeskrivning till partiernas handlande. Av sådana strukturella faktorer är det bara skolan, som i det följande **direkt** relateras till beskrivningen av partiets handlande.

De regler och ramar som satts upp för politiken och för de politiska partierna (dvs en del av (A) i figuren) - styr och begränsar visserligen direkt partiets handlande. Som jag berört i diskussionen av Sjöbloms (1968) analyschema i avsnitt 1.3.3 bildar dessa en "spelplan" som är någotsånär gemensam för de politiska partierna. De kan därigenom mindre bidra till förståelsen av högerns speciella agerande. Sådana faktorer behandlas därför inte heller i arbetet.

I stället har jag bedömt det som rimligare och mera framkomligt att i första hand relatera partiet och dess agerande till de förhållanden som råder mellan olika klasser och skikt i samhället och inom borgerligheten vid skilda tidpunkter (C). Klassförhållandena är ett uttryck för samhällets arbetsdelning och produktionsförhållanden och utgör således en mellanliggande faktor mellan dessa och den politiska aktören, partiet. Mer konkret relateras beskrivningen av högerns politik och skolpolitik till borgerlighetens omfattning och sammansättning vid resp tidpunkt och dess förhållande till andra andra samhällsgrupper, främst arbetare, bönder och den framväxande gruppen av tjänstemän i privat och offentlig tjänst.

När jag här och i det följande talar om borgerlighet och bourgeoisie, avser jag

företagsägare och ledare av företag (inkl jordbruk) av viss storlek. Jag anknyter därvid till ett klassbegrepp som utgår från graden av makt och kontroll i arbetet (se Therborn, 1981b samt Ahrne m fl, 1987). I vissa fall använder jag dock begreppet "borgerlig" i den mer vardagliga bemärkelsen "icke-socialistisk" ("borgerligt block", "de borgerliga partierna", etc), vilket bör framgå av sammanhanget.

Ett par samband är särskilt viktiga att beröra. Det gäller i synnerhet förhållandet mellan högerpartiet och dess sociala bas å ena sidan och skolpolitikens relation till högerpartiets generella politik å den andra.

Att högerpartiet i första rummet företräder borgerligheten på den politiska scenen kan ses som ett empiriskt välbelagt faktum (jfr kapitel 2). Av detta följer emellertid inte, att högerpolitiken är någon enkel avspeglning av vad som skulle kunna antas vara borgerlighetens intressen. Flera skäl till detta kan noteras. För det första har högern under hela 1900-talet sökt väljarstöd utanför borgerligheten, och då främst bland bönderna och inom den framväxande medelklassen. Utan att föra en politik, som åtminstone i viss utsträckning kunnat attrahera dessa grupper, har högerpartiet riskerat att förlora åtskilligt av sitt politiska inflytande. För det andra har själva borgerligheten inrymt grupper med bitvis motstridiga intressen, som i skiftande grad påverkat högerpolitiken. För det tredje har högerpartiet efter införandet av allmän rösträtt alltid varit hänvisat till samarbete med andra partier för att komma i majoritetsställning. Tanken på en bred samling gentemot de socialistiska partierna har funnits hos högern sedan 1920-talet, och har tidvis resulterat i att partiet sökt tona ner krav som kunnat försvåra ett sådant samarbete.

En analys av högerns politiska agerande **generellt** kan med fördel använda sig av Lundquists (1984) distinktion mellan strukturellt tvingande handlingar och strukturellt möjliga handlingar.

"STRUKTURELLT TVINGANDE HANDLINGAR är sådana som leder till effekter som är nödvändiga för att ett system skall upprätthållas. Om ett visst system skall kunna bibehållas i en viss utformning (...) kan inte dominerande aktörer handla på sådant sätt, att systemets grundläggande strukturer genomgående motverkas. Tvärtom, de måste handla så att strukturerna upprätthålls." (A.a., s 14)

Högerpolitiken får inte strida mot borgerlighetens långsiktiga intressen av ett bibehållet kapitalistiskt produktionssätt, dvs av enskilt företagande, ägande och vinstmaximering. Den måste gå emot ingrepp som innebär allvarliga hot mot denna ordning. I denna mening kan man tala om strukturellt tvingande handlingar och icke-handlingar. I första hand kan dessa antas gälla det ekonomiska området och statens åtaganden och makt.

De strukturellt möjliga handlingarna är de som partiet kan vidta utöver de tvingande. Utrymmet för dessa varierar, och är sannolikt som minst när strukturererna allvarligt hotas eller står inför kollaps (jfr Lundquist, 1984). I tider av relativ ekonomisk och social stabilitet bör däremot autonomi i partiets handlande vara betydande. Det kan bl a innebära stort spelrum för taktiskt agerande och för handlande från partigrupper och enskilda snarare än från partiet som helhet.

Existerar det även ett slags högerens skolpolitiska "minimiprogram" av strukturellt tvingande handlingar, dvs åtgärder rörande skola och undervisning som ett konservativt parti måste vidta i systemuppehållande syfte?

Enligt den kritiska utbildningsforskningen (se avsnitt 1.3.4) vore ett sådant antagande rimligt. Från en sådan utgångspunkt kan den allmänna skolan antas fylla för borgerligheten centrala ideologiska och reproducerande uppgifter. Därav skulle följa, att högern faktiskt måste avvärja allvarliga hot mot att skolan skall kunna fylla en sådan funktion. Det följer emellertid inte automatiskt, att den politiska kontrollen och styrningen av skolan *därutöver* är en central uppgift för högern. En icke orimlig mothypotes vore, att skolan tvärtom tjänar sina reproducerande uppgifter effektivast, om den så långt möjligt kan framstå som objektiv och stående utanför de politiska striderna.

Sådana frågor återstår emellertid att belysa och diskutera längre fram i arbetet. Utgångspunkten har här inte varit att skolan har en given betydelse för borgerligheten som implicerar en given högerpolitik på skolans område. I stället har avsikten varit att för första gången göra en allsidig beskrivning av hur denna politik faktiskt har gestaltat sig över en längre period, en beskrivning som i sin tur kan ligga till grund för en analys av frågor som de ovanstående.

1.4 Precisering av avhandlingens frågeställningar

Avhandlingen beskriver och analyserar huvuddragen i högerpartiets utbildningspolitik under perioden 1904-1962, speciellt politik som rör den grundläggande utbildningen och dess förhållande till högre utbildning. Jag behandlar därvid följande frågor:

A. Frågor som gäller högerpartiets skolpolitik, dess inriktning och betydelse generellt:

(1) Vilka funktioner i samhället och vilken betydelse för samhällsutvecklingen har

högerpartiet tilldelat den allmänna skolan?

(2) Vilka aspekter av den allmänna utbildningen har högerpartiet sökt styra och kontrollera politiskt? Vilka är återkommande teman i högerens utbildningspolitik?

(3) I vilken utsträckning och under vilka förhållanden har skola och utbildning tillhört högerpartiets förstarangsfrågor, dvs tillmätts en central betydelse i samhällsutvecklingen och fått en framträdande plats i partiets agerande?

(4) I vilken utsträckning och under vilka förhållanden har högeren utnyttjat skolfrågorna strategiskt, dvs som medel för att nå andra, mer primära mål?

B. Frågor som gäller initiativet till och utformandet av högerens skolpolitik:

(5) Varifrån och hur initieras högerpartiets skolpolitiska agerande?

(6) I vilken utsträckning förs en principiell diskussion av skola och utbildning inom högerpartiet? I vilken mån försöker partiet relatera sitt handlande till en sådan analys?

(7) Vilka instanser i och utanför partiet har haft betydelse för formandet av högerens utbildningspolitik? I vad mån har skolfrågorna varit föremål för interna motsättningar och strider?

1.5 Källorna

Det finns ett mycket rikhaltigt material att tillgå vid studiet av högerpartiets utbildningspolitik. Avhandlingsarbetet bygger för det första på partiinternt material som handlingar och protokoll från de olika beslutande organen: riksstämmor, representantskap och partiråd, överstyrelse och partistyreelse. Vidare promemorior och annat material från partikansliet och för vissa av partiets arbetsgrupper och programkommittéer. Dessa handlingar, liksom diverse material från kvinno- och ungdomsförbundet, finns för perioden 1904 - 1964 förvarade på Riksarkivet.

En annan typ av partiinternt material är de valhandböcker som givits ut inför varje riksdags- och kommunalval från 1911 och som riktar sig till högerens valarbetare. Bl a ger valhandböckerna en uppfattning om skolfrågornas relativa betydelse i partiets politik. Till det interna materialet hör slutligen medlemsorganet

Medborgaren och ungdomsförbundets publikationer.¹⁴

För det andra baseras avhandlingen på högerpartiets utåtriktade information om sin politik: partiprogram, program i utbildningsfrågor, valprogram och annat valmaterial samt diverse informationsmaterial i olika frågor (se **Lundahl**, 1985). För det tredje riksdagstryck samt visst offentligt utredningsmaterial. För det fjärde dagboksanteckningar, memoarer och intervjumaterial från ledande högermän och högerkvinnor.¹⁵ Till detta kan läggas artiklar och andra inlägg i skolfrågor i de större konservativa dagstidningarna, främst Svenska Dagbladet och Nya Dagligt Allehanda. Dessa skall dock endast ses som ett komplement till övriga källor. Någon fullständig pressgenomgång har inte gjorts och har heller inte, mot bakgrund av att det är **högerpartiet** som är objekt för avhandlingen, ansetts nödvändig.

Partiarkivet uppvisar dessvärre betydande luckor, som enligt Riksarkivet uppstått vid gallringar och i samband med högerens byten av partilokal (jfr också **Lindkvist**, 1978). Material av intresse för avhandlingen som saknas är t ex handlingar från partiets olika skolkommittéer och vissa bilagor till riksstämмо-, representantskaps-, m fl protokoll. Protokollen från de centrala partiinstanserna återger oftast endast besluten, inte den föregående debatten. Genom att jämföra partiarkivet framför allt med det övriga partiinterna materialet, har jag sökt bedöma luckornas omfattning och i vad mån någon systematisk utgallring kan ha skett. Min slutsats är, att bristerna i arkivet framför allt minskar möjligheterna att i detalj kartlägga de principiella och taktiska överväganden som partiets högsta beslutande instanser gjort i utbildningsfrågor och de motsättningar som eventuellt existerat på denna nivå. Jag har emellertid inte kunnat finna någon systematik i utsorteringen, t ex konsekvent utgallring av något material i en viss fråga, som skulle kunna bidra till att ge en systematiskt snedvriden bild av högerpartiets utbildningspolitik. Tillsammans med övrigt internt och externt material bör därför partiarkivet kunna ge tillräckligt underlag för en beskrivning av huvuddragen i högerpartiets utbildningspolitik under en längre period.

En viktig fråga är hur ett omfattande källmaterial skall värderas. Vilka källor är centrala för förståelsen av högerpartiets skolpolitik och vilka är av komplet-

¹⁴ Jag har presenterat och diskuterat skolpolitiskt material i *Medborgaren* och *Svensk Tidskrift* i en separat uppsats (**Lundahl-Ottosson**, 1983).

¹⁵ Riksarkivet bevarar handlingar från högerens partiledare under perioden 1912-1965: Arvid Lindman, Gösta Bagge, Fritjof Domö, Jarl Hjalmarsen och Gunnar Heckscher. Ytterligare några personarkiv av intresse finns på Riksarkivet, landsarkiven och i privat ägo. Flera av högerens riksdagsmän har givit ut sina memoarer i bokform, bl a **Anderson** (1968, 1969), **Magnusson** (1950) och **Lindskog** (1949). Ivar Anderson har i en fyllig biografi skildrat Arvid Lindman och högerpartiet under hans aktiva tid (**Anderson**, 1956). Lindmanbiografien liksom de tidigare nämnda memoarerna ger vissa, men i regel mycket spridda inblickar i hur högerpartiet såg på skolfrågorna.

terande karaktär och kanske av mer marginell betydelse? Lindkvist (1982) anger fyra olika dimensioner som politiskt källmaterial kan indelas efter och värderas utifrån. Materialets **grad av sanktion** avser om det godkännts av partiet eller ej, och på vilken nivå. Ett principprogram behandlas alltid av partiets högsta organ och har alltså hög grad av sanktion, medan memoarer av högerpolitiker är ett exempel på källmaterial med låg grad av sanktion. En annan dimension gäller om materialet framställs **individuellt eller kollektivt**. **Graden av representativitet** syftar på i vad mån materialet kan och får användas utåt, som officiellt uttryck för partiets politik. Den sista dimensionen, om materialet är **operativt eller fundamentalt** syftar på materialets primära användningsområde: det "fundamentala" dokumentet är primärt uttryck för partiets ideologi (t ex principprogram, idéartiklar, memoarer), det "operativa" för den praktiska politiken (tal, debatter, rapporter, motioner, m m).

I behandlingen av mitt stoff har jag särskilt tagit fasta på två av dessa dimensioner: källornas grad av representativitet och sanktionering, dvs vilken förankring ett visst material hade i partiet, och i vilken utsträckning det var avsett att ge uttryck för partiets officiella ideologi och politik. Om källan har en individ eller en grupp som ursprung anser jag däremot vara en aspekt som är underordnad de tidigare nämnda. För mina frågeställningar är uppdelningen i fundamentalt och operativt material mindre relevant. Slutligen: material som speglar vad partiet faktiskt gjort tillmäts central vikt, men också mer idébetonat material har en viktig plats i framställningen av högerens skolpolitik.

Som centrala källor betraktar jag alltså främst sådant material som har hög grad av sanktion och representativitet. Dit hör princip-, handlings- och valprogram och högerregeringarnas program. Vidare material som visserligen inte är sanktionerat av partiets beslutande organ, men som ändå kan antas ha en hög grad av representativitet: valhandböcker, valtal av högerens ledande politiker och utåtriktat valmaterial, partimotioner, m m. Slutligen vissa källor med hög grad av sanktion men som inte kan ses som representativa för partiet: protokoll från debatter om princip- och handlingsprogram, en del interna utredningar, m m.

Som kompletterande källor räknar jag sådana som kan anses ha en låg grad av sanktion och representativitet. Dit hör bl a referat från inofficiella diskussioner, debattinlägg och memoarer.

En speciell aspekt, som Lindkvist inte diskuterar närmare, är vilka personer som kan räknas som centrala källor. Som sådana kommer jag att räkna medlemmar i partiledningen: partiordförande, partisekreterare och ledamöter i partistyrelsen (i vilken även ledningarna för kvinno- och ungdomsförbunden ingår), ledamöter i partiets skolkommittéer, de riksdagsmän som för partiets talan i skolfrågor, chefredaktörerna för partipressen samt vissa högermän som utan att ha någon av

dess positioner kan sägas fungera som partiets "chefsideoologer" i skolfrågor.¹⁶ De uppfattningar som samtliga dessa personer för fram i bl a utbildningsfrågor inom och utom partiet får anses ha en särskild tyngd och kan oftast uppfattas som uttryck för partiets linje.

I den empiriska genomgången i kapitlen 3 - 6 har jag strävat efter att underbygga påståenden och slutsatser med flera olika slags källmaterial i varje enskilt fall, utvalda enligt de ovan redovisade principerna.

Notapparaten har använts för hänvisningar till otryckt källmaterial, riksdagstryck, pressmaterial samt för förtydligande kommentarer och exemplifieringar till texten. Därutöver har i noterna införts hänvisningar till högerpartiets valhandböcker och politiska årsböcker. Dessa har i likhet med annat tryck från högerpartiet införts i litteraturförteckningen under IIc. Genomgående har jag i texten citerat högerns valupprop från Håkansson (1952). Högerns partiprogram 1904-1934 är återgivna i partiets valhandböcker och har citerats därifrån. För perioden efter 1934 hänvisas till de tryckta programtexter, som förtecknats under IIc. Slutligen bör här nämnas att jag i min text hänvisar till olika tal av Arvid Lindman med angivande av datum. Framställningen grundar sig på en genomgång av de tryckta talen i LUB:s samlingar.

Jag har varit relativt återhållsam med direkta citat i texten, och använt sådana främst där det antingen varit av vikt att återge en exakt formulering, eller där citatet har kunnat förmedla en tidsanda eller illustrera en stämning som jag försökt beskriva i den löpande texten. Jag har slutligen så långt möjligt valt citat, som jag bedömt som till innehållet och tonen typiska för den aktuella skoldebatten.

1.6 Avhandlingens uppläggning

Avhandlingen är disponerad i tre avdelningar.

Del 1 anger utgångspunkterna för arbetet. Den innehåller förutom det inledande

¹⁶ Här kan särskilt nämnas framstående vetenskapsmän, som argumenterade för högerpartiets linje i skoldebatten och som därigenom kan anses ge denna ett slags vetenskaplig legitimering. Professor Erik Wellander spelade t ex en framträdande roll i flera av de stora skolutredningarna (jfr Isling, 1980) och var en flitig debattör i skolfrågor, inte minst i Svenska Dagbladet. Professor Wilhelm Sjöstrand var en av de starkaste motståndarna till ett sammanhållet högstadium och framförde dessa ståndpunkter både på högerns riksstämmor och skolkonferenser och i en rad tidningsartiklar. Fler exempel skulle kunna anföras.

kapitlet om avhandlingens frågeställningar, metod och källmaterial en översikt av huvuddragen i högerpartiets politik och ideologi under den 60-åriga period som avhandlingen omspanner.

I del 2, som är den mest omfattande, ges en kronologiskt baserad beskrivning av högerpartiets skolpolitik från sekelskiftet fram till 1960-talets början. Beskrivningen är uppdelad i fyra tidsperioder, som behandlas i var sitt kapitel: sekelskiftet - 1917, 1918-1932, 1933-1945 och 1946-1962 (kapitlen 3 - 6). Periodiseringen utgår från två radikala offensiver som i hög grad påverkat det efterföljande skolpolitiska skeendet: dels vänsterns framstötter i slutet av 1910- och under 1920-talet i fråga om kristendomsundervisningen och genomförandet av en bottenskolereform, dels den omdaning av skolan som socialdemokraterna tog initiativ till efter andra världskriget.¹⁷

Kapitel 3, 1904-17: Till värn mot vänsterns upplösningsarbete, behandlar en period då borgerligheten uppfattade ett allt större hot från vänstern. Man nödgades organisera ett rikstäckande parti och tvingades till olika eftergifter, bl a en partiell rösträtsreform. Fortfarande var dock den borgerliga och socialistiska vänstern inte tillräckligt stark för att driva igenom krav på en bottenskolereform eller sekulariserad undervisning.

Kapitel 4, 1918-32: Upp till politisk kamp om skolan, omspanner den första av de ovan nämnda radikala offensiverna på utbildningens område och den konservativa reaktionen på denna. Det var framför allt den "Rydénska undervisningsplanen" för folkskolan från 1919, med stora förändringar av kristendomsundervisningen, och förslaget från 1918 års skolkommision om en bottenskolereform som väckte kraftiga reaktioner från konservativt och kyrkligt håll och ledde till stora skolstrider under hela 1920-talet.

¹⁷ Periodiseringen är inte originell. Paulstons (1968) kronologiska indelning av den svenska skolreformen fram till 1950 omfattar ungefär samma fyra perioder: tiden före 1918, 1918-1932, 1932-1946 och 1946-50. Som grund för indelningen har han "the major periods of activity, or absence of activity, in the ongoing conflict for dualism or unity in compulsory schooling" (a.a., s 3).

Ett liknande sätt att periodisera den skolpolitiska utvecklingen på används av Englund (1985a). Han kommer dock fram till delvis andra avgränsningar av vad han kallar för reform- eller radikala vågor i den skolpolitiska utvecklingen. En första sådan våg vill han datera till tiden 1880-1927, en andra till senare delen av 1940-talet fram till tiden för grundskolebeslutet 1962. Slutligen talar han om en tredje, ännu ej avslutad reformvåg, som startade i slutet av 1960-talet. Den sistnämnda reformperioden faller utanför mitt avhandlingsämne och berörs därför inte här. Den andra vågen sammanfaller med den jag själv nämnt. Under Englunds första reformperiod, 1880-1927, föds och förs förvisso radikala idéer fram. Men dessa idéer kan inte omsättas förrän de förs fram som klassers eller partiers snarare än enskilda individers och grupper krav och inte förrän dessa klasser/partier har tillräcklig styrka. Först omkring sekelskiftet tar socialdemokraterna upp skolfrågorna som viktiga politiska krav. Och först när bottenskolprogrammet och skolans fjärmande från kyrkan förs fram från vänstern i regeringsställning mobiliserar sig de konservativa krafterna på allvar i utbildningsfrågorna.

I kapitel 5, 1933-45: I skuggan av kriget - en skola i samhällets och den andliga beredskapens tjänst, behandlas 1930-talet - en tid då de stora initiativen på skolans område i stort sett uteblev - och krigsåren. Under första hälften av 1940-talet arbetade 1940 års skolutredning. Det är emellertid tveksamt om man kan karakterisera denna utredning som en offensiv från något håll. Högerpartiets agerande i utbildningsfrågor under perioden kan i hög grad ses som utlöpare av partiets landsbygds-, befolknings- och försvarspolitik.

Kapitel 6, 1946-62: Ja till en bättre skola?, slutligen, omfattar en andra period av radikala skolpolitiska framstötter. SAP:s efterkrigsprogram och skolprogram och tillsättandet av 1946 års skolkommision bildar inledningen till denna period. Grundskolebeslutet 1962 utgör dess slutpunkt. Även om denna skoloffensiv från vänster, till skillnad från 1920-talets, inte utgjorde upptakten till våldsamma skolstrider, styrde den i hög grad det skolpolitiska skeendet under de efterkrigs-år som är aktuella här.

Del 3 är en analyserande och sammanfattande del. I **kapitel 7, Perspektiv på högerpartiets skolpolitik 1904-1962**, tas högerpartiets utbildningspolitik upp till en samlad diskussion mot bakgrund av avhandlingens frågeställningar. **Kapitel 8, Epilog: Sjuttio- och åttiotal**, behandlar kortfattat den moderna konservativa skolpolitiken i ett internationellt och historiskt perspektiv. **Kapitel 9** slutligen innehåller en engelskspråkig **sammanfattning** av avhandlingen.

KAPITEL 2

DEN SVENSKA HÖGERN 1904 - 1962

2.1 Inledning

I det följande ges en översiktlig beskrivning av den svenska högers politik och ideologi under 60 år. För det första vill jag ge en bild av partiets organisering, styrka och klassmässiga förankring. För det andra söker jag presentera huvudlinjerna i partiets faktiska agerande, dvs de frågor som höger tagit upp i valrörelser, i riksdagen, i partipropaganda av olika slag, i högers interna arbete, osv. För det tredje och slutligen behandlar jag högers subjektiva inriktning så som den kommer till uttryck i bl a partiprogram, i motiven till enskilda frågor och beslut, i högers interna idédebatt, m m. Framställningen gör inga anspråk på att ge en uttömmande analys av den svenska 1900-talshöger eller komma med några nyheter om partiet och dess utveckling. Beskrivningen av parti och partipolitik bygger i allt väsentligt på andra forskares sammanställningar och bearbetningar. Min avsikt är att genom att skissera konturerna av högerpartiet, högerpolitiken och högerideologin ge en bakgrund till beskrivningen av partiets skolpolitik och några riktmärken för analysen av denna.

2.2 Högers organisering, styrka och sociala bas

2.2.1 "Till försvar mot radikala nedrivningsförsök"

Först några år efter sekelskiftet, år 1904, bildade höger i Sverige en riksomfattande partiorganisation.¹ Det var internationellt sett relativt sent. Allmänna Valmansförbundet var exempelvis ca 30 år yngre än den konservativa riksorganisationen i Storbritannien och tillkom 20 år senare än sina danska och norska systerpartier. Här, liksom i en rad andra västeuropeiska länder, skedde organise-

¹ Vissa föregångare eller förstadier till en konservativ rikssammanslutning hade dock funnits, framför allt Fosterländska förbundet och Agravförbundet (Thermaenius, 1933; Wählstrand, 1946).

ringen på högerkanten i försvar mot den framryckande socialistiska och borgerliga vänstern. 1902 gick arbetsgivarna samman i Svenska Arbetsgivareföreningen för att effektivare än dittills motverka arbetarnas organisering och fackliga aktioner.² Två år senare - femton år efter SAP:s bildande och två år efter det att liberalerna gått samman i Frisinnade Landsföreningen - såg sig högern mer eller mindre tvingad att bygga upp ett politiskt riksparti. Den totala dominans, som de konservativa partierna i riksdagen haft fram till sekelskiftet, började nu på allvar hotas.³ En utlösande faktor blev 1902 års andrakammarval. Valet blev en betydande framgång för vänstern, och Liberala samlingspartiet övertog det konservativa Lantmannapartiets plats som kammarens största parti.

Allmänna Valmansförbundets (i fortsättningen förkortat AVF) första program, som antogs den 18 oktober 1904, uttryckte högerns bedömning av läget. Mer än något annat var programmet en deklaration av nödvändigheten för högerkrafterna att sluta sig samman för att *"...åstadkomma en organisation till kraftigt värn mot socialdemokratiens och den radikala vänsterns ständigt fortgående upplösningsarbete."* Någon enhetlig högerpolitik kan man dock knappast tala om förrän i början eller mitten av 1910-talet. De konservativa riksdagspartierna agerade länge relativt självständigt och med olika inriktning. Uppbyggnaden av AVF runt om i landet gick mycket långsamt och trögt. Det tog t ex tio år av organisationsarbete innan det fanns AVF-avdelningar i alla valdistrikt.⁴ 1909 års rösträttsreform, som ledde till att högerns positioner i riksdagen ytterligare försvagades, blev en starkt pådrivande faktor till en sammanslagning av högerpartierna inom respektive kammare och till att en reell samverkan mellan riksdagspartierna och riksorganisationen kom till stånd.⁵ Uppdelningen på "enkammarpartier" - Första kammarens

2 Landsorganisationen bildades 1898. Redan tidigare hade enskilda fackförbund organiserats.

3 Såväl konservativa som liberaler bildade partier i riksdagens båda kamrar innan riksorganisationer grundades. För en närmare redogörelse för partibildningarna i riksdagen från 1860-talet och framåt, se *Thermaenius* (1935).

4 AVF:s första ombudsman Axel *Jäderin* (1914, s 64) beskrev målände svårigheterna med att bygga upp det konservativa partiet: "Nu efteråt (---) kan man verkligen känna sig vara glad öfver att icke ännu en gång behöva vara med om det sannskyldiga Sisufusarbete som det mångåriga sträfvandet att få riksorganisationens olika delar fast sammanfogade artade sig till. Knappt hade man lyckats besegra likgiltigheten eller motviljan på ett håll, förrän byggnaden hotade att instörta på ett annat håll, där man alldeles nyss varit fullt och fast öfvertygad om att allt var ställt på bästa sätt".

5 Jfr det upprop om behovet av samling och enhet som AVF:s verkställande utskott tillställde ledamöterna för riksdagens konservativa partier: "Om en förening af högerpartierna länge varit önskvärd, så framträder detta med ökad styrka, sedan högerns representanter blifvit till antalet så starkt reducerade i båda kamrarna. Och därjämte måste såsom ett tungt vägande skäl framhållas, att en god och förtroendefull samverkan mellan högern i första kammaren och högern i andra kammaren nu är ännu mera nödvändig än någonsin, och att en sådan samverkan måste stöta på de allra största svårigheter, om inom båda kamrarna eller en af dem högern står splittrad i två partier" (*Jäderin*, 1914, s 106).

nationella parti och Lantmanna- och borgarepartiet i andra kammaren - bestod ända fram till 1935, då dessa slogs samman till Riksdagshögern. Längre kvarstod också tydliga skillnader mellan riksdagspartierna. Förstakammarhögern var den mer stridbart konservativa, andrakammarhögern mer moderat.

I början av 1910-talet bildades en kvinnosektion inom AVF. Först i samband med att kvinnorna fick rösträtt 1918, satsade högern på allvar på organiseringen av de konservativa kvinnorna. I de nya stadgar som partiet antog 1919 slogs fast, att kvinnorna borde utgöra minst en tredjedel av ledamöterna i AVF:s beslutande organ från lokal till central nivå. Året därpå bildades Centrala Kvinnorådet som en ledningsgrupp för högers kvinnoklubbar och kvinnokommittéer. Men mobiliseringen av högerkvinnorna gick även den trögt till en början. Den började ge frukt först i slutet av 1920-talet, och i början av 30-talet var AVF:s kvinnoförbund landets största.

Efter de inledande svårigheterna att organisera partiet har högern stått relativt stabilt. Högerpartiet har på det hela taget sluppit uppslitande strider mellan olika fraktioner. Det har formellt sett aldrig delats eller gått samman med andra partier. Som framgår av det följande, innebär inte detta, att högern helt har sluppit ifrån inre motsättningar. I praktiken skedde dessutom en uppdelning av högern, då AVF 1934 bröt med Sveriges Nationella Ungdomsförbund (SNU), som om än formellt fristående dittills fungerat som högers ungdomsförbund. SNU grundades 1915. Det hade sitt ursprung främst i de fosterlands- och försvarssinnade ungdomsföreningar och studentförbund som bildats i samband med unionsupplösningen och under försvarsstriderna i början av 1910-talet. Försvarsvänlighet och nationalism präglade också SNU:s verksamhet under förbundets första år. Till en början förde SNU en ganska blygsam tillvaro, men växte lavinartat under senare delen av 1920-talet. Förbundet spelade en aktiv roll i 1928 års valrörelse och bidrog med sin propagandaverksamhet till högers framgångar i det s k kosackvalet samma år. Brytningen mellan SNU och AVF på 30-talet har i högerpartiets egen historieskrivning ofta förklarats med att AVF tog avstånd från ungdomsförbundets allt mera uttalade nazistsympatier. Bl a **Torstendahl** (1969) hävdar dock, att anledningen främst var SNU:s hållning i de ekonomiska frågorna. Det krav på planhushållning som SNU förde fram 1933 var oacceptabelt för AVF. Brytningen medförde bl a att AVF fram till 1936 års val förlorade tre mandat i riksdagen till SNU. SNU, som efter brytningen antog namnet Sveriges Nationella Ungdomsförbund och Nationella Förbund (SNUONF), fick ingen större betydelse som självständigt parti. Det ställde upp i 1936 års riksdagsval, men erhöll inga mandat. Som propagandaorganisation spelade SNUONF dock en viss roll in på 1940-talet. Men för högern var SNU:s utbrytning en allvarlig händelse. Partiet stod nu inför uppgiften att snabbt bygga upp ett ungdomsförbund som följde moderpartiets linje. Det nya ungdomsförbundet Ungsvenskarna kom inom ett par år på fötter, även om det inte på långt när nådde de medlemssiffror som SNU hade under sin storhetstid. Ungsvenskarna

knöts från första början nära an till högerpartiet, bl a genom stadgar om dubbelt medlemskap i de båda organisationerna. Med det nya ungdomsförbundets tillkomst var ordningen inom högern återställd.⁶

2.2.2 Högerns styrka

Inte sällan har den svenska högern velat se sig själv som ett slags konservativt folkparti som kan samla människor från alla samhällsklasser kring paroller om nationens bästa. Men ett högerinriktat massparti, som i likhet med brittiska Conservatives i modern tid, dvs efter införandet av allmän rösträtt, har kunnat attrahera 40-50% av väljarna, har högern i Sverige aldrig blivit. Från representationsreformen 1918 och fram till idag har högerpartiets andelar av rösterna i riksdagsvalen pendlat mellan 10 och 30 %. Det största stödet - mellan 20 och 30% av väljarkåren - erhöll högern fram till och med 1932 års val. I slutet av 1970- och början av 1980-talet har partiet åter nått motsvarande röstandelar. De djupaste vågdalarna, då väljarstödet höll sig mellan 10-15%, inföll efter andra världskriget och under 1960-talet. Den period som avhandlingen omspannar (1904-1962) är med andra ord till stora delar en tid av tillbakagång för högern. Kräftgången är konstant från början av 1930-talet och fram till 1950-talets början, alltså i 20 år. Efter en upphämtning under 50-talet, tappar partiet åter mark under hela 60-talet för att nå ett bottenläge i 1970 års riksdagsval. Situationen är liknande för högerpartierna i de andra nordiska länderna. Efter andra världskriget får de i regel stöd av 15-20% av väljarna. Därmed är de konservativa partierna i Norden svagare än i praktiskt taget alla andra parlamentariska demokratier, vilket bl a sammanhänger med arbetarrörelsens förhållandevis starka ställning i de nordiska länderna.⁷

Under sin första "storhetsperiod", dvs i princip tiden före socialdemokraternas regeringsbildning 1932, satt högern i regeringsställning fyra gånger. Den första Lindmanska ministären 1906-11 och Swartz' regering 1917 kunde stödja sig på egen majoritet i första kammaren. 1920-talets högerregeringar, den Tryggerska 1923-24 och den andra Lindmanska ministären 1928-30, saknade däremot egen

⁶ Relationerna mellan AVF och SNU har ingående behandlats av Wärenstam (1965) och Torstendahl (1969). Redan 1931 kom Stockholmsavdelningen av SNU i direkt konflikt med AVF och gick i stadsfullmäktigevalen ut som eget parti under namnet "Den fria högern". Utbrytarna fick dock inte in någon representant i fullmäktige och stöddes inte av SNU i landsorten. Som en konsekvens av utbrytningen bildade AVF en ny ungdomsorganisation i Stockholm, Konservativ Ungdom. SNU:s ledning och stockholmsavdelning blev de drivande krafterna i att fjärma sig från AVF under de följande åren (Lindskog, 1954).

⁷ Se Lindblad m fl (1984). Den svenska valstatistiken är hämtad från Statistisk årsbok, 1983. Uppgifterna om brittiska Conservatives är tagna från Norton & Aughey (1981).

majoritet i såväl första som andra kammaren. Detta är väsentligt att ha i minne, inte minst när man granskar vilka motdrag högern försökte göra i regeringsställning på 1920-talet i de då mest brännande skolfrågorna: kristendomsundervisningen och bottenkolefrågan. Därutöver har högerpartiet under den period jag studerar haft tillfälle att påverka utbildningspolitiken från regeringsställning under ytterligare en period: 1939-45, då partiet besatte ecklesiastikministerposten i samlingsregeringen. Men naturligtvis handlade det då om en skolpolitik inom de gränser som beredskapssituationen och samregerandet med tre andra politiska partier satte. Under större delen av den studerade perioden är högerpartiet ett oppositionsparti - före andra världskriget i regel det största, efter kriget, eller närmare bestämt efter 1948 års andrakammarval, förbispunget av folkpartiet i detta avseende.

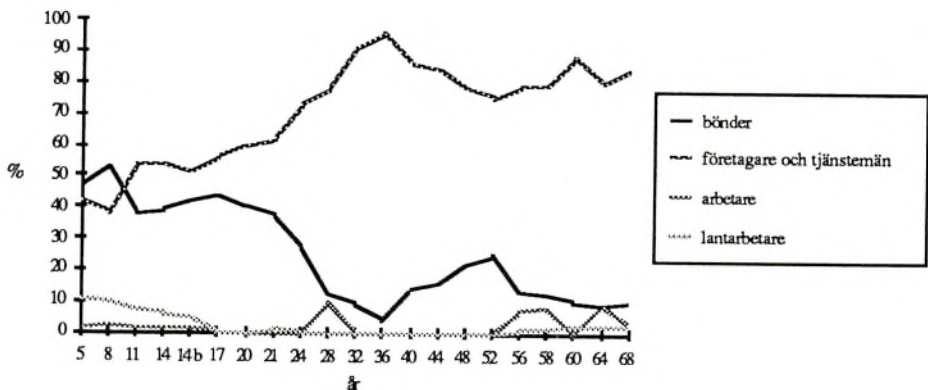
2.2.3 Ett företag- och tjänstemannaparti

Genom bildandet av Allmänna Valmansförbundet gick mäktiga grupper i sekelskiftets Sverige samman och försvarade sina intressen mot den allt starkare vänstern. Det var godsägarna och storlantbrukarna, industri-, handels- och finanskapitalets män ("bolagshögern") och höga ämbetsmän inom statsförvaltning, kyrka, försvar och högre utbildning som blev AVF:s och riksdagshögerns kärna.⁸ I Sverige liksom i de flesta andra västeuropeiska länderna växte högerpartiet fram ur den gamla markägande överklassen och den nya bourgeoisin.⁹ Fram till 1920 svarade godsägare och lantbrukare för mellan 40 och 50% av AVF:s väljarstöd, företagare och tjänstemän för resten. Det är därför inte förvånande, att bildandet av särskilda bondepartier, 1913 Bondeförbundet och 1915 Lantbrukarnas Riksförbund, sågs som ett starkt hot av högern. De nya partierna beskrevs föraktfullt i AVF:s valpropaganda och interna diskussion som egoistiska klasspartier, som inte hade nationens bästa för ögonen. Men AVF lyckades inte förhindra, att bondepartierna (från 1921 sammanslagna till ett parti, bondeförbundet) samlade

⁸ 1912 bestod andra kammarens Lantmanna- och borgareparti till närmare 60% av godsägare, lantbrukare, m fl. Drygt 20% utgjordes av industri- och finansmän, 20% av ämbetsmän, framför allt högre sådana, och "lärde män" - präster, läroverkslärare, professorer, m fl. I första kammarens Nationella parti utgjorde samma år lantmännen en mindre andel än i andra kammarens konservativa parti: drygt 30% var lantmän, flertalet godsägare. Bolagshögern utgjorde knappt 20% av partiets ledamöter, medan ämbetsmän och "lärde män" besatte nästan hälften av platserna (Thermaenius, 1935).

⁹ Ett undantag är det norska höyrepartiet, som utgick från städerna och vars viktigaste stöd kom från tjänstemän, framför allt statstjänstemän, och köpmän. Även om Høyre under senare år, inte minst under 1970-talet, har gjort stora ansträngningar att nå även landsbygdsväljare och vunnit framgångar bland dessa, står tendensen sig. Partiet är fortfarande starkast i städerna. Høyre har karakteriserats som det bredvid socialdemokraterna mest sekulariserade i norsk politik - något som kan antas ha samband just med partiets karaktär av stadsparti (Kristiansen & Svåsand, 1982).

allt flera lantmannaröster i valen. Från 1920 och framåt minskade andelen bönder i högerens valmanskår konstant och var under 1930-talet nere i under 10%. Till denna utveckling bidrog inte bara konkurrensen från bondeförbundet, utan i hög grad också den rådande omstruktureringen av det svenska jordbruket. Från 1928 och framåt har dock högern varit det parti som näst efter bondeförbundet samlat flest bonderöster (jfr **Lewin, Jansson & Sörbom, 1972**). Från 1920-talet kan man beskriva den svenska högern som framför allt ett parti för företagare och tjänstemän. 1936 utgjorde dessa grupper hela 95% av högerens väljare. Senare sjönk denna andel något, men har i regel legat mellan 80 och 90%. Enkelt uttryckt tog högern in på de expanderande mellanskikten vad den förlorade på den krympande bondeklassen. Kampen om tjänstemannarösterna blev dock hård. Den allvarligaste konkurrenten var folkpartiet, som också slogs med högern om stödet från företagarna. Folkpartiet och högerpartiet turades om att vara det största partiet för företagare och tjänstemän, och rekryterade regelmässigt vardera mellan 25 och 40% av dessa grupper (a.a.). Något mer än ett marginellt stöd från arbetarväljare har den svenska högern aldrig fått. I 1928 års riksdagsval lyckades partiet vinna 4% av arbetarrösterna, men det är en exceptionellt hög siffra i dess historia. Under den period jag studerar, drog högern till sig arbetarröster i motsvarande utsträckning bara under senare delen av 1950-talet. I övrigt har anslutningen från arbetarklassen varit i stort sett lika med noll. Detta kan t ex jämföras med Conservative Party i Storbritannien, som under efterkrigstiden i genomsnitt fått ungefär en tredjedel av arbetarrösterna (se t ex **Norton & Aughey, 1981**). Sammansättningen av högerpartiets väljarkår under 1900-talet illustreras i figur 2.1 nedan.

Figur 2.1 Högerpartiets sociala rekrytering. Efter **Lewin m fl (1972, s 146ff)**.

2.2.4 Relationerna till SAF

Högerens första år kännetecknades av ett nära och öppet samarbete med Svenska Arbetsgivareföreningen. Tillsammans kämpade man för arbetsgivarnas oinskränkta makt och mot arbetarsammanslutning och fackligt inflytande. Tillsammans slog man vakt om det enskilda ägandet och produktionen.

"Det var arbetsgivar- och kapitalintressen som stod bakom. Allmänna Valmansförbundet var inte bara högerens svar på Frisinnade Landsföreningen utan också arbetsgivarnas svar på de senaste årens fackföreningsbildande och socialdemokratiska partiaktivitet." (Hadenius m fl, 1972, s 40f)

Under 1910- och 20-talen var det vanligt att arbetsgivarorganisationerna och näringslivet agerade öppet på den politiska arenan. T ex var SAF:s ordförande fram till 1931, Hjalmar von Sydow, också högerriksdagsman och aktivt drivande i näringslivs- och arbetsmarknadsfrågor i första kammaren. Fram till rösträttsreformen satt ett 50-tal storföretagare i riksdagen, flertalet högermän. Efter 1919 års val minskade dock näringslivsrepresentationen i riksdagen väsentligt. Under 1930-talet intog SAF en ny hållning: för att i största möjliga utsträckning hålla arbetsmarknaden fri från statliga ingripanden borde facklig verksamhet och partipolitik skiljas åt. Denna formella uppdelning spelade dock ingen större roll för högerpartiet i praktiken. Samarbetet mellan högern och näringslivets organisationer bestod, men tog sig andra och mer diskreta former än vid sekelskiftet.¹⁰

Näringslivet har under merparten av den period som avhandlingen omfattar praktiskt taget helt stått för finansieringen av högerpartiets verksamhet. Under de tio första åren svarade enskilda givare för merparten av partistödet. Från 1915 och framåt ökade emellertid företagets andel av bidragsgivandet och uppgick under 1950-talet till nästan 100% av de insamlade medlen. Dessa var i sin tur helt avgörande för partiets ekonomi. Högern införde inte medlemsavgift förrän 1964, och det statliga partistödet kom först 1965. De största stadiga bidragsgivarna var Sveriges största företagskoncerner: ASEA, Electrolux, SKF, Stora Kopparberg, L M Ericsson för att nämna några. Till det direkta partistödet kan läggas näringslivets bidrag till högerpressen.¹¹

¹⁰ Se Söderpalm (1976). Det rådde dock inte fullständig enighet inom näringslivet om denna linje. Inom den s k Direktörsklubben, som var ett samlingsorgan för ett antal exportinriktade storföretag inom verkstadsindustrin, ville man betydligt mera direkt påverka det politiska skeendet. T ex utarbetade Direktörsklubben ett förslag till borgerligt idé- och handlingsprogram inför valet 1936. Man fick dock inget gehör för en gemensam borgerlig aktion hos höger- och folkpartiledningarna (a.a.).

¹¹ Uppgifterna är hämtade från Gidlund (1983).

2.3 Några huvuddrag i högerpolitiken 1904-62

2.3.1 Inledande

Jag gör i detta avsnitt en grov indelning i två huvudperioder, när jag beskriver några bärande linjer i högerpolitiken under åren 1904 - 1962. Den första perioden sträcker sig fram till början av 1930-talet, den andra från 1930- till 1960-talets början. Att lägga en skiljelinje just vid förra hälften av 1930-talet är motiverat både av viktiga förändringar inom högerpartiet och av den allmänpolitiska utvecklingen (jfr t ex **Back & Berglund**, 1978). 1930 avgick Arvid Lindmans andra regering och högern återkom därefter inte i regeringsställning förrän 1976, om krigsårens samlingsregering undantas. Som jag tidigare nämnt, blev högerens förluster i 1932 års val inledningen till en lång period av tillbakagång för partiet. 1934 ägde brytningen mellan AVF och SNU rum. Året därpå avgick Arvid Lindman efter mer än tjugo år som partiets ordförande. Första och andra kammarernas konservativa partier gick först nu samman i Riksdagshögern. 1932 inledde socialdemokraterna ett 44-årigt regeringsinnehav och minoritetsparlamentarismen övergick i majoritetsparlamentarism. Under 1930-talet gick frisinnade och liberaler samman i Folkpartiet. Därmed hade, som det skulle visa sig, ett mycket stabilt fempartisystem etablerats i Sverige. De politiska skiljelinjerna gick tydligare än under vågmästarpolitikens år mellan ett borgerligt och ett socialistiskt block.¹²

2.3.2 Tiden 1904 - 1930-talets början

Högerpolitiken under 1900-talets tre första decennier hade sin tyngdpunkt i tre stora områden. Det gällde för det första kampen mot ett ökat arbetarinflytande över produktion och arbetsvillkor. Redan i det första partiprogrammet från 1904 och även i uppropet inför 1905 års val krävde AVF lagstiftning mot fackliga stridsåtgärder från arbetarnas sida. I valuppropet hette det:

*"Inget kan vara angelägnare än att åvågabringa en tidsenlig lagstiftning som betryggar arbetsaftalets helgd, som i någon mån skyddar arbetsgifvaren från det socialistiska arbetarepartiets öfvergrepp, och som värnar samhället mot sådana arbetsinställelser, som sätta dess välfärd på spel."*¹³

¹² Beskrivningen av högerpolitiken baseras bl a på framställningar av **Back** (1966), **Back & Berglund** (1978), **Hadenius**, **Molin & Wieslander** (1972), **Heckscher** (1947), **Lewin** (1967) och **Lindskog** (1954) samt på AVF:s partiprogram och valhandböcker från olika år.

¹³ Valuppropen för perioden 1904 - 1952 citeras här och i det följande från **Håkansson** (1959).

Liknande krav återkom i 1919 års program, som med mindre tillägg och ändringar kom att gälla för lång tid framåt. Högern såg införandet av 8-timmars arbetsdag som ett allvarligt intrång på arbetsgivarnas domäner och som ett avgörande hinder för det svenska näringslivets utveckling. Idogt arbete, inte reformer, är det som för landet framåt, hävdade partiet i en rad uttalanden och program. I synnerhet med första världskrigets kriskommittéer och statliga regleringar i backspegeln, efter den ryska revolutionen och en tid av stor social oro i Sverige, gick högern till storms mot "*socialisering och förkvävande statstväng*". Samtidigt blev frågan om ekonomisk demokrati och socialisering allt viktigare inom SAP. Motsättningarna mellan de borgerliga partierna och socialisterna accentuerades. I 1928 års valrörelse målades socialiseringsfaran upp i bjärta färger. Högern menade att socialdemokraterna "*i valsamverkan med de från Sovjet-Ryssland besoldade kommunisterna*" bl a genom sitt förslag till skärpt arvsbeskattning var på god väg att åstadkomma allvarliga skador på det svenska samhället.¹⁴ Som framgått ovan, samarbetade högern och SAF mycket nära under dessa år. Hadenius m fl (1972) menar, att detta samarbete i själva verket var ett av de mest utmärkande kännetecknen för högerpolitiken under 1900-talets första decennier.

En annan huvudfråga i högerns politik var kampen för ett utbyggt försvar. Heckscher (1947) har beskrivit högern som "*nästan främst ett parti för försvarsvänner*" under åren före och de femton åren efter första världskriget. Försvaret nämndes märkligt nog inte i det första partiprogrammet, som emellertid i stor utsträckning saknade konkreta programpunkter. I senare partiprogram och valmanifest har däremot försvarsfrågan varit en stående punkt. Försvarsfrågan kom i fokus i synnerhet under åren närmast före första världskriget. Pansarbåtsinsamlingen 1912 och Sven Hedins pamflett "Ett varningsord" från samma år, bondetåget och borggårdstalet 1914 var de mest iögonfallande uttrycken för högerns och försvarsaktivismens kamp mot socialdemokraternas och liberalernas nedrustningsförsök. Krigsutbrottet spelade högern i händerna. Partiet gick framåt i 1914 års val efter en häftig valstrid som främst kretsade kring försvarsfrågorna. Regeringen Hammarskjöld ("borggårdsregeringen") och högern kunde efter valframgångarna genomdriva förlängd värnplikt och en utbyggnad av flottan. Under 20-talet skärptes åter motsättningarna om försvaret. Den Tryggerska högerregeringen 1923-24 stod och föll med försvarsfrågan. Den misslyckades med att åstadkomma en kompromiss i denna fråga och skapade ett stort missnöje inom de egna leden. Högern ansåg att Trygger i sin kompromissiver gått alltför långt till vänster. 1925 beskars försvaret rejält, till högerns stora harm. Inför 1928 års val konstaterade AVF att "*försvarsovilligheten*" och "*den rena försvarsnihilismen*" allt mer började gripa omkring sig bland socialdemokrater och frisinna, och krävde åter upprustning. Den andra Lindmanska regeringen (1928-30) kunde dock bara genomföra delar av en sådan förstärkning.

¹⁴ Politisk valhandbok, 1928.

Den tredje stora frågan under den första perioden gällde utvidgningen av rösträtten. Högern försökte i det längsta hålla stånd mot socialdemokraternas och liberalernas krav på allmän rösträtt. När en utvidgning av rösträtten blivit oundviklig, krävde högern olika slags garantier. I AVF:s första valprogram från 1905 hette det:

"Tiden är inne att gifva rösträtt åt hvar och en välfrejdad, till mogen ålder kommen man, som fullgör sina medborgerliga plikter. Men en rösträttsreform får icke ske på sådant sätt, att all makt tillfaller en enda samhällsklass. Den måste bygga på rättvisans grund och gifva hvar och en hvad honom med rätta tillkommer. (---) Viljen I stå på rättfärdighetens grund, viljen I främja landets väl, väljen då riksdagsmän, som vilja gifva allmän rösträtt, men göra som villkor därför, att den genomföres rättvist, så att äfven minoriteternas rätt betryggas."

Under Arvid Lindmans första regeringsperiod (1906-11) genomfördes en partiell rösträttsreform. Allmän rösträtt till andra kammaren för män infördes. Men i enlighet med högerns krav tillämpades proportionella val till kamrarna. Den graderade röstskalan i kommunalval bestod, om än reducerad. Fortfarande krävdes inkomst och förmögenhet av viss storlek för att vara valbar till första kammaren. Det tycktes för ett tag som om den av högern fruktade fullständiga rösträttsreformen var röjd ur vägen. 1917 och 1918 var en tid av revolution och uppror i Europa. Också i Sverige tycktes en social omvälvning stå för dörren. Hungerdemonstrationerna och strejkerna för mer bröd och lägre livsmedelspriser avlöste varandra. Samtidigt framfördes krav på en rad reformer, däribland införande av allmän rösträtt. I detta läge fattade riksdagen beslut om allmän rösträtt för män och kvinnor till riksdags- och kommunalval. Högern samtyckte av nödvång, bl a efter påtryckningar från storföretagarna (Söderpalm, 1969, s 170 ff). Man befarade, att revolutionen annars skulle vara ett faktum. Inom AVF såg dock många med bitterhet på eftergiften:

"Man lät verkligen sig skrämman af skränet, icke utefter hela linjen förstås, men dock så pass allmänt, att det fick inflytande på händelsernas gång. Här ramla troner, här brista riken, här gälla icke längre några lagar eller någon ordning, sade man, och den rena ödeläggelsen är snart öfver äfven oss, såvida vi icke i tid falla undan och rädda det lilla vi kunna rädda. Så talade räddhågan i många sinnen. De mera besinningsfulla försökte förgäfvets göra sig hörda."¹⁵

2.3.3 1930-talets början - början av 1960-talet

Fram till rösträttsreformen hade högern stått emot socialdemokrater och liberaler

¹⁵ Politisk årsbok 1918, s 256-257.

i en rad frågor - förutom i rösträttsfrågan också i bl a försvars- och utbildningsfrågor. Under vågmästarperioden 1920-32 vägrade de frisinnade genomgående att ingå koalitioner med något borgerligt parti. Ett undantag är samgåendet med liberalerna 1926-28. Under 1930-talet bildades emellertid på allvar ett borgerligt block, som i stort sett var enat kring kris- och arbetsmarknadspolitiken och som allt tydligare bildade front mot det man betecknade som socialiseringsfaran. Folkpartiet, som bildades 1934 genom en sammanslagning av frisinnade och liberaler, utgjorde tillsammans med AVF kärnan i det borgerliga blocket, medan bondeförbundet genom sina uppgörelser med socialdemokraterna till stora delar ställdes utanför detta.

Flera av de frågor som stått i centrum under den första perioden fick nu minskad aktualitet. Genom lagstiftningen om kollektivavtal (1928) och det s k Salt-sjöbadsavtalet mellan LO och SAF (1938) avfördes till stor del arbetsmarknadsfrågorna från den politiska arenan. Mycket tyder på att högern och arbetsgivarna alltmera började se fackföreningsrörelsen som en stabiliserande faktor i samhället. Högerriksdagsmannen och direktören Karl Wistrand hävdade t ex i en artikel i Svensk Tidskrift 1940, att en ny anda vuxit fram i arbetarrörelsen, framför allt märkbar inom de fackliga organisationerna:

"Det är inom fackföreningsrörelsen, som folkets breda lager funnit sin inre styrka och långsamt fostrats till medborgaranda. En oförtydbar utveckling från klass- till samhällssolidaritet har försiggått inom denna rörelse, och allt tyder på att utvecklingen allt fortfarande skall fortgå. Det är det fackliga arbetet, som skänkt arbetarna förmåga att bedöma uppgifter och problem ur högre linjer än den tillfälliga fördelens." (Wistrand, 1940, s 94)

Under och efter andra världskriget upphörde också försvaret att vara en stor politisk stridsfråga. Flera beslut om upprustning fattades i enighet mellan socialdemokraterna och de borgerliga partierna. I stället kom den politiska kampen att i hög grad gälla omfattningen av statliga ingripanden, fördelnings- och skattepolitiken.

Under krisåren på 1930-talet var de borgerliga partierna i stort sett eniga i sin syn på krisens orsaker och hur ekonomin skulle saneras. Den ekonomiska jämvikten hade rubbats genom fackföreningarnas och socialdemokratins ingrepp, bl a i form av för höga löneuttag, menade man. De borgerliga partierna såg depressionen som en form av naturlig reningsprocess, som borde påskyndas med hjälp av en långtgående sparsamhet med offentliga medel (jfr Lewin, 1967). I högerns valupprop inför 1936 års andrakammarval summerade man:

"Främst tack vare den enskilda företagsamhetens anpassningsförmåga och framsynna utnyttjande av den förbättrade världskonjunkturen har den ekonomiska krisen i Sverige övervunnits och grunden lagts till nya framsteg. En verklig

välfärdspolitik måste taga sikte på att ytterligare stärka det privata näringslivets utvecklingsmöjligheter."

Under åren kring krigsslutet ägde en klar förskjutning rum i högerens och folkpartiets social- och sysselsättningspolitik. Partierna erkände den fulla sysselsättnings princip och förespråkade ett större mått av social välfärdsolitik än tidigare. Det handlingsprogram, "Högern vill", som högerpartiet antog 1946, var med högerens mått radikalt på det socialpolitiska området. Men inom högern rådde det långtifrån enighet om denna nya politik, som framför allt hade stöd från de yngre inom partiet. På det ekonomiska planet stod högern och folkpartiet fast vid en utpräglad liberal linje. Partierna slog vakt om den enskilda äganderätten och krävde ett stort mått av frihet från statliga regleringar av näringslivet och minskad statlig byråkrati.

Arbetarrörelsens efterkrigsprogram från 1944 innehöll förslag till omfattande ingrepp för att förebygga den kapitalistiska ekonomins ständigt återkommande lågkonjunkturer och massarbetslöshet. Programmet bildade upptakten till den socialdemokratiska "skördetiden" under senare delen av 1940-talet. Samtidigt hårdnade högerens och folkpartiets motstånd mot planhushållning, de ökande offentliga utgifterna och det växande skattetrycket. De båda partierna myntade begrepp som vanstyre och Krångel-Sverige - särskilt flitigt begagnade i 1948 års valrörelse. Friedrich von Hayeks "Vägen till trälldom", som publicerades på svenska 1944 (Hayek, 1944) och som fick ett entusiastiskt mottagande i borgerliga kretsar, gav något av en ideologisk inramning till den borgerliga ekonomiska politiken. Kritiken mot "regleringssamhället" och planhushållningen fortgick under 50-talet. Relationerna mellan högern och folkpartiet var i stort sett goda. Meningskiljaktigheterna tonades ner inför hoppet om ett snart regeringsskifte. Det gällde ju bara att skapa oenighet mellan socialdemokraterna och bondeförbundet för att koalitionen skulle spricka och bondeförbundet gå över till de borgerliga. Därmed skulle en ny majoritet vara ett faktum (se Hadenius m fl, 1972).

I slutet av 1950-talet presenterade högerpartiet långtgående förslag i syfte att minska skatterna och statsskulden. Första barnbidraget skulle slopas, bostadsstödet och bidragen till läromedel och skolmåltider minskas rejält. Dessutom skulle ATP-beslutet rivas upp, om högern kom i regeringsställning. Partiets drastiska besparingspolitik ledde till att samarbetet med folkpartiet bröts inför 1960 års val. Före valet gick folkpartiet tillsammans med centerpartiet ut och fördömde högerpolitiken som alltför extrem.

Högerpartiets valnederlag 1960 förde med sig en allvarlig intern kritik mot en politik som av vissa grupper betecknades som alltför ensidigt inriktad på ekonomiska och materiella frågor. Partiet försökte i början av 1960-talet byta ansikte och tona ned vissa drag i 50-talets politik. Skiftet ackompanjerades av ett byte på partiledar- och partisekreterarpöster. Någon fundamental förändring av hö-

gerpolitiken vid denna tid kan man dock inte tala om.

2.4 Några drag i den svenska högerens idéutveckling

"En konservativ ideologi kan sägas utgöra ett svar på ett radikalt angrepp på den rådande samhällsordningens materiella och andliga grundvalar. Konservatismen blir ideologiskt artikulera först när det beständes rätt på allvar ifrågasättes." (Elvander, 1961, s 36)¹⁶

2.4.1 Högerideologin i perspektiv

Vid tiden för Allmänna Valmansförbundets bildande stod den svenska högeren med ett ben i den gamla, markägande överklassen och med det andra i den nya industri- och finansbourgeoisin. Partiet rymde skilda intressen och olikartade ideologiska positioner, och att åstadkomma ett gemensamt program var förenat med stora svårigheter. De konservativa partierna och den konservativa ideologin i de flesta andra västeuropeiska länder uppvisade liknande motsättningar, dock med stora nationella variationer.

Det är vanligt att datera den moderna konservatismens uppkomst till slutet av 1700-talet, som en reaktion mot den franska revolutionen. Konservatismen var ursprungligen det ideologiska uttrycket för den då härskande klassens, den markägande lantaristokratins, motstånd mot industrialiseringen och den nya, uppåtstigande borgerligheten. Kyrkan och den världsliga staten sågs av den aristokratiska konservatismen som de yttersta garanterna för samhällets fortbestånd och stabilitet. Den betraktade de stora skillnaderna i makt, egendom och status som naturliga och riktiga, men betonade samtidigt statens och elitens förpliktelser mot de sämst ställda.

Efterhand som industrialiseringen fortskred och den nya borgerligheten övertog ställningen som ledande samhällsklass, började också den konservativa ideologin alltmer blandas upp med liberala inslag, främst på det ekonomiska området. Hur starkt de liberala dragen slagit igenom och mera allmänt vilka uttryck högerideologin tagit sig i olika länder beror bl a på hur snabb och omstörtande omvandlingen från agrart till industrialiserat samhälle varit, vilken makt kyrkan haft

¹⁶ Framställningen i avsnitt 2.4 bygger i stor utsträckning på högerens egna programtexter, valmanifest och annat ideologiskt betonat material.

och på styrkeförhållandena mellan de olika klasserna. T ex utgick det norska högerpartiet nästan uteslutande från städernas borgare och fick en betydligt mera sekulariserad och urban karaktär än flertalet andra konservativa partier. I Norge saknades nämligen lantadel och stora jordägare, som kunde sätta sin prägel på högerpartiet. I länder där den katolska kyrkan är stark har denna också starkt präglat de konservativa partierna och den konservativa ideologin. Den förhållandevis starka politiska och fackliga arbetarrörelsen i de nordiska länderna förvisade högerpartierna i dessa länder till en betydligt "smalare" politik och mera begränsat stöd än i t ex Storbritannien, där Conservative Party under stora delar av 1900-talet varit ett slags "catch-all-parti".

Historiskt har den svenska högern sällan redovisat förebilder och bara i undantagsfall lutat sig mot svenska eller internationella ideologer. Edmund Burkes "Reflections on the Revolution in France" (1790) upphöjs ofta till den västerländska konservatismens ursprungligaste och mest betydelsefulla arbete. I sitt förord till den svenska utgåvan skrev Gunnar Heckscher, att den haft ett inflytande som är att jämföra med Marx' "Das Kapital" och Rousseaus "Contrat Social". Inom den svenska högern har emellertid "Reflections..." med stor säkerhet aldrig varit något allmänt läst och diskuterat verk. Det är symptomatiskt, att boken utkom på svenska för första gången 1982 - nästan tvåhundra år efter det att arbetet ursprungligen gavs ut (Burke, 1982).

Den konservativa idédebatt som fördes i Sverige kring sekelskiftet av män som Hans Forssell, Harald Hjärne, Rudolf Kjellén och Vitalis Norström och som i allt väsentligt var inspirerad av den tyska konservatismen, satte märkvärdigt få spår i den svenska högerpolitiken. Både Hjärne och Kjellén företrädde högern i riksdagen, men fick sitt huvudsakliga inflytande som opinionsbildare utanför denna och utanför partiets politik. Att bygga program och agerande på en utvecklad ideologi sågs inte som någon nödvändighet av de ledande högermännen, utan betraktades snarare med viss misstro. I synnerhet Arvid Lindman, AVF:s starke man under mer än tjugo år, hade denna inställning.¹⁷ Elvander

17 Ivar Anderson, som ingick i partitoppen under många år, skriver i sin Lindmanbiografi: "Arvid Lindman var minst av allt teoretiker. Han grubblade sällan över hur framtidens samhälle skulle se ut och hans principiella intresse för författningsfrågor var skäligen ringa. Hans läggning, utbildning och ursprungliga levnadskall ledde honom mot konkreta och aktuella problem i samhällsarbetet. Djärva nydaningsprojekt passade lika litet hans politiska natur som abstrakt tänkande över samhällsfrågorna. Den politiska idédebatten föreföll honom ofta konstlad och steril" (Anderson, 1956, s 363-364). Anderson beskriver också Lindmans dominans över partiet, både som organisatör och som talesman utåt: "Amiralen" (...) blev under dessa år något av en självhärskare inom sitt parti. Särskilt gällde detta om valorganisationen, Allmänna Valmansförbundet, där han praktiskt taget bestämde allt; arbetsutskott och riksstämman gav den nödvändiga demokratiska inramningen till ett politiskt ledarskap, som var starkare än någon annan partichefs vid den tiden. Det var amiralen som skaffade pengarna, höll i organisationens trådar och själv svarade för huvudparten av propagandan genom tal och föredrag" (a.a., s 257). Andra högermän har i memoarer o dyl tecknat en liknande, om inte lika drastisk, bild av Lindmans ledarskap.

(1961, s 480) pekar på skillnaderna mellan vänsterpartierna och högern i detta avseende:

"Medan akademikerna Karl Staaff och Hjalmar Branting var på en gång ideologiska talesmän och ledare för vänsterpartierna, behärskades den konservativa politiken av "praktiska män", smidiga, oteoretiska pragmatiker av typen E. G. Boström och Arvid Lindman, och ideologerna stod helt utanför maktens sfär."

Men också när Lindman efterträddes av män med större intresse för konservativ idéutveckling som Gösta Bagge och Gunnar Heckscher, kvarstod mönstret till stora delar. Högerpartiet koncentrerade alltjämt sina ansträngningar på dagspolitik och taktiska överväganden snarare än på arbete med att forma en mer övergripande konservativ idépolitik.¹⁸

2.4.2 Högerprogrammen

Under perioden 1904 - 1962 antogs sammanlagt tre principprogram, ett större handlingsprogram och två kommunalprogram. Högern presenterade dessutom program i enskilda frågor, däribland ett särskilt skolprogram, **"Ja till en bättre skola"** (1962), och valprogram eller valuppdrag inför flertalet riksdags-, landstings- och kommunalval.

Programmen uttrycker inte bara högerpartiets ställningstaganden och krav i en rad konkreta och aktuella frågor utan ger också en bild av partiets mer övergripande uppfattningar. Jag har redan tidigare nämnt, att det första partiprogrammet, som antogs vid AVF:s bildande 1904, mer var en deklaration av nödvändigheten att organisera sig mot socialister och liberaler än en beskrivning av hur partiet ställde sig i politiska frågor. 1919 antogs det första programmet med en någorlunda heltäckande presentation av högerens ståndpunkter och krav inom olika områden. Programmet reviderades 1924 och 1934, men gällde i princip ända fram till 1956, då ett nytt principprogram antogs. 1946 kom handlingsprogrammet **"Högern vill"** (1946) med en programkommentar **"Frihet och framsteg"** (1946). Samma år antogs ett kommunalpolitiskt program. Detta reviderades 1956.

Tillkomsten av de olika programmen kan relateras till konkreta politiska skeenden. 1904 och 1919 års program präglades båda, om än på olika sätt, av kampen mot den allt starkare vänstern. 1919 gällde det att överleva verkningarna av röst-

¹⁸ Sålunda beskrivs högerpartiet t ex i Svensk Tidskrift i olika tillbakablickar och analyser av svensk konservatism som till större delen pragmatiskt och inriktat på de dagspolitiska frågorna, i synnerhet de som rör ekonomi och skatter. Se t ex artiklar av Heckscher (1949), Unger (1961), Annars (1968) och Hagård (1969).

rättsreformen. Man räknade med att för en tid hamna utanför allt politiskt inflytande och behövde ett offensivt politiskt program för att stärka stödet bland väljarna (se Söderberg, 1929). I början av 1920-talet blev skolfrågorna, framför allt kristendomsämnets ställning i folkskolan och bottenskolefrågan, politiskt centrala. 1924 års revision av partiprogrammet bestod sålunda främst av att en passus om skolfrågorna fördes in. 1934 års programöversyn var märkbart påverkad av debatten om befolkningsfrågan och den ekonomiska krisen. Också ett krav på förbud mot ytterlighetspartierna tillkom. 1946 års handlingsprogram och programkommentar kan ses som ett svar på socialdemokraternas efterkrigsprogram och som ett försök att efter krigsårens samlingsregerande klargöra högerens positioner. 1956 års partiprogram har ibland beskrivits som ett uttryck för att en förändring i liberal riktning ägt rum inom högeren. Sålunda skrev programkommittens sekreterare Verner Helte om det nya programmet:

"Strävan har genomgående varit att utgå från den enskilda människans friheter, rättigheter och skyldigheter. Jämför man det nya förslaget till principprogram med den ursprungliga versionen från 1919 så framträder tydligt hur auktoritetstron har småningom ersatts av tron på den enskilda människan och hennes förmåga till utveckling under lagbunden frihet." (Helte, 1956, s 21)

En sådan beskrivning är emellertid missvisande. Som jag kommer in på längre fram, innehöll den svenska högerideologin redan på 1910-talet klara inslag av ekonomisk liberalism. Enligt min mening är det kontinuiteten snarare än skillnaderna mellan 1934 och 1956 års program som är påtagliga.

I de följande avsnitten behandlar jag några drag i högerideologin som är centrala för denna avhandling: synen på samhälle och samhällsförändring, föreningen av ekonomisk liberalism och social konservatism, synen på makt och ägande och ledningen av samhället, beskrivningen av det egna partiet och av de andra, "klasspartierna", m m.

2.4.3 Socialkonservativa och ekonomiskt-liberala drag

Elvander (1961) menar, att omsvängningen från socialkonservatism till liberalism i den svenska högerens ideologi och politik blev märkbar på 1910-talet. Det var flera decennier senare än i Storbritannien och Tyskland, vars konservativa partier konfronterats med industrialiseringen betydligt tidigare än den svenska högeren. I det partiprogram som AVF antog 1919, kom den ekonomiska liberalismen tydligt till uttryck. Partiet sade sig vilja verka för:

"..Bevarande af enskild äganderätt till främjande af själfständighet, företagsamhet, arbetsflit och sparsamhet. (...)

Ett starkt näringsliv, fritt från förkvävande statstvång och tryggt mot socialiseringshot. (---) Kontroll öfver monopolbildningar och truster."

I "Högern - hvad den är och hvad den vill", som var ett slags programkommentar till 1919 års program, karakteriserade partiombudsmannen Birger Petersson (1919) kombinationen av konservativt och liberalt tankegods på följande sätt:

"Vården om den personliga och ekonomiska friheten har i liberalismens ställe öfvertagits af den konservativa meningsriktningen, som fördjupat frihetsbegreppet, begränsat det med hänsyn till det allmännas väl och förbundit rättsbegreppet med pliktbegreppet, rättigheterna i samhället med skyldigheterna mot samhället, den enskildes anspråk på staten med statens anspråk på den enskilde, anspråk på lydnad för lagarna, en lydnad allt intill döden." (A.a., s 10-11)

Kombinationen av en ekonomisk liberalism som sätter det enskilda ägandet och en marknadsekonomi maximalt fri från statliga ingrepp i centrum och en konservatism som medger ett visst mått av statlig välfärdspolitik på det sociala området kännetecknar högerideologin under i stort sett hela den studerade perioden, även om tyngdpunktsförskjutningar ägt rum. Annars (1981, s 14) har uttryckt detta på följande sätt:

"Den svenska konservatismen har överhuvudtaget sedan det andra världskriget svängt mellan att betona liberal respektive social såsom prefix till termen konservatism. 1940-talet medförde en vändning till socialkonservatism, 1950-talet till liberalkonservatism. På 1960-talet och fram till mitten av 70-talet var prefixet social ånyo mera korrekt. Och nu är vi tillbaka till 1950-talets formuleringar och betoningar igen."

Resonemanget är förenklat bl a såtillvida att högern i tider då man fört fram relativt långtgående reformförslag på det sociala området samtidigt varit benhård i sitt krav på frihet från statliga regleringar av näringslivet, på minskad statlig byråkrati, ökad personlig frihet, osv. Dvs: socialkonservatismen kan i högerideologin mycket väl kombineras med utpräglad "liberalkonservatism", nota bene på det ekonomiska området.

Högern har sällan medgivit att kombinationen av konservativ reformpolitik och ekonomisk liberalism kan vara problematisk. Men den innehåller en dubbelhet, inte minst i den människosyn den implicerar: å ena sidan fria, oberoende och maximalt rörliga individer som utifrån den egna förmågan, kapaciteten och utbildningen slår sig olika långt fram i livet. Å andra sidan ansvars-kännande, lojala, auktoritetsbundna individer som bör acceptera sin samhälleliga ställning och göra det bästa av den, som är bundna av kön, yrke, religion och familj. Man kan från den utgångspunkten fråga sig, vilka kunskaper och vilka dygder det är som skolan utifrån en övergripande konservativ ideologi skall förmedla.

2.4.4 Skillnader i makt och ägande

1800-talshögern betraktade skillnader i makt, ägande och samhällsställning som naturliga och givna av Gud. Var och en hade sin förutbestämda plats och funktion i samhällskroppen. Ojämligheten tjänade samhällets liv och fortbestånd. Också den moderna högern ser sociala skillnader som rimliga och i princip av godo. I ett samhälle som ger alla individer lika utgångspunkter, är det de dugligaste och mest begåvade som besätter höga poster i näringsliv och stat. En förutsättning är dock att begåvning, duglighet och företagsamhet stöds och uppmuntras så mycket som möjligt och att konkurrens tillåts. Högern har i en mängd olika sammanhang fördömt socialisternas "likformighetssträvanden", som man sett som hot mot näringslivets och samhällets utveckling. I program och valupprop har man krävt en ekonomi och en skattepolitik som inte förkväver eller förhindrar företagsamhet och skaparanda. I partiprogrammen under hela den studerade perioden finns ett krav på "Fri tävlan för alla dugliga. Lön efter duglighet, utbildning och ställningens ansvar".

Högern försvarade länge de mycket stora olikheterna i politiskt inflytande och motsatte sig utvidgningar av rösträtten med argumentet att bara de som hade en ställning i samhället grundad på förmögenhet, inkomst, börd eller utbildning var skickade att axla ansvaret för rikets styrelse. Man resonerade på samma sätt om ledningen av kommuner, landsting och av enskilda företag. Arbetarnas krav på säte och stämma i de beslutande församlingarna och på makt över produktionen sågs som fullständigt orimliga och orättfärdiga. När rösträtten gradvis genomfördes, betonade AVF ständigt, att medborgarna måste visa sig värdiga ansvaret. De måste vara tillräckligt insatta i samhällsfrågorna, ha fullgjort sin skatteplikt, osv.

Högern framhöll långt efter rösträtsreformernas och parlamentarismens genomförande demokratins olika brister och avarter. I AVF:s program och valpropaganda krävdes folklig självstyrelse, inte demokrati. Demokratien sågs som en variant, och inte nödvändigtvis den bästa, av självstyrelsen. Man utmålade ett massornas välde, som lätt kunde urarta i majoritetens förtryck av minoriteten, dvs att socialdemokraterna skulle kunna fatta beslut som gick borgerligheten emot. Eller som Seip (1980, s 45) beskrivit motsvarande ideer hos norska höyre:

"Det ble opprinnelig kalt forsvaret for "minoriteten"; med minoriteten mente de, og de sa det uten skjensel, "de besittende klasser"."

Socialdemokraterna beskyldes också, i synnerhet under 1920- och 30-talen, för maktfullkomlighet och maktmissbruk, för nepotism och centralstyrning. Högerns försvar av "minoritetens rätt" ersattes emellertid snart av ett annat: försvaret av den enskildes frihet. T ex hette det i 1944 års valupprop:

"Den medborgerliga friheten måste på alla områden återställas och tryggas."

Partidiktatur, tvångshushållning och byråkratism äro oförenliga med svensk frihetstradition och motverka fortsatt framåtskridande."

Som Seip (1980) påpekar, innebar denna glidning, att högern kunde gå emot utjämningssträvandena utan att behöva använda sig av det klassmässigt färgade argument som försvaret av minoritetens, dvs borgerlighetens, rätt utgjorde.

2.4.5 Samhällsordningens stöttepelare

Enligt konservativ ideologi sker en sund samhällsutveckling långsamt och gradvis, ej genom plötsliga omvälvningar och revolutioner. Det gäller att ta tillvara och bygga på det bästa av arvet från tidigare generationer - eller som det hette i 1919 års partiprogram:

"Den svenska högern känner sitt ansvar för det Sverige som vi ärft af fädren och en gång skola lämna i arf till kommande släktled. Den anser all utveckling böra bygga på det beståendes grund."

Liknande formuleringar återfinns i 1924 och 1934 års reviderade program och i det nya principprogrammet från 1956. Högern har fördömt partier och åsiktsriktningar som vill ta "luftiga utopier" och politiska läror till utgångspunkt för att förändra samhället. Reformeringen borde i stället, enligt högern, ske med försiktighet och vägledas av erfarenheten och det sunda förnuftet.¹⁹

Efterhand som högerpolitiken fick liberala inslag, framtonade i partiets ideologi bilden av att det främsta instrumentet för en god samhällsutveckling var den fria marknadsekonomin själv. Fram till 1940-talet ansåg högern att marknaden, om den fick vara fredad från fackliga och politiska ingripanden, i princip var självsanerande. När man talade om en lugn och stegvis samhällsutveckling, handlade det främst om att försvara den kapitalistiska ekonomin mot socialistiska angrepp. Den socialistiska vänstern beskrevs ömsom som en samling illvilliga samhällsomstörtare, ömsom som välmenande men blåögda utopister, som i ett slag ville radera vad som med möda byggts upp under lång tid. Men det gällde också att övertyga om att högern eftersträvade en lugn utveckling av marknadsekonomin. Så skrev t ex Jarl Hjalmarson i kommentaren till 1934 års partiprogram, några år efter den stora ekonomiska krisen:

"En av högerens viktigaste framtidsuppgifter blir också att söka åvägabringa en riktig avvägning mellan friheten och tryggheten på det ekonomiska området. Högern vänder sig sålunda bestämt mot en otyglad och asocial kapitalism."

¹⁹ Jfr Petersson (1919), Hjalmarson (1937) samt Helte (1956).

(Hjalmarson, 1937, s 19)

För den klassiska konservatismen var det ett vitalt intresse att mildra och överbrygga klassmotsättningarna och stärka sammanhållningen och solidariteten i samhället. Även sedan de liberala inslagen i högerpolitiken blivit tydliga, var detta ett förstarangsintresse för partiet. Liksom tidigare slog högerpartiet vakt om de samhällsinstitutioner, främst hem och kyrka, som svarade för fostran av goda och lojala samhällsmedborgare. Högern sökte på olika sätt stödja de sociala klasser och skikt som sågs som stabiliserande och sammanhållande element. I syfte att stabilisera själva arbetarklassen och förhindra att den reste krav på en mer genomgripande omfördelning av makt och ägande, strävade högern efter lösningar som skulle ge arbetarna ett begränsat mått av egendom och inflytande. Högerns stöd av egnahemsrörelsen på 1910- och 20-talet och förslaget till "egendomsägande demokrati" (som man för övrigt importerade från den brittiska högern) på 1950-talet kan ses som exempel på detta.

Högerns idealisering av medelklassen, som i högerterminologin omfattade bönder och tjänstemän, är ett annat genomgående drag (jfr *Torstendahl*, 1969). Bönder och tjänstemän utgjorde inte bara huvuddelen av partiets väljare och var av den anledningen viktiga att attrahera. Än mera avgörande var måhända, att bönder och mellanskikt uppfattades som stötdämpare mellan borgerlighet och arbetarklass:

"...medelklassen är det utjämmande och stabiliserande elementet i samhällslivet framför alla andra." (AVF, 1932, s 55)

I en rad valupprop och valtal krävde högerpartiet stöd och rättvisa åt medelklassen och åt landsbygdens befolkning. Främst förde man fram olika förslag på ekonomiska åtgärder. Men som framgår av det följande, kom också utbildning att ses som ett viktigt medel för att stärka de betydelsefulla, samhällsbevarande mellangrupperna.

Hem och familj och en uppfostran baserad på den kristna tron var enligt högern avgörande för samhällets fortbestånd och stadga. I fostran av de unga grundlades en medborgaranda och solidaritet över klassgränserna. I 1919 och 1956 års principprogram betecknades sålunda hemmet och familjen som "*samhällsbyggnadens hörnstenar*" och den kristna tron som en "*renande och uppehållande kraft*". De unga skulle fostras till "*sedlig kraft*", flit och fördragsamhet, nykterhet och sparsamhet. I synnerhet under 1910-, 20- och 30-talen framhöll högerpartiet hemmen och den kristna fostran som det yttersta värdet mot vad man kallade för de nedbrytande och förgiftande krafterna, dvs de socialistiska och kommunistiska lärorerna. Uppropet inför 1921 års riksdagsval är ett karakteristiskt exempel:

"På goda hem beror framtidens Sverige. Nedbrytande krafter härja på olika

områden. Må de samhällsbevarande enligt fylka sig till motvärn, stödjande hem och familj, så att i dem kan utföras den fostraregärning, som är nödvändig för att ett andligen och lekamligen sundt släkte må öfvertaga de gångna släktledens arf.

Men också under beredskapsåren talade högern varmt om behovet av en grundlig karaktärsdanning av de unga, av att inympa en andlig motståndskraft och beredskap mot ytterlighetslärorna, i synnerhet mot kommunismen.

I mängder av program, utprop och tal under årens lopp har högern krävt familjeinstitutionens stärkande. Bolsjevikernas förmenta kollektivisering och avkristning av barnen utmålades som ett hot mot familjen, de sjunkande födelsetalen likaså. Högerpartiet och SNU var de mest drivande politiska organisationerna i befolkningsfrågan under 1930-talet (jfr Källemark, 1980). Högers krav på en hemvårdsutbildning för unga kvinnor, som jag återkommer till, var från högers sida ett sätt att stärka familjens och hemmets ställning. I det handlingsprogram från 1946, som anses som högerpartiets mest framstegsvänliga på det socialpolitiska området, utsades klart att socialpolitiken framför allt skulle ta sikte på att stärka familjebildningen.

Högers värn om en *"kristen fostran till sedlig kraft"* har tagit sig drastiska uttryck framför allt på det skolpolitiska området. Indragningen av lilla katekesen som lärobok och minskningen av antalet kristendomstimmar i folkskolan genom 1919 års undervisningsplan sågs av högerpartiet som ett verkligt grundskott mot en av samhällets stöttepelare. I kommande kapitel redogör jag för högers hetsiga och långvariga kamp för att folkets barn skulle få en undervisning på kristen grund.

2.4.6 Självbilden och bilden av motståndarna

I sin egen ideologi är högerpartiet ett nationellt och samlande parti som står över klass- och intressemotsättningar. 1919 års principprogram (i stort sett likalydande formuleringar återkom i 1924 och 1934 års reviderade program) inleds med att slå fast just detta:

"Den svenska högern är ett nationellt parti. Den sätter fosterlandet främst, dess väl öfver individens och klassers särintressen".

I många av de tidiga utpropen talade högern om de *"uppbyggande krafterna"*, dit man räknade sitt eget folk, och de *"nedrivande"*. Högern ville slå vakt om fosterland och försvar och gagna en lugn och måttfull samhällsutveckling. Högern var inget klassparti, var man angelägen om att framhålla. Dock hände det, att högern beskrev sig som ett medelklassens parti. Som Torstendahl (1969) påpekar, var detta möjligt tack vare att medelklassen inte betraktades som något särintresse

utan tvärtom som en "utjämnande kraft".

Det kan kanske förefalla ganska självklart, att högern inte ville framstå som ett snävt borgerligt parti. Om högerpartiet endast lyckades attrahera borgerligheten, så som den här definierats, dvs som ägare och drivare av företag av viss storlek, skulle dess politiska inflytande bli marginellt. Borgerligheten har inte omfattat mer än någon enstaka procent av befolkningen i Sverige. Men enligt *Torstendahl* (1969) rådde det oenighet inom AVF efter rösträttsreformen om denna linje. En falang ville profilera partiet som intresseparti, medan majoriteten med *Lindman* i spetsen höll fast vid att högern skulle förbli ett parti med anspråk på klasslöshet.

Mot högern ställdes vad man kallade för klasspartierna - socialdemokrater, kommunister och bondeförbund - som representerade ett intresse, en klass. I högerideologin beskrevs dessas politik som klassegoistiska strävanden. Till skillnad från högern hade de inte förmåga att se till vad som befrämjade helheten. *Hjalmarson* skrev i sin programkommentar 1937:

"Ingenting har varit så ägnat att förrycka och snedvrída den demokratiska utvecklingen ute i världen som klasspartiernas förekomst." (*Hjalmarson*, 1937, s 11)

Ett typiskt exempel på hur högern framställde skillnaderna mellan det egna partiet och "klasspartierna" är den jämförelse som partiet gjorde i medlemsorganet *Medborgaren* inför 1938 års kommunalval:²⁰

"Högern är ett nationellt folkparti, som på grundvalen av det fäderneärvda svenska statsskicket vill ena nationens alla lager i förtroendefull samverkan för samhällsarvets förkovran och ett sunt framstegsarbete till gagn för alla medborgare."

Socialdemokratien är en internationell klasskampsrörelse, som i sin strävan för att i arbetareklassens föregivna intresse "helt om-dana det borgerliga samhällets ekonomiska organisation" förklarar sig "vara ett med socialdemokratien i andra länder."

Ett annat genomgående och viktigt drag i högerns självbild är att man ser sig själv som företrädare för det sunda förnuftet och erfarenheten snarare än för en politisk lära eller dogm.

"Konservatismen är inte något doktrinärt politiskt system. Den är framför allt realistisk. Den vill taga människorna och tingen för vad de äro. Den förhåller

²⁰ *Medborgaren*, 1938 nr 9, s 309.

sig kyllig till ideologiska omtolkningar av verkligheten." (Hjalmarson, 1937, s 6)

Jag har tidigare berört den svenska högers påtagliga frånvaro av idehistorisk förankring och idédebatt. I egenideologin är denna frånvaro närmast en dygd: högern förvillas inte och binder ej upp sitt handlande av teoretiska konstruktioner. Den styrs av sakliga och realistiska överväganden. Hävdandet av "*det praktiska*" och "*det förnuftiga*" ligger väl i linje med den klasslöshet som högerpartiet ser som sitt kännemärke.

KAPITEL 3

1904 - 1917: TILL VÄRN MOT VÄNSTERNES UPPLÖSNINGSARBETE

3.1 Inledning

3.1.1 Svensk höger under omvandling

*"Vénstern är väl organiserad. Högern förnäm och loj. Det fordras minsann mer än mensklig kraft att rycka upp den."*¹

Vid sekelskiftet stod den svenska borgerligheten starkt splittrad. Den gamla jordägande överklassen dominerade fortfarande, också inom riksdagens konservativa partier. Hos denna del av bourgeoisin hade det gamla statiska och patriarkaliska samhället sina främsta försvarare. Den andra och nyare delen av borgerligheten hade kapitalismen som sin förutsättning och utgick från den expanderande industrin och tätorterna. Den var betydligt mer framstegsvänlig och sekulariserad än den gamla överklassen. Politiskt och ideologiskt innefattade den klart liberala drag (Elvander, 1961, Torstendahl, 1969).

Som en särskild konservativ idéinriktning bör nämnas den stridbara nationalistiska nykonservatism, som föddes kring sekelskiftet och som attraherade många yngre, intellektuella konservativa. Den hämtade sin näring ur sekelskiftets tullstrider, ur emigrations- och unionsfrågorna. I likhet med den äldre högern var de nykonservativa kritiska till mycket av kapitalismens följdverkningar och motståndare till all liberalism. Men deras ståndpunkter var mer aggressiva och vilade på en mer utmejslad ideologisk grund än vad som var fallet inom andra delar av borgerligheten (Torstendahl, 1969).

Det nybildade Allmänna Valmansförbundet skulle inom sig rymma den gamla och nya borgerligheten och måste i möjligaste mån överbrygga motsättningarna dem emellan. Detta lyckades så småningom, bl a genom att det nya partiet i hög grad undvek idédebatt och tog fasta på de frågor som förenade högerkrafterna. Det

¹ Ur ett brev (1906) från bruksägaren Christian Lundeberg till biskopen Gottfrid Billing, båda ledande konservativa riksdagsmän vid sekelskiftet (Billing, 1928, s 320-321).

gällde fr a kraven på ett starkt försvar och värn mot den framryckande vänstern. Att det gick trögt att bygga upp och konsolidera AVF berodde till stor del på de påtagliga inbördes motsättningarna. Men också på den motvilja mot politik och partiorganisering som fanns hos så många konservativa. Inom borgerligheten sågs politisering och partiliv länge som intressestyrda och ovärdiga uttryck för att utöva makt och auktoritet. Samtidigt bidrog de växande motsättningarna mellan den politiska vänstern och högern till att ena och stärka borgerligheten. 1909 årsorstrejk ledde till att många konservativa gav upp hoppet om en nationell samling över klassgränserna (Elvander, 1961; Andersson, 1952). Under 1910-talet tilltog hotet om en arbetarrevolution - ett hot som visserligen tvingade högern till smärtsamma eftergifter, fr a i representationsfrågan, men som också medverkade till att politiskt och ideologiskt sluta leden bland de konservativa. Samtidigt bidrog det spända utrikespolitiska läget och första världskrigets utbrott till att högerpartierna, som sedan länge stridit för ett starkare försvar, fick vind i seglen.

3.1.2 Skolan i sekelskiftets politiska strider

1890-talet var en tid av konservativ motoffensiv på skolans område. Den normalplan för folkskolan som antogs 1889 gav katekesläsningen ökat utrymme. Den innebar också ett godtagande av långt fler skolformer (minimikurser, flyttande skolor, halvtidsläsning, osv) som normala och acceptabla än vad som varit fallet med 1878 års normalplan. Folkskolans möjligheter att höja ungdomens sedlighet var den fråga som dominerade uppfostringsdiskussionen. Från både lantmannahögern och från industrins företrädare fördes fram krav på att förstärka barnens och ungdomarnas fostran till arbetsduglighet och arbetsmoral. Detta skulle ske genom ett tidigare utträde i arbetslivet och fler praktiska inslag i folkskoleundervisningen. 1900 års lagstiftning om arbete för minderåriga låg i linje med dessa krav: arbetstiden för barn över skolpliktsåldern förlängdes och villkoren för fortsättningskolan försämrades starkt (Sörensen, 1942; Bruce, 1940).

I takt med att arbetarrörelsen växte i styrka, ökade emellertid insikten i konservativa och liberala kretsar om behovet av åtgärder som kunde lindra och överbrygga klassmotsättningarna. Liberalernas krav på en gemensam bottenskola skall inte minst ses mot denna bakgrund. Också i högerkretsar diskuterade man folkskolans nationella och sammanhållande uppgifter. Genom en god folkuppfostran och folkundervisning skulle barn och unga göras immuna mot "den socialistiska faran". Också det faktum att behovet av arbetskraft inom jordbruket började minska, bidrog till en ökande villighet att bygga ut och förbättra folkskolans undervisning. Som jag återkommer till längre fram, fanns det emellertid ett länge kvardröjande motstånd inom fr a delar av landsbygdshögern mot en sådan utbyggnad.

Folkets undervisning och uppfostran, främst bottenskolefrågan och skolans sekularisering, hade sedan 1880-talet spelat en viktig roll i den liberala politiken. Libera-

lerna hoppades, att man genom att föra samman barn från alla samhällsskikt i en gemensam bottenskola skulle lyckas uppnå en samhörighetskänsla och klassförsoning och därigenom undanröja många av kapitalismens negativa följder. Bildningsfrågorna sågs däremot inte som förstarangsfrågor av den unga arbetarrörelsen. SAP kritiserade liberalerna för deras tilltro till utbildning som ett sätt att överbrygga klassmotsättningarna och som lösningen på "arbetarfrågan". Socialdemokraterna krävde emellertid tidigt, att folkskolan skulle undandras från prästväldet och att kristendomsundervisningen förpassades från skolschemat. I det första partiprogrammet från 1897 krävdes skolans skiljande från kyrkan och folkskolans utveckling till en medborgarskola för alla barn. Även om socialdemokrater och liberaler vid denna tid fortfarande såg olika på folkundervisningens roll i samhället, var partierna således tämligen ense om de konkreta reformkraven på skolans område (Isling, 1980 och Englund, 1986a). Vänsterpartiernas framgångar efter sekelskiftet fick bl a till följd, att deras krav i skolfrågorna kunde föras fram med en helt annan tyngd än tidigare och också med vissa utsikter att realiseras. 1902 blev Liberala samlingspartiet andra kammarens största parti. Efter nya framgångar i 1905 års val bildades Sveriges första liberala regering, med ett program som krävde en bottenskolereform och skolans skiljande från kyrkan. Vänsterregeringen avlöstes snart av en högerministär (den första Lindmanska regeringen, 1906-11), som emellertid hade ett bräckligt stöd i riksdagen. Detta i synnerhet efter 1908 års andrakammarval, då kretsen röstberättigade vidgats och socialdemokraterna gjort en kraftig framryckning. Det starkaste stödet för sin politik hade högern i första kammaren, där de konservativa partierna behöll en majoritet t o m 1919, dvs före beslutet om allmän rösträtt (se t ex Thermaenius, 1935 och Hadenius m fl, 1972).

De skolfrågor som dominerade under 1900-talets första år var inte nya. De gällde skolans förhållande till kyrkan, kristendomsundervisningens karaktär och omfattning, utbyggnaden och förbättringen av folkskoleväsendet, bottenskolefrågan och läroverksutbildningen. Det var samma frågor som skulle förorsaka de stora skolpolitiska striderna under hela 1920-talet. Men högern, som tidigare mer eller mindre kunnat ignorera reformkraven i kraft av sin politiska majoritet, tvingades nu gradvis till försvar och aktion.

3.2 Skolan i den konservativa idédebatten

3.2.1 Inledning

När i det följande högerens agerande och ideologi i skolfrågor behandlas, är det

i betydligt högre grad än under senare perioder enskilda högermän och konservativa grupperingar som står som aktörer. Under denna första period är också de inbördes åsiktsskillnaderna i skolfrågor störst. Uppfattningen om folkundervisningens samhälleliga uppgifter och vikt kunde variera åtskilligt mellan företrädare för olika delar av borgerligheten. Av flera skäl kan man därför inte under dessa första år tala om "en högermans skolpolitik" utan betydande reservationer. I den konservativa debatt om bildning och utbildning, som fördes under de första åren efter sekelskiftet, kom spännvidden i åsikter till tydligt uttryck. I följande avsnitt tecknas, som en bakgrund till de spridda **politiska** ansatserna i utbildningsfrågor, konturerna av denna diskussion.

3.2.2 "Unghögern" om skola och utbildning

I Sverige fördes nykonservatismens talan främst av den s k Göteborgsunghögern. Dess förgrundsgestalter var filosofiprofessorn Vitalis Norström och professorn i statskunskap, högerriksdagsmannen Rudolf Kjellén. Kjellén och Norström uppträdde relativt sparsamt i den pedagogiska debatten.² I "Ellen Keys tredje rike" (1902) utvecklade dock Norström sin syn på uppfostringsfrågor. Han kritiserade Keys tro på barnets inneboende sanningskänsla och godhet. Barnet måste uppfostras, och vägen till sann frihet kunde bara gå genom fostran till lydnad och tro, hävdade Norström.³ Men framför allt var boken och dess efterföljare "Radikalismen än en gång" (1903) ett fränt angrepp mot radikalismens, främst liberalernas, framhävande av individens lycka framför samhällets bästa, av förnuft, vetenskap och utvecklingstro framför känsla och religion (Norström, 1902, 1903).

Den inom unghögern som mest intresserade sig för utbildnings- och uppfostringsfrågor och gav dessa stort utrymme i sin tidskrift "Det nya Sverige" var Adrian Molin, Kjelléns och Norströms främste lärjunge. I "Svenska spörsmål och kraf" (Molin, 1906), som anses vara göteborgsunghögerns första samlade program, utvecklade Molin sin uppfattning om folkskolans förnämsta uppgifter och största brister. Han betraktade skolans nationellt-fostrande funktion som ett "*kulturellt statsintresse av första ordningen*". Men både folkskola, läroverk och universitet gav enligt Molins mening en alltför ensidigt formell bildning. Det "*formliga avgudandet*" av formellt-vetenskaplig kunskap, mångläseriet och folkskolans myckna katekesplugg stod i vägen för en fostran till verklig fosterlandskärlek:

2 Kjellén skrev dock flera ledarartiklar i Nya Dagligt Allehanda om kyrka och skola.

3 "Denna hos människan fortgående förstoring till ett sedligt jag försiggår på en väg, som belyses av dessa tre orubbliga sanningar, att **vetande i högsta mening vinnes genom tro, sann frihet genom lydnad och individualitet eller personlighet genom uppgående i sitt verk.**" (Norström, 1902, s 47)

"...det faktum står alltid kvar, att hvarje svensk man slösar bort på insamlingen af ett till större delen improduktivt vetande år af sitt liv, som kunde och skulle ge honom goda, stridsdugliga vapen i händerna för kampen om tillvaron som man och medborgare. Det har vårt fattiga folk råd till!" (Molin, 1906, s 89)

Skolan måste i stället axla sitt ansvar att fostra de unga i sedligt avseende och lära dem att arbeta. En kardinalbrist hos den moderna skolan var enligt Molin att den bidrog till uppkomsten av ett lärt proletariat. Till följd av allt läsraseri förkastade ungdomarna vanligt kroppsarbete. Molin återkom till folkskolans nationella uppgift i flera senare artiklar och inlägg om emigrationsfrågan (t ex i Vanhäfd, Molin, 1911).

Biskopen J A Eklund, en av ungkyrkorörelsens förgrundsgestalter, var också en framträdande förespråkare och spridare av unghögerns idéer.⁴ I en artikel i "Det nya Sverige" från 1909, utvecklade Eklund (1909) tankegångar som var närbesläktade med Molins, men som än starkare framhävde betydelsen av en kristet nationell fostran. Eklund slog fast, att den sanna svenska bildningen vilade på kristlig, klassisk och germansk grund. Men den bildningstyp som blivit förhärskande, den franska, förnekade den protestantiska läran och den fromma tron. Den satte i stället "bildningens teknik och formvælde" i högsätet. Kritiken mot rationalism och utvecklingstro som Norström, Eklund och Molin förde fram var i själva verket en bärande tankegång i den nationalistiska nykonservatismen.⁵

3.2.3 Den moderata konservatismens utbildningsuppfattning

Svensk Tidskrift, som började utkomma 1911, knöt nära an till Harald Hjärnes idéer och en betydligt mera moderat och liberalt färgad konservatism än den som göteborgsunghögern företrädde (se Elvander, 1961; Torstendahl, 1969). Men till skillnad från liberalerna avvisade man bottenskoletanken. Eli Heckscher skrev i den nya tidskriftens första ledare, att Sverige upphört att vara ett klassamhälle, tack vare en omfattande ståndscirkulation med den fria utbildningen som främsta drivmedel. Heckscher ville se en fortsatt utveckling på denna väg, men ställde sig tveksam till "slagordet folkskolan som bottenskola". Den bildade klassen riskerade med en bottenskolereform att bli alltför stor och ett lärt proletariat skulle därigenom komma att bildas. Risken var också stor att alla begåvningar skulle stöpas

⁴ Thulin (1946). För en utförlig diskussion av ungkyrkorörelsens relationer till unghögern och J A Eklunds ställning i dessa, se Tergel (1969).

⁵ Företrädarna för nykonservatismen pekade ofta på släktskapen mellan den moderna radikalismen och den franska, borgerliga revolutionens och upplysningstidens idéer. "Intellektualismen var det förra århundradets dödssynd och är vår arfsynd. Att vetenskapen skulle kunna ersätta religionen är ingen bit rimligare än att knif och gaffel skulle kunna ersätta maten." (Norström, 1903, s 46)

i samma form. Det praktiska livet behövde sina ledare med sin speciella bildning och erfarenhet. Heckscher sammanfattade sitt "skolprogram" på följande sätt:

"Yrkesutbildning och möjlighet till uppräckning inom yrket är det ena medlet för samhällets framsteg och folkets höjande; det andra medlet heter understöd och uppmuntran åt alla studiebegäfvningar som det behöfva." (Heckscher, 1911, s 16)

I den konservativa pressen avvisade man genomgående botten-skoleprogrammet. Barnen borde så tidigt som möjligt delas upp på olika vägar och utbildas ostörda av varandra, hävdade man. Med folkskolan som botten-skola skulle den högre utbildningen försinkas och dess studieresultat försämrats. Följden blev, att landets ledare skulle få en sämre skolning, vilket vore till skada för hela nationen.⁶

Från 1910-talet sällade sig Svenska Dagbladet till botten-skoleprogrammets bekämpare. Bara några år tidigare hade tidningens inställning till skolfrågor, däribland botten-skoleprogrammet, närmast varit liberal och reformvänlig. Exempelvis karakteriserades botten-skoleidéen i en ledarartikel från 1903 som principiellt riktig. Till följd av förändrade ägandeförhållanden och påtryckningar från högerhåll, blev tidningen under åren 1907-11 gradvis alltmera konservativ. I 1911 års valrörelse gav Svenska Dagbladet explicit högern sitt stöd. Vid denna tid hade tidningen också börjat inta en konservativ ståndpunkt i utbildningsfrågor (Andersson, 1952).

3.2.4 "Den moderna pjoskpedagojan". Konservativ läroverkskritik

Skolans samhälleliga uppgifter och folkskolans möjligheter att tjäna som botten-skola var framträdande teman i den konservativa utbildningsdebatten under de första åren av 1900-talet. Men också metoderna för uppfostran och undervisning togs upp - väl att märka främst för läroverkens undervisning. Rektorn för Tranås högre folkskola, Gustaf Lindborg (1912a; 1912b), myntade på 1910-talet begreppet "den moderna pjoskpedagojan" i ett par artiklar i Svenska Dagbladet och Svensk Tidskrift. Lindborg kritiserade hårt 1905 års läroverksreform för att ha infört daltande och lek i skolan. Han vände sig mot att latinet försvunnit och talövningar införts på grammatikens bekostnad, och han ironiserade över den nya åskådlighetsundervisningen. Sin egen syn på hur undervisningen borde vara upp-lagd beskrev Lindborg (1912a, s 491) på följande sätt:

⁶ Se t ex SvD, 7/9 och 10/9 1912. Läroverkslektorn K Nordlund, som var en av de fem skolsakkunniga, vilka Sam Clason 1924 tillkallade för att revidera skolkommissionens förslag (Herrström, 1966, s 98f), utvecklade mera utförligt denna fråga (Nordlund, 1911). Han återkom senare med ytterligare en skrift om botten-skolan, som med gillande citerades i högerpressen (Nordlund, 1920).

"För läraren uti de profana ämnena bli således klarhet och vördnad lösen, för religionsläraren positiv kristendom lösen. Men denna intellektualism måste vara systematisk, logisk, sträng och allvarligt kunskapsbringande! Ingen lek! Intet roande! Sanningen är nog! Graderade betyg, examina, intellektuell ärelystnad, ordentliga pluggkunskaper, allt detta måste bibehållas."

Svenska Dagbladets redaktion kommenterade Lindborgs synpunkter positivt: de innehöll en hel del korn av sanning, som gjorde dem värda att sprida.⁷ Läroverksreformen kritiserades också i en annan, mycket omdiskuterad skrift, "De svenska läroverkens förfall", som kom ut något år senare. Författaren, läroverksläraren Emil Hägg (1915) gick liksom Lindborg till storms mot latinets och grammatikstudiets försvagade ställning och mot "silkesvantarnas pedagogik". Hägg befarade en överbefolkning av läroverken. Han vände sig mot den högre utbildningens "feminisering" och mot att flickorna skulle få lika stort tillträde till den högre utbildningen som pojkarna.

3.2.5 Sammanfattande om den konservativa utbildningsdiskussionen under det tidiga 1900-talet

De citerade inläggen illustrerar både vilka de centrala frågorna var och hur skiljelinjerna gick i den konservativa diskussionen åren efter sekelskiftet.

Både den äldre högern och de nykonservativa såg skolan främst som ett redskap för fostran till medborgarskap i ett statiskt samhälle, där var och en hade sin givna uppgift och där lydnad mot Gud och världsliga auktoriteter stod i centrum. Hos företrädare för den moderata konservatismen tonade i stället bilden av ett föränderligt samhälle fram, där skolan hade en viktig funktion att sortera barnen på grundval av begåvning och duglighet och befordra de främsta till ledande positioner, dvs spelade en central roll i ståndscirkulationen.

De nykonservativa kritiserade starkt vad de betecknade som överdriven rationalitetstro och faktainläring i både folkskolans och läroverkens undervisning. Det myckna pluggandet stod i vägen för en mer känslobaserad kristet-nationell fostran, hävdade de. Att folkskolans främsta uppgift var att fostra till gudsfruktan, fosterlandskärlek och försvarsvilja var en uppfattning som delades av övriga konservativa. Däremot var flertalet konservativa starkt kritiska till en läroverksreform som minskade de formala inslagen - grammatik- och latinläsning - till förmån för undervisning som mer direkt talade till elevernas sinnen och erfarenheter.

Om det alltså fanns skilda konservativa uppfattningar på en del punkter, är det

⁷ SvD, 2/10 1912.

å andra sidan inte svårt att urskilja det gemensamma i den dåtida konservativa skolideologin. En huvudpunkt var vaktslåendet om den högre utbildningen och rädslan för att ett lärt proletariats skulle bildas, om tillträdet till de lärda banorna underlättades. Det var en uppfattning som förfäktades både av nykonservativa som J A Eklund och Adrian Molin och av moderat-konservativa som Eli Heckscher. En annan var synen på skolans roll att fostra till medborgare som var lojala med den rådande ordningen och "immuna" mot socialisternas budskap. Fostern till kristen tro, arbetsduglighet, försvarsvilja och fosterlandskärlek var ett "skolprogram" som flertalet högermän helhjärtat kunde ställa sig bakom.

3.3 Utbildnings- och uppfostringsfrågornas ställning inom AVF

3.3.1 Skolan en andrarangsfråga för det unga högerpartiet

Den första Lindmanska regeringen (1906-11) agerade i flera utbildningsfrågor: den tillsatte 1906 års seminariekommitté, sedermera folkundervisningskommittén, tog initiativ till att inrätta kommunala mellanskolor, m m. Högerregeringen fick också ta emot rader av uppvaktningar om kyrkans inflytande över läroverk och folkskola och om kristendomsundervisningen. Men någon förstarangsfråga för det nybildade högerpartiet tycks inte den medborgerliga utbildningen ha varit. Av den diskussion om uppfostran och utbildning som fördes i konservativa kretsar hördes inte mycket inom AVF och de konservativa riksdagspartierna.⁸ När Allmänna Valmansförbundet och de konservativa riksdagspartierna mödosamt började forma en enhetlig front mot vänstern under 1900-talets första decennier, var det representations- och försvarsfrågorna och kampen mot "de nedbrytande krafterna" som stod i centrum för deras politik. I den mån skolan fick en plats i "högerns" till skillnad från enskilda högermäns agerande, var det främst i dess egenskap av samhällsbevarande redskap. Folkundervisningen skulle utformas så att den fungerade som ett försvar mot avkristning, mot fosterlands- och försvarsfientliga strävanden. Dvs: i stort sett den konservativa minsta gemensamma nämnare i skolfrågor

⁸ Krönikan över AVF:s första tioårsperiod nämner inget om någon intern diskussion av skola och folkuppfostran (Jäderlin, 1914). Inte heller partiets medlemsorgan, AVF:s månadsblad, gav utbildningsfrågorna något större utrymme - bara ett par artiklar från 1916 och 1917 hade en sådan inriktning, varav en som berörde skolans uppgifter mer principiellt. Sign A T diskuterade under rubriken "Vår folkskolas nationella uppgift" hur skolan kan fostra ungdomarna till att stå emot "det socialistiska upplösningsarbetet, den försvars- och kristendomsfientliga agitationen" (AVF:s månadsblad 4/1917, s 12). AVF-ledaren och högerns starke man, Arvid Lindman, uppehöll sig föga vid skola och utbildning i riksdagsdebatterna, i valrörelserna, osv.

som formulerades i föregående avsnitt. Följande utdrag ur andrakammarhögerns valupprop inför 1911 års val är en god sammanfattning av högerns officiella ståndpunkt:

*"Vår folkuppfostran bör främjas och utvecklas på kristlig och nationell grund samt reformeras i praktisk riktning, allt med mål att Sveriges ungdom fostras till gudsfruktan, sedlig kraft och frisk lifssyn, medborgarsinne, arbetsduglighet och arbetslust, sparsamhet och enkelhet i seder."*⁹

På denna mycket allmänna nivå kunde man tala om en gemensam konservativ linje i skolfrågor under perioden 1904-17. Men en mer genomarbetad och samlad politik än så saknades. Går man över till de konkreta utbildningsfrågorna, kunde agerande och uppfattning variera åtskilligt högerpolitikerna emellan. Den från början av 1910-talet tilltagande partidisciplinen i riksdagen gällde, som framgår av det följande, inte i första hand skolfrågorna (jfr *Thermaenius*, 1933).

3.3.2 Ett försök att organisera de konservativa folkskollärarna

Helt saknades inte initiativ inom AVF för en aktivare politik i skolfrågor. 1913 behandlade AVF:s verkställande utskott en skrivelse från folkskolläraren Johan Lindqvist i Göteborg om nödvändigheten att vinna landets folkskollärare för de konservativa strävandena. Med anledning av skrivelsen uppmanade AVF högerpressens förening och högerorganisationerna ute i landet att använda folkskollärarna i det politiska arbetet.¹⁰ Det förslag till valuttalande i folkskolefrågor som verkställande utskottet tog ställning till året därpå hade utformas av "*kommitterade utsedda af en nybildad högerorganisation af folkskollärare*".¹¹ Något närmare om denna organisation - sammansättning, verksamhet, varaktighet, osv - har tyvärr inte gått att frambringa ur partiarkivet. Det verkar dock sannolikt att den hade ett samband med Lindqvists skrivelse till AVF. Försöken att samla folkskollärarna tycks nu inte ha rönt några större framgångar - 1915 återkom Lindqvist med en ny skrivelse om åtgärder för att få de moderat sinnade folkskollärarna att medverka i högerarbetet. Skrivelsen bordlades och togs, att döma av de bevarade partiprotokollen, ej upp till behandling igen.¹²

⁹ Denna och snarlika formuleringar återkom i en rad AVF-sammanhang (valprogram, valtal, m m).

¹⁰ AVF/Högerns RO: AIII:1. Prot. VU 7/2 1913. Moderata samlingspartiets arkiv.

¹¹ AVF/Högerns RO: AIII:1. Prot. VU 9/8 1914. Moderata samlingspartiets arkiv. Valuttalandet gick dock aldrig ut till valmännen. Krigsutbrottet föranledde AVF att formulera ett annat upprop inför 1914 års riksdagsval.

¹² AVF/Högerns RO: AIII:1. Prot. VU 5/3 1915. Moderata samlingspartiets arkiv.

3.4 Folkskolan en kyrkans tjänarinna

3.4.1 Inledning

Undervisningen i landsbygdens folkskolor, dvs de skolor som den stora majoriteten barn gick i, var vid sekelskiftet oftast begränsad till ett torftigt minimum. Mer än hälften av landsbygdsskolorna hade vad som i normalplanen klassades som undantagsformer - halvtidsläsning, ambulerande undervisning, osv. I städerna förekom undantagsformerna knappast alls (Bruce, 1940, SCB, 1974). I landsbygdens folkskolor ägnades oftast nästan en tredjedel av undervisningstiden till kristendomsundervisning, särskilt utantilläsning av katekesstycken (Bruce, 1940, Sjöstrand, 1965). Kyrkans grepp om skolan var ännu mycket starkt. Folkskola och läroverk stod under domkapitlens och eforernas ledning och kontroll, och kyrkoherden var skolrådets självskrivne ordförande.

Under 1900-talets första decennier skedde en påtaglig förstärkning av landsbygdens folkskoleväsen. Så till exempel hade andelen halvtidsläsande landsbygdsskolor sjunkit till en fjärdedel 1920. Därtill bidrog kanske främst de generösare statsbidragen till lärarlönerna och förstärkningen av folkskoleinspektionen. Folkskoleinspektörerna fick efter hand allt större möjligheter att kontrollera, att folkskoleeleverna verkligen erhöll undervisning i den omfattning som normalplanen föreskrev (Bruce, 1940).

Att avskaffa halvtidsläsandet och höja standarden på folkskolans undervisning var en av de viktigaste skolfrågorna för vänsterpartierna. Det starkaste motståndet mot en sådan utbyggnad och förbättring fanns förvisso i lantmanna- och konservativa kretsar. Man var negativ till nya pålagor och till den ökade statliga styrning som statsbidrag till folkskoleväsendet skulle föra med sig. Att folkskolan utvecklats olika i skilda landsändar var frukten av en naturlig utveckling som inte borde rubbas med konstlade medel, hävdade man. Men det förekom också konservativa initiativ i motsatt riktning, med argumentet att folkskolan var ett alltför viktigt statsintresse för att helt bero på den enskilda kommunens bärkraft.¹³ Genomgående handlade det om aktioner från enskilda högermän. Något större intresse för att påverka folkskolans utveckling mer generellt tycks högerpartiet inte haft vid denna tid.

Den helt dominerande folkskolefrågan, ja den viktigaste utbildningsfrågan över huvud, för högern under den period som kapitlet behandlar, gällde kristendoms-

¹³ Se t ex debatterna om högermannen Wachtmeisters motioner i första kammaren 1907 och 1908 om statsbidrag till kommuner vars skolutgifter var "synnerligen betungande". FK 1907 mot 4, FK 1908 mot 5, prot 33:28 ff.

undervisningen och bandet mellan skolan och kyrkan. En kristen folkuppfostran hade en central roll att fylla i samhällsbevarandets och uppbyggandets tjänst. Varje angrepp på en sådan fostran måste därför bestämt tillbakavisas. Till de som mest aktivt kämpade för oförändrat starka band mellan skola och kyrka och för katekesläsningen hörde de många biskopar och präster som engagerade sig i högerpolitiken.¹⁴ Också en stor del av de konservativa lantmännen deltog i denna kamp. Det står emellertid samtidigt klart, att åtskilliga högermän såg frågan om skolans förhållande till kyrkan i ett betydligt mer pragmatiskt och taktiskt perspektiv än dessa grupper. Högerregeringens tveågsna agerande gentemot biskopspetitionen och andra påtryckningar från prästerskapet är ett uttryck för de motsättningar som rådde på denna punkt. Detta återkommer jag till i det följande.

3.4.2 Mot katekesens fiender

"Om herr Berg kunde en smula känna hvad som rör sig i vårt folks innersta, så tror jag att han äfven upp till denna sal skulle höra något eko af de taktfasta bataljoner, som marschera upp, när det gäller den kristna religionens bevarande i vårt land, och som vilja att det skall vara kärna, icke skal, i den kristendomsundervisning, som vi skola gifva vårt folk." (Högermannen, brukspredikant Per Pehrsson i en riksdagsdebatt 1907)¹⁵

Från 1880- och 90-talet angreps katekesskolan från flera håll. De starkaste attackerna kom från den borgerliga och socialistiska vänstern, som krävde att banden mellan skola och kyrka skulle lösas och katekesläsningen försvinna från skol-schemat. Längre vände sig socialdemokraterna mot varje form av konfessionell förkunnelse i skolan, medan liberalerna och många inom Sveriges allmänna folkskollärareförening ville slopa den dogmatiska och katekespräglade kristendomsundervisningen till förmån för en mer evangeliskt betonad.

En liknande syn företrädde den s k liberalteologin eller bibelkritiken, som vann terräng vid universiteten kring sekelskiftet. Denna inriktning kritiserade statskyrkan för en dogmatisk och auktoritär förkunnelse och betonade i stället trons historiska, etiska och personliga aspekter. Sådana tankegångar fick bl a ett stort inflytande i läroverkskommittén. I liberalteologisk anda föreslog kommittén en kristendomsundervisning grundad på ett studium av utvalda bibeltexter snarare

¹⁴ Fram till omkring 1910 tillhörde så gott som samtliga av riksdagens tiotal präster något av de konservativa partierna (jfr Hedrén 1906, 1909, 1912). Däremot fanns det kring sekelskiftet få frikyrkomän inom dessa partier. Se Svärd (1954).

¹⁵ AK 1907 prot 46:30. Debatten följde på konstitutionsutskottets anmärkning mot Fridtjuv Berg för att han inte hört eforalstyrelsen innan den nya undervisningsplanen för realskolan togs. Anmärkningen hade kommit till på initiativ av KU:s konservativa ledamot, biskopen von Schéele (Thelin, 1981, s 237). KU:s mem nr 4, 1907. FK prot 1907 34:2 ff, AK prot 1907 46:16 ff.

än på utantilläsning av katekesen (Algotsson, 1975; Thelin, 1981).

1906 års undervisningsplan för den nya realskolan, som fastställdes under Fridtjuv Bergs tid som ecklesiastikminister, blev en obehaglig överraskning för katekesläsningens försvarare. Den starkaste kritiken kom från biskoparna och gällde att planen utformats utan deras inblandning (se avsnitt 3.4.3). Men också planens innehåll - en historiskt inriktad kristendomsundervisning som inte grundades på katekesen - väckte invändningar. Framför allt fruktade man, att motsvarande utveckling var att vänta inom folkskolan.

Att kampen först och främst gällde folkskolan kom till uttryck i en masspetition med 314.000 namn som 1908 överlämnades till regeringen Lindman. Initiativet kom från ett femtontal riksdagsmän, de flesta högermän, och företrädare för Evangeliska Fosterlandsstiftelsen och Svenska Missionsförbundet. I petitionen krävdes en reform av seminarieutbildningen för att göra folkskollärarna bättre skickade att förmedla den evangeliska-lutherska läran och en förändrad normalplan för folk- och småskolan för att ge kristendomsämnet *"den höga privilegierade plats och allvarliga omsorg, densamma med rätta tillkommer"*.¹⁶

Man kunde ha förväntat sig, att högerregeringen skulle ta denna massaktion till intäkt för att resolut ingripa i kristendomsfrågan. En sådan förhoppning närde säkert de som uppvaktade den kyrkligt engagerade, konservativa ecklesiastikministern Hugo Hammarskjöld. Så blev nu inte fallet. Regeringen lämnade raskt över petitionen till folkundervisningskommittén, där den knappast kom att sätta några spår (Bruce, 1940).

På 1910-talet kom nya vänsterframstötter för en konfessionslös och objektiv kristendomsundervisning, men nu nästan bara med stöd av socialdemokraterna.¹⁷ Senare skulle socialdemokraterna säga ja till kristendomsundervisning, förutsatt att den var utformad så, att den inte kränkte den enskildes samvete. 1915 väckte partiet motioner i båda kamrarna om att slopa all katekesläsning i skolan. Motionen föll på den konservativa majoriteten i första kammaren.¹⁸

Inom konservativa kretsar befarade man, att kyrkan och skolan i längden inte skulle kunna hålla de liberala och kristendomsfientliga krafterna stängna. Till

¹⁶ Namnen på initiativtagarna jämte petitionstexten publicerades i baptiströrelsens organ Weckoposten, 26/9 1907, som dock ställde sig negativ till aktionen.

¹⁷ Liberalen Knut Kjellberg motionerade 1911 om att införa en konfessionslös religionsundervisning i folkskola och läroverk. Han fick enbart stöd av socialdemokraterna. AK 1911 mot 291, AK 1911 prot 48:14 ff.

¹⁸ FK 1915 mot 58, AK 1915 mot 156. FK 1915 prot 50:55 ff, AK 1915 prot 59:38 ff.

kyrkomötena och riksdagen kom kring 1910 flera motioner om att troende föräldrar skulle få rätt att ta sina barn från skolans kristendomsundervisning. Inte oväntat fick förslagen klen gehör inom högern.¹⁹ En sådan linje skulle ju i praktiken innebära, att man på en central punkt givit upp kampen för en skola i folkuppföstrans och samhällsbevarandets tjänst.

Högerrörelsen och hovrättsrådet K J Ekman ville i stället angripa problemet genom en strängare kontroll av lärarna i kristendom. Han hade dock ringa framgång i den konservativt dominerade första kammaren med en motion om att kyrkan och prästerna skulle ta mer aktiv del i tillsättningen av kristendomslärare och i själva kristendomsundervisningen.²⁰ En senare motion från Ekman om särskilda kompetenskrav för folkskolans kristendomslärare avslogs även den.²¹

Sammanfattningsvis: en rad enskilda högermän, framför allt lantmän och präster, var beredda att ta en hård strid för en kristendomsundervisning med "*kärna, icke skal*". Men någon mera samlad sådan kamp inom högern kan man inte tala om i detta skede.

3.4.3 Ledningen av folkskola och läroverk

Kring sekelskiftet gick både liberaler och socialdemokrater till val på program med krav på att kyrkans överhöghet över skolan skulle upphöra. Samtidigt bör noteras, att kraven på skolans sekularisering inte var utan viktiga invändningar inom vänstern. Fridtjuv Berg och Emil Hammarlund var båda klart tveksamma till att överlämna skolans ledning till bönderna. Värner Rydén och en hel del andra socialdemokrater gick emot krav på att lämna över folkskoleärendena från kyrkostämman, som var ett organ med demokratiskt inflytande, till den borgerligt dominerade kommunalstyrelsen. Innan rösträttsfrågan lösts, skulle detta förbli ett dilemma (Tegborg, 1969).

Högerns principiella och officiella inställning var helt klar: skolan borde kvarstå under kyrkans ledning. Men högerns faktiska agerande avvek mer än en gång och

¹⁹ Algotsson (1975). AK 1909 mot 7, prot 51:61 ff.

²⁰ FK 1911 mot 2. Skolutskottet menade, att förslaget led av stora praktiska brister, och motionen avslogs utan debatt.

²¹ FK 1912 mot 1, FK 1912 prot 16:7 ff. Ekman skulle återvända till frågan om misshagliga lärare åtskilliga år senare, i en interpellation i början av 1930-talet om åtgärder mot den kommunistiska propagandan i folkskolorna (avsnitt 4.2.4). Ekman engagerade sig under 1920- och 30-talen i de kommunala folkskoleförbunden, vars syfte var att slå vakt om halvtidsläsning och kristendomsundervisning (avsnitt 4.3.2).

på viktiga punkter från denna linje. Det är också märkbart att dessa avvikelser gav upphov till inre motsättningar och kritik mot den Lindmanska regeringen.

Från flera städer kom det kring sekelskiftet framställningar till regeringen om att föra över folkskoleärendena från kyrkostämma och skolråd till den borgerliga kommunen. Kraven kom inte från småfolket utan från de styrande i respektive stad och motiverades ekonomiskt-administrativt: det vore mest praktiskt att behandla skolbudgeten tillsammans med den övriga kommunala ekonomin. På en del håll befarade man också en utveckling lik den i Malmö, där socialdemokraterna börjat utnyttja sin rättighet att delta i kyrkostämmorna och påverka skolfrågorna. Denna möjlighet skulle de, med gällande representationsbestämmelser, inte ha i de konservativt styrda kommunalfullmäktigeförsamlingarna. Situationen var till synes paradoxal: Socialdemokrater, som principiellt krävde skolans skiljande från kyrkan, motsatte sig att folkskoleärendena flyttades över till den borgerliga kommunen. Högermän, som i princip var för ett bevarande av bandet mellan skola och kyrka, fann allt mer tala för en sådan överflyttning (Bruce, 1940; Sjöstrand, 1965).

1907 lade ecklesiastikminister Hammarskjöld en proposition om att överföra skolfrågorna till den borgerliga kommunen i de större städerna. I dessa städer skulle samtidigt prästens självskrivenerhet som skolrådsordförande upphöra. Hammarskjöld betonade, att förändringen helt var av praktisk-ekonomisk natur. Detta fick inte stå oemotsagt. I en förhållandevis "tung" högermotion i första kammaren, och i den riksdagsdebatt som följde, kritiserades Hammarskjöld skarpt för att vilja experimentera utan att ha utrett de tänkbara konsekvenserna. Man var rädd att detta bara var första steget mot att generellt kapa banden mellan skolan och kyrkan. Förslaget gick emellertid igenom med stöd av vänstern och valda delar av högern.²²

Ungefär vid samma tid, i kölvattnet av 1905 års läroverksreform, följde en drabbning om realskolans undervisningsplan. 1906 gick landets biskopar in till regeringen med en petition och krävde att liksom före läroverksreformen få yttra sig över läroböckerna och undervisningsplanerna i kristendomsundervisning.²³

Biskopspetitionen blev i den debatt som följde stämplad som ett utslag för kon-

²² Prop 1908:181. FK 1908 mot 69. Motionen hade fem undertecknare; ytterligare ett antal personer hade instämt i den. Bland undertecknarna fanns Sam Clason, senare ecklesiastikminister i den Tryggerska ministären (1923-24).

²³ Petitionen följdes av en rad andra upprop och uppvaktningar om kristendomsundervisningen (Thelin, 1981, s 189 f.). Thelin konstaterar i detta sammanhang: "Att petitionerandet, f ö en ganska vanlig företeelse vid den här tiden, stimulerats av att landet nu hade en konservativ regering och en kyrkligt sinnad ecklesiastikminister är klart. Det ironiserades också stundom i pressen över de förhoppningar som regimförändringen väckt i kyrkliga kretsar." (A.a., s 190)

servatism och maktlystnad. Inom högerregeringen rådde det motsättningar om hur man skulle ställa sig till skrivelsen.²⁴ Hur skulle man kunna tillgodose kyrkans och högerns krav på starka band mellan kyrkan och skolan och samtidigt undgå att skapa en uppslitande debatt som äventyrade rösträtsreformens lyckliga genomförande? Inom regeringen hade olika lösningar på detta dilemma diskuterats, däribland möjligheten att göra den konfessionella kristendomsundervisningen valfri eller att förhålla avgörandet genom att hänskjuta hela frågan till kyrkomötet (jfr Thelin, 1981, s 225 f).

Oenigheten gällde i praktiken vilka överväganden som skulle väga tyngst: de taktiska eller mer ideologiska. De taktiska vann. Regeringens beslut innebar, att biskoparnas krav blev satta åt sidan. Läroverksöverstyrelsen var den instans som även i fortsättningen skulle svara för undervisningsplaner och läroböcker i kristendom.

Hammar skjöld avgick som ecklesiastikminister i juni 1909. Hans utnämning hade hälsats med glädje av många kyrkligt engagerade och konservativa. Hammar skjöld ansågs vara en trogen kyrkovän och en arg motståndare till liberal politik. Dessa grupper hade efter hand blivit allt mer besvikna. Hammar skjöld hade i deras ögon aktivt bidragit till skolans sekularisering. Han har beskrivits som svag och osjälvständig i sin roll som ecklesiastikminister, och han tvivlade själv på sin förmåga. I ett brev till Billing under den pågående läroverksfejden skrev han: "*Det behöfvdes starkare krafter än mina till att vara kyrkominister i våra dagar.*"²⁵ Man kan naturligtvis betrakta Hammar skjölds svårigheter och avgång ur ett personligt perspektiv. Men framför allt vittnar de om sekelskifteshögerns inre splittring och den konservativa regeringens svårigheter att samla de egna bakom sin politik.

3.5 En förändring av folkundervisningen i praktisk riktning

I takt med den snabba utbyggnaden av industrin och inflyttningen till städerna kring sekelskiftet, blev frågan om ungdomens fostran och förvaring ett alltmer

²⁴ Hammar skjöld skrev 5/2 1907 till Billing om dessa motsättningar: "Jag önskar en rättvis och för framtiden betryggande lösning af den föreliggande frågan men jag är icke ensam beslutande. Alla mina tio kollegor vilja ha sitt ord med, och jag har med häpnad funnit, hur oförstående somliga af dem stå inför religionsfrågor i allmänhet och särskilt inför denna. Åtskilliga strider har jag utkämpat, stundom med nederlag för mig." (Billings brevsamling, LUB). Se också Hammar skjölds svar på en interpellation i frågan, AK 1907 prot 40:3.

²⁵ Hammar skjöld i brev till Billing 5/2 1907 (Billings brevsamling, LUB).

akut problem. Den tilltagande förvildningen och sedeslösheten bland de unga var en av de dominerande frågorna i uppfostringsdebatten i början av 1900-talet. Både skolfolk och företrädare för näringslivet kritiserade förhållandet, att folkskolan släppte ungdomarna i deras känsligaste år, när de fortfarande var för unga för att få arbete inom industrin och i många fall saknade tillsyn från föräldrarna. Man reste krav på en förändring av folkundervisningen i praktisk riktning, och det kravet inriktades främst på fortsättningsskolan. Den existerande, frivilliga fortsättningsskolan borde bli mer yrkesförberedande och helst göras obligatorisk.

På denna punkt kunde olika politiska intressen tillfälligt förenas. För vänstern låg en fortsättningsskolereform i linje med en allmän upprustning av folkundervisningen. Folkundervisningens reformering i praktisk riktning var också, men från andra utgångspunkter, ett återkommande krav från det unga högerpartiet.

I AVF:s första skrift om utbildningsfrågor, "Folkuppfostran och folkbildning" från 1911, utvecklade ecklesiastikministern i högerregeringen 1909-11, P E Lindström (1911) sin syn på den praktiska utbildningens uppgifter och uppläggning. En utbildning utformad i nära samarbete mellan skola och näringsliv, och insatt under ungdomens "ömtåliga brytningsperiod" - de år då "*den förut snälle gossen blir unghinke och flickan kväsarjanta*"²⁶, var enligt Lindström angelägen av flera skäl (a.a., s 15). De starka krafterna hos ungdomen skulle därigenom ledas in på rätta banor och göras "*till medel i det godas tjänst*" (a.a., s 15). En praktisk utbildning fostrade både till yrkesskicklighet och medborgarskap. Den skulle höja kroppsarbetets ställning och därmed minska klasskillnaderna. En god yrkesutbildning ovanpå folkskolan skulle också göra Sverige bättre rustat i den internationella konkurrensen (a. a., s 15-17). Lindström såg de s k münchenskolorna som lämpliga förebilder för den praktiska utbildningens utveckling i Sverige. Efter avslutad folkskola placerades ungdomarna i ett yrke, som de utövade fem dagar i veckan. Den sjätte veckodagen gick de i yrkesskola. Yrkesskolorna stod i münchensystemet under uppsikt av företrädare för arbetare och arbetsgivare, "*som här enas i ett gemensamt intresse*". Lindström betonade betydelsen av ett nära samarbete mellan utbildare och arbetsgivare för att knyta teorin till praktiken: "*Yrket är det centrala och kring det samma grupperar sig den teoretiska undervisningen, så att de unga få lära yrkets teori*" (a.a., s 16).²⁷

Den första Lindmanska högerregeringen bidrog till den utveckling som ledde fram

26 Unghinke: ungsocialist. Efter Hinke Bergegren, en av Socialistiska ungdomsförbundets förgrundsgestalter. Kväsarjanta: ung. ligaflicka. Av kväsig: fräck, näsvis, överlägsen (Svenska akademins ordlista, 1939).

27 Upplysningarna om münchenskolorna hade Lindström enligt egen uppgift hämtat från den nyutkomna skriften "Folkuppfostran och yrkesskolor" (1911) av Frans von Scheele, folkskoleinspektör för Stockholms stads skolor.

till beslutet om praktiska ungdomsskolor 1918. Folkundervisningskommittén förstärktes 1909 med tre företrädare för det praktiska livet, sedan påstötningar om att reformera folkundervisningen i praktisk riktning gjorts från en rad håll: i motioner till kyrkomöte och riksdag, i en framställning från den s k lantbruks- riksdagen, osv.²⁸ I och med detta kom folkundervisningskommitténs arbete också att inriktas på en reform av fortsättningsskolan.

Den andra utredningen som låg till grund för 1918 års beslut om praktiska ungdomsskolor, "1907 års kommitté rörande den lägre tekniska undervisningens ordnande", tillsattes av högerregeringen. Den omedelbara bakgrunden var bristen på dugliga arbetsledare inom den expanderande industrin, och näringslivets krav på utbyggd och förbättrad teknisk utbildning för att tillgodose detta behov (Nilsson, 1981). Ett tredje initiativ på den praktiska utbildningens område under dessa år var införandet av statsbidrag till lägre lantbruksskolor.

Att högern i regeringsställning kunde framstå som tämligen handlingskraftig på den praktiska utbildningens område, skall kanske främst tillskrivas två faktorer: att partiet stod relativt enigt bakom kravet på en praktiskt inriktad folkundervisning, och att man inte var ensam om det. När Värner Rydén 1918 lade fram propositionen om de praktiska ungdomsskolorna, hade hans argument slående likheter med de som Lindström tidigare fört fram.

*"Inför de fakta och förhållanden, av vilka jag nu lämnat en visserligen kortfattad men (...) tillräckligt utförlig framställning, måste frågan om vår ungdoms uppfostran och utbildning till medborgarduglighet och arbetsskicklighet gestalta sig icke blott som en fråga av den mest utomordentliga betydelse för vårt lands sunda utveckling i socialt och ekonomiskt avseende och för dess bestånd i den mellanfolkliga konkurrensen, utan ock som en fråga, vilken i sig innesluter ett för alla samhällsklasser och alla dess medlemmar gemensamt intresse."*²⁹

²⁸ Bruce (1940, s 55 ff). Högermannen Lorentz Petersson återopade motionerna till kyrkomötet, när han 1909 motionerade i första kammaren om "åtgärder för folkuppfostringsväsendets utveckling i mera praktisk riktning". En bärande tanke i motionen var att minska skolgången för att ge hemuppfostran större utrymme; "...uppfostran till kroppsarbete går genom kroppsarbete" (FK 1909 mot 9, s 4). Bästa sättet att fostra till hemarbete var att sätta barnen i arbete i hemmen. I första kammaren fick dessa tankar stöd; man borde föreslå att regeringen tillsatte en utredning där Peterssons synpunkter beaktades. Motionen föll på andra kammarens motstånd. FK 1909 mot 9; prot 21:41 ff. AK 1909 prot 70:11.

²⁹ Värner Rydén i prop 1918:96, s 131.

3.6 De kommunala mellanskolorna och bottenskoletanken

"Må detta förslag falla för ett bättre. Men det får ej bringas till fall enbart på grund af mera eller mindre dunkla antipatier mot bottenskoleprogrammet."
(Ecklesiastikminister Hugo Hammarskjöld, 1909)³⁰

Efter sekelskiftet avklingade striden om folkskolan som gemensam bottenskola för en tid, för att på allvar flamma upp igen på 1920-talet. Sjöstrand (1965) menar, att vänstern bedömde det som orealistiskt, att man skulle få igenom ett radikalt bottenskoleförslag de närmaste åren efter 1905 års läroverksreform. 1909 togs emellertid ett beslut som kunde ses som ett steg i riktning mot ett enhets-skolesystem, beslutet om statsbidrag till kommunala mellanskolor. Bakom förslaget stod den konservativa ecklesiastikministern Hammarskjöld och regeringen Lindman.

Som framgår av nästa kapitel, skulle högern under 1920-talet konsekvent bekämpa alla förslag om att reformera det gamla, strikta parallellskolesystemet och göra folkskolan till bottenskola. Med en sådan reform skulle folkskolan inte kunna fullgöra sin speciella, folkuppfostrande uppgift. Den högre utbildningens kvalitet kom att sänkas och de lärda banorna överbefolkas, hette det. Hur kunde då en högerregering tio år tidigare föreslå en skolreform, som låg väl i linje med bottenskoletanken?

Inom högern var motståndet mot bottenskoletanken starkt och utbrett, och skulle så förbli. Få högermän var beredda att ställa sig bakom en skolreform, som på allvar hotade den högre utbildningen och ledde till att ungdomen övergav handens arbete. Propositionerna 1908 och 1909³¹ om statsbidrag till kommunala mellanskolor, som skulle bli direkta överbyggnader till den sexåriga folkskolan, väckte därför stor upprördhet i konservativa kretsar.³² Att propositionerna egentligen främst gällde anslagen till de privata läroverken och lönebidragen till lärarinnorna

30 Prop 1909:81, s 38.

31 Prop 1908:163; prop 1909:81. Frågan om statsbidrag till kommunala mellanskolor ansågs för hastigt väckt 1908, och togs därför upp på nytt året därpå. Båda propositionerna var skrivna av P E Lindström, då konsultativt statsråd (Bruce, 1940, s 169).

32 Hammarskjöld konstaterade: "Af många upplysta och för den andliga odlingen i vårt land nitälskande män har emellertid förslaget, i hvad det afser upprättandet af kommunala mellanskolor, emottagits med icke ringa misstro och allvarliga farhågor för den högre bildningens framtida öde." (Prop 1909:81, s 33.)

i de enskilda flickskolorna skymdes bort, när man anade ett nytt försök att införa bottenkolan, denna gång iscensatt från höger.

Med förslaget om stöd till kommunala mellanskolor visade högerregeringen ännu än gång prov på pragmatism och anpasslighet snarare än böjelse för principfasta ideologiska överväganden. De bärande argumenten för reformen var ekonomiska. När nu en rad tätorter ville anordna utbildning fram till realexamen, var det bättre och billigare att anslå medel till en fungerande skolform än att understödja två svaga parallella skolformer, resonerade man.

Högerregeringen tillbakavisade i 1909 års proposition invändningarna från konservativt håll mot statsunderstödda mellanskolor. Någon fara för den högre utbildningens kvalitet förelåg inte, eftersom stränga krav ställdes på den folkskola som skulle utgöra bas för mellanskolan. Mellanskolor blev inte inrättade där de materiella förutsättningarna saknades. Hammarskjöld menade, att den allvarligaste invändningen mot reformen var den, att folkskolans barn riskerade dras bort från kroppsarbetet. Men dels skulle de kommunala mellanskolorna få en begränsad omfattning, och dels var det troligt att behovet av utbildad arbetskraft skulle komma att öka något. Slutligen röjde Hammarskjöld en begränsad tilltro till skolans betydelse för tillströmningen till olika levnadsbanor. Det var "*andra kraftigare verkande faktorer, företrädesvis af ekonomisk natur*" som var avgörande.³³

Mot bakgrund av den bittra kamp mot bottenkolesträvandena, som högern skulle föra några år senare, är det anmärkningsvärt och intressant att högerregeringen faktiskt tycks ha räknat med en utveckling i riktning mot enhetsskola som mer eller mindre ofrånkomlig och som resultat av en långvarig utveckling. Delvis var mellanskolereformen ett försök att erbjuda en kompromisslösning på bottenkoleproblemet. I riksdagsdebatten om mellanskolorna sade Lindström bl a:

*"Jag blott konstaterar utan att närmare ingå på frågan, att under det gångna seklet denna utveckling gått i riktning från parallellskolesystemet, d.v.s. systemet med parallella skolor för hvarje samhällsklass, mot enhetsskolesystemet. Hvarje skolreform, som genomförts, kan sägas vara en etapp på vägen mot detta mål. Under sådana förhållanden hade vi icke annat att göra än att säga: Då taga vi ett nytt steg på den väg, i hvilken skolväsendet utvecklats sig; vi böja ihop de två linjerna, samskolan och folkskolan, till en enda."*³⁴

Bottenkolediskussionen hade hamnat i ett dödsläge, som regeringen med sitt initiativ brutit:

33 Prop 1908:163, prop 1909:81. Se också P E Lindströms bakgrundsteckning, AK 1909 prot 61:15 ff.

34 AK 1909 prot 61:16.

*"Då var det psykologiskt viktiga ögonblicket för Kungl. Maj:t att säga: 'Nej, den är icke död, här är uppslagsändan till denna frågas lösning.'"*³⁵

Några år senare, i den redan citerade "Folkuppfostran och folkbildning", beskrev Lindström mellanskolebeslutet som ett förverkligande av bottenkoleprogrammet "i den mån och omfattning för närvarande synes lämpligt". Några ytterligare steg för att göra folkskolan till bottenkola var inte aktuella för högerregeringens del (Lindström, 1911, s 17-18).

3.7 Avslutande: skolpolitik som det möjligas konst

Arvid Lindmans första regering förde en skolpolitik som stötte sig åtskilligt med många inom de egna leden. På viktiga punkter avvek den både från partiets program och senare praktiska politik. Den konservativa regeringen införde ett borgerligt styre av folkskolan i de större städerna, avvisade kraven på ett fortsatt biskopsinflytande på läroverkens undervisning och tog med initiativet till kommunala mellanskolor ett steg mot bottenkoletankens förverkligande.

Förklaringarna till denna politik får sökas på flera håll. Jag har i olika sammanhang pekat på den stora splittringen inom ett högerparti, som fortfarande befann sig i uppbyggnadsskedet. Det var främst konservativa präster och lantmän som gick i bräsch för den gamla ordningen och den gamla överklassens intressen. Det var de som krävde en kristendomsundervisning "med kärna, icke skal", och rasade när kyrkans kontroll över folkskola och läroverk började angripas. Högerregeringen företrädde uppenbarligen en mer moderat och kompromissvillig linje. Man kunde se en försiktig reformpolitik på skolans område som ett medel för att dämpa klassmotsättningar och befrämja det moderna samhällets utveckling.

Den lindmanska regeringens främsta uppgift var att lösa rösträttsfrågan på ett sätt som inte äventyrade högerns fortsatta existens. För att nå en sådan lösning var den beroende av stöd från åtminstone delar av den borgerliga vänstern. Att föra en politik i de för liberalerna viktiga utbildningsfrågorna, som kunde uppfattas som alltför extrem och utmanande, var mot den bakgrunden olämpligt. När biskoparna krävde ett fortsatt starkt inflytande och kontroll över läroverksutbildningen, undvek högerregeringen följaktligen att stöta sig åt höger eller vänster genom att förhålla sitt svar tills rösträttsreformen var i hamn. Man kan även ana

35 AK 1909 prot 61:16, s 17.

den sortens taktiska motiv bakom skolpolitiken under andra hälften av regeringsperioden, då det parlamentariska underlaget var än svagare, och behovet av stöd utanför högerpartierna i de avgörande frågorna än större.

KAPITEL 4

1918 - 1932

UPP TILL KAMP OM SKOLAN

4.1 Inledning

4.1.1 Skärpta motsättningar

Åren 1918-32, som innesluter ett minst sagt dramatiskt skolpolitiskt förlopp, är samtidigt en av de mest händelserika perioderna i modern svensk historia. Arbetarrörelsen stärkte sina positioner och motsättningarna i samhället hårdnade. 1917 och 1918 var den ekonomiska och sociala situationen sådan, att borgerligheten allvarligt befarade att revolutionerna ute i Europa skulle spridas till Sverige. Först nu vek högerpartiet sig, hårt trängt, för kravet på allmän rösträtt. Den Edén-Brantingska ministärens tillträde 1917 brukar betecknas som den svenska parlamentarismens genombrott. Samtidigt, och väl så viktigt, innebar den, att ett arbetarparti i Sverige för första gången kom i regeringsställning och kunde genomdriva sina politiska krav. Socialdemokraterna var fr o m 1921 det största partiet i riksdagens båda kamrar, och bildade egen regering tre gånger under 20-talet.

Men det var också under dessa år som sprickorna och motsättningarna inom arbetarrörelsen blev tydliga och ledde till partisprängningar, och det var nu som LO och SAP efterhand alltmer framstod som reformister snarare än samhällsomsorgstörstare, även i borgerlighetens ögon. Branting och LO-ledningen avvärjde de mer långtgående kraven på socialisering och kvävde revolutionsförsöken 1917-18. Trots ett omfattande motstånd bland arbetarna mot de skantistrejklagarna, ställde sig LO bakom 1928 års arbetsmarknadslag och anordnandet av en arbetsfredskonferens samma år.

När rösträttsfrågan fått sin lösning, försvann en av de viktigaste anledningarna till samarbete mellan den borgerliga och socialistiska vänstern. I början av 20-talet var splittringen inom den förra ett faktum. Under 1920-talet började den viktigaste politiska skiljelinjen gå mellan borgerliga och socialistiska partier, i synnerhet i de ekonomiska frågorna. Upprepade gånger försökte högern uppnå en gemensam borgerlig front mot socialdemokraterna, något som emellertid oftast stupade på de frisinnades ovilja att forma koalitioner åt något håll.

Med rösträtsreformen försvagades också högerens politiska ställning drastiskt. I första kammaren, där nationella partiet dittills haft en betryggande egen majoritet, reducerades 1921 antalet mandat med mer än hälften i ett slag, och partiet blev det tredje största. AVF tvingades nu att på ett helt annat sätt än tidigare värva och motivera väljare för partiets sak. De borgerligt sinnade kvinnorna var en sådan viktig grupp. Det handlade vidare om att behålla böndernas stöd och att vinna medelklassen, de växande tjänstemannagrupperna, för högern. AVF försökte också att ta arbetarröster genom att utmåla farorna som var förbundna med att stödja socialismen: avkristning och i förlängningen bolsjevism och barbari.

Det var under denna period som skolfrågorna på allvar drogs in i den politiska striden. Också högern, som tidigare inte ägnat den medborgerliga utbildningen någon större uppmärksamhet, engagerade sig intensivt i skolfrågorna.

4.1.2 Skolfrågorna blir en partiangelägenhet

Under åren 1918-32 blev skolfrågorna politiska frågor av första rangen för högerpartiet. Det som kampen framför allt kom att stå om var dels kristendomsundervisningen och katekesens ställning, dels bottenskolereformen. Ett tredje framträdande tema gällde utbyggnaden av landsbygdens folkskoleväsende, vilket hos högern sammanfattades i kravet på *"tillvaratagande av kommunernas bestämningsrätt i skolfrågor"*.¹

Högern agerade med kraft och raseri mot förändringen av folkskolans kristendomsundervisning och den tilltänkta bottenskolereformen, vilket tyder på att man såg centrala intressen, själva samhällsordningens fortbestånd, som hotade. Utan en fast kristendomsundervisning i folkskolan var risken stor att oförnöjsamhet, klassegoism och omoral skulle breda ut sig och den socialistiska revolutionen snart vara ett faktum. Med en bottenskolereform skulle dörrarna till läroverken slås upp på vid gavel och den lärda utbildningens exklusivitet vara klart hotad. Högern befarade ännu mer än tidigare att ett farligt "lärt proletariat" av ungdomar, som inte kunde få manschetttyrken efter läroverket, skulle uppstå. Slutligen: också utvidgningen av rösträtten bidrog till att öka högerens intresse för utbildningsfrågor. Folkets breda massa måste få ett visst mått av utbildning och upplysning för att inte missbruka sina nyvunna rättigheter, menade man.

Samtidigt utnyttjade högern skolfrågorna för att visa upp de andra partiernas förmenta otillförlitlighet och ynklighet. 1927 års skolbeslut gav rikliga möjligheter att ställa bondeförbundet, frisinna och liberaler i en ofördelaktig dager. Framför allt hamnade socialdemokraterna i skottgluggen; deras skolpolitik beskrevs oupp-

¹ 1924 års reviderade partiprogram.

hörligt som godtycklig, maktfullkomlig och dikterad av en man, Värner Rydén. Genom honom hade skola och uppfostran, trots sitt höga nationella kall, sänkts till att bli politiska frågor, hävdade högern.

Utbildnings- och uppfostringsfrågorna hade blivit alltför viktiga för att överlämnas åt enskilda konservativa debattörer och högermän. De var nu en hela partiets angelägenhet. De avhandlades internt, på partimöten, på funktionärskurser och i Medborgaren.² De fick stort utrymme i flera av högerns valrörelser och föranledde 1924 en revidering av 1919 års partiprogram (se Lundahl, 1985, s 16). I riksdagen agerade högern betydligt mer enat och aktivt i utbildningsfrågor än tidigare. Den konservativa dagspressen formligen översvämmades av ledarartiklar om i synnerhet bottenkolefrågan och 1927 års skolbeslut. Enskilda högermän tog verksam del i olika skolaktioner - insamlingar, petitioner, bildande av kommunala folkskoleförbund, m m. Det finns alltså gott om uttryck för att utbildningsfrågorna engagerade högerpartiet och högerpolitiker på djupet under de här åren och kallade dem till strid på ett sätt som det inte finns motsvarigheter till, varken förr eller senare.

4.2 För ett tryggande av folkskolans kristendomsundervisning

4.2.1 1920-talet, högern och kristendomsundervisningen

1917 och 1918 var nöden i Sverige som störst och kraven på en socialistisk omdaning av samhället som starkast. Det är ingen tvekan om att stora delar av högern vid denna tidpunkt verkligen uppfattade samhällets grundvalar som allvarligt hotade och betraktade vad man såg som attacker på folkets kristna fostran med största oro.

1918 hade också angreppen på folkskolans kristendomsundervisning från vänster återkommit med förnyad styrka, i den socialdemokratiska pressen och i riksdagen i form av ett antal motioner som krävde införande av konfessionslös undervisning. SAP:s reviderade partiprogram från 1919 innehöll också detta krav. Högern emot-såg mot denna bakgrund den nya undervisningsplanen för folkskolan med stora

² Som exempel kan nämnas, att Medborgaren, som ägnat skola och utbildning föga intresse under 1910-talet, nu energiskt bevakade dessa frågor. Kulmen nåddes 1927-29, då 15-20 artiklar årligen behandlade bottenkolefrågor, katekesundervisning, kommunistisk gudlöshetspropaganda bland barnen, osv (Lundahl-Ottosson, 1983).

farhågor.

Rösträttsreformen 1918-19 gjorde det till ett vitalt intresse för högern att nå ut med sin politik betydligt effektivare än dittills. 1919 års kommunalval var det första som kvinnorna fick utnyttja sin rösträtt i. 1919 utarbetades det första egentliga partiprogrammet med preciserade ståndpunkter och krav i olika viktiga frågor. I det nya programmet betonades starkt familjens, hemmets, kyrkans och den kristna fostrans betydelse som samhällets stöttepelare.

Socialiseringsfaran och avkristningen fördes fram som avgörande argument för att kvinnorna - också de som kom från lantbrukar- och arbetarhem - borde rösta konservativt i det förestående kommunalvalet. Statskyrkan och kristendomsundervisningen var *"omistliga värden som de moderata ensamma slå vakt om"*, hette det i den kampanj som en nystartad kvinnokommitté (Moderata partiets kvinnokommitté) med kvinnor från AVF och det fristående Sveriges Moderata Kvinnoförbund lade upp för att förmå kvinnorna att utnyttja sin rösträtt och rösta på högern.³ Annars väntade avkristning och bolsjevism:

*"Komma socialisterna (till makten, mitt förtydligande) i stat och kommun kan detta betyda: att landet lägges värnlöst, att den kyrkliga grunden för familjeliv och äktenskap undergräves, att kristen uppfostran genom skolan avskaffas, att den enskilda företagsamheten upphör och att i stället ett statstvang med kommissionsväsen, ännu mera tryckande än det vi under kristiden lidit under, införes för att råda beständigt. Svenska kvinnor, tron I att en sådan utveckling skulle leda till landets lycka och välfärd?"*⁴

Den högerns kamp om kristendomsundervisningen som följde under 1920-talet hade många beståndsdelar gemensamma med de tidigare striderna för att bevara kyrkans och religionens inflytande över folkundervisningen. Liksom tidigare rådde det en klar spänning mellan en militant högerfalang, bestående av konservativa präster och bönder, och en betydligt mera moderat, som dominerade partiledningen. Under orosåren runt 1920 slöt emellertid hela högern upp bakom de ortodoxa i kraven på en oförändrad kristendomsundervisning i folkskolan. Senare under 20-talet, när samhällsförhållandena stabiliserats, fick högerledningen åter upprepade gånger försöka lägga band på "katekesivrarna" inom partiet.

3 Kvinnoförbundet A II, Moderata samlingspartiets arkiv. Ordförande i Moderata partiets kvinnokommitté var Stina Qvint, mera känd som grundare av och redaktör för Folkskolans Barntidning.

4 Moderata partiets kvinnokommitté: valmaterial från 1919. Kvinnoförbundet A II. Moderata samlingspartiets arkiv.

4.2.2 Militanta högerangrepp på den nya undervisningsplanen

När den nya undervisningsplanen för folkskolan gavs tillkänna i mars 1920, utbröt en våg av harm inom högerpartiet och i högerpressen. Medlemstidningen Medborgaren gick till oförsonliga angrepp mot "den Rydéniska skolukasen", för att den reducerade antalet kristendomstimmar och utestängde katekesen som lärobok. I artikel efter artikel stämplades planen som en produkt av en mans maktfullkomlighet och godtycke.⁵ I Nya Dagligt Allehanda beskrevs den som ett steg i ett omfattande själsligt upplösningsarbete. Det är inte bara Luthers lilla katekes som görs till ett historiskt dokument, utan hela kristendomen, som därmed förlorar sin humanitära och sedliga betydelse, konstaterade man bittert.⁶ Handläggningen av 1919 års undervisningsplan fick i högerpropaganda och högerpress gång på gång illustrera, att socialdemokraterna agerade enväldigt och i strid mot folkets vilja, medan det egna partiet handlade för nationens och hela folkets bästa.

*"Bakom detta krav står ett överväldigande flertal av Sveriges folk. Med oss står praktiskt taget hela den svenska allmogen. Med oss står ett överväldigande flertal av Sveriges kvinnor, hemmens kvinnor, släktets mödrar och uppfostrinnor. De stå där av omtanke och nitälskan för sina barns sedliga och andliga välfärd. Den gången socialdemokraterna på allvar gå till storms mot kyrka och kristendomsundervisning skola de emot sig uppkalla folkets bästa krafter till försvar."*⁷

Undervisningsplanen och folkskolans kristendomsundervisning blev viktiga ingredienser i högerens kampanj inför riksdagsvalet 1920. Partiets framgångar och socialdemokraternas tillbakagång i valet tolkades som en "folkets förkastelsedom" över den socialdemokratiska skolpolitiken.⁸

Ute i landet möttes den nya undervisningsplanen av en proteststorm i form av otaliga artiklar i den kyrkliga och konservativt sinnade pressen, mängder av upprop, namninsamlingar och skrivelser. Den politiska högern spelade en icke ringa roll i att organisera och artikulera detta motstånd. Ett antal högerriksdagsmän låg t ex bakom en kungauppvaktnings 1920 med krav på att återföra kristendomsundervisningen till den gamla ordningen. Uppvaktningen stödde sig enligt egen uppgift på omkring 700 framställningar från "kyrkostämmor, kyrko- och skolråd, möten i kyrkorna, m m jämte ett betydande antal enskilda personer, präster,

5 Medborgaren, 4/1920, s 81f; 6/1920, s 135ff; 8/1920, s 190; 12/1920, s 294.

6 NDA, 29/3 1920, s 3.

7 Tal av Arvid Lindman 15/2 1920.

8 Medborgaren, 12/1920, s 294.

predikanter och lärare samt ledamöter av riksdagens båda kamrar, m fl".⁹ Uppvaktningen fick en uppföljning i form av ett par motioner i andra kammaren 1921, som praktiskt taget samtliga högerledamöter undertecknade. Kraven gällde fler kristendomstimmar och katekesen åter, "en livsfråga för folkets framtid". Som första namn på den största motionen stod en av kungauppvaktarna, den redan tidigare nämnde Per Pehrsson.¹⁰

Kampen för att återställa kristendomsundervisningen i ursprungligt skick fortsatte. Men under de närmast följande åren stod inte frågan i centrum för högerpartiets uppmärksamhet på samma sätt som 1918-21. Den heta bottenskolestrid som inleddes 1922, när skolkommissionens betänkande presenterats, gav kristendomsundervisningen en mera undanskymd plats. Åter var det grupper av högerpolitiker som särskilt kämpade för katekesläsning och fler undervisningstimmar i kristendom. Deras kamp fördes till stora delar lokalt. Många av de högerriksdagsmän som varit aktiva i kristendomsfrågan, tog sålunda initiativ till och ställde sig i spetsen för de kommunala folkskoleförbunden och deras riksorganisation (se vidare avsnitt 4.3). Genom dessa organisationer bildade högerpolitiker opinion och agerade som påtryckare ute i landet, bl a när det gällde kristendomsundervisningen. Företrädarna för de kommunala folkskoleförbunden, i många fall högermän, var exempelvis snara att uppvakta ecklesiastikminister Clason i den nya högerregeringen 1923 med krav bl a på mer tid för kristendomsundervisningen och på ett återinförande av katekesen som lärobok.¹¹ När Bolstads församling, som under hela 20-talet vägrat att följa den nya undervisningsplanen, fick statsbidraget till folkskolan indraget 1929, ställde sig ledande högermän som K J Ekman och NDA:s chefredaktör Leon. Ljunglund i spetsen för den riksomfattande Bolstadinsamlingen.¹² Inom delar av högern var motståndet mot en modernisering av kristendomsundervisningen m a o synnerligen aktivt.

4.2.3 Den vinnande högerlinjen: kristendomsundervisning, men med måtta

De militanta högeraktionerna för en omfattande och katekesdominerad kristen-

⁹ Deputationens uttalande, återgivet i NDA, 22/10 1920, s 5. Bakom aktionen låg 23 riksdagsmän, nästan uteslutande högerfolk, som i juni 1920 uppvaktat Prästföreningen med ett uppprop med syftet att få till stånd en massopposition mot undervisningsplanen. Uppropet, liksom namnet på undertecknarna av det, publicerades i juninumret av Folkskolans vän, 26/1920, s 421.

¹⁰ AK 1921 mot 140, 143.

¹¹ Folkskolans Vän, 30/5 1923, s 359, SvD, 25/5 1923.

¹² Det uppprop som Centralkommittén för Bolstadinsamlingen gick ut med återges i Lars Engströms "Bolstadkampen - hur avlopp den?" (Engström, 1943).

domsundervisning i folkskolan hade, bortsett från några år runt 1920, endast begränsad uppbackning från partiet och partiledningen. De utbildningsfrågor som dominerade under 20-talet var i stället folkskolan som bottenkola och läroverkens framtid (Lundahl, 1985, s 16 ff). Frågan om högerpartiet skulle fortsätta att kräva katekesen åter i folkskolan eller ej, avgjordes i praktiken inför 1921 års val. På riksstämman som föregick valrörelsen diskuterades, hur pass lämpligt det var att lyfta fram *"den konfessionella sidan av saken"*. På biskopen Bergqvists inrådan inskränkte man sig till kravet på en utsträckt undervisningstid.¹³

Bolstadbeslutet fattades under högerregeringen Lindmans tid. Den var alltså en konservativ skolminister, Claes Lindskog, som fick ta emot alla protestyttringar inklusive en uppvaktning av prosten i Bolstad, Lars Engström (Lindskog, 1949). Stormen i Bolstadärendet ledde till att förbudet mot utantilläsning av katekesen togs bort 1929.¹⁴ Det skulle nu bli tillåtet att lära kortare stycken och minnesord ur katekesen utantill. Högerregeringen hade sett sig mer eller mindre tvingad att ingripa. Några dagar före beslutet skrev Arvid Lindman till Lindskog om upprördheten hos högerfolk bl a i katekesfrågan:

*"Stämningen i landet bland högerfolket är faktiskt för närvarande sådan, att en opinionsstorm håller på att bryta lös. Dagligen ingående vittnesbörd om detta göra det fullkomligt klart för mig, att om vi icke göra något för att med kraft ingripa, så riskeras hela högerpartiets framtid. Jag skall nu icke tala om katekesen, där de äro fullständigt fanatiska".*¹⁵

Att Lindman var mycket skeptisk till kravet på katekesläsning framgår i flera andra sammanhang. 1918, när ett antal vänstermotioner om konfessionslös religionsundervisning behandlats, hade Lindman fört fram tveksamheter inför *"den förkättade katekesläsningen"* och inte varit främmande att ersätta den med en mer lämpad lärobok.¹⁶ Hans anförande i den hetsiga kristendomsdebatten i riksdagen 1921 var betydligt mer modest och samförståndsinriktat än vad som då kunde betecknas som den officiella partilinjens.¹⁷

Inom högerregeringen var man rädd för att fatta ett alltför långtgående beslut om kristendomsundervisningen. Ett sådant beslut hade bara följts av ett motbeslut under nästa vänsterregering, resonerade man. Otto Holmdahl, högerriksdagsman

¹³ AVF:s extra riksstämma 29-30/5 1921. AVF/Högerns RO A I:1, Moderata samlingspartiets arkiv.

¹⁴ Algotsson (1975) har utförligt skildrat turerna kring revisionen av 1919 års undervisningsplan. Jag går därför inte närmare in på detta förlopp här.

¹⁵ Brev 3/12 1929. Återgivet i Lindskog (1949, s 83).

¹⁶ AK 1918 prot 51:16.

¹⁷ AK 1921 prot 35:24ff.

och generaldirektör för skolöverstyrelsen, bedrev ett stort arbete i det tysta för att inte 1929 års revision skulle mötas av samma reaktion. Holmdahl tog kontakt med biskoparna och försökte påverka dem att förhindra missbruk ute i stiftet (Lindskog, 1949, s 115f). Inom AVF var en del missnöjda med beslutet, som man inte tyckte var tillräckligt långtgående. "Den Lindskogska kungörelsen" väckte samtidigt stark opposition från vänster. 1930 debatterades katekesen upprepade gånger i riksdagen, dels under remissdebatten och dels i anslutning till socialdemokratiska interpellationer och motioner om den lindskogska ukasen.¹⁸

Efter 1930 slöt så partierna ett slags fred i frågan om folkskolans kristendomsundervisning. Visserligen väcktes flera motioner om revisioner, men de avslogs, och i debatterna framhöll både socialdemokrater och högermän, att man ville behålla den avspänning som hade uppnåtts. T o m en sådan stridsman som K J Ekman yttrade, att även om han och andra långt ifrån var nöjda med den utformning som kristendomsämnet hade fått, så hade man nu nått ett slags fredsöverenskommelse, som man fick rätta sig efter på ömse sidor.¹⁹

4.2.4 Högern och den bolsjevikiska gudlöshetspropagandan

I slutet av 1920- och början av 1930-talet drev högern energiskt en skol- och kristendomsfråga av annat slag. Partiet tog upp en kamp mot kommunisternas "gudlöshetspropaganda" bland skolbarnen. Tidningen Medborgaren vände sig speciellt till kvinnorna i en rad artiklar med rubriker som "*Front mot socialiseringsplaner och kommunistiskt förstörelsearbete bland barnen!*", "*Gudlöshetspropagandan måste stävjas*" och "*Front mot bolsjevikagitationen bland barnen! Ett memento till kvinnorna*".²⁰ I uppropet "*Till Sveriges folk!*" inför 1928 års val, "kosackvalet", hette det:

*"Socialdemokraterna i valsamverkan med de från Sovjet-Ryssland besoldade kommunisterna - som fostra barnen till hat mot kristen tro och fosterland och som vilja omstörta samhället med våld - göra vid de nu förestående valen en ny framstöt för att uppnå en socialistisk-kommunistisk majoritet i Andra kammaren".*²¹

¹⁸ Text fördes kritiska synpunkter fram internt i Medborgaren, 12/1929. Se vidare 1930 års remissdebatt, FK 1930 prot 3:143ff, AK 1930 prot 3:30ff.

¹⁹ AK 1933 mot 404, FK 1933 mot 156 och 224. FK prot 38:23ff.

²⁰ Medborgaren, 6/1928, s 338; 11/1928, s 463f; 9/1929, s 397f, 3/1930, s 135f; 2/1933, s 38.

²¹ Även i 1932 års valupprop talade AVF om vikten av att "det uppväxande släktet skyddas mot den nedbrytande kristendomsfientliga propagandan".

Talet om kommunistisk propaganda bland folkskolebarnen hade sitt omedelbara ursprung i några uppmärksammade företeelser vid denna tid. I slutet av 20-talet gällde det främst kommunisternas organiserande av barn i pionjärrörelsen och försöken till uppbyggnad av celler i folkskolorna. I början av 1930-talet kom angreppen främst att rikta in sig mot förekomsten av kommunistiska folkskollärare.²² Både borgerlig, socialdemokratisk och lärarfacklig press riktade i synnerhet under valåret 1928 hårda angrepp mot kommunisternas pionjärverksamhet. Förstamajtåget i Stockholm det året blev en omskriven händelse. Ett pionjärstandar med krav på slopande av skolans kristendomsundervisning, prytt med en bild av en brinnande bibel, togs i beslag av polisen (Kallós, 1984, s 84f). Attackerna mot det kommunistiska förstörelsearbetet bland barnen var inte oväntat fränast i högerorganet Nya Dagligt Allehanda. NDA:s chefredaktör Leon Ljunglund berörde också förstamajtåget i två riksdagsinterpellationer,²³ och Nationella ungdomsförbundet hänvisade till det i sitt valupprop ("*...ett parti som ej ens skyr att medelst en upprörande agitation bland våra skolbarn - standaret med den brinnande bibeln talar ett fruktansvärt språk! - förgifta deras sinnen*").²⁴ Frågan om lärares kommunistiska och antikristna propaganda i och utanför skolan kom framför allt i blickpunkten 1932-34, då högern upprepade gånger interPELLERADE och motionerade om den - 1934, vilket jag återkommer till, med framgång. 1932 undrade K J Ekman i en interpellation om ecklesiastikminister Stadener var medveten om förekomsten av kommunistisk propaganda i skolorna och om han var beredd att medverka till effektivare bestämmelser för att förhindra denna. Ekman pekade på pionjärernas cellbildningar och förekomsten av lärare som också var aktiva kommunister. Interpellationen väckte inget större rabalder i riksdagen, men så mycket större uppmärksamhet i pressen.²⁵ Åter var det Nya Dagligt Allehanda,

22 För en ingående redogörelse och diskussion av de kommunistiska lärarnas verksamhet och organiserings under 1920- och 30-talen och reaktionen mot dessa lärare hänvisas till Kallós (1984).

23 FK 1928 prot 33:58ff, 38:59ff. Interpellationerna och svaren på dem erbjuder en ganska roande läsning. Ljunglund tog demonstrationståget till utgångspunkt för att ställa frågor om ryska handelsdelegationens exterritorialrätt och om polisens befogenheter att ingripa mot personer som var anställda vid delegationen. En av pionjärledarna och organisatörerna av tåget, Alice Åkerlind, arbetade nämligen som telefonist där. Som ytterligare indicium på att Sovjet stod bakom förstamajdemonstrationen, anförde Ljunglund att tåget särskilt hyllat handelsdelegationen, när man passerat dess lokaler. Eliel Löfgren läste högt ur polisprotokollet från tåget: de vakthavande poliserna hade noterat taktfasta hurrarop med jämna mellanrum under hela vägen och kunde inte iaktta att dessa rop skulle ha ökat i antal eller intensitet utanför ryska handelsdelegationen... Någon debatt väckte inte Ljunglunds interpellationer, som ej heller fick uppbäckning från någon annan högerledamot.

24 Återgivet i Nationell Tidskrift, 6/1928, s 208.

25 FK 1932 prot 29:7ff, 50:11ff. Sam Stadener sade sig visserligen vara medveten om att den antireligiösa propagandan höll på att tränga in i folket, men menade att de gällande reglerna var tillräckliga. Förutom Ekman och Stadener yttrade sig bara socialdemokraten Wilhelm Björck, som tog bestämt avstånd från varje försök att begränsa lärarens yttrandefrihet utanför skolan. "Det finns ingen som helst anledning, herr talman, att tillåta regeringsmaktens representanter att starta något slags pedagogisk Lapporörelse"(FK 1932 prot 50:18). Om pressdebatten om interpellationen, se Kallós (1984, s 107ff).

som oftast och högljuddast krävde åtgärder mot det kommunistiska avkristningsarbetet. Året därpå begärde Per Pehrsson jämte 20 andra riksdagsmän i en motion en utredning av hur den antireligiösa propagandan bland barn och ungdomar skulle kunna förhindras och motarbetas.²⁶ Partitidningen Medborgaren presenterade motionen och betecknade den som behjärtansvärd.

*"Fullt riktigt påpeka motionärerna att hela syftet med denna propaganda är att söka förbereda den kommunistiska revolutionen genom att målmedvetet utrota kristen tro och livsåskådning framförallt hos det uppväxande släktet. (...) Samhället måste ingripa, så vida det över huvud äger någon livsvilja och självbevarelseinstinkt".*²⁷

Motionen föll denna gång,²⁸ men inte 1934 då den upprepades.²⁹ Högern vann till synes en seger: nu skulle man utreda hur den kommunistiska gudlöshetspropagandan skulle kunna stävjas. I själva verket blev någon utredning av det slaget aldrig gjord (se Kallós, 1984, s 159f).

Man kan fråga sig vad högerns strid egentligen stod för. Naturligtvis var framväxten av en pionjärrörelse bland barnen och tillkomsten av en kommunistisk lärarsammanslutning i Sverige inget som man välkomnade - det var oroande företeelser som i en framtid skulle kunna bli farliga. Men det är tveksamt om högern uppfattade kommunisterna som något akut hot på detta område. Det torde ha stått ganska klart, att de kommunistiska lärarna var fåtaliga och pionjäraktionerna av marginell betydelse. Dessutom stod kommunisterna isolerade - socialdemokraterna fördömde genomgående antireligiös och politisk propaganda bland barnen. Den bedömning som Arvid Lindman gjorde i några tal 1925 var förmodligen tillämplig även ett par år senare: han menade att kommunisterna var politiskt ofarliga, men att man borde vara observant mot cellbildningarna inom fackföreningarna. Det enda riktiga, menade Lindman, var att stäcka rörelsen innan den hann att utveckla sig mer.³⁰

26 AK 1933 mot 375. 17 av de 21 undertecknarna var högermän.

27 Medborgaren, 2/1933, s 38.

28 Motionen avslogs efter en längre debatt, där många instämde i den principiella kritiken mot propaganda bland skolbarn. Andra kammarens tillfälliga utskott hade yrkat avslag på motionen. Man menade, att de företeelser som Pehrsson och övriga motionärer berörde endast förekom sporadiskt och lokalt. De skulle vara svåra att komma åt med straff och censur. Risker var att man bara gav "rörelsen" mer uppmärksamhet och nådde ett syfte rakt motsatt det avsedda. Högerledamöterna i utskottet reserverade sig, och även i kammaren ställde sig partiet bakom motionen (AK 1933 mot 375, AKTU 1 nr 2, AK prot 24:19ff).

29 FK 1934 mot 254, prot 25:16ff; AK 1934 mot 479, prot 26:81ff. I andra kammaren hade 47 personer undertecknat motionen, därav 28 högermän, i första kammaren hade den 21 underskrifter, varav 16 (h). Motionen gick denna gång igenom med en betryggande majoritet i båda kamrarna.

30 A Lindman: Vänstersamverkans frukter. Tal i Linköping och Stockholm okt 1925.

När högerpartiet i denna fråga valde att sluta upp bakom män som K J Ekman och P Pehrsson, som av partiledningen av allt att döma uppfattade som väl fanatiska i kristendomsfrågorna, var det troligen primärt av strategiska skäl. Man ville, med Lindmans ord, stäcka den kommunistiska rörelsen. Parallellt med kampanjen mot den antireligiösa propagandan ivrade högern från denna tid i och utanför riksdagen för att kommunistpartier skulle förbjudas i Sverige (Lundahl, 1985, s 24f).

4.2.5 Sammanfattningsvis: Hur viktiga var kristendomsfrågorna för högern?

Tveklöst var vaktslåendet om den kristna folkuppfostran en central politisk fråga för högern ett stycke in på 1920-talet. De kristna värderingarna och lutherska moralen sågs som ett sammanhållande kitt mellan klasserna, viktigare än någonsin när samhället i övrigt tycktes ståt i upplösning. Att reformera kristendomsundervisningen skulle därför kunna vara direkt förödande.

Att det skulle meddelas konfessionell kristendomsundervisning i folkskolan, med uttalat syfte att bibringa eleverna kristen tro och sedlighet, var man således överens om. Däremot varierade åsikterna om hur långt man borde gå i sina krav. De som hårdast höll fast vid den gamla kristendomsundervisningen och utantilläsningen av katekesen var liksom tidigare lantmännen och de delar av högern som stod kyrkan nära. Det var framför allt de som tog initiativ till upprop mot den nya planen, som motionerade i riksdagen och deltog i de kommunala folkskoleförbunden. De ivrade för den kristna undervisningens bevarande utan några taktiska sidoblickar. Och de utgjorde fortfarande en betydelsefull del av högerpartiet och dess väljarkår.

Annorlunda förhöll det sig med den växande del av högern, med rötterna i bolagen och städerna, som var betydligt mer sekulariserad och därmed mer kompromissbenägen i dessa frågor. Arvid Lindmans taktiska agerande och tveksamhet inför "*den förkättrade katekesläsningen*" är ett belysande exempel. Kristendomsundervisningen användes påfallande ofta just i ett taktiskt syfte från högerens sida: den behövdes när man ville nå kvinnorna, den användes för att karaktärisera socialdemokraterna som ett maktmissbrukande och odemokratiskt parti och som ett vapen i attackerna mot kommunisterna.

4.3 Kommunernas självbestämmanderätt och halvtidsläsningen i folkskolan

4.3.1 Inledning

Under 1920-talet utkämpades en skolstrid om landsbygdens skolväsende, som framför allt ägde rum utanför riksdagen, även om den gav eko också där. Kanske är dess utomparlamentariska karaktär ett skäl till att den i mindre utsträckning har blivit föremål för forskning än katekes- och bottenkolestriderna. Den är emellertid av stort skolhistoriskt intresse: den var uttryck för ett länge kvarstående och bitvis mycket hårt motstånd i vissa landsdelar mot en utbyggd folkundervisning. Fredriksson går så långt som att beteckna kampen mot införandet av heltidsläsning som *"en av de hetsigaste, som folkskolan någonsin haft att utstå"* (Fredriksson, 1950, s 53).

Under 1910-talet hade efter hand kraven på en avveckling av folkskolans undantagsformer tilltagit. Riksdagen beslöt 1917 om en utredning av en sådan avveckling, och i 1919 års undervisningsplan för folkskolan förutsattes undervisningen i normala fall vara ordnad som heltidsläsning. Folkskoleinspektörerna var skyldiga att inom sina respektive inspektionsområden verka för att heltidsläsningen snarast infördes, där så var möjligt.

Övergången från halv- till heltidsläsning gick nu inte smärtfritt överallt. På landsbygden i vissa landsändar, fr a Västergötland, Östergötland, Dalsland, Småland och Bohuslän, var halvtidsläsningen fortfarande regel snarare än undantag. Här tilltog efter hand protesterna mot vad som uppfattades som administrativa övergrepp på församlingar och kommuner. Missnöjet med tunga skolutgifter för heltidsundervisning och för nya skolbyggnader och lärarbostäder fick extra näring under lågkonjunkturen i början av 1920-talet. 1922 hölls en rad välbesökta protestmöten och det bildades flera kommunala folkskoleförbund med främsta syfte att värna om kommunernas rätt att själva bestämma över sina folkskolor och skolkostnader (Fredriksson, 1950, s 61ff; Paulsson, 1946, s 30ff).

De vanligaste argumenten mot heltidsläsning var att kommunerna inte hade råd, att lantbrukarföräldrarna behövde sina barn hemma som hjälp i arbetet och att de långa skolvägarna och det myckna stillasittandet i skolsalen var ohälsosamt. Ofta sade man rent ut, att för mycket utbildning var onödigt för barnen. Det viktiga för dem var att så tidigt som möjligt lära känna och älska det praktiska arbetet.

Det är intressant att studera hur högerpartiet förhöll sig till denna skolreaktion,

som började på relativt bred front i början av 1920-talet och som representerade ett stort antal landsbygdsväljare, som högern såg som sitt folk. Det var svåra tider, och protesterna mot dryga skolutgifter kunde knappast ignoreras av ett parti som hade sparsamhet med de allmänna medlen på sitt program. Å andra sidan var reaktionen mot heltidsläsningen klart avgränsad till vissa landsdelar och stämpelades i vida kretsar som reaktionär. Att kraftfullt stödja den skulle lätt ge hela högerns skolpolitik epitetet reaktionär - något som man knappast var tilltalad av.

4.3.2 En ny "folkrörelse" och dess språkrör

I mars 1919 samlades 250-300 personer från 100 skoldistrikt i Älvsborgs och Skaraborgs län till ett skolmöte i Herrljunga. En av inbjudarna och ordförande för mötet var lantbrukaren och högerriksdagsmannen Emil Bengtsson i Kullen. Enligt tidningsreferaten var diskussionen mycket livlig, och ett 40-tal personer yttrade sig. Missnöjet med omläggningen "*efter kammarteorier*" till heltidsläsning och med folkskoleinspektörernas regemente var stort och samstämmigt. Talarna vände sig mot det dyra byggandet som varjedagsläsningen förde med sig, och mot en undervisning som hindrade barnen från att delta i och lära sig produktivt arbete. Nu gällde det att hejda och vända utvecklingen. Mötet utsåg en deputation, med Emil Bengtsson som ordförande, som skulle uppvakta ecklesiastikministern, skolöverstyrelsen och domkapitlet i Skara och framföra de synpunkter som kommit fram.³¹

Missnöjesrörelsen på landsbygden fick under de kommande åren en oförtruten talesman i Bengtsson i Kullen. Han arrangerade flera möten i stil med det ovan refererade, han organiserade kommunala folkskoleförbund, han ordnade uppvaktningar och resolutioner och han agerade i riksdagen mot heltidsläsning och administrativt tvång.³²

Ett annat av "rörelsens" språkrör var linköpingslektorn Bernhard Risberg. I en mycket uppmärksammat artikelserie i NDA hösten 1921, "*Lyxuppfostran af medborgare*"³³ gick Risberg till ursinnigt angrepp mot heltidsläsningen och alla dess vådor.³⁴ Den ledde enligt Risberg till ett ohämmat byggande av flotta skolpalats

31 Folkskolans Vän, 14/1919.

32 AK 1920 prot 10:6ff, 66:1ff. AK 1921 mot 19, prot 36:66ff.

33 NDA 29/8, 1/9, 6/9, 11/9, 18/9, 20/9, 23/9 och 4/10 1921. Artiklarna gavs samma år ut i broschyrform och fick därmed en ännu vidare spridning (Risberg, 1921).

34 I de två skrifter som Risberg senare publicerade, "Landsbygdens skolformer i ny belysning" (föredrag hållet vid de kommunala folkskoleförbundens delegerademöte i Stockholm 1924) och "Vår folkskola i korseld" (1926) var tongångarna aningen mer modesta - i den sistnämnda skriften direkt defensiva. Risberg ägnade här dels en hel del möda åt att försöka bevisa, att halvtidsläsningen på en rad [forts.]

som knäckte kommunernas redan skrala ekonomi. Den tvingade på folkets barn en utbildning som med sin detaljrikedom och ämnesträngsel var helt obehövlig för deras kommande arbetsuppgifter:

"...det är lyx, för att ej säga en dårskap, att tvinga "stugornas barn" (...) att endast för några lappridetalljer, för en sorts encyklopedisk folkkunskap i miniatyr, som intet gagn har för lufsuppgiften och som barnen ej mäktat att smälta och personligt tillgodogöra sig, att tvinga detta folk att underkasta sig från späda barndomen fram mot manbarhetsåldern en kunskapsdressyr, som är förbunden med så många olägenheter, ja rent af skadliga olägenheter som de hvilka framkallas af ett konsekvent genomförande av hvardagsläsning ute i landsbygden" (Risberg, 1921, ss 31-32).

Risberg pekade på sociala och hygieniska nackdelar med heltidsläsningen och väddade till omtanken om lantbrukar- och arbetarhemmen: skolbarnen behövdes både i arbetet och för att passa småsyskon. En avgörande poäng var emellertid enligt Risberg, att den myckna skolutbildningen kunde leda till ett förakt för det kroppsarbete som barnen faktiskt var ämnade för:

"Ty detta barnens oafbrutna sysslande med boken, detta snaskande på alla mer eller mindre smältbara frukter av kunskapens träd och den därmed lätt följande föreställningen, att man är för bildad för att syssla med vanligt "mock", för att arbeta i åkern och i verkstaden, allt detta är fientligt mot sund, naturlig verksamhet och den därmed följande arbetsglädjen och lefnadslusten". (A.a., s 35)

Risberg var med om att bilda det första kommunala folkskoleförbundet i Linköping påföljande år, och blev vice ordförande i den nybildade kommunala folkskoleförbundens riksorganisation 1924.

En tredje framträdande talesman för missnöjet mot heltidsläsning var den redan nämnde högermannen K J Ekman, som ju tidigare särskilt engagerat sig för kristendomsundervisningen. 1923 väcktes hans intresse för "folkskolefrågan" i samband med en resa i smålandssocknarna.³⁵ Ekman var med om att bilda Växjö stifts kommunala folkskoleförbund och var riksorganisationens ordförande under en följd av år.

[forts. not 34] sätt vida var att föredra framför heltidsläsning i B 2-form (folkskoleklasserna sammanläser). Dels bemötte han en mängd angrepp, inte minst sådana som publicerats i Svensk Läraretidning.

35 I ett brev till den nyblivne ecklesiastikministern Sam Clason skrev Ekman: "Sedan ett par dagar befinner jag mig på resa i länet och här särsk. här (i Nässjö, min anm) och i Sävsjö sammanträffat med ledande män ifrån socknarna. Bland frågor, som allra mest intressera, är folkskolefrågan (---). Jag känner mer och mer, att folkskolefrågan är den, där jag nu skulle kunna vara i stånd att ännu uträtta något, om jag får tillfälle därtill" (brev 25/6 1923. Sam Clasons samling, vol 155).

4.3.3 Missnöjet organiseras

Det hölls åtskilliga möten om heltidsläsningen under 1922, och samma år bildades kommunala folkskoleförbund i Östergötland, Värmland och Göteborg/Bohuslän. I januari 1923 bildades ett motsvarande förbund för Skara stift och senare under året ett för Småland. Initiativet kom från ett antal riksdagsmän, som i juni 1922 hade gått ut med ett upprop i vilket de uppmanade till en om möjligt riksomfattande sammanslutning för att ta tillvara kommunernas självbestämmanderätt i folkskolefrågor. Riksdagsdebatterna under det gångna året om statsbidrag, om byggande av skolhus och lärarbostäder och om kristendomsundervisningen hade tydligt utvisat behovet av detta, menade de.³⁶ Inslaget av aktiva högerpolitiker i den nya "rörelsen" var stort. Så ingick t ex tre högerriksdagsmän i den riksorganisation för de kommunala folkskoleförbunden, som bildades 1924: K J Ekman, Bengtsson i Kullen och Olsson i Berg.³⁷

Linköpingsmötet i juli 1922 antog en resolution, som samtidigt var ett slags program för det nybildade folkskoleförbundet. Programmet antogs senare även av andra folkskoleförbund. Förbundet skulle genom påtryckningar på alla nivåer verka för att församlingarnas önskemål rörande skolfrågor fick väga betydligt tyngre än tidigare. Omvandlingen från halvtidsläsande C-skolor till heltidsläsande B-skolor skulle upphöra och halvtidsläsning skulle i vissa fall kunna återinföras utan att statsbidragen drogs in. Nya skolbyggnader skulle inte uppföras, annat än där det var "oavvisligen påkallat". Slutligen skulle kristendomsundervisningen få utsträckas i tiden och allmänt ges en utformning så "att den lämnar verklig behållning för livet".³⁸ Resolutionen kan anses utgöra en god sammanfattning av de frågor som de olika förbunden drev i fortsättningen. Folkskoleförbundens göranden och låtanden följdes från första början med stor uppmärksamhet av i synnerhet de lärarfackliga tidningarna. Folkskollärarnas Tidning skrev sålunda efter bildandet av Smålandsförbundet:

"Djävheten i de reaktionära propagandörernas framfart, det obesvärade sätt varpå de handskas med fakta och den anspråksfullhet med vilken de framträda såsom talesmän för frihet, självbestämmanderätt och "föräldrainsäkt", göra det till en bjudande nödvändighet för alla de kretsar inom samhället, vilka inte vilja att utvecklingen skall kastas tillbaka i den svartaste reaktion, att vidtagna motåtgärder".³⁹

³⁶ Folkskolans vän, 21/6 1922, s 410.

³⁷ Folkskolans vän, 13/2 1924, s 106f. Se redogörelser för de kommunala folkskoleförbundens inriktning och sammansättning i Folkskolans vän, 12/7, 16/8 och 20/12 1922 samt 10/1 1923.

³⁸ Folkskolans vän, 12/7 1922, s 457.

³⁹ Folkskollärarnas Tidning, 13/9 1922, s 585.

Dagens Nyheter betecknade i en ledare med rubriken "Bakåt- strävare" den nya missnöjesrörelsen som en skolfientlig farsot och i vänsterpressen sågs den som ohöjlt reaktionär. Skolreaktionen blev föremål för en omfattande kritisk granskning, bl a i Folkets Dagblad Politiken i en längre artikelserie 1922 under rubriker som "De reaktionäras kamp mot reformerna" och "Prästernas krigsförklaring".⁴⁰ De kommunala folkskoleförbunden stöddes däremot av bondeförbundsorgan som Vårt Land och Folk och av högerpressen, i synnerhet i de landsändar där halvtidsläsningen fortfarande var vanlig. Nya Dagligt Allehanda såg de växande missnöjesyttringarna som en "*folkrörelse under uppsegling*"⁴¹ och bildandet av kommunala folkskoleförbund som "*en reaktion mot Chronsouhouspolitiken*".⁴² Gång på gång kritiserade Nya Dagligt Allehanda folkskolinspektörernas och folkskoleöverstyrelsens "*diktatoriska makt*", det "*skolornas mandarinväsen*", som man menade var upphovet till denna rörelse.⁴³ Svenska Dagbladet var däremot så gott som helt upptaget av bottenkolefrågan vid denna tid och intresserade sig inte särskilt mycket för de kommunala folkskoleförbunden. Efter hand kan man spåra en tilltagande tveksamhet mot de kommunala folkskoleförbunden i högerpressen. Skälen var sannolikt flera. Bl a visade sig den del av förbundens argumentering som handlade om kommunernas dryga skolutgifter innehålla helt orimliga beräkningar och grova överdrifter.⁴⁴ Framför allt gick verkligheten förbi förbunden. Lågkonjunkturen upphörde och allt fler landsbygdsskolor fick heltidsläsning och bättre skollokaler. Benägenheten i sådana skoldistrikt att kräva de sämre förhållandena åter var inte särskilt stor. Under senare hälften av 1920-talet var de stora protestmötenas tid över, och de kommunala folkskoleförbundens talesmän framstod alltmer som isolerade och fanatiska, även bland "sina egna".

4.3.4 Högerpartiet och kommunernas självbestämmanderätt

Av det hittills sagda framgår, att enskilda högermän var ytterst aktiva och pådrivande i missnöjesrörelsen mot heltidsläsning och höjda skolutgifter - oftast sam-

⁴⁰ FDP, 18/5, 19/5, 20/5, 22/5, 24/5 och 26/5 1922. Författare var folkskolläraren Hjalmar Karlsson.

⁴¹ NDA, 1/2 1922, s 5.

⁴² NDA, 4/9 1922, s 3, med anledning av att ett nytt folkskoleförbund bildats i Växjö stift.

⁴³ Se bl a ledarartiklar i NDA, 22/10 och 26/10 1921 samt 22/5 och 17/12 1922.

⁴⁴ 1924 vände sig både Östgöta Correspondenten, som tidigare helhjärtat stött de kommunala folkskoleförbunden, och Svenska Dagbladet mot överdrifter "på båda sidor". Bakgrunden var ett nummer av Sunt Förnuft, vars granskning av folkskoleutgifterna enligt Östgöta Correspondenten innehöll karikatyrteckningar och groteska historier. Lika litet som skolbyråkratin allena skulle få bestämma när landsbygdens skolväsende byggdes upp, skulle sparsamheten få vara avgörande. Omtanken borde i första hand gälla folkundervisningen och barnen (Folkskolans Vän, 26/3 1924). Tidigare hade en av folkskoleförbundens huvudkällor, en utredning av häradshövdingen Kronlund om skolutgifterna i Skaraborgs län, blivit offentligt avklädd p g a sina många felräkningar och oriktigheter (se bl a Fredriksson, 1950, s 55).

ma män som engagerade sig mest militant i kampen för en utbyggd kristendomsundervisning och katekesläsning. Också högern som parti tog intryck av missnöjesyttringarna och verkade för att kommunerna själva skulle få bestämma vilka förbättringar de skulle kosta på sina folkskolor. I 1921 och 1922 års valrörelser var den ekonomiska krisen och nödvändigheten att spara med statens och kommunernas medel huvudfrågor för AVF. Den socialistiska regeringen hade enligt AVF inte iakttagit detta. Högern framhöll, att offentliga byggnader hade uppförts utan att man tagit hänsyn till statens och kommunernas bärkraft och verkliga behov. *"Rösta med högern och hjälp den att bringa ned utgifterna till vad folket förmår bära!"* var en av parollerna.⁴⁵ I valrörelsen 1921 spred AVF också ett särskilt flygblad, *"Folkskolan - svenska folkets ögonsten - i fara"*, där man varnade för att gå emot kommunernas intressen i skolfrågorna. Dessa intressen skulle i längden visa sig sammanfalla med barnens och skolans bästa, hävdade man.⁴⁶ Året därpå kom skolkommissionens förslag att folkskolan skulle utgöra bottenkola för all vidare utbildning. I valuppropet till 1922 års val tog högern upp de dryga utgifterna för kommunerna som skulle bli följd, och lovade att ta hänsyn såväl till *"det pedagogiskt berättigade"* som *"till det ekonomiskt försvarliga och möjliga"* i bottenkoleförslaget.⁴⁷ Samma år hade både bondeförbundet och högern agerat i riksdagen i dessa frågor. I en partimotion från högern, undertecknad av Arvid Lindman och 31 andra högermän, yrkades att länsstyrelsen skulle kunna gå in och göra en bedömning, när en folkskoleinspektör avstyrkt utbetalande av statsbidrag till ett skoldistrikt. Att det nu var möjligt att ålägga kommunerna dyra skolkostnader, för att de skulle få ut statsbidrag, var inte ägnat att stärka folkskolans ställning bland skattebetalarna, hette det. Motionen avslogs efter en långvarig diskussion.⁴⁸ Den Lindmanska motionen inriktade sig på behovet av sparsamhet och på kritiken mot folkskoleinspektörernas orättmätiga maktutövning. Men i AVF:s politiska årsbok 1922, drog man slutsatsen, att det egentligen var halvtidsläsningen det hela handlade om:

*"Mot denna har man som bekant invändningar af olika slag att göra, och den är, särskildt i de mindre tätt befolkade delarna af landet, icke mycket omtyckt."*⁴⁹

1924 stod visserligen kravet på sparsamhet med allmänna medel och på att kommunernas självbestämmanderätt i skolfrågor kvar. AVF reviderade partiprogrammet samma år framför allt för att föra in följande passus:

⁴⁵ Politisk valhandbok 1921, s 6-7.

⁴⁶ AVF/Högerpartiets RO, L 1. Moderata samlingspartiets arkiv.

⁴⁷ Medborgaren, 8/1922.

⁴⁸ AK 1922 mot 168, prot 41:90ff.

⁴⁹ Politisk årsbok 1922, s 256.

"11. Fördjupad folkbildning. Skolväsendets ändamålsenliga utveckling. Avvisande av frihetsfientliga likformighetssträvanden. Tillvaratagande av kommunernas bestämmningsrätt i skolfrågor."⁵⁰

Men det är tydligt, att frågan höll på att mista den vikt den haft för partiet under lågkonjunkturen. Nota bene: på **riksplanet**. I många kommuner kvarstod den sannolikt länge som en viktig politisk fråga.

Högern gjorde alltså värnandet om kommunernas självbestämmanderätt i skolfrågor och om den kommunala ekonomin till sina frågor under 1920-talet. Men partiet var påfallande tyst om halvtidsläsningen och om de kommunala folkskoleförbundens bildande och verksamhet och påpekade ofta nogsamt, att man inte var motståndare till en god folkundervisning i sig. Folkskoleförbundens primus motor Bengtsson i Kullen fick visserligen flera högermäns stöd när han 1921 interpellade om behovet av återhållsamhet med att lägga på kommunerna skolutgifter.⁵¹ Men när han återkom med en motion i frågan påföljande år, var stödet betydligt svalare.⁵² Något officiellt beröm från partiet för sina insatser skördade han aldrig. K J Ekman gavs större utrymme än Bengtsson i den interna redovisningen av högerns skolpolitik, men hans anknytning till folkskoleförbunden berördes inte. Det verkar alltså, som om högern inte ville låtsas om de mest reaktionära yttringarna av den sparsamhetens skolpolitik som partiet förespråkade. Något officiellt fördömande av dessa yttringar uttalade man däremot aldrig.

4.4 Bottenskolereformen - "ett försök att socialisera landets andliga tillgångar"

4.4.1 En stor politisk fråga för högern

"Med harm och smärta ha vi nödgats bevittna hur man bryter sönder våra

⁵⁰ Politisk valhandbok 1924, s 6.

⁵¹ AK 1920 prot 10:6, 66:1ff. Det var framför allt lantmän från län med omfattande halvtidsläsning som stödde Bengtsson i Kullen.

⁵² AK 1921 mot 19, prot 36:66ff. I motionen användes uppgifter från den sedermera beryktade Kronlundska utredningen. Den återgav också en resolution från ett skolmöte i Stenstorp (f ö anordnat av Bengtsson i Kullen). Bengtsson yrkade på en revision av bestämmelserna så att församlingarna skulle få verklig medbestämmanderätt i fråga om skolform och skolbyggnation och rätt att besluta om tre timmars kristendomsundervisning i veckan. Det skulle bli svårare att dra in statsbidragen, och synen av lärarbostäder skulle företas av "fullt opartiska, edsvurna och sakkunniga personer".

försvarsanstalter och utsätter skolväsendet för en överkan som hotar den högre utbildningen."⁵³

Om högers engagemang för kristendomsundervisningen och motstånd mot utbyggnaden av landsbygdens folkskolor således svalnade påtagligt under senare hälften av 1920-talet, agerade partiet desto mera lidelsefullt i den tredje stora skolfrågan, frågan om folkskolan som bottenkola för all högre utbildning.

1918 års skolkommission

När Värner Rydén tillsatte 1918 års skolkommission, var det främst den tidiga uppdelningen av barnen på två parallella skolsystem och orättvisorna i flickornas utbildning vänsterregeringen ville komma tillrätta med.⁵⁴ 1920 gick mindre än fem procent av en årskull barn vidare till någon form av högre utbildning. Flickorna var praktiskt taget helt hänvisade till privata flickskolor, med terminsavgifter som i regel var 3-4 gånger högre än motsvarande skolor för pojkarna. Först i början av 1920-talet fick flickorna tillträde till de statliga gymnasierna, men med förbehållet att pojkarna hade företräde, när det uppstod konkurrens om utbildningsplatserna.⁵⁵

Det dröjde till 1924 års valrörelse innan AVF och de konservativa riksdagspartierna med kraft började agera i bottenkolefrågan. Dessförinnan förhöll sig högern kritisk men avvaktande.⁵⁶ Däremot bevakades skolkommissionens arbete och förslag från första början med största oro av högerpressen.⁵⁷

Kamp mot skolkommissionens förslag

På 1924 års riksstämman, efter det att skolkommissionens arbete avslutats, antogs ett uttalande inför det kommande valet, som signalerade strid i bottenkolefrågan:

⁵³ Ledare: "Till amiral Lindmans sextiofemårsdag", Medborgaren, 9/1927.

⁵⁴ För en grundlig genomgång av 1920-talets bottenkolestrid och de politiska motsättningar som låg bakom den hänvisas till Herrström (1966; 1972). Se även Johanson (1983) för en kritisk granskning fr a av Herrströms bedömning av den liberala-frisinnade regeringens betydelse för 1927 års skolbeslut.

⁵⁵ SCB (1974, 1977).

⁵⁶ I en genomgång i Medborgaren, 5/1922, s 83, av skolkommissionens betänkande konstaterades exempelvis, att förslaget kunde vara nyttigt som utgångspunkt för en allsidig diskussion, men farligt om det genomtrufades utan att man tog hänsyn till sakkunskap och erfarenhet.

⁵⁷ Se NDA, 17/1 1919, SvD, 30/1 och 3/5 1919, NDA, 21/2 och 30/9 1920 för kommentarer av skolkommissionens arbete. När skolkommissionens principförslag låg klart våren 1922, kommenterades och kritiserades det utförligt i den konservativa dagspressen. Se exempelvis SvD, 9/5, 11/5 21/5, 29/6 och 22/8 1922, samt NDA, 9/5, 12/5, 1/7 och 17/12 1922.

"Genom skolkommissionens förslag skulle de enskilda läroverken strypas och hela skolväsendet byråkratiskt insnöras under ett statsmonopol. Avgörandet av barnens studieriktning och val av levnadsbana skulle på ett obehörigt sätt tagas från föräldrarna och läggas i lärarnas händer under en oerhörd skärpning av examensväsendet hela skolan igenom. Trots att vägen till högre skolexamina skulle förlängas med ett helt år skulle den högre bildningen komma att försvagas. Och allt detta skulle därtill köpas med betydligt ökade ekonomiska uppoffringar av stat och kommuner.

Högern kommer att med alla krafter bekämpa dessa frihetsfientliga planer, som icke utan fog har blivit betecknade som ett försök att socialisera vårt lands andliga tillgångar och som innebära en verklig kulturfara. Däremot skänka vi vår anslutning till grundsatsen om statens plikt att sörja för flickornas utbildning i lika mån som för gossarna ävensom till syftet i kommissionens förslag att tillvarataga begåvningarna och göra bildningsmöjligheterna lättare och mera allmänt tillgängliga."⁵⁸

Uttalandet tog upp flera av de teman som högern kom att driva i bottenkolefrågan de följande åren. Inte minst var betoningen av farorna för den högre utbildningen, liksom den oförsonliga tonen karakteristiska för partiets inlägg i den skoldebatt som skulle följa. Som framgår av kommande avsnitt, var emellertid högern i praktiken betydligt mera ovillig att vidga tillträdet till den högre utbildningen, än vad partiets manifest från 1924 utsade.

Löftet att *"med alla krafter bekämpa dessa frihetsfientliga planer"*, dvs skolkommissionens bottenkoleförslag, infriades. Efter att ha kritiserats på 1924 års riksstämman för sin oföretagsamhet i skolfrågan,⁵⁹ underkände Sam Clason, ecklesiastikminister i den Tryggerska regeringen 1923-24, skolkommissionens förslag på viktiga punkter och tillsatte sommaren 1924 en ny skolutredning. Clasons direktiv innebar i praktiken att hela bottenkolefrågan skulle tas till omprövning. Folkskolans lämplighet som bottenkola ifrågasattes. En eventuell reform skulle inte få medföra någon förlängning av skoltiden eller monopolisering av någon enskild skolvariant.⁶⁰

Den Tryggerska regeringen blev nu inte långlivad, och det var en frisinnad ecklesiastikminister som skrev propositionen i bottenkolefrågan 1927. För högern blev skolfrågan en av de viktigaste politiska frågorna över huvud taget detta år. Den nagelfors i ett otal artiklar i Medborgaren och den konservativa dagspres-

⁵⁸ Återgivet ur Politisk valhandbok 1924, s 14.

⁵⁹ AVF/Högerpartiets RO vol A II. Moderata samlingspartiets arkiv.

⁶⁰ Odaterat underlag, Sam Clasons samling vol 155. Se också SOU (1926:5) samt Herrström (1966).

sen⁶¹ och den ledde till fler högermotioner till riksdagen än någon annan skolfråga dittills.⁶² I synnerhet väckte kompromissen i det särskilda utskottet mellan socialdemokrater, bondeförbundare och frisinnade våldsamt upprördhet i det konservativa lägret. Uppgårelsen betecknades som ett skandalöst hastverk och som en ömklig kapitulation för Rydén villkor från ecklesiastikministerns och bondeförbundarnas sida.⁶³ Riksdagsdebatten som föregick 1927 års skolbeslut blev en ovanligt omfattande batalj, i vilken de flesta ledande högerpolitiker deltog.

1927 års skolbeslut och högerns linje

1927 års skolbeslut var en kompromisslösning som innebar fortsatt dubbel anknytning mellan folkskola och realskola. Huvudformen, som i princip skulle erbjudas på alla läroverksorter, var sexårig folkskola plus fyraårig realskola. Parallellformen skulle enligt skolpropositionen vara sexårig realskola med treårig folkskola som grund, enligt uppgörelsen i skolutskottet femårig realskola som byggde på folkskolans fjärde klass. Statsbidragen till privatskolornas förberedande klasser skulle gradvis dras in.

Den del av skolbeslutet som innebar den allra största förändringen var att flickorna skulle tillförsäkras samma möjligheter till läroverksundervisning som pojkarna. De flesta statliga läroverken skulle ombildas till samskolor, och vissa nya flickläroverk inrättas.

Högerns linje, som mangrant följdes i omröstningen i kamrarna, sammanfattades i en reservation till skolutskottets förslag.⁶⁴ Jag återkommer till reservationen i det följande. Här skall endast nämnas de båda huvudpunkterna. Högern ville för det första ha en femårig realskola, baserad på fyra år i folkskolan, som huvudform, och endast "i mån av behov" bygga på folkskolans sjätte klass. Här avsågs främst landsbygdskarnens behov av att få undervisas på hemorten så lång tid som möjligt. Man konstaterade dock, att det problemet redan var löst genom mellan-skolornas tillkomst.

Högern var för det andra klar motståndare till att låta flickorna konkurrera på lika villkor med pojkarna om läroverksplatserna. Vid intagningen till de statliga realskolorna borde samma bestämmelser tillämpas som vid gymnasierna, dvs

61 Se bl a Medborgaren, 4/1927. SvD, 26/2, 20/3, 27/3 och 31/3 1927.

62 FK 1927 mot 215-216, 231-233, 249, 256-257, 261. AK 1927 mot 323, 334, 343-345, 399-407, 411-412, 419, 422.

63 SvD, 30/4, 4/5 och 12/5 1927. NDA, 12/5 1927. I Sydsvenska Dagbladet skrevs under en period nästan en ledarartikel dagligen om skoluppgörelsen (SDS, 19/4, 28/4, 3/5, 6/5, 11/5-13/5 samt 17/5-20/5 1927).

64 Reservationen skrevs av Erik Wellander (Herrström, 1966, s 222).

flickorna skulle ges tillträde bara i mån av plats. Tillstånd att ta in kvinnliga studerande till gymnasierna i den omfattning som angavs i skolpropositionen skulle kommunerna få först efter tillstånd från Kungl Maj:t.⁶⁵

Reaktioner

1927 års skolbeslut väckte ett formligt ramaskri inom högern. Som den verkligt stora boven i dramat utpekades bondeförbundaren professor Reuterskiöld, vars argument för att stödja skolkompromissen skärskådades i ett antal artiklar i Medborgaren.⁶⁶ AVF gav ut en av dem, "*Herr Reuterskiölds tolv punkter i skolfrågan*", som separat broschyr, med särskild adress till landsbygdens befolkning.⁶⁷ I den synnerligen hetsiga valrörelsen 1928 fick bl a "*den förhastade och illa avvägda skolreformen*" exemplifiera de skadliga följderna av en vänstersamverkan och visa, att bondeförbundet var berett att svika borgerligheten. I valuppropet krävdes kort och gott en revision av skolbeslutet.⁶⁸

Partiets försök att i regeringsställning "rätta till" 1927 års skolbeslut blev dock ganska blygsamma. Ett påtagligt skäl var att regeringen inte kunde få någon majoritet i riksdagen för en mer omfattande revision. Claes Lindskogs proposition 1929 om högre flickläroverk, som byggde på det förhatliga skolbeslutet från 1927 blev föga populär inom det egna partiet.⁶⁹ Riksdagen begärde en ny utredning av de högre flickläroverken, och Lindskog återkom 1930 med en proposition som låg närmare högerlinjen, men som bara delvis fick riksdagens stöd.

Efter 1920-talets uppsplitande strider om införandet av en enhetsskola inträdde i början av 30-talet, liksom i fråga om kristendomsundervisningen, ett slags skolpolitiskt stillestånd. En ny Ekmansk ministär avlöste den Lindmanska, depressionen började på allvar märkas även i Sverige, och de ekonomiska frågorna domine-

⁶⁵ 2 SäU 1927, utl 1, s 194 ff.

⁶⁶ Medborgaren, nr 6, 7, 8, 9, 10 och 12/1927.

⁶⁷ Artikel i Medborgaren, 10/1927. AVF publicerade samtidigt två broschyrer om Reuterskiölds agerande, förutom den om skolbeslutet också en om kommunalskattefrågan. I foljebrevet från partikansliet till partifunktionärerna hette det: "Det har synts Allmänna Valmansförbundet alldeles nödvändigt, att skolbeslutets verkliga innebörd och kommunalskattefrågans riksdagsbehandling må bliva kända icke blott inom högerkretsar utan för allt borgerligt folk i landet. Och särskilt angeläget är det, att hr Reuterskiölds påståenden bli bemötta inför den publik på landsbygden inför vilken de framställts" (AVF/Högerpartiets RO, vol D II:1, Moderata samlingspartiets arkiv).

⁶⁸ Politisk valhandbok 1928, s 9f samt 166ff.

⁶⁹ Lindskog (1949, s 107f). I Medborgaren, 6/1929. s 238 kommenterades Lindskogs proposition på följande sätt: "Hr Lindskog ville vid propositionens avfattande ställa sig riksdagens sannolikt menade principbeslut 1927 lojalt till efterträttelse, och hans förslag angående de nio högre flickskolornas upprättande var således intet uttryck för högerens innersta uppfattning utan en kanske alltför servil strävan att icke för tidigt riva upp en förnyad strid om anknytningsprinciperna."

rade den politiska dagordningen.

4.4.2 Att hålla den högre utbildningen undan obehöriga reformförsök

Med visst undantag för en utjämning av utbildningsmöjligheterna mellan land och stad, avvisade högerpartiet konsekvent vänsterns **sociala skäl** för en bottenskole-reform. Det svenska skolsystemet var av hävd demokratiskt. Läroverken stod öppna för alla, och en stor del av läroverkseleverna kom från mindre bemedlade hem, hette det.⁷⁰ De skillnader och motsättningar som faktiskt fanns var främst ekonomiskt betingade och gick inte att komma åt med skolorganisatoriska förändringar.⁷¹

Bottenskolereformen skulle i själva verket motverka sina egna syften och skärpa, inte lindra de sociala orättvisorna. Rika föräldrar skulle sätta sina barn i privatskolor för att undvika en förlängd studietid och försämrad undervisning, hävdade man.⁷² De praktiska yrkena skulle utarmas på sina begåvningar, om de teoretiska utbildningarna gjordes alltför lättillgängliga. Folkundervisningen blev lidande på reformen. Folkskolans primära syfte, att ge ett visst mått av medborgerlig utbildning för den praktiskt arbetande befolkningen, förfelades om den samtidigt skulle inriktas mot uppgifter "*utanför folkskolans eget område*".⁷³

Att de ekonomiska studiehindren var de viktigaste att komma tillrätta med fördes bl a fram av riksdagshögern i den stora skoldebatten 1927. Man kan dock notera, att samma högermän inte var beredda att stödja de motioner som föreslog slopade terminsavgifter och stipendier till fattiga studiebegåvningar. Dels medgav inte det ekonomiska läget detta, och dels vore det obetänksamt att locka in ännu fler ungdomar på de högre teoretiska utbildningarna när det rådde arbetsbrist inom "de lärda yrkena", hävdade de.⁷⁴

Den högre utbildningen var, som högerpolitikerna såg det, alls ingen fråga för politiken, utan för sakkunskapen. När högern talade om beprövad erfarenhet och sakkunskap, var det genomgående läroverkslärare och universitetsfolk man avsåg. I valhandboken 1924 konstaterade man att "*den oomtvistliga sakkunskapen*" yttrat sig negativt över skolkommissionens förslag: samtliga läroverks- och flickskolekollegier, flertalet mellanskolekollegier, samtliga universitetsmyndigheter, domkapitel

⁷⁰ Se bl a Medborgaren, 5/1922 och högerns reservation i skolutskottet (2 SäU 1927 utl nr 1).

⁷¹ SvT, 1922, s 335 samt högerns reservation i 1927 års skolutskott (2 SäU 1927 utl 1).

⁷² Medborgaren, 5/1922.

⁷³ Politisk valhandbok 1924 samt AK 1927 prot 32:4ff. Citatet är hämtat från prot 34:34.

⁷⁴ Reservationen från högerledamöterna i skolutskottet (2 SäU 1927, utl 1, s 233).

och länsstyrelser.⁷⁵ När Sam Clason tillsatte nya sakkunniga samma år, stödde han sig uttryckligen på just denna sakkunskap.⁷⁶ Mot högerens vilja till förnuftig och saklig prövning av skolfrågan kontrasterades ständigt de andra partiernas och i synnerhet socialdemokraternas "*politisering*" och "*verklighetsfrämmande skoldogmatism*". "*Saklighet framför hr Rydén!*".⁷⁷ De olika artiklarna och inläggen i botten-skolefrågan andas ofta en stor och djupt känd harm över att okunniga, helt obehöriga människor hade dragit något så stort, viktigt och dittills orört som den högre utbildningen, ner i politikens smutsiga byk.

4.4.3 Vad högerens strid mot bottenskolan gällde

Kampen mot bottenskolereformen var framför allt en försvarskamp för att upprätthålla en tydlig åtskillnad mellan praktiska och intellektuella sysselsättningar och en klar arbetsfördelning mellan män och kvinnor. Högern befarade en överbefolkning av de lärda utbildningsbanorna och uppkomsten av ett intellektuellt proletariat å ena sidan, och en flykt från hemmen och arbetena i jordbruket och industrin å den andra. I detta avsnitt behandlar jag högerens vaktslående kring den högre utbildningen och en uppdelning mellan manuellt och intellektuellt arbete. I avsnitt 4.4.4 tas den nära sammanhängande aspekten, högerens syn på kvinnans natur, samhälleliga uppgifter och utbildningsbehov, upp.

För högern handlade bottenskolestriden i hög grad om att värna om den högre utbildningen. Kanske mer än något annat fruktade högern, att en bottenskolereform skulle beröva den högre utbildningen dess exklusivitet och kvalitet, att de lärda banorna skulle överbefolkas och ett proletariat av högutbildade uppstå.⁷⁸ Både i Sverige och ute i Europa hade tillströmningen till läroverk och högskolor ökat starkt under 1910- och 20-talen, och i flera länder gick högutbildade utan arbete.⁷⁹ En bottenskolereform skulle kraftigt accelerera en sådan farlig utveckling, hävdade man. I riksdagsdebatten 1927 liknade Ivar Anderson det nya skolsystemet vid en stor sugpump,

"...som drar upp till real- och studentexamen en massa av unga män, som

⁷⁵ Politisk valhandbok 1924, s 178-179.

⁷⁶ Sam Clasons samling, vol 155.

⁷⁷ Medborgaren, 8/1924, s 198.

⁷⁸ Se bl a Medborgaren, nr 9 och 10/1923, 4/1927, 6/1927 samt 9/1928. Se också Politisk valhandbok 1924, 1926 och 1928 och högerens reservation till utlåtandet från 1927 års "skolutskott" (2 SäU 1927, utl nr 1, s 194 ff).

⁷⁹ I SOU (1935:52) - betänkandet från den s k Wicksell-Jernemanska utredningen om tillströmningen till de intellektuella yrkena - belyses dessa frågor utförligt.

*långt tidigare skulle kunnat vinna försörjning i olika yrken men som nu få sälla sig till det intellektuella proletariats växande skara.*⁸⁰

Att bottenskolereformen skulle leda till sänkt standard på den högre utbildningen sågs som helt odiskutabelt. Studiebegåvningarna skulle tvingas att tillbringa alltför många år i en alltför svag skolform (*"Sex år offras på att i sakta mak gå igenom elementära kurser, avpassade för stadiet närmast under medelmåttan"*⁸¹), medan tiden i realskolan skulle pressas samman. Inte minst skulle kvaliteten på eleverna sjunka genom att tillträdet till den högre utbildningen vidgades. Försvaret mot ett sådant ingrepp var klassiskt-konservativt: folket och nationen skulle inte gagnas.

*"Men svenska folket har ej råd att låta studentexamen bli ett slags allmän medborgerlig examen, och den svenska kulturen mår ej väl af att nivån i studentexamen sjunker genom massproduktion."*⁸²

Överbefolkningen av läroverken skulle samtidigt innebära, att ungdomen vände de praktiska arbetena ryggen.

*"Den riktning, utvecklingen hittills tagit i form av flykt från de praktiska bildningslinjerna och alltför stigande tillströmning till de teoretiska, är särskilt ödesdiger i två avseenden: strömmen av initiativrik och duglig ungdom av båda könen ledes bort från praktiska verksamhetsområden, och den kvinnliga ungdomens intresse avlägsnas från hemmet och dess uppgifter."*⁸³

Två medel stod till buds för att förhindra, att alltför många ungdomar kom in på de teoretiska studiebanorna. Det ena var att hårt reglera tillträdet till den högre utbildningen, den andra att erbjuda alternativ i form av praktisk utbildning. Högern sade sig förorda den andra vägen,⁸⁴ men valde i praktiken framför allt den första. Partiet krävde bibehållna inträdesprövningar och gallring bland de sökande till läroverket. Man ville ha en restriktiv intagning av flickor till statliga realskolor och gymnasier.⁸⁵ Men när det gällde alternativa utbildningsvägar, kretsade högerns intresse i själva verket mest kring flickornas utbildning för sina speciella uppgifter, mindre om annan praktiskt inriktad undervisning.

⁸⁰ AK 1927 prot 33:14.

⁸¹ SvD, 31/3 1927.

⁸² Claes Lindskog i ett uttalande i NDA, 13/6 1920.

⁸³ Högerns reservation till skolutskottets utlåtande. 2 SäU 1927 utl 1, s 199.

⁸⁴ Högerreservationen i skolutskottet, 2 SäU 1927, utl 1, s 194 ff.

⁸⁵ Högerreservationen i skolutskottet, 2 SäU 1927, utl 1, s 219 och 224.

I anslutning till skolpropositionen 1927 motionerade några högermän om en utredning för att få fram praktiska utbildningar som mer effektivt skulle kunna avleda ungdomarna från de teoretiska studierna än de existerande.⁸⁶ I högerns partireservation i skolutskottet togs detta krav upp. Man slog fast, att utan åtgärder för att göra de praktiska utbildningarna mer konkurrenskraftiga, riskerade hela skolväsendet snedvridas.⁸⁷ Men några egna tankar om vilka dessa åtgärder skulle kunna vara presenterades inte. Överhuvud tycks högerns intresse under 20-talet för den praktiska utbildningen ha varit tämligen svalt, trots många påståenden om motsatsen. Den interna diskussionen om den praktiska utbildningen lyser i stort sett med sin frånvaro. Frågan behandlades bara undantagsvis i den utåtriktade propagandan. Initiativen i riksdagen var fåtaliga.

4.4.4 En utbildning avpassad efter flickornas behov

*"Jag undrar om det inte vore lika så gott att kläda pojkarna i kjolar från början, ty jag fruktar, att det kommer att gå så, att "kjolarna" bli de, som komma att till största delen befolka våra realskolor och gymnasier."*⁸⁸

1927 års skolbeslut ledde framför allt till förbättrade möjligheter för flickorna att läsa vidare. Nu slogs fast, att flickorna skulle ha samma rätt till högre utbildning som pojkarna. De fick tillträde till de flesta statliga läroverk utan de förbehåll som tidigare gällt. I vissa städer, där det rådde stor platsbrist, skulle dock statliga flickläroverk inrättas. 1928 fattades beslut om dessa, liksom om att inrätta kommunala flickskolor. Högern och bondeförbundet var de partier som starkast gick emot ett öppnande av de allmänna läroverken för flickorna. Men det kan vara värt att notera, att dessa partier långtifrån var ensamma om ståndpunkten, att flickorna hade särskilda samhällseliga uppgifter, som deras utbildning borde inriktas på (Herrström, 1972, s 32ff). Bland tänkbara orsaker till samstämmigheten i fråga om kvinnornas egenskaper, uppgifter och utbildningsbehov bör nämnas den hårdnande konkurrensen inom de högutbildades arbetsmarknad under 20- och 30-talet, de sjunkande födelsetalen och kvinnornas flykt från landsbygden och lantbrukarhemmen (Lundahl, 1986).

En utbildning för hemmets sysslor

På 1930-talet förde högerpartiet, mot bakgrund av de sjunkande födelsetalen, fram krav på en hemvårdsutbildning för alla unga kvinnor. Med en sådan utbildning

⁸⁶ AK 1927 mot 406.

⁸⁷ 2 SäU 1927 utl 1, s 227.

⁸⁸ Biskopen Bergqvist i skoldebatten 1927. FK 1927 prot 32:23.

skulle de husliga sysslorna uppvärderas, och kvinnorna stanna kvar i hemmen menade man (se kapitel 5). Under 1920-talet försvarades flickskolorna och särundervisningen på liknande grunder. Den stora fördelen med flickskolan, hävdade högermän och högerkvinnor, var att den både gav högre utbildning och förberedelse för de specifikt kvinnliga uppgifterna. Partiets uppfattning var helt entydig: flickornas utbildning borde göra dem så väl rustade som möjligt för de sysslor inom hus och hem som de var destinerade till och så litet som möjligt locka dem vidare på de teoretiska banorna. En fyraårig samrealskola skulle drabba flickorna dubbelt hårt - dels skulle de inte orka med det forcerade skolarbetet, dels fanns det inte tid till undervisning i handarbete och hushållsgöromål.⁸⁹

Att avvärja en hotande konkurrens

Det tyngst vägande argumentet mot lika tillträdesmöjligheter för pojkar och flickor till läroverken var dock, att tillströmningen till den högre utbildningen var för stor som den var, och att flickorna hotade konkurrera ut pojkarna och ta männens jobb. Det var inte bara biskopen Bergqvist som befarade att läroverken skulle komma att befolkas av "kjolar" om skolutskottets förslag genomfördes. Samma farhågor hade många andra högermän i skoldebatten 1927. Högerkvinnan Berta Wellin delade deras uppfattning:

*"Möjligheter och tillfällen för flickorna till högre skol- och universitetsbildning under samma villkor som för gossarna böra därför ej likställas med ett automatiskt framförande av flickor i större antal till real- och studentexamen och än vidare till universiteten. Ty skulle detta senare bli fallet, blir följden en oundviklig skärpning av konkurrensen mellan könen ute på arbetsmarknaden, något som varken ur samhällelig eller individuell synpunkt är önskvärt."*⁹⁰

Oron för att skolreformen skulle fungera som en "sugpump" till den teoretiska utbildningen gällde således inte minst flickorna. Den oron delade högern, som Herrström (1972) påpekar, med företrädare för flera andra partier.

Flickornas utbildning som exempel på bottenkoleprogrammets förkastlighet

Högern sade sig dela uppfattning med övriga partier, att staten och kommunerna borde ta ett större ansvar för flickornas utbildning än dittills, och att föräldrarnas

⁸⁹ Se bl a AK 1927 mot 399, FK 1927 prot 32:22f, AK 1927 prot 32:63ff, 33:24ff.

⁹⁰ AK 1927 prot 33:26. Berta Wellin var en av undertecknarna till en högermotion om flickornas utbildning, i vilken liknande synpunkter fördes fram. Samma argument återfinns i högerreservationen i skolutskottet: "En följd skulle också i många fall bli, att gossarnas möjlighet till inträde i den högre skolan bleve väsentligt beskuren" (2 SäU, utl 1, s 219).

kostnader för denna utbildning borde nedbringas.

Men i övrigt framhöll AVF skolförslagens konsekvenser för flickorna som ett paradexempel på förslagets förkastlighet överhuvud. Exemplet visade, att bottenskoleanhängarna ivrade för uniformering och socialisering, medan högern värnade om en individualiserad undervisning, anpassad efter vars och ens särart och intressen. Det var ett exempel på att bottenskoleanhängarna bortsåg från sakkunskap och erfarenhet, medan högern lyssnade på den. Den gamla flickskolan tog fasta på flickornas speciella utveckling och kommande uppgifter. Den tog hänsyn till att flickorna genomgick sin känsligaste utveckling under de tidiga tonåren och anpassade undervisningen efter detta - något som den medicinska och hygieniska sakkunskapen framhållit betydelsen av - medan realskolan behandlade pojkar och flickor lika. Genom att vädja till den tidens dominerande uppfattning om kvinnor och kvinnors uppgifter, kunde man hoppas på förståelse för sin inställning till hela skolfrågan.

4.4.5 Vad betydde 1927 års skolbeslut för högern?

Av högerns bittra utfall mot "det förkastliga skolbeslutet" och dess tillskyndare skulle slutsatsen lätt kunna dras, att 1927 års skolbeslut innebar ett katastrofalt nederlag för högern och bottenskolemotståndet. Men i själva verket borde högern haft viss anledning till belåtenhet.

1927 års skolbeslut gjorde inte slut på parallellskolesystemet. Det skulle tvärtom permanentas och bestå fram till 1962. Den tidiga uppdelning av eleverna som högern kämpat för gick inte förlorad. En övergång från folkskolans sjätte klass till fyraårig realskola blev genom beslutet möjlig på alla läroverksorter. Men på de flesta håll skulle denna skolgång få konkurrens med en annan anordning, fyra år i folkskolan följt av en femårig realskolelinje, dvs den konstruktion som högern i skolutskottet förordat som huvudlösning. Inom högerpartiet hade man sannolikt insett, att 4+5-systemet skulle kunna utgöra ett betydligt starkare och mera långlivat alternativ än treårig folkskola plus sexårig realskola (jfr också Johanson 1983, s 264).

På andra och väsentliga punkter var skolbeslutet en klar motgång för högerpartiet. Tillströmningen till de lärda banorna skulle underlättas genom den nya organisationen och tillträdesbestämmelserna. Flickor och pojkar skulle komma att samundervisas i långt större utsträckning än vad högern fann lämpligt.

Mot denna bakgrund vill jag påstå, att 1927 års skolbeslut var ett nederlag för högern, men ett nederlag som kunde ha varit större. Högerns ytterst starka reaktioner mot beslutet betingades visserligen i hög grad av själva saken, men måste också ses i ett partitaktiskt perspektiv. Under senare delen av 20-talet bedrev

högerpartiet en kraftig antisocialistisk och antikommunistisk offensiv, med höjdpunkt i 1928 års andrakammarval, "kosackvalet". Det var en tid av politiskt uppåtgående för partiet, och man odlade tanken på en stark, enad borgerlig front mot socialisterna. Kritiken mot skolbeslutet kunde inte minst tjäna som ett sätt att misstänkliggöra socialdemokraterna och de borgerliga företrädare som inlät sig i samarbete med dem.⁹¹

4.5 Högerens skolpolitik 1918 - 1932: några kommentarer

Under 1920-talet blev skola och undervisning förgrundsfrågor i den konservativa politiken. Försvaret mot vänsterns försök att omdana folkundervisningen stannade inte vid proklamationer i partiprogram och valtal, utan tog sig också uttryck i omfattande organiserade aktioner, i och utanför riksdagen, för att förhindra en som man bedömde olycklig utveckling av skolan. Högerens angrepp på vänsterpartiernas skolpolitik var oftast intensiva och hätska.

Perioden inleddes med en tid av stor social oro, som bl a tvingade fram en rösträttsreform med en stark försvagning av högern som följd. Partiets överlevnad berodde på i vilken utsträckning man lyckades behålla sitt gamla väljarstöd bland lantmännen och vinna stöd bland de nya grupper som nu fick rösträtt. Inte minst var det viktigt att dra de konservativt sinnade kvinnorna till sig. Skolfrågorna, och i synnerhet skolans kristna fostran, tycks ha spelat en viktig roll för att samla ett brett stöd för högerpolitiken i början av 20-talet. Men skolpolitiken var inte enbart eller främst strategiskt inriktad. Ytterst stod avgörande intressen, själva samhällsordningen på spel. I detta läge sågs uppenbarligen skolan både som ett hot och ett löfte av de konservativa. En folkundervisning som förmedlade kristna och nationella värden och som inpräntade en respekt för arbete, lag och ordning, var en förutsättning för en lugn och positiv samhällsutveckling, menade man. Omvänt kunde en skola som inte gav en sådan fostran och som producerade ett övermått av boklärda ungdomar aktivt medverka till att öka det sociala missnöjet och klassmotsättningarna.

Om man vill förstå högerpartiets fortsatta skolpolitik under dessa år, måste man

⁹¹ Johanson (1983, s 265) har kommit till delvis samma slutsats: "Moderatliberalerna och högern eftersträfvade under hela 1920-talet (...), en borgerlig blockbildning mot socialdemokraterna. Kausalsambandet mellan denna moderatliberalernas och högerens inrikespolitiska huvudmålsättning och deras kritik mot regeringen i skolfrågan är helt uppenbart".

beakta en rad faktorer. Revolutionsshotet bleknade bort, och det sociala och ekonomiska läget stabiliserades. Högern stod allt starkare och bättre organiserad, och kunde mot senare delen av 20-talet gå till en aggressiv offensiv mot socialdemokratin, en offensiv i vilken skolstriden blev en del. Partiet omvandlades under perioden 1918-32 från ett parti med stort godsägar- och lantbrukarinslag till ett parti för företagare och tjänstemän. De frågor som främst engagerade den äldre lantmannahögern, dvs landsbygdens skolfrågor och kristendomsundervisningen, överflyglades gradvis av sådana som låg stads- och tjänstemannahögern närmare - tillträdet till och omfattningen av den högre utbildningen. Också nu tillmättes skolfrågorna en central betydelse i samhällsutvecklingen. Bottenskolereformen skulle slå upp portarna till läroverken, riskera att dra bort böndernas och arbetarnas barn från de praktiska yrkena och skapa ett lärt proletariet, en grupp av potentiella samhällsomstörtare. Hem- och familjeinstitutionen var i fara, om flickorna i större omfattning fick tillträde till läroverken.

Jag har i det föregående kapitlet berört bristen på en konservativ idédebatt inom högerpartiet i uppfostrings- och utbildningsfrågor under 1900-talets första år. Man skulle kunna göra antagandet, att högern i slutet av 1910-talet och under 20-talet hade tvingats föra en sådan diskussion, dvs att analysera skolans och utbildningens tänkbara funktioner i samhällsutvecklingen. Så tycks dock inte ha varit fallet. Partiarkivet bär inga spår av mer principiella diskussioner i utbildningsfrågor och tidningen Medborgaren refererar inga sådana. Inom ungdomsförbundet fördes visserligen en idédebatt om konservatismens innehåll och utveckling, men man behandlade sällan skolfrågor under denna tid.

Trots eller på grund av frånvaron av en skolpolitisk diskussion framträdde högerens skolpolitik internt och utåt som färdig och närmast självklar. Hur kan det komma sig? Hur formades faktiskt denna politik? Man bör hålla i minnet, att högern inte ville se utbildningsfrågorna som politiska frågor. Avgörandena om skola och undervisning borde enligt högerideologin i stället grundas på sakkunskap och förnuft och på en bedömning av vad som gagnade helheten - något som man menade att de andra partierna var oförmögna till på grund av klassintressen eller taktiska beräkningar. Sin egen förmåga att sakligt se till samhällets bästa eller vad som skulle anses som förnuft respektive sakkunskap i en viss fråga diskuterade högern aldrig. Det sågs sålunda som helt självklart, att bottenskolefrågan primärt rörde den högre utbildningen, och att företrädare för läroverk och universitet utgjorde den enda verkliga expertisen.

Frånvaron av en utbildningspolitisk diskussion under dessa år skulle kunna tyda på en frånvaro av inre motsättningar, eller att sådana kunde överbryggas på ett smidigt sätt. Detta var nu knappast fallet. Högern befann sig i en brytningsperiod mellan en äldre och nyare form av konservatism. Den bestod av tämligen heterogena grupper med delvis skilda utbildningsintressen: en traditionell agrarhöger som framför allt slog vakt om en kristet grundad folkuppfostran, en nyare företa-

gar- och tjänstemannahöger som värnade om den högre utbildningen och fruktade uppkomsten av ett lärt proletariat, osv. Sannolikt undvek man i skolfrågorna, liksom på andra områden, en idédiskussion som riskerade fördjupa snarare än dämpa spänningarna inom partiet.

KAPITEL 5

1932 - 1945

I SKUGGAN AV KRIGET: EN SKOLA I SAMHÄLLET OCH DEN ANDLIGA BEREDSKAPENS TJÄNST

5.1 Högern och skolfrågorna under 1930-talet och beredskapsåren

5.1.1 Folkligt organiserad kapitalism och samförståndspolitik

1930-talet var inledningen till en period som skulle kännetecknas av ett nytt och organiserat förhållande mellan näringslivet och politiken. **Torstendahl** (1984) har beskrivit detta som en övergång till "*delaktighetskaptalism*", medan **Therborn** (1984, s 63) talar om "*folkligt organiserad kapitalism*":

"Det som framgick var en folkligt organiserad och folkligt styrd kapitalism, ett samhälle där jämlikhet och kollektiv solidaritet är centrala värden tillsammans med respekten för privategendomen och kapitalackumulationen."

Förutsättningarna för det slags epokgörande överenskommelser och kompromisser som ingicks under 1930-talet, främst krisuppgörelsen mellan socialdemokrater och bondeförbundare 1933 och 1938 års Saltsjöbadsavtal, var förekomsten av centrala, välorganiserade och till stora delar folkligt förankrade kollektiv - fackföreningsrörelsen, arbetsgivarorganisationerna, bonde- och konsumentkooperationerna. Sverige blev under 1930-talet ett av världens mest genomorganiserade länder. Vidare existensen av en stark, statsbärande socialdemokrati som var villig att ingå och stödja kompromisser av detta slag och föra en bred samförståndspolitik. Organiseringen och regleringen av förhållandena av marknaden, som inleddes på 1930-talet, skedde med näringslivets medverkan och goda minne. Den var i själva verket en viktig förutsättning för den expansion och utveckling som den svenska industrin skulle komma att genomgå. Nu leddes förhållandet mellan borgerlighet och arbetare in i lugnare fåror än tidigare (jfr **Therborn**, 1984 och **Nyblom**, 1986).

Mellan 1900 och 1930 hade omfattningen av den jordbrukande befolkningen varit relativt konstant. Dock hade en minskning av antalet lantarbetare skett. Mellan 1930 och 1940 skedde en minskning med 10 %, en utveckling som skulle accelerera under 1940-talet och efterkrigstiden. Tjänstemannagrupperna växte kraftigt under samma tid, och utgjorde 1940 för första gången en större grupp bland de yrkesverksamma än bönderna (20% resp 18%). Och för första gången bodde en större andel av svenskarna i städer och tätorter än på landsbygden (Carlsson, 1966, tabell 24, s 274ff).

5.1.2 Högerens positioner och uppgifter

Kohandeln mellan socialdemokrater och bondeförbundare var ett försök att komma till rätta med två följder av depressionen, arbetslösheten bland arbetarna och de fallande jordbrukspriserna.¹ Genom denna uppgörelse raserades samtidigt för en tid möjligheterna att åstadkomma en bred borgerlig front mot socialisterna. Högerpartiet förblev det största borgerliga partiet under perioden 1932-45, men tappade konstant stöd. Detta gällde särskilt bland landsbygdsväljarna, som dels minskade i antal, och dels i allt större utsträckning röstade på bondeförbundet. Däremot hade högern fortfarande ingen större konkurrens från övriga partier om tjänstemännens och företagarnas politiska sympatier.² Att återvinna bonderöster och säkerställa stöd från de nya tjänstemannaskikten tillhörde högerens viktigaste strategiska uppgifter under denna period.

Högerpartiet var under 1930-talets första år fullt upptaget med att försöka komma tillrätta med de delar av SNU som började snegla åt nazismen och strävade efter en ställning som självständigt parti. Redan innan splittringen var ett faktum 1934, hade man börjat arbetet med att bygga upp det nya ungdomsförbundet. Att samla och entusiasmera högerkrafterna blev nu en förstarangsfråga för partiledningen.³

En återkommande kritik från SNU mot AVF gällde partiets förmenta tröghet och stillastående. Sannolikt var det för att motsäga denna beskrivning och vinna över SNU-medlemmar, som högern uppträdde på ett utpräglat militaristiskt och

1 I vad mån den ekonomiska konjunkturpolitiken, som blev möjlig genom kohandeln, verkligen bidrog till att häva depressionen är en annan fråga. Sålunda hävdar **Lundberg** (1983), att andra faktorer, i synnerhet den kraftiga nedskrivningen av den svenska kronan i september 1931, var mera betydelsefulla när det gäller att förklara, varför den ekonomiska krisen blev relativt kortvarig och lindrig i Sverige.

2 Se **Lewin m fl** (1972, s 48 och 140ff). Bondeförbundet var fr o m 1928 böndernas största parti. På 1930- och 40-talet lades mellan 25 och 40% av bonderösterna på bondeförbundet, medan högern fick mellan 5-10% av dessa (a.a., s 149f).

3 AVF/Högerens RO prot. PS, 27/10 1933, 27/5 1934. Moderata samlingspartiets arkiv.

kampbetonat sätt under dessa år.⁴ 1933 organiserade partiet sin Högerfront⁵ och anordnade stora medborgartåg "mot bolsjevism och klasskamp", inramade av militärmarscher och "högerns nya kampsång".⁶ Liknande tongångar genljöd i det nya ungdomsförbundets medlemsorgan, Ungsvensk Lösen. Någon mer lyckosam politik var nu inte detta; "Högerfront" och högerns militanta framtoning angreps hårt av motståndarna och partiet gick kraftigt tillbaka i 1936 års val.

1930-talets högerpolitik innehåller liksom tidigare både komponenter som svarar mot den moderna kapitalismens krav på maximala utvecklingsmöjligheter och frihet från statsingripanden, och nationalistiska och konserverande inslag som värt om bondeklassen och medelklassen, och försvaret av familjen och "folkmaterial".⁷ Men i den brytningsperiod mellan gammalt och nytt som 30-talet utgör, blir spänningarna mellan dessa delar extra märkbara.

5.1.3 Färre konfrontationer om skolan

Efter 1920-talets häftiga katekes- och bottenskolestrider följde en period då skolfrågorna inte längre befann sig i centrum för de politiska motsättningarna. 30-talet har ibland närmast beskrivits som en pedagogisk dödperiod, som en tid mellan bottenskolekamp och enhetsskola då skolreformerna i stort sett uteblev. Isling (1980) pekar på socialdemokraternas prioritering av krispolitiken, på Artur Engbergs konservatism i skolfrågor och på farhågorna inom delar av arbetarrörelsen att utarmas på sina begåvningar när han skall förklara 1930-talets reformuppehåll. En sådan historieskrivning behöver emellertid kompletteras något. Några stora skolutredningar och skolreformer kom visserligen inte till stånd, men det betyder inte att skolväsendet inte utreddes eller genomgick förändringar. Och de förändringarna, bl a förlängningen av folkskolan med ett sjunde år, ökade statsbidrag till skolbyggnader och skolskjutsar och utbyggnaden av yrkesutbildningen, genomfördes i regel utan några större politiska motsättningar. Flera faktorer kan antas ha bidragit till att konfrontationerna på skolans område blev förhållandevis få

4 Jfr Lindström (1985, s 152): "Simply to steal the breeze from its rivalling parties on the extreme right-wing and gain momentum, the Swedish Conservative Party formed the Right Front in April, 1933".

5 Högerfront syftade framför allt till att ge högern en starkare organisation och aktivitet på lokal nivå, också mellan valen. Dess militanta antikommunistiska framtoning var framträdande. Högerfront skulle bli en "kamporganisation" i "den konservativa folkrörelsens" tjänst, som skulle verka för "Sveriges befrielse från bolsjevismen" (Instruktion för Högerfront, AVF 1933. AVF/Högerns RO. L: trycksaml. Moderata samlingspartiets arkiv).

6 NDA, 12/4, 20/5 och 21/5 1933. Texten till "Kampsång till Sveriges högerfolk" (bl a återgiven i Medborgaren, 9/1933, s 306) var skriven av författaren K G Ossiannilsson. Ossiannilsson vann ryktbarhet med nyckelromanen "Barbarskogen", 1908, i samband med sitt avhopp från arbetarrörelsen (Lehtilä-Olsson, 1982).

7 AVF:s valupprop inför 1936 års riksdagsval.

under 1930- och början av 40-talet. Den närmast till hands liggande förklaringen är naturligtvis, att andra frågor var allt överskuggande: den ekonomiska krisen i början av 1930-talet, den under hela 30-talet hotfulla internationella situationen och krigets utbrott. Men också en viss politisk samstämmighet på ett antal punkter. Oron på 30-talet över de minskande befolkningstalen och avflyttningen från landsbygden, farhågorna för en överproduktion av studenter, bedömningen att utbildningsväsendet måste moderniseras för att svara mot näringslivets krav och den internationella konkurrensen efter kriget delade högern med de andra partier-na.

5.1.4 Skolan i 1930- och 40-talets högerpolitik

Det engagemang och den uppmärksamma bevakning av utbildningsfrågorna som drevs fram inom AVF under 1920-talet syns det få spår av i början av 30-talet.⁸ I det nya principprogram som AVF antog 1934, skilde sig formuleringarna om skola och utbildning föga från 1924 års program. En passus om "*avvisande av frihetsfiendliga likformighetssträvanden*" hade utgått, ett par meningar om att "*skydda vårt folk mot nedbrytande krafter*" och att främja den praktiska yrkesutbildningen tillkommit. Skola och undervisning var inga viktiga frågor i högerns valrörelser under 30-talet, och i riksdagen tog partiet få skolpolitiska initiativ. Under senare delen av 30-talet ökade åter högerns intresse något för skola och utbildning. Internt var det fr a kvinnoförbundet som engagerade sig i olika utbildningsfrågor; man uppvaktade skolutredningen och befolkningsutredningen om behovet av hemvårdsutbildning och försökte påverka det egna partiets politik i lärarfrågor.⁹ I Medborgaren och Ungsvensk Lösen diskuterades specifika frågor som hemvårdsutbildningen, lärarlönefrågorna och det sjunde skolårets betydelse och yrkesut-

⁸ Partiarkivet bär över huvud inga spår av någon intern diskussion om skolfrågor, i regel inte heller rapporterna från AVF:s och Kvinnoförbundets mötes- och kursverksamhet. Skolartiklarna i Medborgaren och Ungsvensk Lösen var fåtaliga och uppehöll sig mest vid bekämpandet av den bolsjevikiska gudlöshetspropagandan. Det bör noteras, att luckorna i högerns partiarkiv (se avsnitt 1.5) är särskilt stora för 30- och början av 40-talet. Framför allt saknas allt material från partiets riksstämmor under denna tid. Bilden av högerns inre liv som ges i fortsättningen bygger i första hand på handlingar från partistyrelsen, Centrala Kvinnorådet och ungdomsförbundet och inlägg i Medborgaren och Ungsvensk Lösen.

⁹ Centrala Kvinnokommittén 20/4 och 1/11 1937, 8/11 och 3/12 1941 (Kvinnoförbundet A II och A III, Moderata samlingspartiets arkiv). I april 1937 beslöt CK sända en skrivelse till Riksdagshögners förtroenderåd och uttrycka den förstämning som rådde bland högerkvinnorna att riksdagshögern inte varit mer positiv till att manliga och kvinnliga lärare skulle få samma lön. I november samma år kallade man Gösta Bagge till ett möte med anledning av en artikel i SDS 26/9 1937, som varnade för ungdomens feminisering genom användande av kvinnliga lärarkrafter. CK framhöll, att detta måste stå i strid med partiprogrammets principer. Men Bagge ville inte gå i polemik mot artikelförfattaren. Han menade, att var och en hade rätt att framföra en åsikt, och "beträffande kvinnofrågor råda ju otvivelaktigt olika meningar inom partiet". Mötet framförde emellertid önskemål till Bagge om att högerledningen borde stödja kvinnorna likväl som männen i dessa frågor.

bildningen. Men liksom tidigare saknades en mer principiell intern diskussion om skolans uppgifter och önskvärda utveckling till synes helt.

Aktiviteten inom högern liksom övriga partier var låg under de första krigsåren, och det partiarbete som förekom ägnades främst åt andra frågor än skola och utbildning. Bagges intitiv till en skolutredning 1940 betecknades i efterhand av högern som ett högerinitiativ och som ett bevis för att partiet på ett tidigt stadium intresserade sig för efterkrigstidens utbildningsfrågor. Det är emellertid, vilket framgår av det följande, mera tveksamt om denna allomfattande utredning hade någon större förankring inom högern när den tillsattes.

I resten av kapitlet behandlas fyra kronologiskt ordnade teman, som delvis griper in i varandra. De belyser, att högern gradvis förändrade sin inställning till utbildningens samhällseliga uppgifter under denna period: skolan tillskrevs efterhand inte bara konserverande och stabiliserande funktioner utan började också ses som ett verktyg i en pågående samhällsförändring. I avsnitt 5.2 behandlas högers inställning till folkskolans vidare utbyggnad under 1930-talet som ett stöd för landsbygden och bondebefolkningen - viktiga stabiliserande element i samhället enligt den konservativa ideologin. Avsnitt 5.3 tar upp högers krav under fr a senare delen av 30-talet på utbildning i hushållsgöromål och barnavård - ett led i högers kamp för att stärka en annan samhällselig stöttele, hemmet och familjen. Avsnitt 5.4, "Beredskapsårens pedagogik och efterkrigstidens skola", behandlar skolpolitiska teman i högers agerande under krigsåren. Högers förhållande till 1940 års skolutredning diskuteras. Kapitlet avslutas med en diskussion av skolfrågornas betydelse för högerpartiet under perioden 1932-45.

5.2 "En gärd av social rättvisa åt landsbygdens barn"¹⁰

5.2.1 Den tilltagande flykten från landsbygden

1945 hade befolkningen på landsbygden minskat med över en halv miljon personer i jämförelse med 1930. Bakom detta låg dels den sänkta nativiteten under första hälften av 30-talet, dels en tilltagande inflyttning till städer och tätorter. Inom de flesta partierna bekymrade man sig över att i synnerhet de unga övergav landsbygdsnäringarna. Det rådde en relativt bred politisk enighet om att de stora mate-

¹⁰ Rubrik i Medborgaren, 6/1936 och i Ungsvensk Lösen, 1/7 1936.

riella och kulturella klyftorna mellan stad och land, däribland skillnaderna i utbildningsmöjligheter, måste minska, för att denna utveckling skulle hejdas.

Utarmsningen av landsbygden och bondebefolkningen sågs med särskilt allvar av högern. Utvecklingen hotade inte bara samhällsekonomin, genom att en av moderniseringarna riskerade att stå utan arbetskraft. Också den sociala och andliga balansen var i fara, genom att ett av dess viktigaste stabiliserande element försvagades. Stödet till jordbruket och landsbygdsbefolkningen hörde därför till högerpartiets viktigaste frågor under 1930- och 40-talet. Detta kom till synes både i valrörelserna och i en rad riksdagsmotioner om lantbruks- och skogsbruksfrågor. 1937 och 1944 lade högern mera övergripande partimotioner om förhållandena på landsbygden och om åtgärder för att hejda den pågående utflyttningen, däribland förbättringar av landsbygdsbarnens utbildningsvillkor.¹¹ 1937 talade partiet främst om att bättre tillgodose landsbygdssbornas kulturella behov, bl a genom att stödja föreläsnings- och studieverksamhet. Folkhögskolorna skulle kunna bidra till att stärka landsbygdsungdomens självkänsla, och "tro på sin gärning". För att hejda den särskilt snabba avflyttningen av kvinnor från landsbygden krävdes bl a en yrkesutbildning för arbete i lanthushåll.¹² I 1944 års landsbygdsmotion hänvisade högern till skolutredningen som gav en "löftesrik uppmärksamhet" åt landsbygdens skolfrågor.¹³

Landsbygdens skolfrågor ställde högerpartiet inför besvärliga avvägningar. Å ena sidan ville högern ge ett ordentligt stöd till landsbygdens skolor för att hejda utflyttningen. Å andra sidan krävde man sedan gammalt sparsamhet med allmänna medel. Den pågående rationaliseringen inom skolväsendet låg väl i linje med en sådan besparingspolitik, men drabbade landsbygden särskilt hårt. En förutsättning för att en satsning på landsbygdsskolorna skulle kunna ske, var att staten tog över en del av kommunernas utgifter. Samtidigt innebar ett sådant stöd en klar risk för ökad statlig kontroll och styrning på bekostnad av kommunernas traditionella självbestämmanderätt. Som framgår av det följande, stod högerpartiet inte enat i dessa frågor. Men den faktor som ofta fick väga tyngst till slut var värdet om landsbygden och bondeklassen.¹⁴

11 FK 1937 mot 140 (=AK 291), FK 1944 mot 106 (=AK 173).

12 FK 1937 mot 140.

13 FK 1944 mot 106.

14 Revisionen av partiprogrammet 1934 på den punkt som handlade om skola och utbildning kan kanske ses som symptomatisk för hur högern ställde sig i dessa avvägningsfrågor (även om jag menar, att man skallakta sig för att dra stora slutsatser av formuleringar i programtexter). I 1924 års program hette det "Skolväsendets ändamålsenliga utveckling. Avisande av frihetsfientliga likformighetssträvanden. Tillvaratagande av kommunernas bestämmningsrätt i skolfrågor". I 1934 års program krävde högern i mera svävande ordalag "Skolväsendets ändamålsenliga utveckling under hänsynstagande till de ekonomiska betingelserna". Dvs: partiet avisade inte längre i sitt principprogram statliga ingripanden och likriktningssträvanden på skolans område.

5.2.2 Det sjunde skolåret och utjämningen mellan stad och land

Även om standarden på landsbygdens folkskolor höjts åtskilligt under 1910- och 20-talen, rådde det fortfarande stora skillnader mellan landsbygdens och städernas skolförhållanden i början av 30-talet. 1930 gick en femtedel av landsbygdens barn i halvtidsläsande skolor eller mindre folkskolor och bara en knapp fjärdedel i skolor av A- och a-typ. I städerna var däremot heltidsläsningen så gott som helt genomförd. Vid 30-talets mitt var ungefär 70% av städernas folkskolor sjuåriga, men bara en mindre del (15%) av landsbygdens (SCB, 1974:5; Richardson, 1978). En förlängd skolplikt skulle m a o främst få betydelse för landsbygden.

Utredningen om ett allmänt sjunde skolår välkomnades i högerpressen. Undersökningar bland de värnpliktiga hade visat på en skrämmande låg kunskapsnivå, och vid en internationell jämförelse låg den svenska folkskolan illa till. Inget grannland hade en så kort skolplikt som Sverige. Också arbetsmarknadspolitiska skäl talade för det sjunde skolåret, som skulle kunna bidra till att mildra den rådande arbetslösheten bland ungdomar. Tidpunkten var dessutom ovanligt väl vald: de minskande barnkullarna och rationaliseringen inom folkskolan friställde resurser till reformen.¹⁵

Stödet för det sjunde skolåret var emellertid inte lika stort inom alla delar av högern. De kommunala folkskoleförbundens glansdagar var visserligen förbi, och det militanta försvaret för halvtidsläsning till stor del nedlagt (jfr Fredriksson 1950, s 71 ff). Men motståndet mot dyra skolförbättringar levde kvar i de landsändar som fortfarande hade ett outvecklat skolväsende och understöddes av en del högermän och bondeförbundare. Detta blev tydligt, när det sjunde skolåret behandlades i riksdagen 1936. Främst bondeförbundet, men även lantmän inom riksdagshögern invände mot en allmän sjuårig skolplikt. I en högermotion krävdes att reformen skulle anstå i de kommuner som fortfarande hade halvtidsläsning. Det sjunde skolåret skulle tillskapas genom att fortsättningsskolan byggdes ut, och borde främst innehålla skolköks-, slöjd- och jordbruksundervisning.¹⁶ I riksdagsdebatten fick emellertid argumenten mot en reform hård kritik från framträdande högermän. Bl a påpekade Otto Holmdahl, att motståndarna till det sjunde skolåret ofta kom från just de landsändar där man inte haft särskilt bråttom med att införa heltidsläsning.¹⁷ Martin Skoglund, en av riksdagshögerns "tunga" företrädare

¹⁵ SvD, 14/1 1932.

¹⁶ AK 1936 mot 660. I utskottet fick det förslaget delvis stöd av två högerledamöter, Svensson i Kompersmåla och Persson i Falla, som i en reservation förespråkade att det sjunde skolåret enbart skulle införas i skolor av A1- och B1-typ. Två andra högermän, Johanson i Faleberg och Olsson i Staxäng, sällade sig till bondeförbundets reservation i utskottet. I den gick man helt emot det sjunde skolåret, främst av ekonomiska skäl. (StU 1936 utl 110).

¹⁷ AK 1936 prot 34:3ff, FK 1936 prot 34:1ff.

re, betonade skolreformens positiva konsekvenser för i synnerhet landsbygdens befolkning. Trots att Skoglund hyste vissa farhågor för bl a ökade kostnader, hade han därför stött förslaget till ett sjunde folkskoleår:

*"Jag vill inte, att landsbygdens ungdom och framför allt jordbrukets ungdom - den grupp, som jag alldeles särskilt känner mig knuten till - skall gå ut i livet sämre rustad än den ungdom som kommer ifrån industrisamhällen och städer."*¹⁸

Detta blev högerns officiella linje i fråga om det sjunde skolåret: en positiv inställning, främst motiverad av landsbygdens behov.¹⁹ I själva verket fanns det troligen en betydande minoritet som var emot beslutet.²⁰ I en defensiv artikel i Medborgaren vägdes reformens nackdelar noga mot dess fördelar. Att utjämna skillnaderna mellan landsbygdens och städernas folkskolor var ett starkt önskemål, inte minst från lantmännen. Men en sådan utjämning medförde en inskränkning av det kommunala självbestämmandet och en likriktning av skolväsendet. Artikelförfattaren, partiets ombudsman Birger Petersson, drog bl a slutsatsen att ett sjunde skolår var att föredra framför *"en tvångsvis genomförd likriktning av själva skoltyperna"*.²¹

Under 1930-talet gjordes också flera andra framstötter för att minska de stora skillnaderna i skolstandard mellan kommunerna. 1935 lade Artur Engberg en proposition som innebar, att staten skulle överta en stor del av kommunernas utgifter för folkskolan: för byggande och underhåll av skolbyggnader och lärarbostäder, för täckande av resten av lärarlönerna och merparten av skolskjuts- och inackorderingsringskostnaderna. Statsbidraget till lärarlöner skulle förenas med ett villkor att vid behov kunna tvångsförflytta lärare.²²

Också i denna fråga hade högern invändningar, både till den del av förslaget som gällde att förflytta lärare mot deras vilja, som man ansåg stred mot den kommunala självbestämmanderätten, och till principen att betala ut generella statsbidrag, som man befarade skulle minska kommunernas sparsamhetsnit.²³ Men lik-

18 AK 1936 prot 34:66.

19 Bl a framställde man saken på detta sätt till partiets valarbetare i 1936 års valhandbok och i artiklar i Medborgaren och Ungsvensk Lösen.

20 I voteringen i andra kammaren gick 46 ledamöter emot det sjunde skolåret och 11 lade ner sina röster (AK 1936 prot 34:67). Merparten av de 36 bondeförbundarna kan antas befinna sig bland de som röstade emot. Av det resterande 20-talet ledamöter som inte röstade för en förlängning har troligen större delen utgjorts av högermän (men också en del folktoparter var tveksamma till det sjunde skolåret).

21 Medborgaren, 6/1936, s 223.

22 Prop 1935:174.

23 FK 1935 mot 312 (= AK mot 546), 316. FK 1935 prot 37:84ff.

som när det gällde att förlänga skolplikten med ett år, vägrade landsbygdsintressena tyngst. Partiet stödde att staten tog över vissa av kommunernas utgifter för folkskolan, eftersom man menade, att detta framför allt skulle gagna fattiga landsbygdskommuner.²⁴

En tredje utjämningsfråga gällde läsårets längd och lärarnas anställningsvillkor. I mitten av 1930-talet hade 1/3 av städerna ett läsår på mer än 36 veckor, men bara 1% av skolorna på landsbygden. 1937 kritiserade högern skarpt ett förslag till statlig löneplacering av folk- och småskollärarna, som baserades på antalet undervisningsveckor och som i praktiken innebar att inga landsbygdslärare skulle få en som högern menade skälig lön. En högermotion som krävde en enhetlig undervisningsskyldighet på 39 veckor per läsår gavs stor uppmärksamhet i de egna leden. Landsbygdens lärare och landsbygdens barn skulle inte hamna i stryckklass, hette det.²⁵

5.2.3 Folkskolans modernisering och rationalisering

På 1930-talet inleddes en lång period av rationaliseringar inom folkskolan. Fram till 40-talets mitt drogs omkring 2000 folk- och småskolor in, och ett stort antal lärartjänster försvann. Till denna utveckling bidrog framför allt minskningen av antalet elever i landsbygdsskolorna och krigsårens besparingspolitik. Beslutet om statsbidrag till skolskjutsar 1935, som ledde till en kraftig utbyggnad av skolskjutsverksamheten, underlättade centraliseringsprocessen verksamt.

Nedläggningen av skolor på landsbygden påbörjades under Artur Engbergs tid som ecklesiastikminister. 1939 tillsatte Engberg en utredning, Folkskolans besparings-sakkunniga, vars förslag låg till grund för riksdagens beslut 1940 om indragningar av parallellklasser och fortsättningsskoleavdelningar samt inalles nästan 1200 lärartjänster.²⁶ Rationaliseringen av folkskoleväsendet fortsatte även med Bagge på ecklesiastikministerposten. Under åren 1941-43 drogs ca 400 folk- och småskolor in, främst på landsbygden.

Trots att högerpartiet traditionellt förespråkade en återhållsamhet i användningen av allmänna medel, kunde man inte se odelat positivt på denna rationalisering inom skolans område, eftersom man menade, att den drabbade landsbygdsskolorna särskilt hårt. Högerkritiken växte efterhand. I 1944 års landsbygdsmotion förklarade sig högern betänksam "*inför de tyvärr alltför vanliga skolindragningarna och*

24 Denna inställning kom bl a till uttryck i 1936 års valhandbok.

25 FK 1937 mot 284. Motionen presenterades i Medborgaren (4/1937, s 129ff) under rubriken "Skall landsbygdens skolväsende deklasseras?" och fick också stort utrymme i 1938 års valhandbok.

26 Se Fredriksson (1950, s 93) samt prop 1940:155.

införandet av ett system med centralskolor".²⁷ Samma år interPELLERADES Bagge av en partikamrat, von Seth, i denna fråga. De svåra skolförhållandena på landsbygden var en anledning till den pågående avfolkningen, och att lägga ner landsbygds-skolor var därför en kortsynt besparingspolitik, menade von Seth. Bagge var emellertid inte beredd att sätta punkt för rationaliseringspolitiken på skolans område. Visserligen borde man iaktta största varsamhet innan en bygd berövades sin skola, svarade han. Men centraliseringen innebar i många fall att man åstadkom bättre skolformer och bättre rustade skolor. Vad som gagnade landsbygdsbarnen bäst måste därför bedömas från fall till fall.²⁸

5.2.4 "Plogen eller boken?"²⁹

Det var främst ungdomarna på läroverksorterna som i allt större skaror sökte sig till realskolan och gymnasiet. För landsbygdsungdomen var det steget bokstavligt och bildligt talat längre - inte minst av ekonomiska skäl. Men tendensen var densamma bland dem: allt fler ville läsa vidare, och då framför allt på de teoretiska utbildningarna. Hade sådana utbildningsambitioner kunnat negligeras eller för-ringas av politiker på 1910- och 20-talet, var detta knappast längre möjligt. Det rådde en påtaglig politisk enighet om att skillnaderna mellan stad och land i tillgången på högre utbildning borde utjämnas. Det fanns under en tid t o m en tendens att sätta likhetstecken mellan den sociala och geografiska snedrekryteringen till läroverken (jfr Richardson, 1978, s 156).

Samtidigt ökade enigheten om att inte locka alltför många ungdomar in på de teoretiska banorna. Under 1930- och 40-talet talade högerpolitiker och socialdemokrater i likartade ordalag om farorna med att utarma bonde- och arbetarklassen på sina dugligaste krafter (a.a., s 134 ff). Det fanns också en oro tvärs över partigränserna för en överproduktion av akademiker (Murray 1988, s 14f). I praktiken kunde alltså många, oavsett politisk tillhörighet, sluta upp bakom formuleringarna i Bagges direktiv till 1940 års skolutredning:

"Det är därför en högst betydelsefull uppgift att söka bereda landsbygdens barn lättare tillgång till högre skolbildning (---). Samtidigt får icke förbises, att det för landsbygden innebär en påtaglig och högst allvarlig fara, att den mera vakna och initiativrika delen av dess ungdom genom de högre skolorna suges in till städerna och slutligen i många fall tillföres dessas arbetsliv. Det är för landsbygden en livsfråga, att den icke på detta sätt berövas de begåvningar, som eljest varit kallade att var på sin plats föra den trängre hembygdens ekonomiska och

27 FK 1944 mot 106, s 13.

28 AK 1944 prot 8:44 f, 12:97 ff.

29 Rubrik på artikel i Medborgaren, 3/1944, s 14.

kulturella liv framåt."(SOU, 1944:20, s 30)

Kort sagt: det gällde att skipa rättvisa åt landsbygdens barn, men på ett sådant sätt att inte landsbygden tömdes på sitt dugligaste folk och städerna överbefolkades av arbetslösa studenter. En rad av skolutredningens förslag syftade till att lösa detta dilemma. Genom stipendier och stöd till skolhem skulle landsbygdsungdomarnas möjligheter till utbildning vid läroverken förbättras. Samtidigt fäste man stor vikt vid åtgärder som dels skulle göra det möjligt för landsbygdsungdomen att få en god utbildning på hemorten "*och dels syfta till att fastare knyta ungdomen vid landsbygdens arbetsliv*" (SOU, 1944:22, s 9). Det borde bli möjligt att fullgöra en del av realskoleutbildningen genom en tidigt differentierad folkskoleundervisning och det skulle utgå stipendier för korrespondensstudier. Men framför allt borde ungdomen erbjudas andra, praktiskt inriktade alternativ. Folkskolan och fortsättningsskolan skulle byggas ut och i sin undervisning mera ägna sig åt sådant som är "*av särskild vikt för den blivande lantbrukaren*". Eleverna i folk- och fortsättningsskolan skulle ges en grundlig studie- och yrkesorientering, bl a om utbildningarna vid lantmannaskolorna och folkhögskolorna. Man föreslog att praktiska realskolor med inriktning mot jordbruk, skogsbruk och lanthushållning skulle inrättas och efterlyste ett slags jordbrukets yrkesskolor (a.a., s 10f).

I stort sett låg förslagen i linje med högerens egen politik och ideologi i dessa frågor. Men inom högerpartiet väckte de viss diskussion när Bagge presenterade dem vid olika partisammanskomster kring årsskiftet 43/44.

*"Det får icke ske, vilket också framhölls vid konferensen (högerpartiets representantmöte, min anm), att ungdomen på landsbygden genom ökat kunskapsinhämtande lockas att lämna hemmen och söka sig in på intellektuella banor i stället för att stanna vid plogen som dock kanske för de flesta är och förblir hans rätta yrke. Ökad kunskap och en därigenom vunnen vidare syn på tingen och förhållandena bör skänka ökad aktning för arbetet ej minst på den egna torvan."*³⁰

Liknande invändningar hördes i högerpressen. SvD konstaterade, att det var en "*bjudande nödvändighet*" att tänka på andra utvägar än att med hjälp av studiestöd och skolhem dra landsbygdsbarnen hemifrån. Man borde i stället eftersträva, att hålla kvar barnen hemma så länge som möjligt, utan att deras studietid förlängdes. Differentierad folkskoleundervisning och korrespondensstudier måste kompletteras med praktiska realskolor och yrkesskolor med inriktning på landsbygdens näringar,

³⁰ Medborgaren, 1/1944, s 18. Landsbygdsbetänkandet och Bagges redogörelser för de tankar som låg bakom det återgavs dock i regel utan några kritiska kommentarer (Ungsvensk Lösen, 1-15/12 1943, Medborgaren, 1/1944, Politisk valhandbok 1944).

för att inte suget till städernas läroverk ytterligare skulle öka.³¹ Under 1930- och 40-talet kom frågan om ekonomiskt stöd för landsbygdsungdomens högre studier upp vid olika tillfällen. Från 1936 och framåt motionerade framför allt bondeförbundare och socialdemokrater upprepade gånger om studiestipendier och andra bidrag för att underlätta för de studiebegåvade att läsa vidare. Men det dröjde med åtgärder, trots att motionerna fick stöd.³² 1945 lade Bagges efterträdare Georg Andrén en proposition "angående studiehjälp för högre undervisning åt landsbygdens ungdom" som riksdagen, med vissa påslag, antog.³³ I de många motionerna om stöd åt landsbygdsungdomens högre studier saknades högern helt, och få högermän yttrade sig i riksdagsdebatterna när sådana krav behandlades.³⁴ Det fanns visserligen, också som högern såg det, både rättvis- och effektivitetsskäl för att bättre ta tillvara begåvningar ur alla samhällsskikt. Men rädslan för att landsbygden och bondeklassen skulle försvagas och ett akademiskt proletariat uppstå vägde trots allt tyngre.

5.3 Obligatorisk utbildning i hemvård för unga kvinnor

5.3.1 "En sakligt måttfull, i bästa mening praktisk motion"³⁵

I slutet av 1930- och början av 40-talet arbetade högerpartiet, särskilt högerns kvinnoförbund, energiskt för en obligatorisk utbildning i hemmets sysslor för unga kvinnor. Partiet motionerade vid fyra olika riksdagar (1938, 1939, 1941 och 1944) om en hemvårdsutbildning, och frågan bevakades minutiöst av Medborgaren.³⁶ Högern försökte föra ut kravet på hemvårdsutbildning i åtminstone en valrörelse,

31 SvD, 6/11 1943.

32 För en presentation av motions- och utredningsförslagen om studiehjälp åt landsbygdens ungdomar se skolutredningens landsbygdsbetänkande, SOU (1944:22).

33 1945 Prop 74.

34 Det gällde t ex debatterna 1943 och 1944, då en rad motioner om att förbättra landsbygdsungdomens utbildningsmöjligheter behandlades. FK 1943 prot 17:67ff, AK 1943 prot 17:57ff; FK 1944 prot 24:25ff, AK 1944 prot 24:68ff.

35 Medborgaren, 2/1938, s 74.

36 FK 1938 mot 124 (= AK 178), FK 1939 mot 109 (=AK 178), FK 1941 mot 123 (=AK 163) och FK 1944 mot 161 (=AK 240). Hemvårdsmotionerna kan ses som partimotioner. Bland undertecknarna befann sig Gösta Bagge, Fritjof Domö, Ivar Anderson, Martin Skoglund och en rad andra ledande högerpolitiker.

inför 1938 års kommunalval.³⁷

När högerpartiet 1938 begärde en "...*allsidig och skyndsam utredning angående åtgärder för att mera allmänt bereda den kvinnliga ungdomen ökad utbildning i hemvård och därmed närbesläktade samhällsliga uppgifter...*",³⁸ lyckades man nästan att få riksdagens stöd för detta. Remissinstanserna: de politiska kvinnoförbunden, Svenska Husmodersförningens Riksförbund, Fredrika Bremerförbundet, skolöverstyrelsen, m fl, var mestadels positiva till förslaget. Likaså var båda riksdagsutskotten mycket välvilliga till ("*behjärtade livligt*") en hemvårdsutbildning, men hade sinsemellan delade meningar om tidpunkten för en sådan utbildning och om den skulle vara obligatorisk eller ej. Förstakammarutskottet ville avvakta andra pågående utredningar, medan andra kammarens utskott tillstyrkte en utredning.³⁹

I riksdagsdebatterna var det främst de socialdemokratiska kvinnorna som gick emot motionen. Argumenten skiftade. Somliga ansåg att det var riktigt att kräva en bättre huslig utbildning för kvinnor, men var tveksamma till ett obligatorium och tyckte det var onödigt med en ny utredning. Disa Västberg, ordförande för socialdemokratiska kvinnoförbundet, refererade däremot mer principiella invändningar från diskussionerna inom förbundet: både män och kvinnor hade ett ansvar för hem och barn, och utbildningen i hemvård borde därför rikta sig till båda könen. Kvinnorna fick inte hindras i sina möjligheter att få förvärvsarbete genom att hållas kvar i hemmen, hette det i denna kritik.⁴⁰ I Medborgaren, som uppmärksamst följde denna debatt, beskrev man de socialdemokratiska kvinnornas handlande som ett exempel på "*den torgförda dumheten*".⁴¹ Både i Medborgaren och valhandboken karakteriserades deras argument genomgående som osakliga och undermåliga. Som i många andra sammanhang, framställde högern sin egen linje som förnuftig, opartisk och saklig - "*en sakligt ovederlägglig argumentering*" - och motståndarnas som osaklig och snävt partiegoistisk.⁴²

5.3.2 Skäl för en hemvårdsutbildning

Bättre yrkeskunnande i hemmen behövdes enligt högern först och främst för att stärka hem och familj. Hemvårdsmotionen byggde vidare på högerns stora motion

37 Då krävdes ökad utbildning i hemvård bl a i högerns valupprop.

38 FK 1938 mot 124 (=AK 178).

39 FKTU 1 1938, utl 5; AKTU 1 1938, utl 6.

40 FK 1938 prot 29:26ff, 34:29ff. AK 1938 prot 36:45ff.

41 Medborgaren, 6/1938, s 215.

42 Politisk valhandbok 1938. Se också Medborgaren, 2, 5 och 6/1938, SvT, 1939, Medborgaren, 2, 5 och 8/1939, 2, 3 och 10/1941 samt 3/1944.

i befolkningsfrågan 1935, där man bl a krävt en obligatorisk huslig utbildning i fortsättningsskolan som senare skulle följas upp genom att flickorna "mera allmänt" gick i husmodersskolor eller på husmoders- och barnavårdskurser. Flickorna i de allmänna läroverken skulle liksom flickskolans elever få utbildning i huslig ekonomi. Utbildningen på alla stadier måste

"...bestämt inriktas på att förbereda de unga kvinnorna för deras livskall i hemmet".⁴³

En hemvårdsutbildning skulle alltså bl a ses som ett befolkningspolitiskt medel. Men också som ett led i högerpartiets landsbygdspolitik: genom att underlätta arbetet i lanthushållen och höja dess status kunde en sådan utbildning bidra till att hålla kvinnorna kvar i lantbrukarhemmen. Stärkandet av hem och familj var viktigare än någonsin i orostider. Även när det gällde att höja landets andliga beredskap hade hemvårdsutbildningen en uppgift att fylla.⁴⁴

Hemvårdsutbildningen hade också en samhällsekonomisk motivering. Högern pekade på de senaste årens snabba tekniska utveckling och på reformerna av bostadsförhållanden, hygien och hälsovård. Skulle samhället fullt ut kunna tillgodo-göra sig dessa, krävdes att kvinnorna fick ökade kunskaper,

"...ty just på dem beror i synnerligen hög grad möjligheten att utvinna full effekt av allt det nya, som åstadkommit".⁴⁵

Slutligen var den tilltagande bristen på hembiträden under 1930-talet en anledning till att kräva en huslig utbildning för alla kvinnor. I motionen från 1938 framhöll högern att denna brist skulle komma att driva upp hembiträdeslönerna till en nivå som gjorde det omöjligt för flertalet familjer att hålla sig med hemhjälp. Alltså blev det nödvändigt att höja husmödrarnas kompetens för hemvård i stället.

Med andra ord: de skäl högerpartiet förde fram för att alla unga kvinnor borde få en utbildning i hemvård var dels klassiskt konservativa: en sådan utbildning skulle stärka hemmet, familjen samt bondeklassen - den senare genom att motverka kvinnornas flykt från lanthushållen. Men dels också av mera modernt slag: utbildningen skulle bidra till att maximera effekterna av den tekniska och samhällseliga utvecklingen. Att det enbart var kvinnorna, som borde ha ansvaret för vården av hem och barn, och därmed bara de som borde utbildas i dessa sysslor, sågs i regel som en självklarhet. Som framgår av det följande, var högerpartiet långt

⁴³ FK 1935 mot 1, s 14.

⁴⁴ Medborgaren, 5/1938, s 179.

⁴⁵ FK 1938 mot 124, s 7.

ifrån ensamt bland de politiska partierna om att ha denna uppfattning.⁴⁶

Sist, men kanske inte minst, hade högerens engagemang för den husliga utbildningen ett samband med nederlaget i 1936 års val och hur man bedömde detta. För första gången någonsin hade partiet stöd av mindre än 20% av väljarna, och tappade 14 mandat i riksdagen. Gösta Bagge konstaterade på AVF:s höstkongress strax efter valet:

"Det är otvivelaktigt framför allt på grund av socialdemokraternas och bondeförbundets arbete bland landsbygdens kvinnor, som dessa partier ha fått sina största vinster. Vi måste inom högern på allt sätt koncentrera och effektivisera vårt arbete bland kvinnorna både i städerna och på landsbygden, men, jag vågar nog säga det, framför allt på landsbygden." (Bagge, 1936, s 140)

5.3.3 Om den politiska enigheten i kvinnofrågor, ännu en gång

Jag har tidigare, i avsnittet om 1920-talets skolpolitik, varit inne på samstämmigheten tvärs över partigränserna i synen på kvinnans natur, hennes samhällsliga uppgifter och utbildningsbehov. Denna förhärskande ideologi levde i allt väsentligt vidare, och närmast förstärktes under 1930- och 40-talet.

Fortfarande var det ovanligt att kombinera äktenskap och förvärvsarbete. De allra flesta yrkesarbetande kvinnor var ogifta. Men inom denna grupp hade stora förskjutningar skett. 1945 var betydligt färre kvinnor verksamma inom jordbruk och husligt arbete än 1930, medan en ökning skett inom fr a handel, förvaltning och fria yrken. Exempelvis minskade antalet sysselsatta i husligt arbete (lanthushållen exkluderade) med 40% under dessa år. Beredskapsåren påverkade naturligtvis kvinnornas arbetsförhållanden - fler förvärvsarbetade totalt, och fler var sysselsatta inom industri och hantverk än åren före och strax efter kriget (SAF/LO:s Arbetsmarknadskommitté, 1951). Allt fler flickor sökte sig till läroverken; 1930 var sålunda ca 20% av de statliga realskolornas elever flickor - 1945 hade deras andel fördubblats (SCB, 1977).

Högerpartiet var under dessa år långt ifrån ensamt om att ta initiativ till en utökad utbildning i husliga göromål. 1936 och 1942 motionerade folkpartiet om att undervisningen i husligt arbete borde göras obligatorisk i folkskolan och fort-

⁴⁶ Någon enstaka gång hände det dock, att synpunkter på att också pojkarna borde få utbildning i barna- och hemvård kommenterades, t ex i Medborgaren: "...en tämligen onödig historia. Fäderna kunna ju inte amma barnen, utan dessa äro ändå bundna vid mödrarna. Och för att hjälpa till med småsyskon och småbarn behövs det väl snarare hos både fäder och söner en god vilja än utbildning" (Medborgaren 1/1942, s 39).

sättningsskolan.⁴⁷ I debatten fick motionen stöd bl a från socialdemokraten Olivia Nordgren, som framhöll att flykten från det husliga arbetet var en stor och allvarlig fara för landet.⁴⁸ 1937 kom en socialdemokratisk motion om att införa skolköksundervisning i samrealskolor och högre allmänna läroverk. Motiveringen löd karaktäristiskt:

*"Ty det torde nog kunna sägas, att endast en mindre del av de flickor, som genomgå nämnda skolor, uppnå en sådan ställning i livet, att en undervisning av här nämnt slag icke kan för dem bliva till någon större nytta."*⁴⁹

Och 1939 lämnade bondeförbundet en motion "angående åtgärder för bevarande av den kvinnliga ungdomen, särskilt landsbygdens, åt hemmen", däribland utbildning i huslig ekonomi och barnavård.⁵⁰ Dessa motioner, liksom högers förslag att införa en obligatorisk hemvårdsutbildning, bifölls inte. Men de föll inte på något principiellt motstånd mot tanken som sådan. De allra flesta, socialdemokrater och borgerliga politiker, kvinnor och män, var i stort sett eniga om att kvinnorna hade huvudansvaret för de husliga göromålen, och utbildning behövdes både för att göra kvinnorna mer motiverade och kvalificerade för det arbetet.

5.4 Beredskapsårens pedagogik och efterkrigstidens skola

5.4.1 Inledande om högern och 1940 års skolutredning

1940 års skolutredning kom att kallas för ett högerinitiativ, både av motståndarna till utredningen och, så småningom, av högern själv. Men när Gösta Bagge hösten 1940 gav tillkänna detta helhetsgrepp på skolfrågorna, var reaktionerna blandade inom högerpartiet. Medborgaren rapporterade i notisform om tillsättningen av utredningen under hösten 1940. Presentationen var välvillig men försiktig - som

⁴⁷ FK 1936 mot 98 (=AK 251), AK 1942 mot 142 (den senare motionen gällde dock enbart fortsättningsskolan). Enligt 1919 års undervisningsplan tillhörde varken slöjden eller hemkunskapen de obligatoriska ämnena. Först med 1955 års undervisningsplan skedde en ändring på den punkten (Halling, 1986; se även Johansson, 1987).

⁴⁸ AK 1936 prot 34:53f.

⁴⁹ AK 1937 mot 392, s 3.

⁵⁰ FK 1939 mot 110, s 8.

något viktigt högerinitiativ ville man uppenbarligen inte framställa detta.⁵¹ I unghögerorganet Ungsvensk Lösen slogs däremot skolutredningen upp på ett helt annat sätt: i en stort upplagd artikel talades om Bagges "*ståtliga nationella skolprogram*", som vittnade om "*djävrvhet*", "*dådkraft*" och "*framsynthet*".⁵²

Återhållsamheten inom högern är inte svår att förstå. Någon intern diskussion om behovet av en ny skolutredning hade av allt att döma inte förts.⁵³ När folkpartiet två år tidigare motionerat om en allmän översyn av folkundervisningen, hade högern inte visat något intresse för det förslaget.⁵⁴ Att nu, med världskriget utanför stugknuten, börja utreda hela skolväsendet, föreföll säkerligen många väl djärvt, för att inte säga direkt onödigt. Man var tveksam till om en så omfattande utredning skulle leda till konkreta resultat, och man började, om än i inlindade ordalag, tala om att skolorna behövde arbetsro.⁵⁵

Samtidigt knöt Bagges utredningsdirektiv an till viktiga klassiskt-konservativa teman såsom nationell samling och försvar, i detta fall genom moralisk fostran i hem och skola, och stöd åt landsbygdsbefolkningen och bondeklassen. Men också till mer liberalt och utvecklingsinriktade teman: att rusta näringsliv och samhälle för en snabb teknisk och social utveckling och för en hård internationell konkurrens efter kriget. Högerpartiet och högerpressen ställde sig mycket riktigt positiva till de bärande tankarna bakom skolutredningen. Välviljan gällde också att Bagge utsett fackmän att se över skolfrågorna. Som så många gånger tidigare ansåg högern, att skolfrågorna borde behandlas "*sakligt*" och "*opolitiskt*".

När kritiken mot skolutredningen efterhand tilltog, slöt högerpartiet upp bakom Bagge och tillbakavisade talet om att denna utredning bromsat allt reformarbete på skolans område.⁵⁶ Så småningom kom skolutredningen också att användas som ett bevis på högerpartiets framsynthet och framstegsvänlighet i utbildningsfrågor.⁵⁷

51 Medborgaren, 10 och 11/1940. Medborgaren återgav dock i sitt novembernummer valda delar av ett skoltal, som Bagge höll i oktober - november 1940, vilket innehöll de bärande tankegångarna i skolutredningen (Medborgaren, 11/1940, s 374ff).

52 Ungsvensk Lösen, 15/12 1940, s 1.

53 Varken partiarkivet eller medlemstidningarna Ung Lösen och Medborgaren bär spår av någon sådan.

54 FK 1938 Mot 145 (=AK 260). I debatten om motionen yttrade sig ingen högerman.

55 SvD, 30/11 1940, Medborgaren, 4 1/2 1942 (specialnummer m anl av Bagges 60-årsdag).

56 Se t ex SvD, 18/4 1945 och Ungsvensk Lösen, 5/1945.

57 Ett antal exempel skulle kunna ges på detta. Sålunda skrev Erik Arrhén i högerpartiets skrift "*Fakta om enhetsskolan*" (1955): "Högerpartiet har en gång tagit initiativet till enhetsskoleorganisationen. Vi har icke förlorat det." Se också avsnitt 5.5.4.

5.4.2 En utvikning om Gösta Bagge som skolpolitiker

Några pockande krav från Bagges eget parti på att tillsätta en allomfattande skolutredning fanns det alltså definitivt inte 1940. Vad fick då Bagge att ta ett sådant beslut? Det går enligt min mening inte att ge något enkelt eller entydigt svar på den frågan. Richardson (1978) kommenterar Bagges beslut att tillsätta den stora skolutredningen, att med tanke på den stora anhopningen av olösta skolfrågor vid 40-talets inledning, *"är man benägen att tro att det var nära nog en nödvändighet"* (a.a., s 34). Det är också den bild som bl a högern givit (jfr t ex Wellander, 1944). Den bör dock enligt min mening diskuteras och kompletteras.

Även om 1930- och 40-talets skolväsen led av många brister och problem, var det av allt att döma inte dessa som Bagge i första hand ville ägna sig åt när han gick in i samlingsregeringen, utan åt de frågor som var allt överskuggande 1940: kriget, Sveriges förhållande till de krigförande staterna och försörjningsfrågan. Nils Quensel, som 1940 var konsultativt statsråd bl a åt ecklesiastikdepartementet, skriver i sina memoarer:

"Redan på återvägen från vår första konselj gjorde han (Bagge, min anm) sällskap med mig för att upplysa mig om att han verkligen ej gått in i regeringen för att sysselsätta sig med ecklesiastikdepartementets angelägenheter, vilka han förtroendefullt överlämnade till mig, utan för de riksvårdande uppgifternas skull." (Quensel, 1973, s 223)

Bagges egna dagboksanteckningar från tiden i samlingsregeringen motsäger inte den uppgiften. Dagboken från 1940 handlar så gott som enbart om konselj- och partiöverläggningarna i de utrikespolitiska frågorna. Däremot berörs inte skolfrågorna och tillsättandet av skolutredningen med en rad. Fastän dagboksanteckningarna under de påföljande åren i högre grad uppehåller sig vid inrikes ärenden, behandlas skolutredningen inte heller där.

Till synes är det två helt motsatta sidor av Bagge som kommer fram. Å ena sidan framträder han som en engagerad initiativtagare till och ordförande för skolutredningen, detta helhetsgrepp på dåtidens skolfrågor. Å andra sidan som ledaren för det största oppositionspartiet, som gick in i samlingsregeringen med ambitioner att fungera som ett slags vice statsminister utan att tyngas av ecklesiastikdepartementets ärenden.

Kanske är motsättningen skenbar. Bagge var långt ifrån ointresserad av utbildnings- och utbildningsfrågor - det hade han bl a visat som grundare och ledare av Socialinstitutet. Med Bagges vetenskapliga och allmänpolitiska inriktning - han var professor i nationalekonomi med socialpolitik och hade politiskt tagit starka intryck av brittisk konservatism - bör det ha tätt sig rimligt att se utbildningsfrå-

gorna i ett helhetsperspektiv, att skapa en skola i samhällets tjänst. Att tillsätta en fackmannautredning med de vida direktiv som skolutredningen fick, var kanske dessutom ett sätt för Bagge att inte fastna i tidsödande detaljfrågor - något som han varken hade tid eller håg för.⁵⁸

På ett mer övergripande plan kan 1940 års skolutredning ses som ett exempel på en ny och vittomspännande form av samhällsplanering, som introducerades under 30-talet och fick ordentligt genomslag under kriget. Det var inte bara utbildningsfrågorna som under dessa år utreddes och planerades på ett mer övergripande sätt än tidigare och med hjälp av vetenskaplig expertis. Detsamma gällde exempelvis befolknings-, bostads- och forskningspolitiken. När Bagge tillsatte en utredning med mycket vida uppgifter, följde han med andra ord ett mönster för planering som blivit alltmer vanligt (se Nybom, 1986, s 43f).

5.4.3 Karaktärsfostran och värntjänstutbildning

Att skolan inte bara skulle ge en intellektuell utan också fysisk och framför allt moralisk fostran av medborgarna var en av grundtankarna i Bagges direktiv till skolutredningen:

"På få institutioner vilar ett större ansvar för Sveriges framtid än på skolan. Skolan skall inte bara fostra ungdomen till dugliga medborgare, den skall vara så ordnad och genomsyrd av en sådan anda att den gjuter samman vårt folk till en enda enhet, att den bevarar det andliga arvet från våra fäder levande bland oss, att den rotfäster och utvecklar känslan för det fria svenska fosterlandet hos hela folket".⁵⁹

Vikten av att ge ungdomen en karaktärsfostran och därigenom bygga upp ett slags andligt försvar framhölls också mer allmänt inom högern under de första beredskapsåren. Det gällde, som högerriksdagsmannen Folke Kyling uttryckte det, att uppfostra medborgarna *"till hårdade och motståndskraftiga kuggar i det stora maskineriet"*.⁶⁰ Högerkrav på fler kristendomstimmar och katekesläsning i folkskolan återkom.⁶¹ Det var inte bara högern som framhöll behovet av en fostran till andlig beredskap, grundad på kristna värden. Både på kyrkligt håll och i skilda politiska läger - också inom socialdemokratien - diskuterade man ungdomens karak-

⁵⁸ Intervju med Gunnar Heckscher. Se också Medborgaren, 4 1/2 1942 (ett extranummer i anledning av Bagges 60-årsdag), SvT, 1951 och Nyman (1961).

⁵⁹ Gösta Bagge, nov 1940 återgivet ur Medborgaren, 11/1940, s 376.

⁶⁰ Medborgaren 2/1940, s 57. Se också Medborgaren 5/1942 (s 174 ff), 9/1942 (s 335 f) och 10/1942 (s 369 f) samt SvT 1942, s 246 ff.

⁶¹ Se bl a Medborgaren, 10/1941, s 329f.

tärsfostran och krävde åtgärder mot det ytliga och förflackande nöjeslivet. På det första gemensamma kyrko- och riksdagsmötet, som hölls 1941, myntades satsen "*Den svenska linjen är den kristna linjen*", som hördes ganska allmänt dessa år (Richardson, 1978, s 73 ff; Montgomery, 1982, s 360).

Ett annat slag av beredskapsfostran blev däremot betydligt mera omstritt. Förslaget till obligatorisk värntjänstutbildning från en utredning, som tillsatts av Bagge, möttes av en häftig debatt och kritik.⁶² Det innebar i korthet, att all folkskole- och läroverksungdom från 13-14-årsåldern skulle genomgå en utbildning som bestod av vapenövningar för pojkarna och hem- och lägerjänstgöring för flickorna. Bagge tog delvis intryck av kritiken. I hans proposition från 1941 föreslogs en utbildning som var kortare än i utredningens förslag och som endast berörde ungdom över 15 år - dvs i praktiken bara läroverkselever.⁶³ Inte oväntat stödde och försvarade högern i pressen och i riksdagen en försvarsutbildning bland ungdomen:

*"Ungdomens rådhighet kunna vi icke undvara. Det måste vara en allmän önskan att få vår ungdom utrustad med en sådan andlig och fysisk spänst, att den är beredd att svara "alltid redo", då det gäller försvaret av våra svenska värden."*⁶⁴

De socialdemokratiska kvinnorna gick starkt emot förslaget, bl a med hänvisning till det stora motståndet bland landets kvinnor att sätta vapen i händerna på barnen. Något stöd för den linjen fick de inte från högerkvinnorna, varken i riksdagen eller i Högerns Kvinnoförbund. I "Kvinnoröster" i Medborgaren publicerades flera artiklar till försvar för en värntjänstutbildning av ungdomen. Bagges proposition beskrevs som moderat, ett förslag som rimligen ingen kunde ha något emot. Vapenövningar för gossar hade ju funnits tidigare - det enda egentligt nya var att "*flickorna nu anses böra tränas för att nöjaktigt fylla sina samhällsuppgifter*."⁶⁵ Högerkvinnornas uppslutning bakom partilinjen är karakteristisk; det hör till sällsyntheterna att kvinnoförbundet öppet gått emot partiet i någon skolfråga under de 60 år avhandlingen omspänner.

5.4.4 Bottenskola - parallellskola ännu en gång

Isling (1980) har kallat 1940 års skolutredning för det sista stora slaget i botten-skolefrågan. Men den drabbningen engagerade sig högerpartiet betydligt mindre

⁶² För en utförlig redogörelse för de värntjänstakkunnigas betänkande och propositionen i samma fråga samt mottagandet av dessa förslag hänvisas till Richardson (1978, s 81 ff).

⁶³ Prop 1941:178.

⁶⁴ Folke Kyling i andrakammardebatten 1941. AK 1941 prot 41:49 ff.

⁶⁵ Medborgaren, 4/1941, s 140.

i än 1920-talets bottenskolestrid. I den mån partiet internt över huvud taget tog upp anknätningsfrågorna, t ex i Medborgaren, i valhandböcker, osv, var det närmast i en hövligt refererande ton. Borta var de uppräorda tongångarna och engagemanget från 1920-talet.⁶⁶

Dock fanns det på 40-talet en mycket enveten och energisk opinionsbildare på högerkanten i denna fråga, språkprofessorn Erik Wellander. Han var en av de drivande krafterna bakom utformningen av direktiven till 1940 års skolutredning och dessutom en av dess ledamöter (Annerbo, 1968). Wellander, som ingick i den utredning som högern tillsatte 1924, när man i regeringsställning fick möjlighet att "rätta till" förslaget från 1918 års skolkommision, var alltså en gammal, välkänd bottenskolemotståndare. Wellander publicerade under åren 1940-49 ett betydande antal skolartiklar, fr a i Svenska Dagbladet.⁶⁷ I "Aktuella skolfrågor", som gavs ut i högerpartiets skriftserie 1944, presenterade han skolutredningen och högers ståndpunkter i anknätningsfrågan. Här uppträdde han m a o direkt som talesman för högerpartiet.

I "Aktuella skolfrågor" hävdade Wellander, att högern i allt väsentligt fått rätt i sin kritik mot bottenskoleprogrammet och 1927 års skolbeslut. Efter 1927 hade de teoretiska utbildningarna svällt ut på ett närmast ohejdat sätt. Högers farhågor att de praktiska linjerna skulle komma i skymundan hade besannats. Av de orättvisor som skolbesluten 1927 och 1928 skulle komma tillrätta med, var bara en undanröjd - den mot flickorna. Men fortfarande bestod orättvisorna mot de ekonomiskt sämst ställda barnen, mot landsbygdskarnen och de praktiska begåvningarna. Detta visade, skrev Wellander, att högern hade rätt, när man slog fast att ekonomiskt och socialt betingade förhållanden i skolan inte gick att rätta till med organisatoriska reformer. Wellander utvecklade de krav, "som ur högersynpunkt framstå som oeftergivliga" (Wellander, 1944, s 58). Framför allt måste en jämvikt och större likvärdighet mellan teoretiska och praktiska linjer åstadkommas. Wellander pekade på två alternativa vägar:

"Den ena är att nivellera nedåt, att sänka realskolans nivå och göra den mera till en folkskolans högre avdelning. Det är den lättare vägen, det är bara att sänka anspråken på kunskapens kvalitet och kvantitet, på arbetets självständighet

⁶⁶ Se t ex Ivar Sefves neutralt hållna redogörelse i Medborgaren för utredningens tre första betänkan- den, däribland det om anknätningsfrågan, "vårt lands mest delikata skolproblem" (Medborgaren, 7/1944). För en jämförelse med 1920-talets debatt kan nämnas, att Medborgaren under åren 1927-1929 publice- rade omkring tjugofem inlägg som rörde anknätningen mellan folkskola och läroverk men under 1941-1945 inte ens fem på samma tema.

⁶⁷ Se t ex följande artiklar av Wellander i SvD: Bottenskolans (21/3 1940), Realskoletypernas konkur- rens (22/8 1940), Den tillräckliga grunden (27/8 1940), Bottenskolans brådskar (30/8 1940), Utbild- ningsmöjligheternas demokratisering (13/7 1943), "Anknätningsfrågan" (8/8 1944) och Ett skolprogram (21/8 1944).

och exakthet, på antalet främmande språk, på behärsksningen av dessa, på utrymmet för övningsämnen och fysisk fostran, på lärarnas kompetens o.s.v. Detta är icke högerns väg.

Den andra möjligheten är att utjämna efter det högre måttet, att demokratisera uppåt, att bygga ut folkskolans högre stadium till ett slags praktisk mellanskola, parallell och likvärdig med den teoretiska och praktiska realskolan, om ock något kortare och utan rigorös examen." (A.a., s 59)

Wellander gav här en god sammanfattning av högerns syn på förhållandet mellan folkskola och läroverk vid krigets slut: en utbyggnad av folkskolan var önskvärd, men den borde ske i praktisk riktning och fick inte medföra en sänkning av läroverksutbildningens kvalitet. Några snabba eller drastiska förändringar tänkte man sig emellertid inte. Förslaget att införa en 9-årig enhetsskola betecknades som alldeles för långtgående och hastigt påkommet - däremot vore det på sikt rimligt med en 8-årig sådan. Den försöksverksamhet som skolutredningen föreslagit skulle ta åtskilliga år i anspråk, menade Wellander. Men det var ingen olycka - tvärtom behövde skolan väl en "skapande paus" (a.a., s 55).

5.4.5 En utbildning för framtiden

"Utvecklingen fordrar ständigt nya insatser, och alla krafter måste spännas i arbetet för framtiden. All strävan skulle emellertid vara utan mening, om den endast förde fram till ett ofrihetens samhälle liknande de trälstater, som vi sett uppstå på andra håll i världen. Därför skall högern aldrig upphöra att föra frihetens talan i svensk politik."⁶⁸

Andra världskriget närmade sig sitt slut, och man började tala om de krav efterkrigstiden skulle ställa. 1944 publicerades socialdemokraternas efterkrigsprogram, som högern såg som en signal till en socialdemokratisk offensiv för att behålla och fördjupa planhushållningen efter krigsslutet. Högern gick starkt emot dessa tankar i 1944 års valrörelse. I efterkrigssamhället fick inte näringslivets och den enskildes initiativ begränsas av statligt förmynderi, och skattetrycket måste lätta, hette det.⁶⁹ Friedrich Hayeks "The Road to Serfdom" gavs ut på svenska detta år. "Vägen till trældom" (Hayek, 1944) blev ett viktigt redskap i högerns och det borgerliga planhushållningsmotståndet under de följande åren (jfr Lewin, 1967, s 271).

Med en generalisering kan man säga, att högern fram till 1940-talet framför allt

⁶⁸ Programuttalande av högerns riksstämman inför 1944 års val, Politisk valhandbok 1944, s 15-16.

⁶⁹ Politisk valhandbok 1944.

tilldelade den medborgerliga utbildningen konserverande funktioner: att bevara arbetar- och bondebarnen åt de praktiska näringarna och flickorna åt hemmen, att bevara sinnena kristet-sedliga och fosterländska. Från 1940-talet tillkommer andra funktioner, även om de konserverande forfarande är dominerande. Nu handlade det också om utbildning som produktionsfaktor. I ett Sverige som kännetecknades av snabb rationalisering, teknisk utveckling och hård internationell konkurrens, var det nödvändigt att höja kvalifikationsnivån på de yrkesverksamma. Och det man måste börja med var den grundläggande utbildningen. Redan på 30-talet hade man allmänt - också inom högern - konstaterat, att Sverige hamnat efter andra länder i utbildningshänseende. Nu närmade sig krigsslutet, och Sveriges folkundervisning framstod fortfarande som outvecklad vid en internationell jämförelse.

Professorn i nationalekonomi och den mångårige ledarskribenten i SvD, Gustav Cassel publicerade ett antal uppmärksammade inlägg i skolfrågor i Svenska Dagbladet och Veckojournalen, som 1942 gavs ut i bokform.⁷⁰ "Vår bildnings fåfänglighet", var en skarp vidräkning med den svenska skolans otidsenliga faktatugande. Cassel gisslade pluggandet av årtal och latinska växtnamn, av anatomiska detaljer, "skelettkunskap och (...) tand- och tåvetande" - döda och oanvändbara kunskaper (Cassel, 1942, s 36). Den begåvade ungdomen tvingades utanför skolan söka kunskaper som var anpassade till dagens krav.

Cassel underströk starkt den nationalekonomiska betydelsen av en bättre ordnad undervisning:

"Hela effektiviteten i nationens framtida arbete på det andliga området likaväl som på det materiella hänger i hög grad på den inriktning vårt bildningsväsen nu får. Av detta skäl ser jag ett väsentligt nationalekonomiskt intresse i en till grunden gående omläggning av våra bildningssträvanden med avlägsnande av allt som endast är död kunskap eller idel fåfänglighet." (A.a., s 119)

Inom högern uppfattades Cassels karakteristik av skolan som väl drastisk. Texten skrev Wellander i SvD att Cassel sköt över målet och gav en skev bild.⁷¹ Men kritiken av den svenska skolan som omodern och improduktiv kom inte från vem som helst - Cassel var i sin egenskap av internationellt ledande ekonom en klar auktoritet - och bidrog sannolikt till att öka medvetenheten på högerkanten om nödvändigheten av en skolreform.

⁷⁰ Cassel publicerade sin första artikel i Svenska Dagbladet 1897 och tillhörde från 1902 och fyrtio år framåt tidningens fasta medarbetarstab. Främst medverkade han med ledare och andra artiklar i ekonomiska frågor, och han stod för en väsentlig del av Svenska Dagbladets kritik av socialdemokraternas efterkrigsprogram och inlägg i planhushållningsdebatten (Sandlund, 1984, s 17, 102 ff och 116 ff). Cassel spelade med andra ord en central roll som opinionsbildare på högerkanten.

⁷¹ SvD, 31/7 1942.

I 1944 års valrörelse underströk högerpartiet på ett helt annat sätt än tidigare vikten av att satsa på utbildning, forskning och vetenskap för att samhället skulle kunna utvecklas materiellt och kulturellt. Nu användes Gösta Bagge och skolutredningen som bevis för att högern redan tidigt varit inne på sådana tankegångar; högerens företrädare i regering och riksdag sades "*ha kraftfullt manifesterat*" partiets vilja att befästa Sveriges ledande ställning bland kulturnationerna och göra landet redo för efterkrigstiden.⁷²

Man kunde alltså börja spåra nya inslag i högerens skolpolitik, men nota bene mera i vad som sades än vad som gjordes. Det verkar som om partiet under dessa år i hög grad överlät skolfrågorna till skolutredningen - till Bagge och Wellander. När kriget närmade sig sitt slut, blev partiet emellertid mer eller mindre tvingat att inta en mer aktiv hållning bl a till skolfrågorna.

Skolutredningen kritiserades allt oftare och hårdare för att arbeta för långsamt och på felaktiga grunder. Under 1944 fördes sådana synpunkter fram bl a i artiklar av Alva Myrdal och Ragnar Edenman och i riksdagen av Artur Engberg (Annerbo, 1968). 1945 lade kommunisterna en skolmotion, i vilken man krävde en ny skolutredning och skisserade ett utbildningspolitiskt program.⁷³ Högern talade om hets i skolfrågan, och tillbakavisade kritiken som okunnig och osaklig. Att kritikerna av skolutredningen fick uppbackning av kommunisterna var bara följdriktigt - hetsmakeriet var fullt i "*nivå med den kommunistiska demagogen*".⁷⁴

Men också inom de egna leden började kritiska röster mot partiets passiva hållning höras, även om de inte specifikt gällde skolfrågorna. Detta i synnerhet efter motgångarna i 1944 års val. Högern fick mindre än 16% av rösterna - den lägsta väljarandelen partiet någonsin haft. Inom unghögern talade man om konservatismens kris, och pekade på att alla partier utom högern hade lagt fram efterkrigsprogram. Debatten hade helt fått kretsa kring arbetarrörelsens 27 punkter, medan högern hade hamnat på defensiven. Nu krävdes en aktiv, positiv och offensiv konservatism.⁷⁵ Som jag skall återkomma till, fick unghögern stort inflytande på det handlingsprogram som antogs 1946 - ett program där utbildningen gavs en framträdande roll inom de flesta samhällsområden.

72 Politisk valhandbok, 1944, s 8 och 314.

73 FK 1945 mot 164 (= AK mot 232).

74 Citatet är hämtat från Olle Nymans (1945) artikel i Ungsvensk Lösen. Nyman tillbakavisade kritiken, som han menade var groteskt överdriven. Nyman talade om hetsmakarna i Svensk skoltidning och att man borde ta Alva Myrdals synpunkter med ett par nypor salt - hon var nämligen "ett av dessa upphettade radikala fruntimmer, som man inte bör ta så särskilt allvarligt" (a.a., s 5).

75 Ungsvensk Lösen 18-31/8 1945 s 5-6.

5.5 Sammanfattande kommentarer

Högerns skolpolitik under 1930- och början av 1940-talet utgjorde en blandning av aktivitet och passivitet, av nya och gamla inslag som delvis är motsägelsefylld och svår att tolka.

De frågor som engagerade partiet på djupet framför allt under 1920-talet - kampen för en konfessionell kristendomsundervisning, mot en statlig inblandning i folkskoleärendena och mot en bottenskolereform, behandlades av allt att döma (här måste reservationer göras med tanke på de stora luckorna i arkivmaterialet) marginellt inom högern under 30-talet. Man intresserade sig inte särskilt mycket för dem ens under 40-talets början, då en högerman intitulerat en omfattande utredning av alla den tidens skolfrågor och ledde utredningens arbete.

Det finns flera tänkbara eller troliga orsaker till denna passivitet. Yttre förhållanden, som den ekonomiska krisen och det allt hotfullare internationella läget, och inre, främst uppgörelsen med SNU, tog partiets uppmärksamhet och krafter i anspråk. På flera punkter hade konflikthanledningarna undanröjts. Högern genomgick en sekularisering - endast en liten minoritet skulle vara beredd att återuppta striden om katekesläsning och fler kristendomstimmar igen. 1927 års skolbeslut innebar, trots allt tal om motsatsen, att parallellskolesystemet bestod. Några försök från socialdemokratins sida att upphäva beslutet kom inte, inte heller några andra framstötter som hotade vitala intressen, ur högerpartiets synvinkel sett. Slutligen innebar onekligen tillsättandet av skolutredningen, att högern bands upp i skolfrågorna för en tid framåt.

De skolfrågor som högerpartiet verkligen agerade i var utlöpare av andra, mer övergripande frågor, som starkt engagerade partiet under 1930- och 40-talet, främst landsbygdsfrågan, befolkningsfrågan och försvaret. Bl a befolkningskrisen och kvinnornas flykt från landsbygdshushållen låg bakom högerns återkommande krav på olika former av barnvårds- och hemvårdsutbildning för flickor och unga kvinnor. Hotet om ett nytt världskrig tilltog, och högern ville stärka landets fysiska och andliga beredskap, bl a via skolans fostran. Än mer än tidigare uppmärksammade högern medelklassens situation för att mobilisera ett starkt stöd och förhindra dess proletarisering. Avfolkningen av landsbygden betraktades med allt större oro. Mot en sådan bakgrund kunde högern inte ställa sig kallsinnig till böndernas och tjänstemännens växande efterfrågan på utbildningsmöjligheter för sina barn.

I dessa frågor rådde det större politisk enighet än på länge - det politiska fältet hade tydligt dragits åt höger. Högern var därför inte ensam om att kräva förbättrade utbildningsvillkor för landsbygdens barn, huslig utbildning för kvinnorna eller

en utbildning i den andliga beredskapens tjänst.

Jag har tidigare pekat på att i synnerhet högerns vaktslående om skolorna på landsbygden riskerade komma i konflikt med partiets generella sparsamhetslinje och motstånd mot ökad statlig styrning och kontroll av folkskolan. Men man kan vända på det resonemanget. Här visas att sparsamhet och tveksamhet mot statlig inblandning i skolfrågorna inte var några "heliga" principer för högern - denna gång var det viktigare att slå vakt om landsbygdens skolor och kulturella liv.

Under de sista krigsåren ökade trycket på högern att formulera ett självständigt program i bl a utbildningsfrågorna. Kritiken mot skolutredningen och Bagge tilltog. Socialdemokraternas 27-punktsprogram offentliggjordes och kom att styra den politiska debatten. Valet 1944 innebar en ytterligare tillbakagång för högern, och partiets ungdomsförbund talade om konservatismens kris och krävde en mer aktiv och offensiv högerpolitik för att vända utvecklingen. Samtidigt stod det klart för högern, att 30- och 40-talets medborgerliga utbildning inte höll måttet, om Sverige skulle kunna hävda sig internationellt. Att enbart föra fram de klassiska högerkraven på skolans område vore mot den bakgrunden klart otillräckligt.

KAPITEL 6

1946 - 1962

JA TILL EN BÄTTRE SKOLA?

6.1 Högerparti och konservativ skolpolitik efter andra världskriget

6.1.1 Mellan radikalkonservatism och liberalism

Vid krigsslutet stod konservatismen ute i Europa inför en allvarlig kris.¹ Också i Sverige såg högern sin ställning försvagad efter en rad förlustval. Det borde därför ha varit en brådskande uppgift för högerpartiet att efter åren i samlingsregeringen forma och föra ut en självständig och modern högerpolitik. Men det dröjde ända till 1946, innan högern kunde samla sig kring ett handlingsprogram, dvs två år efter det att folkpartiet och socialdemokraterna gått ut med sina efterkrigsprogram. Den långvariga och hätska planhushållningsdebatt, som utlöstes när socialdemokraterna krävde statliga ingripanden för ett effektivare näringsliv, pågick som bäst, och den "socialistiska skördetiden" hade redan inletts (Lewin, 1967).

Sannolikt befarade många konservativa i detta läge, att högerpartiet skulle stå politiskt isolerat och stämplas som ett sterilt nejsägar- och överklassparti, om man inte ställde sig bakom ett generösare program för social trygghet och välfärd än tidigare. Det nya programmet, "Högern vill", som antogs trots betydande inre motstånd, var tveklöst ett av de mest radikala som den svenska högern någonsin haft. Under de första efterkrigsåren pressades m a o högerpartiets politik synbarligt åt vänster.

Det var främst den yngre högergenerationen som satte sin prägel på 1946 års

¹ Den tyska och italienska konservatismen var totalt misskrediterad, och man måste skapa nya partier som inte kunde förknippas med nazism och fascism. I Storbritannien fick Conservatives inta en oppositionsroll efter Labourpartiets framgångar i 1945 års parlamentsval, vilket var en stor sensation med tanke på Churchills och de konservativas ledande roll under kriget. Också de nordiska högerpartierna såg sin ställning försvagad efter kriget. Se t ex Lindsay & Harrington (1979, s 141ff) och Layton-Henry (1982).

program. Inom högerens ungdomsförbund och konservativa studentförbundet fördes på 1940-talet en aktiv debatt om konservativa idéer och politik, och man strävade efter en ideologisk förnyelse av högerpartiets politik efter kriget.² Förebilderna hämtades främst från USA och Storbritannien. De yngre inom högermenade, att bara en framstegsvänlig, öppen och positiv konservatism hade någon chans att överleva och utgöra ett alternativ till socialism och liberalism. Social trygghet och ekonomisk frihet behövde inte stå i ett motsatsförhållande, utan var tvärtom varandras förutsättningar.³

Efter de egna förlusterna och folkpartiets stora frammarsch i 1948 års val, släppte högermen den reformvänliga, socialkonservativa delen av sitt program och bedrev under hela 1950-talet en utpräglad ekonomiskt-liberal politik. Åter, och mer utpräglad än någon gång tidigare, framstod en minskning av de offentliga utgifterna och ökat utrymme för enskilt initiativ och ägande som partiets huvudfrågor. Ända fram till 1960 års val var denna politik framgångrik. Högermen gjorde en serie lyckosamma val och återtog sin förlorade ställning som det största borgerliga partiet. Den ekonomiskt inriktade politiken under 1950-talet stod dock inte utan invändningar inom partiet. Sedan början av 1950-talet hade ungdomsförbundet, kvinnoförbundet och kristet-kulturkonservativa grupper inom partiet efterlyst ett större engagemang i kultur- och livsåskådningsfrågor.⁴ Bildandet av Högerens Kulturråd 1956 och revisionen av 1934 års partiprogram samma år kan ses som svar på dessa krav. Högerpartiets nederlag i valet 1960 stärkte den interna kritiken av en högerpolitik som man såg som alltför ensidigt inriktad på skatter, subventioner och prisregleringar. En tid av omprövning och försök att bryta den isolering från de övriga borgerliga partierna som högermen hamnat i inleddes nu.⁵

2 Ungdomsförbundet och det konservativa studentförbundet, som bildades 1942, förde under 40-talet fram beska synpunkter på högerens passivitet och avsaknad av ett modernt program. Begreppet radikal-konservatism (hämtat från England) introducerades inom unghögermen vid denna tid, för att beteckna en ny och framstegsvänlig högerpolitik. Det befanns dock väl djärvt (Svensk Linje, 2-3 samt 4/1943). Se också G Rönn: "Konservatismens kris" i Ungsvensk Lösen, 17/1945 och ledaren "En milstolpe" i nr 14/1946 i samma tidning.

3 "Först och främst måste det kravet resas, att det produktionsfrämjande syftet hela tiden fattas klart i sikte, och att man sålunda bedömer olika socialreformer icke ur sentimental synpunkt, utan med hänsyn till deras inverkan på den allmänna produktionsstandarden och därmed även på den allmänna levnadsstandarden", skrev sålunda Gunnar Heckscher, en av männen bakom 1946 års program, i en artikel om konservativ förnyelse (Heckscher, 1949, s 362).

4 Sådana krav fördes bl a fram vid 1950, 1952 och 1954 års riksstämmor (AVF/Högerens RO A I:3, Moderata samlingspartiets arkiv).

5 Den nye partiledaren Gunnar Heckscher menade, att man för att bryta högerens isolering måste visa prov på stor kompromissvilja och undvika den framtoning, som partiet efterhand fått under 50-talet. Denna hade "väckt till liv en gammal ovilja mot högermen, som i övrigt varit på väg att försvinna (---) denna 'övermodets och överdriftens politik' (---) har gjort långtgående och bestående skada" (G Heckschers dagboksanteckningar 2/12 1962, återgivna i Möller (1986, s 51).

Efterkrigstidens höger beskrivs ofta som ett moderniserat parti (se t ex **Hadenius m fl**, 1972, s 209). Då avses i regel det liberala draget, betonandet av individens och näringslivets frihet från statligt förmynderi och reglering. Men som tidigare berörts, har högerpolitiken sedan 1910- och 20-talen inrymt både traditionellt konservativa och ekonomiskt-liberala inslag. I denna mening var 1950-talets högerpolitik inte ny. Men man betonade nu den enskildes frihet och ansvar starkare och mer konsekvent än tidigare. Den fria individen sågs som förutsättningen för ett fritt näringsliv och samhälle. Även på andra punkter kan högerens efterkrigspolitik beskrivas som ny eller modern. Man accepterade nu liksom övriga partier den fulla sysselsättningens princip (jfr **Lewin**, 1967). Högern godtog i praktiken också ökade statliga åtaganden på det sociala området. På 1950-talet försökte högerpartiet slutligen mer aktivt och konsekvent än tidigare att rekrytera stöd från de expanderande nya mellanskikten inom näringsliv och en allt större offentlig sektor.

Under 1950-talet moderniserades högerpartiets arbetsformer påtagligt. Framför allt bedrevs valrörelserna betydligt mera systematiskt och professionellt än tidigare. Högern utnyttjade den moderna reklamens metoder för att föra ut sitt budskap effektivt och skräddarsytt för olika väljargrupper. Även den interna informationen växte och differentierades. 1946 blev Medborgaren veckotidning, och kvinnoförbundet gav från 1950 ut en egen publikation, "*Kvinnorna och framtiden*". Högern inrättade vid denna tid särskilda tjänstemanna- och jordbrukarråd, även de med egna organ.

6.1.2 Högern och efterkrigstidens skola: en motsägelsefull historia

Decennierna efter kriget var, liksom 1920-talet, en period av vänsteroffensiv och stora förändringar på skolans område. När den nioåriga enhetsskolan tillskapades, var samtidigt den gamla lärdomsskolans och parallellskolesystemets dagar räknade. Genom kraftigt höjda statsanslag kunde en omfattande materiell upprustning av skolan åstadkommas: nya och bättre utrustade skollokaler, fria läromedel och skolmåltider, en utbyggd skolhälsovård, osv. Strömmen av sökande till gymnasier och högre studier ökade drastiskt. Framför allt var det den växande medelklassen som ville se sina barn läsa vidare. Gymnasie- och universitetsutredningar tillsattes för att för att komma tillrätta med den högre utbildningens krisartade problem. Från näringslivet hördes krav på en förbättrad allmän- och yrkesutbildning. Välutbildad arbetskraft sågs som ett villkor för att Sverige skulle kunna hävda sig framgent.

Den medborgerliga utbildningens villkor och förändring under 1940- och 50-talen borde ställa högern inför bekymmersamma avvägningar. Vad kunde man behålla av sin traditionella skolpolitik, och vad måste bytas ut? Bilden av partiets utbildningspolitik under dessa år är tvetydig och svårtolkad. Den speglar både de

omkastningar och motsättningar som kännetecknade högerpolitiken mer generellt under 1940-, 50- och 60-talen och högerpartiets ambivalenta inställning till utbildning som ett verksamt medel för samhällsstabilitet och samhällsomvandling.

Närmast ges en översikt av högerpartiets enhetsskolepolitik, från reaktionerna på 1946 års skolkommision fram till grundskolebeslutet 1962. Därefter granskas högerens skolpolitik under perioden 1946-62 i tre avseenden. Vilken roll spelade utbildningen i högerpolitiken för att utveckla produktivitet och konkurrenskraft? Vilken roll spelade skolan som personlighetsfostrare, och vilken personlighet borde skolan fostra till? Slutligen: vad betydde skolan som besparingsobjekt? Här tas skolmåltiderna upp som särskilt exempel.

6.2 Högern och enhetsskolans framväxt

6.2.1 Skolkommisionens "pedagogiska jättebin"

Högerpartiet och den konservativa pressen var relativt välvilliga till tillsättandet av 1946 års skolkommision. Man såg kommissionen som den fortsättning på 1940 års fackmannautredning, som Gösta Bagge från första början hade tänkt sig, inte som en desavouering av den "Baggeska" utredningen.⁶ Inte minst ville man betrakta den nya enhetsskolan som ett försök att lyfta upp landsbygdens skolväsen till samma nivå som städernas och göra de praktiska och teoretiska utbildningarna likvärda.⁷

Internt var man dock inte överens om det lämpliga i att nu ta ett steg mot en enhetsskola och förlängd skolplikt. När skolfrågan diskuterades på ett långt partimöte i februari 1947, uttryckte många starka tvivel mot att utöka den obligatoriska skolan.⁸ Den gamla fruktan för ett studentöverskott kom åter fram. En nioårig skola låg inte i böndernas intresse, och barnen skulle endast med stor

6 T ex skrev Erik Wellander flera positivt hållna artiklar i SvD om den nya utredningen. Nu skulle Gösta Bagges helhetsgrepp på skolfrågorna fullföljas. Äntligen hade man begripit, att det inte räckte med att reformera överbyggnaderna - folkskolan måste förändras och förbättras. 1940 års utredningsförslag om en 8-årig skolplikt hade därvid varit förlösande (SvD, 3/5 1946). Wellander ansåg också, att flera skäl talade för en förlängning av folkskolan till nio år - bl a att England infört nioårig skolplikt (SvD, 24/5 1946).

7 Medborgaren, 32/1947, s 5.

8 Uppgifterna är hämtade från de dagboksanteckningar Gunnar Persson i Falla förde som riksdagsman. Med partimöte avsåg Persson i Falla sannolikt ett möte i högerens riksdagsgrupp (Perssons i Falla dagböcker).

olust och med klena resultat släpa sig igenom en så lång skolgång, befarade man.⁹ Till denna fråga återkommer jag i avsnitt 6.3.

Efterhand skärptes högerns ton mot skolkommissionens arbete. Kommissionens enhetsskoleplaner beskrevs som luftiga önskedrömmar, som alla kunde dela, men som hade föga med verkligheten att göra. För överskådlig tid framåt skulle de praktiska förutsättningarna för en enhetsskola saknas. Skolkommissionens tankar om social utjämning och demokratisk fostran genom en sammanhållen skola förkastades likaså som orealistiska. Om sådana sociala vinster över huvud kunde uppnås, vägrade de lätt mot enhetsskolereformens nackdelar: låg effektivitet, fr a genom ett bristfälligt tillvaratagande av begåvningarna, och sänkt standard på den teoretiska utbildningen.¹⁰

Följaktligen värjde sig högern i det längsta mot ett principbeslut om enhetsskolan.¹¹ Inom högerledningen var man rädd för att socialdemokraterna skulle vinna alla politiska fördelar med ett sådant beslut, medan de negativa ekonomiska följderna skulle bli tydliga först senare.¹²

Den skärpta tonen mot skolkommissionen berodde till stor del på att enhetsskoletanken konkretiserades och befanns vara oförenlig med högerns principiella värn av begåvningarna och den högre utbildningen. Men omsvängningen kan också relateras till att partiet övergav den reformvänliga konservatismen, så som den skisserades i 1946 års handlingsprogram, och återgick till en mer profilerad högerpolitik efter valnederlaget 1948.

1950 formulerade högern i en partimotion huvudlinjerna för de kommande årens konservativa skolpolitik. Nu ställde sig partiet, trots alla tidigare invändningar, bakom ett principbeslut om en nioårig skolplikt. Ekonomin och tillgången på lokaler och kvalificerade lärare skulle dock avgöra när en sådan reform kunde genomföras. Utformningen av den nya skolan skulle avgöras efter en "omfattande,

9 Sådana synpunkter fördes fram av Magnusson i Skövde, Thorell, Andrén, m fl (Perssons i Falla dagböcker).

10 Medborgaren, 3/1949, s 7. Såväl HUF som högers kvinnoförbund delade dessa åsikter. Över huvud tycks det inte ha rått någon större oenighet i enhetsskolefrågan vid denna tidpunkt.

11 Medborgaren, 8/1949 och 14/1949. På Svenska Dagbladets ledarsida argumenterade man under 1948 och 1949 energiskt mot ett principbeslut (SvD, 2/11, 29/11 och 9/12 1948, 3/1, 25/2, 30/4 och 13/10 1949). Upprepade gånger framhölls det orealistiska i SK:s förslag: "I verkligheten befinner sig skolkommissionens stora bisvärn nu på sin vanskliga färd mot verklighetens kupa. De fantastiska djuren måste under denna färd vidkännas en avsevärd krympning", skrev en uppenbarligen poetiskt sinnad ledarskribent (SvD, 13/10 1949).

12 Partisekreteraren Gunnar Svärd förde fram sådana synpunkter i presentationen av 1950 års valprogram på partiets extra riksstämma 9/1 1950 (AVF/Högerns RO A I:3, Moderata samlingspartiets arkiv).

objektiv och fri" försöksverksamhet. Realskolan och flickskolan skulle få verka på samma villkor som de nya skolformerna och ligga till grund för jämförelser med dessa.¹³

Framför något annat var högerpartiets skolmotion en argumentering för att enhetsskolan måste vara differentierad för att fungera effektivt:

*"Vi kunna ej godtaga en enhetsskoleidé, som utesluter en rationell och förnuftig med hänsyn till begåvningsgrupper differentiering inom enhetsskolan."*¹⁴

6.2.2 Tilltagande kritik mot försöksverksamheten

Högern betraktade principbeslutet om enhetsskola 1950 som en stor framgång. Partiet hade fått gehör för kravet på en allsidig och förutsättningslös försöksverksamhet. Om och när en enhetsskolereform skulle genomföras, skulle försöken få utvisa. Att en objektiv och vetenskaplig jämförelse mellan olika skolformer entydigt skulle visa på den differentierade skolans överlägsenhet tycks man inte ha betvivlat.¹⁵

1950-talets försöksverksamhet bevakades noggrant i riksdagen av högerpartiets främsta skolpolitiker: Erik Arrhén, Folke Kyling, Ragnar Bergh, m fl. Den kritik de förde fram i en rad interpellationer, motioner och debatter var entydig och konsekvent: regeringen undergrävde enhetsskolebeslutet genom att i förtid pressa fram enhetsskolan i stor skala, genom att slå undan fötterna på de existerande skolformerna och genom att inte företa den allsidiga och vetenskapliga prövning som varit avsikten.

Särskilt kritisk var högern mot beslutet 1951 att inte tillåta nya fem- och fyra-åriga realskoleavdelningar i försöksdistrikten, och mot beslutet några år senare att göra hela södra Stockholm till försöksområde. Här skulle föräldrarna inte ha någon frihet att välja realskola för sina barn, hävdade man. SÖ:s undersökningar i början av 50-talet av studieresultaten i realskolan och på enhetsskolans högsta-

13 AK 1950 mot 462, undertecknad av Hjalmarson, Håstad, Skoglund i Doverstorp m fl. (= FK mot 381). Några enskilda högermotionärer (Mannerskantz och Dickson) intog en mer avvisande hållning och yrkade avslag på ett principbeslut (FK 1950 mot 374 = AK mot 460).

14 AK 1950 mot 462, s 3.

15 På högerens riksstämma i juni 1950 uttryckte Jarl Hjalmarson glädje över den politiska enigheten i skolbeslutet, i all synnerhet som högerens linje färgat av sig på detta beslut. "Framför allt var det en stor vinning ur vår synpunkt att vi fick klarlagt att genomförandet av den stora enhetsskolan kommer att bli helt beroende av hur de försök utfaller, som man nu skall sätta igång..." (AVF/Högerns RO vol A I:3, Moderata samlingspartiets arkiv). Se också kommentarer i SvT, 1950, s 141ff och Medborgaren, 22/1950, s 5.

dium refererades ingående i högerpressen och återopades ofta av riksdagshögern. Här fanns, som man tyckte, svart på vitt, att realskoleeleverna presterade klart bättre än enhetsskolans elever. Beslutet om treåriga realskolor 1956 betraktades som en övergångsform till enhetsskolan med dess pressade högstadium ("*enhetsskola - en hetsskola*").¹⁶

Högerns partimotion 1956 "*angående utformandet av de närmaste årens skolpolitik*" ger en god sammanfattning av partiets viktigaste krav under försöksverksamheten med enhetsskola. Motionen handlade till mycket stor del om att garantera den gamla 4- och 5-åriga realskolan möjligheter att existera och verka som tidigare - till dess att det fanns bevis för att den nya skolan gav bättre eller åtminstone likvärdiga resultat. Vid behov skulle den gamla realskolan t o m få expandera. Däremot borde man vara mycket restriktiv mot att bygga ut försöksverksamheten. Den statliga regleringen av skolan skulle begränsas till ett minimum, dvs den lokala friheten i att utforma utbildningen borde vara stor.¹⁷ Nu, liksom under 1920-talets skolstrider, utnyttjades skolfrågorna ofta som exempel på regeringspartiernas administrativa oförmåga och bristande vilja att se till utbildningens bästa. En lokal- och lärarbrist och efterfrågan på utbildning, som varit möjlig att förutse, togs till förevändning för att okontrollerat bygga ut försöksverksamheten och låta de gamla, beprövade skolformerna gå under, hette det.¹⁸

6.2.3 Skolberedningen, Visbykompromissen och högerns interna skoluppgörelse

*"Vi upptäckte för sent utbildningsfrågornas stora betydelse."*¹⁹

När 1957 års skolberedning tillsatts, fördes de mer principiella enhetsskolefrågorna undan från den politiska dagordningen för några år framåt. Inom högerpartiet överlämnade man till synes lugnt enhetsskolefrågorna till sina representanter i beredningen.²⁰ Krafterna ägnades så mycket mer åt att slipa fram detaljerade förslag och krav på det ekonomiska och skattetekniska området. I den mån sko-

16 Medborgaren, 28/1956, s 1 och 4, och 29/1956, s 4.

17 FK 1956 mot 427 = AK mot 529.

18 SvD, 17/8 1956.

19 G Heckscher i ett inledningsanförande på partistyrrelsemöte 7/1 1965 (AVF/Högerns RO A IV:3, Moderata samlingspartiets arkiv).

20 1957-58 representerades högerpartiet i skolberedningen av Erik Arrhén. Vid dennes död 1958 gick den i rikspolitiska sammanhang ganska oprövade FM Birgitta Sjöqvist in i utredningen. På högerpartiets begäran - man motiverade detta med Arrhéns bortgång och Birgitta Sjöqvists sjukdom 1960-61 - knöts ytterligare en högerkvinna, riksdagsledamoten och folkskolläraren Eva Karlsson, som expert till skolberedningen.

lan uppträdde i högerpolitiken var det främst som objekt för besparingar (se avsnitt 6.5).

Högerns passivitet i skolfrågorna berodde delvis också på att man trodde, att tankarna på ett sammanhållet högstadium i praktiken övergivits. Skolöverstyrelsens nya anvisningar från 1955/56 innebar, att en uppdelning av elever efter kursval och därmed en linjedelning blev möjlig och genomfördes på många håll.²¹ Erik Arrhén skrev i "Enhetsskolan, vardagen och atomtidsåldern" (se avsnitt 6.3), att de nya bestämmelserna gav belägg för "*att renlärigheten inte längre kräver en klassindelning av eleverna först efter klass 8*".²²

Mot slutet av 1950-talet började så högerpartiet samla sig inför avgörandet i skolfrågan. 1959 hölls flera stora skolkonferenser i regi av Högerns Kulturråd resp HUF.²³ Det var gott om informerande och debatterande artiklar om den nya skolan i högerpressen²⁴ och de interna partipublikationerna vid denna tid.²⁵ Till synes saknades det alltså inte information och tillfällen att, som det hette inför den första skolkonferensen, "... väcka och sammansvetsa de konservativa intresserade till ett bestämt och målmedvetet framträdande i denna fråga".²⁶ Likväl kom partiets fortsatta agerande knappast att framstå som målmedvetet och bestämt, vare sig utåt eller inåt.

Inom högern var många överraskade och bestörta över partiets del i Visbyöversenskommelsen - när man väl började inse beslutets innebörd. Högerns markering mot betänkanandet kom mycket sent och först när läroverkslärarna, i synnerhet i Tidskrift för Sveriges Läroverk, slagit larm. Visbykompromissen gav inte tillräckliga möjligheter att dela upp eleverna, och de blandade klasserna skulle ställa lärarna inför mycket svåra problem, hävdade TfSL (Marklund, 1983, s 66ff). I ett särskilt yttrande begärde Birgitta Sjöqvist, mot bakgrund av invändningarna från lärarhåll, att beslutet skulle skjutas fram till 1967/68. Framför allt borde ordentliga jämförelser mellan resultaten från realskolan och enhetsskolans högstadium komma till stånd. Detta hade försumrats, trots riksdagens beslut, hävdade

21 Marklund (1982, s 180ff) har kallat detta för ett nytt skede i försöksverksamheten.

22 Arrhén (1956, s 255-256). Se också ledaren i SvD, 8/3 1957, "Skolreformens nya skede".

23 Se bl a Medborgaren, 14, 18, 25 och 40/1959.

24 Till en konservativ diskussion i enhetsskolefrågan bidrog inte minst professor Wilhelm Sjöstrand, vid denna tid ledamot i högerns skolkommitté, bl a med ett stort antal artiklar fr a i Svenska Dagbladet. En del av dessa artiklar är samlade i Sjöstrands bok "För och emot den nya skolan" (Sjöstrand, 1960). I Svenska Dagbladet var därjämte Erik Wellander fortfarande en mycket aktiv motståndare mot enhetsskoletanken.

25 Så t ex skrev högerns ledamot i skolberedningen, Birgitta Sjöqvist, en artikelserie om skolreformen i Medborgaren (21, 22, 23, 24 och 25/1960).

26 Medborgaren, 14/1959, s 1.

hon (SOU, 1961:30; se också Marklund, 1983, s 87ff).

Ungefär samtidigt, dvs nästan ett år efter Visbyöverenskommelsen, kom den interna kritiken mot kompromissen och mot partiets sätt att hantera skolfrågorna i dagen. Uppgårelsen om partiets generella politiska linje pågick som bäst efter 1960 års förlustval. I Svensk Tidskrift tog Gunnar Unger fram just skolfrågan som ett exempel på att partiet för ensidigt inriktat sig på ekonomiska frågor och försummat att försvara och utveckla de konservativa värdena. Hans dom över högerens skolpolitik var hård:

*"Högern har kapitulat inför enhetsskolesträvandena genom att så vitt man kan se aldrig ha ägnat skolfrågorna ett allvarligare intresse - i varje fall inte sedan Gösta Bagges tid."*²⁷

På partiets extra riksstämma i augusti 1961 var omdömena inte nådiga om Visbykompromissen och högerledningens sätt att behandla skolfrågorna. Partiledningen hade inte tillmätt arbetet i skolberedningen den vikt man bort. Den saknade intresse för att stimulera till en bred diskussion ute i högerföreningarna när beredningens förslag gick ut på remiss. En av partiets kommunalpolitiker, Carin Grundel, gav ord åt missnöjet på följande sätt:

*"Men vi arbetade ensamma på var sin ort utan hjälp från högerens ledning. Vi hade behövt en gemensam linje - varför fick vi inte en högerens skollinje i en positivt framåtsyftande anda? Varför fick inte Birgitta Sjöqvist en kommitté till hjälp i sitt svåra värv? Hon var ny som riksdagsman, hon sattes in i en beredning som redan arbetat ett par år."*²⁸

6.2.4 Högern och skolberedningen - en utvikning

Högerpartiet utsåg Erik Arrhén till sin ledamot i skolberedningen, den man som i hög grad framstår som partiets **skolpolitiker** framför andra under 1950-talet. Efter Arrhéns hastiga bortgång 1958, fanns det ingen given efterträdare i skolberedningen. Valet föll överraskande på läroverksläraren Birgitta Sjöqvist, som var ny-tillträdd riksdagsledamot och ny även i den konservativa rikspolitiken. Högerledningen tog inte initiativ till någon diskussion med Sjöqvist av det fortsatta arbetet i utredningen och visade även i fortsättningen svalt intresse för enhetsskolefrågans öde i skolberedningen.²⁹ Gunnar Heckscher utsågs visserligen till kon-

²⁷ SvT, 1961, s 207.

²⁸ Högerpartiets extra riksstämma 28-30/8 1961 (AVF/Högers RO A I:4, Moderata samlingspartiets arkiv).

²⁹ Intervju med Birgitta Sjöqvist.

taktperson mellan ledningen och Birgitta Sjöqvist, men i praktiken fick det beslutet ingen större betydelse. Heckscher var alltför upptagen av andra frågor för att hinna sätta sig in i skolberedningens arbete.³⁰ Inför det avgörande mötet i Visby sommaren 1960 begärde Birgitta Sjöqvist vid tre tillfällen att få diskutera vägvalen med riksdagshögern. Först den tredje gången kom frågan upp och behandlades i tio minuter. Något beslut om hur högern skulle ställa sig fattades inte.

Birgitta Sjöqvist valde att ansluta sig till den kompromiss som övriga partier var eniga om. Hon befarade, att ett mer ofördelaktigt beslut ("LO-linjen") annars skulle fått majoritet.³¹ När Sjöqvist våren 1961 återvände efter en tids sjukdom, hade protesterna mot Visbykompromissen tvingat fram en reaktion från högerledningen.³² Hon ställdes nu inför valet att själv hoppa av Visbykompromissen, genom att presentera ett särskilt yttrande, eller att bli överkörd av partiet. Hon valde det förra.

Högerpartiets och högerledningens påtagliga brist på intresse för skolberedningens arbete säger något om den betydelse högern **som parti** tillmätte utbildningsfrågorna under 1950-talet. Till denna fråga har jag anledning att återkomma.

6.2.5 Grundskola med förbehåll

Inför skolbeslutet 1962 valde högern att direkt kräva en differentiering från årskurs 7, grundad på elevernas kurs- och ämnesval. Dessa val skulle starkt utökas i förhållande till skolberedningens förslag. Enligt högerpartiet var grundskolans högstadium en skrivbordsprodukt, som inte borde förverkligas utan att ha prövats en tid. Därför borde man noggrant följa erfarenheterna från de första årens arbete, bedriva viss fortsatt, vetenskaplig försöksverksamhet och först därefter fatta ett definitivt beslut om utformningen av den nya skolan.³³

I högerens skolmotion angavs fem förutsättningar som måste vara uppfyllda, för

30 Intervjuer med Birgitta Sjöqvist och Gunnar Heckscher.

31 Intervju med Birgitta Sjöqvist. Se också protokoll från Högerens extra riksstämma 28-30/8 1961 (AVF/Högerens RO A I:4, Moderata samlingspartiets arkiv).

32 Om detta vittnar bl a ett brev från partiombudsmannen Nils Hellström till Heckscher den 29/4 1961: "Från flera håll har jag fått påstötningar med begäran att skolkommittén snarast sammankallas för en orientering och diskussion kring skolberedningens betänkande. Senast igår ringde Lidgard och var i det närmaste förtvivlad. Idag har jag varit i telefonkontakt med Eva Karlsson, som själv har fått liknande påstötningar från flera håll. Även hon är mycket angelägen om ett sammanträde" (AVF/Högerens RO EI:8, Moderata samlingspartiets arkiv).

33 FK 1962 mot 593 = AK mot 717. Motionen gavs ut som ett skolprogram, "Ja till en bättre skola" (1962).

att den nya skolan skulle kunna innebära ett framsteg i jämförelse med äldre skolformer. Förutom differentieringen och en fortsatt försöks- och reformverksamhet gällde det att skaffa tillräckligt många välutbildade lärare, att få fram goda läromedel och att minska klassernas storlek. Däremot sades föga om skolans inre arbete och arbetsmetoder. Högern tycktes mena, att om kompetenta lärare fick undervisa eleverna i tillräckligt små och homogena klasser, borde också det inre skolarbetet förlöpa väl.

Högerns skolprogram av 1962 var försiktigt hållet. De skarpa utfallen mot socialdemokraternas skolpolitik, som förekom före 1960 års val, uteblev. Högern ville inte framstå som motståndare till grundskolan, utan som förespråkare för bästa möjliga undervisning inom grundskolans ram. Detta är inte särskilt förvånande, med tanke på den situation partiet befann sig i. Grundskolan var ett faktum, medan regimskiftet, som hägrade före 1960 års val, hade försvunnit ur sikte. Högern hade i valrörelsen stämplat som ett extremt besparingsparti utan intresse för sociala och kulturella frågor. Nu gällde det att reparera detta skamfilade rykte.

6.3 "Atomtidsåldern kräver: hjärnorna fram!"

6.3.1 Förlängd utbildning för förhöjd produktivitet

De första efterkrigsåren och 1950-talet blev en tid av hög sysselsättning, stadig ekonomisk tillväxt och ett starkt ökat beroende av den internationella marknaden. Automationen och företagskoncentrationen inom svenskt näringsliv tilltog. Industrin, i synnerhet verkstads- och metallindustrin, och den offentliga sektorn sysselsatte allt fler, medan arbetstillfällena inom jord- och skogsbruk fortsatte att minska (Jörberg, 1974). De stora politiska striderna gällde i första hand hur denna samhällsutveckling bäst skulle kunna främjas och utnyttjas, de gällde statens roll och utrymmet för reformer i utjämning och välfärdshöjande syfte. Att tanken på en förlängd och moderniserad allmän utbildning kunde få en så gott som total politisk uppslutning under dessa år, vittnar om en utbredd tilltro till utbildningens möjligheter att bidra till en effektivisering och ökad konkurrenskraft hos näringslivet och till att fostra goda medborgare.

Under 1940- och 50-talen blev man också inom högerpartiet allt mer enig om att den allmänna utbildningen måste förlängas och forskning, yrkes- och teoretiskt inriktad högre utbildning förstärkas. I handlingsprogrammet från 1946, "Högern vill", framhävde högern starkt utbildningens betydelse för det moderna samhällets utveckling. Fyra principiella skäl för en generellt höjd bildningsnivå angavs: näringslivets behov av kvalificerad arbetskraft, det demokratiska samhällets

behov av upplysta medborgare, det ökade internationella utbytet och rättvisekravet att utjämna utbildningsmöjligheterna. Av dessa sattes produktivitetsargumentet främst. Det moderna arbetslivet ställde krav på kvalifikationer hos **hela** arbetskraften, inte som tidigare bara på en begränsad del av den. För att Sverige skulle gå framåt, krävdes duktigt folk som kunde utnyttja och vidareutveckla tekniken inom industrin, jordbruket och skogsbruket. Därför borde den allmänna skolplikten göras åttaårig och yrkesutbildning och yrkesvägledning byggas ut.

Men reformviljan och utbildningsoptimismen i handlingsprogrammet parades med en lång rad förbehåll som känns igen från den skolpolitik, som högerpartiet traditionellt fört. En utjämning av utbildningsmöjligheterna fick inte leda till att landsbygden berövades sina begåvningar. Den fick inte medföra en alltför stor tillströmning till de teoretiska linjerna och att kvinnorna nedvärderade och övergav sina traditionella uppgifter (**Frihet och framsteg**, 1946, s 209f).

1950 ställde sig högerpartiet alltså bakom förslaget om en nioårig skolplikt. Tillgången på medel, lärare och lokaler måste dock avgöra när reformen skulle förverkligas.³⁴ Internt var tveksamheten till att förlänga skolplikten dock påtaglig. Bl a var ungdomsförbundet kritiskt till en nioårig sammanhållen skola.³⁵ Inför skolbeslutet 1950 lanserade HUF tanken på en 9-årig skola i omgångar, där det nionde skolåret fullgjordes efter några års förvärsarbete.³⁶

Liknande argument kom från SAF och Sveriges Industriförbund, som i sitt gemensamma remissvar på skolkommissionens förslag vände sig mot ett principbeslut om nioårig enhetsskola, så länge en sådan reform inte vägts mot andra viktiga behov och det var oklart hur den framtida yrkesutbildningen skulle se ut.³⁷ Men, och det är viktigt att slå fast, inom näringslivet menade man principiellt att en modernisering av skolan var nödvändig (SNS, 1950, s 23-24).

För att sammanfatta: Trots en märkbar tveksamhet inom partiet till en 9-årig skola, ställde sig högern bakom 1950 års skolbeslut. Det främsta skälet var att man bedömde, att den gamla skolan inte kunde tillgodose det moderna samhällets och näringslivets behov av skolad arbetskraft. Därtill bör partiets linje ses mot bakgrund av högerns svaga ställning omkring 1950. Man hade knappast råd

³⁴ I högerns skolmotion 1950 hette det sålunda, att propositionens argumentering för en nioårig skolplikt var övertygande (FK 1950 mot 381 = AK mot 462).

³⁵ Se bl a HUF:s remissvar på skolkommissionens förslag (sammanställt i prop 1950:70) och Ung Höger, 10/1949.

³⁶ Ung Höger, 7/1950, s 8f.

³⁷ Prop 1950:70. I de diskussioner som SNS anordnade med företrädare för näringslivet fördes bl a fram förslag på att göra det nionde året frivilligt för den enskilde eller att förlägga detta efter något års arbete (SNS, 1950).

att ensamt ställa sig utanför principbeslutet om enhetsskola.

6.3.2 Enhetsskolan, vardagen och atomtidsåldern

Inom högern saknades på 50-talet, liksom tidigare, nästan helt mer principiell diskussion om skolans samhälleliga betydelse. Erik Arrhéns "Enhetsskolan, vardagen och atomtidsåldern", som utkom 1956, är ett undantag. Arrhén beskriver och analyserar här 40- och 50-talets skolreformer ur konservativ synvinkel (Arrhén, 1956). Eftersom boken är skriven av högerpartiets främsta skolpolitiker vid denna tid, är den av särskilt stort intresse.

När Arrhén ställde och försökte besvara frågan: varför längre utbildning?, målade han upp en bild av en just inledd, snabb och omvälvande teknisk utveckling, i vilken tekniker och naturvetare spelade en avgörande roll. *"Det är vetenskapsidkarna, som äro tidens mest hänsynslösa revolutionärer, inte de torgtalande politikerna"* (a. a., s 15). Vetenskapsmännen var också de, som bäst kunde uttala sig om utvecklingen och de krav den skulle medföra. Arrhén hänvisade bl a till den amerikanske kemiprofessorn James B Conant: det land som vill hamna främst på framåtskridandets väg måste ha den bästa tekniken och bästa vetenskapen på alla områden. Men då krävdes en ekonomisk satsning på utbildning och forskning. Både i USA och Sovjetunionen hade man insett, att brist på utbildad arbetskraft hämmade den tekniska utvecklingen, och påbörjat stora utbildningssatsningar. Situationen var inte annorlunda i Sverige, där teknikerbristen började bli akut. En höjning av kvalifikationsnivån hos hela arbetskraften skulle behövas (a.a., s 9ff).

Den främsta förebilden för den svenska skolreformen hämtade Arrhén från Storbritannien. Ett omfattande kapitel i hans bok ägnas åt en redogörelse för det brittiska skolsystemet och 1944 års Education Act, initierad av den konservative ecklesiastikministern R A Butler. I Storbritannien förändrade man inte stelbent, med likformigheten som rättesnöre, menade Arrhén. Gamla och nya skolformer, privata och allmänna skolor tilläts existera sida vid sida. Uppdelningen av eleverna i 11-årsåldern på "grammar", "technical" och "modern school" medgav att begåvningarna togs tillvara på ett förnuftigt sätt.

Vilken människa skulle den nya skolan fostra, vilka kunskaper och färdigheter skulle den ge? På denna punkt var Arrhén ganska kortfattad. Han betonade, att även om behovet av tekniska och naturvetenskapliga kunskaper var stort, fick inte morgondagens människa bli fackidiot. Hon måste vara förtrogen med kulturlivets alla yttringar. Den nya skolan måste fostra till samarbete, omdöme och ansvarskänsla. Den moderna tekniken var alltför känslig och dyrbar för att tåla konflikter och arbetsstillestånd. Intressekonflikternas och de fackliga organisationernas tid var förbi, samförståndets och samarbetets hade kommit,

trodde Arrhén.³⁸

Över huvud diskuterade man inom högerpartiet föga, vilka krav på kunskaper, färdigheter och personliga egenskaper som det tekniskt utvecklade samhället ställde på medborgarna, eller vilken bildning som förutsattes i ett modernt demokratiskt samhälle. Liksom övriga politiska partier överlät högern till stor del innehållsfrågorna åt den pedagogiska expertisen. Men en faktor bidrog specifikt till högerns bristande engagemang i dessa frågor. Mer än något annat parti såg man enhetsskolan som en "paraplyorganisation", som inrymde folkskolan, realskolan samt viss yrkesförberedande utbildning.³⁹ Detta implicerade, att de nya linjerna skulle bygga vidare på respektive äldre skolform i fråga om mål, innehåll och arbetssätt. För högern var det m a o mindre än för andra partier en angelägen uppgift att fundera över innehållet i en **gemensam** längre utbildning.

6.3.3 Om nödvändigheten av en tidig uppdelning av eleverna

Den enda enhetsskola som högerpartiet kunde acceptera, var en där eleverna relativt tidigt delades upp på olika utbildningsvägar.⁴⁰ Tanken på en individualiserad undervisning inom den sammanhållna klassens ram avvisades som helt orealistisk. Den senaste tänkbara tidpunkten för en uppdelning var efter sjätte året, men man efterlyste försök med differentiering redan tidigare.⁴¹ Huvudargumentet för en sådan uppdelning var att man annars inte kunde ta tillvara begåvningarna så effektivt och rationellt som krävdes. Att hålla begåvningarna tillbaka för de svagbegåvade och medelmåttorna vore framstegsfientligt, och katastrofalt för en liten nation som Sverige, hävdade högerpartiet ofta. I 1956 års valhandbok hette det karaktéristiskt:

³⁸ Arrhén (1956, s 21) sade sig ha tagit intryck av Valter Åman, då direktör i TCO, när denne sagt: "Jag har inte kunnat undgå att ställa mig frågan, om de fackliga organisationernas roll i automationens samhälle. Kommer vi att tillåta en handfull människor att etablera konflikter, som får ekonomiskt mycket betydande konsekvenser, eller har vi redan då nått ett stadium, där fördelningsproblemet inte längre kräver existensen av intresseorganisationer?"

³⁹ Jfr exempelvis partimaterialet **Fakta om enhetsskolan** (1955, s 8): "Vi står fortfarande på **enhetsskolans grund** men vi har samtidigt bestämda meningar om, hur denna skolform skall byggas upp för att tjäna de olika syften, som avsetts. Vad det gäller är 1) att förstärka den tidigare folkskoleundervisningen via enhetsskolans a- och y-linjer (i England heter det "modern school" och junior "technical school") men 2) att inte därför förstöra de nuvarande realskolorna. Det under 2) uppställda önskemålet kan uppfyllas genom att låta de nuvarande realskolorna omvandlas till g-linjer i enhetsskolan, alltså utan att få sin pedagogiska standard sänkt."

⁴⁰ Se bl a partiets skolmotion 1950 (FK mot 381 = AK mot 462).

⁴¹ Bl a motionerade Arrhén 1956 om försök "med genomförd klassdifferentiering från klass 5 med barn, som då bedömdes lämpade för studier i högre skola med hjälp av testning, betyg och lärarnas omdöme" (FK 1956 mot 432, s 6).

*"I själva verket är idag hela vår svenska diskussion om differentieringen, uppdelningen av elevmaterialet, föråldrad. Vi är just nu det enda land i världen, som för detta knapphålsresonemang. I England, USA och Frankrike, i Tyskland och, inte minst utan mest, i Sovjetunionen lyder nu på tröskeln till atomtidsåldern ropet: "Hjärnorna fram!" Det är detsamma som att kräva differentiering. Om vi här i Sverige ej skall bli hopplöst efter, måste vi ta oss samman och se verkligheten i vitögat. Skolkommisionens fladdring och diffusa sätt att diskutera allvarliga frågor av denna art har nu mycket litet att ge oss."*⁴²

Naturligtvis var inte högerpartiet ensamt vid denna tid att börja tala om ett begåvningskapital och en begåvningsreserv som måste utnyttjas maximalt. Hjärnorna, intelligensen, sågs också mera allmänt som en knapp och värdefull naturtillgång, avancerad know-how som ett nödvändigt hjälpmedel för fortsatt utveckling. Ofta talade högern om **individens** rätt till en differentierad undervisning, anpassad efter hans/hennes anlag och intressen. Någon motsättning mellan den enskildes önskemål om att få utveckla sina anlag och samhällets behov av kvalificerad arbetskraft ansågs inte längre föreligga; nu behövdes alla "hjärnor". Att tala om en utbildning anpassad efter individens behov låg dessutom väl i linje med den liberalisering med betoning på den enskildes ägande och ansvar, som kännetecknade 1950-talets högerideologi. Den växande medelklass, som högerpartiet i allt högre utsträckning rekryterade sina väljare från, hade utbildning och personlig duglighet som främsta hjälpmedel för socialt avancemang. Att kräva en differentierad utbildning anpassad efter vars och ens förutsättningar låg därför också väl i linje med partiets medelklasspolitik.

Kontrasten kan tyckas stor mellan den äldre högern, som värnade om en liten, högutbildad elit och ständigt varnade för uppkomsten av ett lärt proletariats, och 1950-talets högerparti, som pockade på ett bättre tillvaratagande av begåvningarna och krävde utbyggnad av den högre utbildningen.⁴³ Några mera genomgripande förändringar av högerideologin handlade det nu egentligen inte om. Liksom tidigare menade man, att teoretisk begåvning primärt var en medfödd tillgång, som endast en mycket begränsad del av befolkningen var i besittning av.⁴⁴ Skillnaden låg framför allt i att efterfrågan på begåvningarna nu var så mycket större

⁴² Politisk valhandbok 1956, s 123-124. Skolavsnittet var författat av Erik Arrhén.

⁴³ Se t ex högerpartiets skolmotion 1956: "Otillräckliga resurser vid universitet och högskolor ha framkallat en brist på akademiskt utbildad arbetskraft, som medfört allvarliga olägenheter inom forskning, akademisk undervisning, skolväsen och inom intellektuella yrken över huvud och därigenom äventyrat även den framtida rekryteringen till dessa" (FK 1956 mot 427, s 10).

⁴⁴ Att oron och kampen främst gällde de teoretiska begåvningarna framgick på många håll, bl a i den ovan refererade skolmotionen: "...medan förr de teoretiska begåvningarna värderats högt och de praktiska lågt, håller man nu i enlighet med skolkommisionens intentioner på att glida över till organisationsformer, där den teoretiska begåvningseliten icke till fullo får utnyttja sina krafter och följaktligen icke får en tillräckligt utvecklingsfrämjande undervisning" (FK 1956 mot 427, s 11).

än förr, t o m så stor att "begåvningsreserven" måste beräknas och tas tillvara. Högern tillmätte samtidigt utbildningen en större roll än tidigare i att just ta tillvara och föröka begåvningskapitalet. Omvänt kunde en dålig utbildning verka kapitalförstörande. Högern såg i hög grad en lång och odifferentierad utbildning som ett slöseri med landets begåvningsresurser.

Vid alla jämförelser mellan den gamla skolan och den nya, var utbildningens effektivitet den helt utslagsgivande faktorn för högerpartiet. Eventuella sociala eller personlighetsmässiga vinster kunde med andra ord aldrig uppväga sänkta kunskaper. Inför principbeslutet om enhetsskola 1950 slog man fast, att

"...om kravet på effektivitet och hänsyn till barnens utbildning kommer i konflikt med "enhetsskolans" idé, effektiviteten bör ges försteget, vilket måste innebära att, där så är möjligt, eleverna ges förmånen att undervisas i tämligen homogena klasser".⁴⁵

När jämförelserna mellan enhetsskolans högstadium och realskolan började komma, ställde sig partiet följdenligt kallsinnigt till allt tal om enhetsskolans särskilda målsättningar, som skulle försvåra och delvis omöjliggöra jämförelser.

Man kan notera, att högern under 1950-talets försöksverksamhet med enhetsskola, liksom under 1920-talets bottenskolestrider, vägrade att se den medborgerliga utbildningen som ett verktyg för social utjämning. De sociala skillnaderna skapades och upprätthölls utanför skolan. Försök att korrigera dessa genom t ex en sammanhållen utbildning var fåfängt och kunde t o m få rakt motsatt effekt, hävdade man (Ja till en bättre skola, 1962, s 15ff).

6.3.4 Yrkesutbildningen i och ovanpå grundskolan

Trots att högerprogrammen innehöll ett stående krav på förbättrad yrkesutbildning, inledde högern aldrig några stora aktioner på denna punkt. Det hörde till undantagen att partiet under 1940- och 50-talen internt diskuterade hur den praktiska utbildningen borde se ut för att svara mot samhällets och näringslivets behov.

Före andra världskriget var **avläkningsmotivet** det dominerande. Högern hoppades, att färre ungdomar skulle söka sig till de lärda banorna, om den praktiska utbildningen byggdes ut och gjordes mer lockande. Samma motiv kan spåras också i en del av de förslag som högerpartiet lade under 40- och 50-talet, t ex att inrätta alternativkurser i övningsämnena på högstadiet och att ge yrkesskolan

⁴⁵ Högerns enhetsskolemotion, AK 1950 mot 462, s 9.

samma status av påbyggnadsutbildning för de yrkesinriktade linjerna som fackskolan och gymnasiet för de teoretiska.⁴⁶

Avlänkningsmotivet var emellertid mindre framträdande under efterkrigsåren än tidigare. I stället tillmättes utbildning större betydelse än tidigare för att utveckla samhället i rätt riktning, för att **höja produktiviteten** och stärka landets ställning internationellt. Det räckte inte längre att ha så goda råvaror och moderna maskiner som möjligt. Även den mänskliga produktionsfaktorn måste utnyttjas på bästa möjliga sätt. Därför kunde man inte längre nöja sig med en kortare medborgerlig utbildning för folkets breda massa och en längre utbildning enbart för en exklusiv elit. Nu krävdes kvalificerad arbetskraft inom de flesta sysselsättningar. Särskilt tydligt kom denna inställning till uttryck i högerns "efterkrigsprogram" från 1946, som innehöll krav på utbyggd yrkesutbildning inom industrin, jordbruket, skogsbruket, fisket, m fl näringar.

Högern talade nu också mera allmänt om utbildning som ett **arbetsmarknadspolitiskt verktyg** än man gjort under mellankrigsåren. Så exempelvis beskrevs i 1946 års program yrkesutbildning, omskolning och yrkesvägledning som medel för att dämpa måttlig arbetslöshet och slussa över folk till näringar som behövde arbetskraft.

Den yrkesutbildning som högerpartiet ville se för merparten av ungdomen, startade i folk- respektive grundskolan och fortgick sedan fram till 20-årsåldern i form av yrkesskole- och lärlingsutbildning parallellt med förvärvsarbete. Yrkesutbildningen borde läggas upp och anordnas i nära samarbete med näringslivet. Bl a krävde högerpartiet, att 9y skulle kunna anpassas till det lokala näringslivets inriktning och behov (se t ex **Synpunkter på kommunalpolitiken**, 1956, och **Ja till en bättre skola**, 1962).

Lärlings- och annan form av utbildning direkt i företagen hade inte bara fördelen att vara betydligt billigare än motsvarande utbildning i yrkesskola. De gav en mer skraddarsydd förberedelse för yrket och en effektivare arbetsfostran. I riksdagen motionerade högern i flera omgångar om generösare statsbidrag till yrkesutbildning som ägde rum direkt i företagen.⁴⁷

Högerpartiets inställning till om grundskolan skulle vara direkt yrkesförberedande eller ej vacklade. Så sent som 1960 hävdade partiet, att 9y kunde och måste fungera som en regelrätt yrkesutbildning för att konkurrera med 9g:

⁴⁶ **Ja till en bättre skola** (1962, s 29ff). Se Murray (1988) för en analys av avlänkningsmotivet i svensk utbildningspolitik.

⁴⁷ Se bl a AK 1955 mot 604, FK 1960 mot 368 (= AK mot 476), FK 1960 mot 56 (= AK mot 67), FK 1961 mot 20 (= AK mot 31).

*"En allmänpraktisk utbildning för majoriteten av eleverna i klass 9y är ej tillfredsställande. I stället måste de i mycket större utsträckning än hittills få försöka sig på ett bestämt yrke och få en häremot svarande förberedande yrkesutbildning."*⁴⁸

Två år senare menade högern att grundskolan inte kunde inrymma specifik yrkesutbildning. I stället borde man inrikta 9 y mot bredare yrkesområden. I gengäld krävde högern i sin grundskolemotion, att fler grenar av 9y, lokala utbildningslinjer, skulle tillåtas. Man föreslog att "9 jordbruk" skulle kunna inrättas, liksom en gren med inriktning mot hantverk och industri, som skulle kunna locka flickor till sig (Ja till en bättre skola, 1962, s 31ff).

Flera skäl till omsvängningen kan tänkas: man insåg det praktiskt svårigenomförbara i förslaget. Man började också anse, att ett näringsliv och en arbetsmarknad stadda i snabb förändring gjorde en alltför tidig yrkesspecialisering mindre lämplig.

Även om högerpartiet med andra ord ägnade ett ökat intresse åt yrkesutbildningsfrågorna under 1940-, 50- och 60-talet, framstår dessa fortfarande inte som förstarangsfrågor för partiet. Nu, liksom före kriget, rådde det en förhållandevis stor politisk enighet om att bygga ut yrkesundervisningen. 1955 kunde riksdagen fatta beslut om en rejäl utbyggnad av yrkesutbildningen utan några mer principiella invändningar. Inte minst högerens talesmän uttryckte i debatten sin glädje över detta.⁴⁹

6.3.5 Högern, vetenskapen och annan sakkunskap

Högerpartiet hade dittills alltid sökt legitimera sin skolpolitik med hänvisning till samhällets väl, förnuftet och den erfarenhetsgrundade sakkunskapen. Till den senare räknades främst läroverkslärare, universitetsfolk och läkare. På samma sätt åberopades sakligheten och sakkunskapen under försöksverksamheten, då man argumenterade för att tills vidare behålla realskolan och differentiera enhetsskolans elever på olika linjer. Sålunda spelade ju läroverkslärarnas negativa reaktioner på Visbyuppgörelsen stor roll för vad högern själv kallade för ett uppvaknande, andra för partiets avhopp i skolfrågan. Efter andra världskriget blev det också allt vanligare att högern, liksom andra partier, hämtade idéer och argument utanför Sverige, framför allt från USA och Storbritannien, och sökte stöd från psykologisk och pedagogisk forskning.

⁴⁸ Valhandbok 1960, s 143.

⁴⁹ FK 1955 prot 20:59f, 30:66f, AK 1955 prot 20:49ff.

I synnerhet var det något nytt för högern att använda internationella förebilder. Före 1940-talet avvisades "främmande" modeller och lösningar i skolfrågorna och i högerpolitiken över huvud. Nu tog man inte bara intryck av att andra industriländer satsade mer ambitiöst på utbildning än Sverige. Högern höll också upp konkreta exempel, framför allt den engelska skolreformen av 1944, som föredöme för det svenska skolväsendet (jfr avsnitt 6.3.2). Högern lutade sig mot vetenskapsmännen i flera avseenden när partiet krävde en differentierad skola och en satsning på begåvningarna. Uttalandena från naturvetare och tekniker om det nödvändiga i att satsa på utbildning och forskning tillskrevs, som jag redan visat, stor betydelse. Det var ett starkt högerkrav, att försöksverksamheten med enhetsskola skulle bedrivas och utvärderas vetenskapligt. Att en så upplagd försöksverksamhet skulle visa på den differentierade skolans överlägsenhet tycks få högermän ha tvivlat på.

Högerpartiet kunde också tidigt stödja sig på och hämta argument från flera vetenskapliga företrädare. Docent Jan Agrell utförde 1950 och 1953 utredningar åt SNS respektive Läroverkslärarnas Riksförbund. I den första av dessa konstaterade han, efter en beräkning av begåvningsreserven, att försöksverksamheten måste kunna ge svar på hur stor del av elevmaterialet som kunde föras fram till real-examensnivå. Övriga borde antingen sluta skolan tidigare eller få en utbildning med annan inriktning. *"Vi får alltså icke offra vare sig de obegåvade eller de begåvade på medelmåttornas altare"*, konkluderade Agrell (SNS, 1950, s 111). Denna formulering återkom ofta i högerens resonemang om enhetsskolan under 50-talet, liksom den slutsats som SNS drog av Agrells resonemang:

"Vår begåvningsreserv är, som dr Agrell visar, inte större, än att det verkligen gäller att tillvarata de begåvningar som finns. Detta måste vara bättre demokrati än att söka driva alla till samma - och då oundvikligen lägre - nivå." (A.a., s 10).

Likaså tog högern upp Agrells kritik något år senare mot försöksverksamheten i en undersökning åt Läroverkslärarnas riksförbund (Agrell, 1953). Bl a krävde partiet i riksdagen, att Statens psykologisk-pedagogiska institut snarast borde kopplas in på bearbetningen av resultaten från försöksverksamheten. Man påpekade liksom Agrell det olämpliga i att skolöverstyrelsen, som hade det administrativa och organisatoriska ansvaret för försöken med enhetsskola, också sattes att utvärdera denna verksamhet.⁵⁰

⁵⁰ FK 1953 prot 9:28ff, 15:9ff. 1950 gick dock högern och folkpartiet mot socialdemokraterna, som ville hålla skolöverstyrelsen utanför ledningen av försöksverksamheten (jfr Rothstein, 1986, s 163). I högerens skolmotion 1950 underströk man sålunda vikten av att försöksverksamheten leddes på ett "omdömesgillt och opartiskt sätt", vilket bäst skedde genom skolöverstyrelsen. "Likaså måste hopsamlandet och bearbetningen av försöksverksamhetens redovisade resultat ske på ett fullt objektivt sätt. Även denna uppgift bör åvila en fast försöksrotel inom skolöverstyrelsen" (AK 1950 mot 462, s 6).

Högerpartiet hade en framstående företrädare för den pedagogiska vetenskapen, professor Wilhelm Sjöstrand, på sin sida i kampen för en elevdifferentiering. Som tidigare nämnts, medverkade Sjöstrand mycket aktivt i skoldebatten på den konservativa sidan under 1950- och 60-talen. Han var ledamot i Högerens skolkommitté och medverkade vid flera av Kulturrådets skolkonferenser.⁵¹

Sjöstrand stred för en differentiering, trots att, vilket han var noga med att påpeka, den psykologisk-pedagogiska vetenskapen på sitt dåvarande stadium inte alltid kunde tillhandahålla entydiga svar på hur enhetsskolan bäst skulle organiseras.⁵² Sjöstrand kritiserade försöksverksamheten och den pedagogiska forskningen för att inte ha klargjort skillnaden mellan en begåvnings- respektive prestationsbaserad differentiering, vilket lett till motstridiga och vilseledande resultat. Han hävdade, att det endast förelåg måttliga samband mellan begåvning och skolprestation (betyg) respektive mellan social bakgrund och prestation. En prestationsuppdelning av barnen vore därför det enda rimliga. På så sätt skulle man få klasser som socialt och begåvningsmässigt var i stort sett lika heterogena som de sammanhållna, men där elevernas motivation och undervisningens effektivitet kunde bli betydligt högre. Liksom Arrhén hämtade Sjöstrand förebilder från Storbritannien, närmast från de comprehensive schools som tillämpat "streaming", dvs prestationsuppdelning av eleverna (Sjöstrand, 1961).

Högerpartiets krav på en vetenskapligt genomförd försöksverksamhet kan möjligen ses som uttryck för en något naiv tilltro till forskningens möjligheter att ge klara och entydiga svar på frågorna om hur skolan bäst borde utformas. Man tycks också ha trott, att svaret skulle bli differentiering, i en eller annan form. Men även om tilltron till vetenskapen var stor inom högern, liksom inom andra partier vid denna tid, får detta inte undanskymma det faktum, att forskarna var välkomna först när de kunde bekräfta den redan förda politiken och tillföra denna argument. Forskningsresultaten användes m a o bara i den mån de låg i linje med högerpartiets politik - de formade och förändrade inte denna.

51 Sitt politiska engagemang kommenterade Sjöstrand vid en av dessa konferenser: "Ehuru många med annan uppfattning än jag själv menar att jag driver vetenskap så eller så, därför att mina sympatier ligger på visst politiskt håll, vill jag här (...) deklarerat, att jag tvärtom fått dessa sympatier, emedan jag på detta håll funnit gehör för vad jag funnit vara de viktigaste vetenskapliga synpunkterna" (protokoll från kulturrådets skolkonferens 24/4 1959. AVF/Högerens RO: Kommittéer, vol 1, Moderata samlingspartiets arkiv).

52 På den ovan citerade skolkonferensen framhöll han sålunda: "Utvecklingspsykologien är delvis inte helt enig, och även då så är fallet, leder den inte fram till en självklar slutsats i pedagogiskt avseende vad differentieringen angår" (protokoll från Kulturrådets skolkonferens 24/4 1959. AVF/Högerens RO: Kommittéer, vol 1, Moderata samlingspartiets arkiv).

6.4 Skolans fostrande roll

6.4.1 Inledning

Åren efter krigsslutet kretsade den pedagogiska diskussionen i hög grad kring frågor om hur skolan kunde bidra till att fostra självständiga individer för ett fritt och demokratiskt samhälle. För 1946 års skolkommision var detta ett centralt problem. Under 1940- och 50-talen slog också utvecklingspsykologiskt grundade tankar om en barnuppfostran fri från auktoritet och tvång igenom mer allmänt. På skolans område yttrade detta sig bl a i en omfattande debatt om skolagens vara eller icke vara (Richardson, 1983, s 73ff). Väl att märka: diskussionen gällde om agan skulle få vara kvar som disciplinmedel i folkskolan - i läroverken var agan sedan länge förbjuden.

Skolans fostrande roll var emellertid aldrig någon stor politisk fråga för högern eller ens för de skolpolitiskt engagerade inom partiet. Den togs upp i programtexter och upprop, men föranledde få diskussioner och aktioner. Det fanns fortfarande kristna grupper inom partiet som ville aktivt driva frågan om skolans kristna fostran. De hade dock numera ett begränsat inflytande på den politik som högerpartiet förde, i synnerhet före 1960 års val.

6.4.2 Kristen fostran en partisak?

Efterkrigstidens högerparti framstår som betydligt mera sekulariserat än tidigare, främst genom sin starka inriktning på materiella frågeställningar, men också i sättet att närma sig religionsfrågorna. Man framhöll numera ofta, inte minst i den interna diskussionen, att den religiösa tron var en personlig, inte politisk sak, och att inget parti ensamt kunde lägga beslag på kristendomen. I programtexterna hette det som tidigare, att skolan skulle ge en kristen fostran, men kravet på en konfessionell kristendomsundervisning drevs i praktiken inte längre. Högerns linje 1950 och 1962 innebar, att man sade ja till en enhets- respektive grundskola i vilken det kristna kulturarvet skulle föras vidare, en skola med kristendomsundervisning och morgonandakter. Men samtidigt accepterade man en mer neutral, mindre konfessionell kristendomsundervisning än högern tidigare kämpat för. Någon intern diskussion om detta vägal finns det få spår av.

För den moderna högern, som hade individens frihet och personliga ansvar som honnörsord, vore det svårt att försvara, att inte tanke- och religionsfrihet skulle råda också i skolan. Det är dock tydligt, att man inte ville stöta bort de konservativa kristna, som fortfarande krävde en undervisning i, inte bara om kristen-

dom.⁵³

Dessa grupper var inte längre tongivande inom högern. Men de var därmed inte utan betydelse, och de gjorde sig allt oftare hörda under senare delen av 1950- och början av 60-talet, bl a inom Högerens Kulturråd. Här fördes inte minst en diskussion om den växande ungdomsbrottsligheten, som sågs som ett allvarligt tidens tecken. Kristen uppfostran och moral var frågor som inte kunde överlämnas till den enskilde. De var samhällseliga angelägenheter och därmed frågor som högerpartiet måste arbeta för, hävdade de kristna konservativa. På kulturrådskonferenser och i riksdagen krävde enskilda högermän, att skolan åter skulle få en konfessionell kristendomsundervisning, inkluderande katekesläsning.⁵⁴ Högern var dock inte ensam om att föra fram sådana krav vid den här tiden. 1960 väcktes sålunda fem motioner om konfessionell kristendomsundervisning från höger-, folk- och centerpartiska samt socialdemokratiska riksdagsmän.⁵⁵

6.4.3 Fostran för frihet och framsteg

Efterkrigstidens högerpolitik och högerideologi tog på ett helt annat sätt än tidigare den oberoende individen till sin utgångspunkt. Ett näringsliv i snabb omvandling ställde krav på en geografiskt och socialt rörlig arbetskraft. Den bundenhet till hembygd, släkt och traditioner som tidigare varit en borgerlig dygd, riskerade nu att bli ett hinder för utvecklingen. Det moderna borgerliga människoidealet blev den företagsamma, kunniga och oberoende individen. Betydelsen av en kristen folkuppfostran och kristendomsundervisning i skolan minskade, liksom behovet av en utbildning som höll landsbygdsungdomen kvar vid torvan och kvinnorna kvar i hemmen.

Högern gjorde emellertid förvånansvärt få försök att formulera innehållet i en uppfostran som kunde svara mot den nya tidens krav. Den konservativa uppfostringsideologin uttrycktes i stället oftast i form av en kritik av fri uppfostran och progressiv pedagogik och formulerades främst av enskilda högermän och konservativa. Framför allt gällde motståndet den USA-influerade progressivism som skolpolitiker som Oscar Olsson, Stellan Arvidson och Alva Myrdal förde fram.

⁵³ Om detta vittnar bl a en rad svävande programformuleringar. Skolans kristendomsundervisning skulle vara positiv och "fullgod" men samtidigt objektiv och saklig. Objektiviteten fick inte hindra kristendomslärares att förmedla sitt kristna engagemang till eleverna (se bl a 1956 års partiprogram och *Ja till en bättre skola*, 1962). Se *Algotsson* (1978) för en genomgång av de skiftande betydelser som man lade i begreppet "objektiv" i 1950- och 60-talens kristendomsdiskussion.

⁵⁴ Se t ex Medborgaren, 7/1956, s 5 och 36/1959, s 6.

⁵⁵ I högerens motion (FK 1960 mot 173 = AK 193) begärdes en översyn av kristendomsämnet. Bl a ville man återinföra lilla katekesen, införa kristendomsundervisning i de klasser som inte hade det och ge möjlighet att byta ut lärare i kristendom som hade betänkligheter mot att undervisa i ämnet.

Högern kritiserade tanken på en fri uppfostran som helt byggde på barnets förment positiva inneboende egenskaper.⁵⁶ Man vände sig mot psykologiseringen av vad som beskrevs som normalt bus och bråk, som borde tillrättavisas och bestraffas direkt, utan en massa prat om barnets behov och risker för komplex och hämningar. En uppfostran utan fasta normer, utan förhållningsregler och disciplinmedel skulle misslyckas och leda till oordning, slapphet och sänkta kunskaper.⁵⁷ Man föll outtalat tillbaka på en gammal tankegång i konservativ ideologi: människan föds svag och ofullkomlig, och behöver tuktas och dans för att bli en god samhällsmedlem (se t ex **Tingsten**, 1939; **Burns**, 1963; **Quinton**, 1978). Det kan tilläggas, att agan inte tilldrog sig något större intresse inom partiet, ej heller under 1940- och 50-talen, trots att den då blev livligt debatterad i pressen.⁵⁸

1940- och 50-talen var det kalla krigets och planhushållningsdebattens era. Högern angrep socialdemokrater och kommunister för att vilja skapa ett centralstyrt och ofritt samhälle, som höll tillbaka framåtanda och produktivitet och fråntog den enskilde hans ansvar. Det uttalande i kulturfrågorna som högerpartiet antog 1952, är avfattat i denna anda. Högern varnade för en centralstyrning inte bara på det ekonomiska utan också kulturella området. I det demokratiska samhället skulle skolan *"uppbäras av en strävan att ta död på alla likriktningstendenser"*. Skolan skulle ge en fostran till personligt ansvarstagande, kritiskt tänkande och tolerans för andras åsikter som var *"fri från politisk likriktning och tvångsmetoder"*.⁵⁹ Men den här sortens uttalanden var inte vanliga. Under 1940-och 50-talen

56 Ett exempel på konservativ kritik mot fri och objektiv uppfostran är Folke Haldéns uppsats "Skolans fostrargärning" från 1951. Haldén hävdade gentemot skolkommissionen, som ville att skolans personlighetsdanning skulle bygga på objektiv kunskap, att skolan måste hålla fram vissa normer och livsstilar framför andra (**Haldén**, 1951).

57 När kontraktsprosten Petzäll renodlade detta resonemang i artikeln "Det pedagogiska daltandet" i Medborgaren 1948, utlöstes dock en animerad diskussion. Petzäll hävdade, att den moderna psykologins läror, bl a om agans förkastlighet, var förvirrande och direkt farliga genom att sätta den kristna samvetsläran ur spel. En "välplacerad risbasta" på ett tidigt stadium kunde många gånger förebygga brottslighet hos de unga, skrev Petzäll (Medborgaren, 10/1948, s 3). Flera andra inlägg i Medborgaren var kritiska till en så bister och gammaldags uppfostringsfilosofi.

58 Disciplinfrågorna togs inte upp i högerpartiets programmaterial och diskuterades bara någon enstaka gång i Medborgaren. Vid ett tillfälle tog högern upp agan i riksdagen. Erik Arrhén interPELLERADE, i samband med den beryktade s k agaaffären i Limhamn 1958, om disciplinproblemen inom skolan. Arrhén hävdade, att han "självkänt icke är anhängare till någon slags rottingens filosofi", men kunde tänka sig att något mildra agaförbudet, så att det fanns en marginal för "temperamentsutbrott" som det i Limhamn. Han nämnde också en rad andra tänkbara åtgärder för att komma tillrätta med den dåliga disciplinen i skolan: inrättande av elevråd, av observations- och specialklasser, snabbt inkopplande av barnavårdsnämnden, m m (FK 1958 prot 14:7 ff). "Agaaffären" gällde, att en lärare på Bergaskolan i Limhamn ställts inför rätta och dömts till bötesstraff, därför att han örfilat/slagit till (versionerna varierar) en elev i årskurs 7 som vägrade godta ett beslut om sänkt sedebetyg.

59 Uttalandet behandlades på partistyrelsen 3/6 1952 (AVF/Högerns RO, A IV:4, Moderata samlingspartiets arkiv).

utnyttjades skolans fostran betydligt mindre som vapen i högerns ideologiska och ekonomiska kritik av socialismen än under 1910-, 20- och 30-talen.

Det står sammanfattningsvis ganska klart, att högerpartiets intresse efter andra världskriget till mycket stor del inriktades på skolans sorterande och kunskapsförmedlande funktioner. Man ansåg att det var hemmen som hade huvudansvaret för barnens fostran. Skolans primära uppgift var att bibringa de unga kunskaper och färdigheter, även om den naturligtvis också borde stödja hemmens uppfostran.⁶⁰

Partiet hamnade å ena sidan i en försvarsposition gentemot förespråkarna av den sammanhållna enhetsskolan, som ju starkt framhöll denna skolas betydelse för individens sociala och personliga fostran. Högern höll bestämt fast vid att kunskapsförmedling och ett effektivt tillvaratagande av begåvningarna var skolans främsta uppgift. Det var den faktor som bildade huvudmotivet för en differentiering.

Å andra sidan menade man därmed inte, att en skola av högermodell skulle sakna en fostrande uppgift. Högern kritiserade bl a skolberedningen för att skapa ett konstlat motsatsförhållande mellan kunskaper och fostran till allsidig utveckling. Att ge eleverna kunskaper och färdigheter, anpassade efter vars och ens förmåga och intressen, var i själva verket nödvändiga förutsättningar för barnets allsidiga fostran, menade man (*Ja till en bättre skola*, 1962, s 3). Den differentierade skolan var bäst ägnad att fostra till den arbetsdisciplin och effektivitet som det moderna samhället krävde. Därutöver gav den samma förutsättningar som den odifferentierade för den likaså nödvändiga samarbetsträningen, hävdade högern.

6.5 Skolan som besparingsobjekt

6.5.1 Besparingar i ekonomiskt och uppfostrande syfte

Om skolfrågorna under stora delar av försöksverksamheten främst engagerade enskilda personer och grupper inom högerpartiet, fanns det en aspekt som framstår som en viktig **partifråga**, framför allt under senare delen av 1950-talet. Det gällde hur mycket den obligatoriska skolan skulle få kosta för samhället och för den en-

⁶⁰ Högern vill (1946, s 207-208). I högerns grundskolemotion 1962 slogs samma sak fast (AK 1962 mot 717).

skilda skolbarnsföräldern. Mer allmänt ville högerpartiet minska statens och kommunernas utgifter genom rationalisering och avgiftsbeläggning. Man lanserade på 1950-talet begreppet "*kommunal servicedemokrati*", som innebar att i första hand den som utnyttjade den kommunala servicen skulle stå för kostnaderna.

Under hela 1950-talet motionerade högern i riksdagen om olika sätt att förbilliga folk- och enhetsskolan. Realskolan och gymnasiet berördes däremot knappast. 1957-1960 presenterade partiet mer systematiska besparingsförslag, alternativbudgetar, i anslutning till varje års budgetproposition. 1960 ville högern spara ca 60 miljoner kronor på skolan, varav ungefär en tredjedel på att dra in de allmänna studiebidragen och lika mycket på att slopa statsbidragen till fria läromedel. En tredje stor besparing, som emellertid skulle bära frukt på allvar först påföljande år, var att dra in bidragen till fria skolmåltider. Skolmaten och läromedlen skulle med omedelbar verkan avgiftsbeläggas. Vidare ville partiet sänka byggkostnaderna för skollokaler genom att satsa på provisoriska paviljonger snarare än permanenta lösningar, sänka statsbidragen till skolskjutsar, minska anslagen till skolbiblioteken och till skolpersonalens vidareutbildning.⁶¹

Medborgaren gav stor uppmärksamhet åt alternativbudgetarna och innehöll i slutet av 1950-talet mängder med artiklar och reportage om olika kommunala initiativ till besparingar på skolans område. Ett exempel kan nämnas. I Stockholms skoldirektion ville högerpartiet 1959 banta de kommunala utgifterna med drygt 10 miljoner, främst genom nedskärningar och avgiftsbeläggningar inom skolan. Barnen borde betala för skolmat och visst undervisningsmaterial. Skolböckerna skulle lånas i stället för delas ut. Resestipendier borde ersätta de fria skolresorna. På koloni- och feriehemsvistelser ville Stockholmshögern spara in närmare 1 miljon kronor.⁶²

De tyngsta skälen för högerns åtstramningspolitik var principiellt-ideologiska. Den var framför allt ett led i högerpartiets socialiseringskritik; man hävdade, att de offentliga åtaganden och skatteuttag som socialdemokraterna drivit igenom, ledde till en ökad statlig styrning av kommunerna och till ofrihet och minskat ansvarstagande hos den enskilde. Genom statsbidragens utformning, leddes kommunerna till dyrare skolbyggen och skolskjutsverksamhet än vad som var önskvärt och behövligt. Fick eleverna gratis skollunch och fria läroböcker skulle föräldrarnas ansvarskänsla för sina barn minskas, och barnen inte lära sig sparsamhet och att känna uppskattning:

"Dessa försök till klarläggande av de enklaste ekonomiska sammanhangen (inom familjen, min anm.) motverkas av bl a den gratisutdelning av måltider

⁶¹ FK 1960 mot 259 (= AK mot 317).

⁶² Medborgaren, 26-27/1959, s 8.

*och undervisningsmateriel, som sker i skolorna."*⁶³

Att låta den enskilde själv stå för kostnaderna hade med andra ord inte bara en ekonomisk, utan också en väl så viktig **pedagogisk** funktion. Efter högerpartiets valförlust 1960 kritiserades den ekonomiskt präglade politiken och besparingsprogrammet hårt inom partiet. Malmöhögern skrev strax efter valet till partistyrelsen:

*"De möjligheter våra politiska motståndare fått att genom hänvisning till vårt aktuella valprogram misstänkliggöra vårt partis intresse för kultur- och utbildningsfrågor anser vi har varit till stort men för högerpartiet."*⁶⁴

En tid av omprövning av högerpolitiken följde. Den satte dock inte omedelbara spår i skolpolitiken. Till 1961 års riksdag motionerade högern ånyo om radikala nedskärningar av anslagen till skolmåltider, fria läromedel, skolbyggnader, m m.⁶⁵

I nästa avsnitt går jag närmare in på ett av högerpartiets viktigaste besparingsobjekt, skolmåltiderna. Det är en fråga som väl belyser 40-talets motsättningar mellan en socialkonservativ och progressiv högerlinje, och en traditionellt återhållsam dito. Den illustrerar 1950-talets allt mer ekonomiskt inriktade högerpolitik och den interna kritiken av denna i kölvattnet av nederlaget 1960.

6.5.2 Frågan om fria skolmåltider

Fria skolmåltider blev en rikspolitisk fråga på 1930-talet, när partierna sökte efter åtgärder för att hejda den sjunkande nativiteten. Befolkningskommissionens betänkande från 1938 innehöll bl a förslag till kostnadsfria skolmåltider. Högern avvisade bestämt förslaget. Skolmåltider borde enbart anordnas för elever med särskilda behov - fattiga och klena barn, barn med långa skolvägar, etc. Högerpartiet ville i första hand stärka hem och familj för att råda bot på de låga födelsetalen. Att satsa på skolmåltider skulle kunna få den negativa konsekvensen att ännu fler kvinnor fick möjlighet att lämna husmoderssysslorna. Framför allt befärade högern att generella statsbidrag skulle bli alltför dyra och minska den enskildes vilja att ta ansvar för sig själv och sina barn.⁶⁶

⁶³ Medborgaren, 46/1958, s 6.

⁶⁴ Bilaga till protokoll från partistyrelsens möte 10/10 1960. AVF/Högerns RO, A IV:5, Moderata samlingspartiets arkiv.

⁶⁵ FK 1961 mot 403 (= AK mot 467).

⁶⁶ Medborgarens kommentar till förslaget (3/1938, s 107ff).

Fr o m budgetåret 1937/38 utgick statsbidrag till skolmåltider, dock förknippade med olika förbehåll, som gällde kommunerna. Enligt de nya bestämmelserna från 1942 skulle skolbespisning i första hand anordnas för barn med lång skolväg, sva- ga eller sjuka barn och barn från fattiga hem. Dvs: behovsprövningen gällde nu eleverna. 1941 års befolkningsutredning ärvde frågan om fria skolmåltider för alla barn. Utredarna fann flera starka skäl tala för en sådan reform: skolbarnen skulle garanteras näringsriktiga måltider, kostnaderna för barnens vård utjämnas och kvinnorna frigöras från hemarbete. Två särskilda yttranden fogades till betän- kandet. Skolöverläkaren C W Herlitz framhöll, att skolbarnens hälsotillstånd var så gott, att fria skolmåltider inte behövde införas av den anledningen. Erik Arrhén ville vänta med ett slutgiltigt beslut tills erfarenheterna (*"inte minst från läkarhåll"*) under en tioårig utbyggnadsperiod samlats in (SOU, 1945:47, s 253ff).

1946 beslöt riksdagen att införa kostnadsfria skolmåltider i folkskolan och på försök ge bidrag till skolbespisningar i de högre skolformerna. Ungefär samtidigt, 1944 och 1946, togs beslut om allmän skolhälsovård. Denna senare verksamhet växte snabbt och omfattade i slutet av 40-talet mer än 90% av eleverna (Richard- son, 1983, s 274ff). Skolhälsovården blev aldrig någon politiskt skiljande fråga; högern stödde förslaget och såg det närmast som sitt.⁶⁷ Däremot utgjorde skol- måltiderna på ett helt annat sätt en stridsfråga och därtill - inledningsvis - en stötesten inom partiet. De första efterkrigsårens motsättningar mellan ung och äldre höger, mellan reformivrarna inom partiet och de övriga, framträdde tydligt i den interna uppgörelsen om vilken hållning man skulle ta inför beslutet 1946.

Gunnar Persson i Falla beskriver i sina dagböcker utförligt diskussionerna under en aprilvecka 1946, då högermotionen om skolmåltider skulle formuleras. Av det bevarade partiarkivet att döma är det mycket ovanligt att en enskild skolfråga blivit föremål för så pass motsättningsfyllda och därför ingående överläggningar som denna. Frågan bollades fram och tillbaka mellan riksdagshögerns skolkom- mitté, riksdagshögern och högerns förtroenderåd. Som de starkaste motståndarna mot allmänna och kostnadsfria skolmåltider framstod Gösta Bagge, Ebon Anders- son och Gunnar Persson i Falla, som alla tillhörde mellankrigsårens högergenera- tion. De föll tillbaka på den restriktiva socialpolitik som högern traditionellt fört. Ebon Andersson uttryckte saken så:

*"Om vi acceptera att samhället skall övertaga omsorgen om barnens materiella underhåll med skolmåltider och annat, så är det väl endast logiskt att vi acceptera socialistsamhället överhuvudtaget. Men det vill jag inte vara med om."*⁶⁸

⁶⁷ Medborgaren, 7/1944, s 25.

⁶⁸ Enligt anteckningar i Perssons i Falla dagböcker.

Bagge liksom Falla stannade för att behålla 1942 års bestämmelser, även om åtminstone Bagge helst hade velat sätta upp en obligatorisk behovsprövning som villkor för att betala ut statsbidrag till skolmåltiderna. Han konstaterade emellertid, att detta inte längre var gångbart, vare sig inom partiet eller utåt.⁶⁹

De som ville överge partiets gamla linje och tillstyrka fria skolmåltider företrädde fr a den yngre högergenerationen. Argumenten var av både praktisk och mer principiell art: det skulle bli krångligt att pröva behoven. De fria skolmåltiderna var inte minst en reform som kom den trängda medelklassen tillgodo. Erik Arrhén, som representerat högerpartiet i befolkningsutredningen, höll fast vid tanken att skjuta på det definitiva beslutet. Också partiledaren, Fritjof Domö, intog en mellanställning.

Den motion som så småningom avgavs, efter flera utkast och överarbetningar (bl a hade tanken på att låta kommunerna lokalt bestämma utbyggnadstakten väckts och övergivits) innebar, att den traditionella högerlinjen segrat. I motionen slogs fast, att det ur praktiskt taget alla synpunkter var bäst för barnen att inta sina måltider i hemmet. Högern instämde varmt i skolöverläkare Herlitz åsikt: det fanns inga hälsoskäl för att anordna skolbispisningar. I stället talade en rad praktiska hinder emot sådana. Behovet av byggnation var så stort inom andra och angelägnare områden, att det i själva verket skulle kunna *"leda till mycket allvarliga skadeverkningar för olika områden i folkhushållet, om man nu skulle sätta igång en forcerad byggnadsverksamhet för skolkök och utspisningslokaler i den omfattning, som i propositionen förutsättes"*.⁷⁰ Bristen på kvinnlig arbetskraft, *"i synnerhet inom hushållsarbete och hemvård"* var besvärande och skulle så förbli under överskådlig tid. Därför skulle det bli mycket svårt att få personal till skolbispisningarna. Att dessa i någon nämnvärd utsträckning skulle bidra till frigöra kvinnlig arbetskraft i hemmen betvivlade man. En kommande kommunreform skulle kanske göra många av dagens skolbispisningssatsningar överflödiga - risken för felsatsningar var m a o stor. Sammanfattningsvis sågs detta som en kostsam och onödig åtgärd. Högern slog fast: statsbidrag borde endast utgå till sådan skolmåltidsverksamhet som låg i linje med 1942 års bestämmelser, dvs till barn med särskilda behov.

Detta skulle förbli högerens linje. Den positiva inställning till fria skolmåltider som fanns inom delar av högerpartiet, och den reformvänlighet på det sociala området som denna inställning var ett uttryck för, blev en parentes i partiets

69 När Hagård, en av högerens representanter i socialvårdskommittén, gentemot Bagge invände, att partiet redan i andra sammanhang, bl a i socialvårdskommittén, gått ifrån principen om ekonomisk prövning, visade Bagge stor irritation. Denna nya linje var inget som diskuterats i partiet, trots att Bagge velat det. Idag står vi, sade Bagge, "färdiga att i oklarhet och tankeförvirring vara med på nästan vad som helst" (Perssons i Falla dagböcker).

historia. Under 1950-talet enades högern om en alltmer restriktiv hållning till bidrag för skolmåltider. I stället borde kommunerna ta ut avgifter, som täckte kostnaderna för skollunchen.

Efter beslutet om fria skolmåltider 1946 följde en femtonårsperiod, då skolbespisningarna nagelfors och kritiserades av högern. Bl a bevakades frågan sorgfälligt i Medborgaren. 1953 väckte partiet motioner om att beslutet borde ändras, så att bidrag kunde utgå även till enklare förtäring: varm dryck, smörgås och frukt.⁷¹ Nu var tiden inne för en översyn "*som söker bevara det positiva målet i sikte men som inte väjer för rationella ingripanden*".⁷² Eller som det hette i en artikel av Erik Arrhén i Medborgaren: "*Slamret i skolmåltidsköken må tystna - mens vi tänker*".⁷³ Men motionärernas, som man själv menade sakliga, rationaliserings- och besparingsförslag på detta område fick föga stöd och förståelse. Högerkvinnan Magnhild Wetterström skrev i Medborgaren efter det att motionerna avslagits, att högern blivit misstänkliggjord och "*pådyvlad låga motiv*". Men vad det handlade om, var ju att kommun och stat inte hade råd med en så vidlyftig reform som fri skolmat, hävdade hon.⁷⁴

Några år senare tog partiet ytterligare ett steg och krävde att statsbidragen till skolmåltider helt slopades, och att kommunerna skulle kunna ta ut avgifter av eleverna i stället. Som jag tidigare nämnt, var skälen till stor del ideologiskt präglade. Man påtalade ofta det fostrande i att barnen inte erhöill allt gratis.

Ett ytterligare skäl mot fria skolmåltider, som bl a fördes fram på partiets kommunalkonferenser 1958-1959, var de ekonomiska och praktiska svårigheterna att tillhandahålla sådana i skolorna på landsbygden.⁷⁵ 1960 betecknade högern, i sina synpunkter på skolmåltidskommitténs förslag om utbyggd bespisningsverksamhet, fria skolmåltider som ett andrarangsbehov. Men efter 1960 års val tystnade man i skolmåltidsfrågan för ett gott tag framåt. Anledningen är inte svår att finna. Högerpartiet hade efter hand stått tämligen isolerat i sina förslag att dra ner på skolutgifterna, och blev i 1960 års valrörelse hårt kritiserat av de s k mittenpartierna på bl a denna punkt.

71 FK 1953 mot 235 (= AK 293), AK 1953 mot 281. Liknande förslag fördes fram i en folkpartimotion (FK 1953 mot 74 = AK mot 98).

72 Medborgaren, 8/1953, s 2.

73 Medborgaren, 9/1953, s 12.

74 Medborgaren, 51-52/1953 s 19.

75 Medborgaren, 48/1958, s 8.

6.6 Avslutande om högern och efterkrigstidens skola

Högerns politik i utbildningsfrågor ändrade åtminstone delvis karaktär efter andra världskriget. Flera gamla teman, främst att säkra flickorna åt arbetet i hemmen och utbildning som ett landsbygdsstöd, tonades ner eller försvann. Andra tillkom. Den traditionella skolpolitiken i stabiliserande eller konserverande syfte fick maka på sig en del för en politik som tilldelade den allmänna skolan samhällsutvecklande uppgifter.

Åtskilligt borde tala för att högern skulle ägna skolfrågorna stor uppmärksamhet under denna period. Partiet erkände, åtminstone i teorin, att den allmänna skolan måste moderniseras och byggas ut för att svara mot arbetslivets behov. Den skoloffensiv som inleddes när den socialdemokratiska regeringen tillsatte 1946 års skolkommision, ställde enhetsskoleprincipen på sin spets. För högern stod valet mellan att fortsätta den gamla kampen för en tidig och strikt uppdelning mellan praktisk och teoretisk utbildning, eller att acceptera någon form av enhetsskola. Också kostnaderna för reformer som förlängd skolplikt, fria skolmåltider och läromedel borde kräva att partiet aktivt tog ställning i skolfrågorna.

Men det som främst faller i ögonen vid granskningen av högerpartiets skolpolitiska agerande efter andra världskriget är blandningen av ointresse och villrådighet. Trots Erik Arrhéns ansträngningar, fördes aldrig särskilt mycket av en "Sputnik-diskussion" av den svenska högern. Ansatserna till en analys av de funktioner som den allmänna skolan kunde och borde fylla i det moderna samhället, av utbildningsmål och utbildningsinnehåll, var ytterst få. Hur kan denna brist på aktivitet och engagemang från högerpartiet i stort förklaras? Varför skymdes utbildningsfrågorna i så hög grad av frågor om skatter, statliga ingripanden och ekonomisk frihet?

1950-talet var en tid av oavbrutna väljarmässiga framgångar för högerpartiet, som baserades på kritiken av socialdemokraternas "skatte- och regleringssamhälle". Värnet om den fria företagsamheten och den fria individen var inte bara högerpartiets viktigaste principiella fråga, utan tydligen också den som lämpade sig bäst för att rekrytera stöd från företagarna, tjänstemännen och t o m i någon mån från arbetarna. Skolfrågorna, om man undantar den del som handlade om offentliga utgifter för utbildningsväsendet, var inte nödvändiga att dra in i angreppen på socialdemokratin. Kanske inte heller lämpliga, eftersom socialdemokraterna påtagligt hade initiativet på utbildningsområdet, och eftersom enhetsskolefrågan kunde bidra till att splittra snarare än ena de borgerliga partierna.

Tilltron till sakkunskapen i utbildningsfrågor var större än någonsin inom högern.

Partiet slog sig under lång tid till ro med 1950 års enhetsskolebeslut om en allsidig försöksverksamhet. Det var denna som skulle fälla avgörandet i enhetsskolefrågan. Högern bokstavigt talat delegerade utbildningspolitiken till expertisen inom och utom partiet. Nu, liksom tidigare, var det främst läroverkslärarna som ansågs utgöra sakkunskapen. Läroverkslärarnas reaktioner blev helt avgörande för när och i vilken form högerpartiet började agera efter Visbykompromissen. Partiet utsåg Birgitta Sjöqvist till att ersätta Erik Arrhén i skolberedningen, trots att hon var nykomling i rikspolitiken och i riksdagen. Både hon och Arrhén ansågs "kunna" skolfrågorna, eftersom de var läroverkslärare.

Högerpartiets brist på aktivitet i skolfrågor berodde sannolikt delvis på att man saknade vapen mot offensiven från vänster. Den skolpolitik högern fört före och under krigsåren hade hunnit bli föråldrad på många punkter. Att utarbeta en modern konservativ skolpolitik var en krävande uppgift, som man inte förmådde ta tid och andra resurser till.

Slutligen var det kanske inte heller betydelselöst, att en för högern och den konservativa idédebatten så central person som Gunnar Heckscher var tvehågsen i skolfrågan, och i synnerhet till skolberedningens förslag, som han ansåg vara helt oprövat i praktiken. I en brevväxling med professor Sten Carlsson så sent som i mars 1962 skrev Heckscher sålunda:

*"Det besvärliga med skolfrågan är nämligen, att alla som uttalar sig är så förtvivlat tvärsäkra. Någon erfarenhet av både vetenskaplig och annan diskussion har lärt mig en mycket stark misstro mot påståenden som kommer i denna tvärsäkra och bestämda form. Av den anledningen har jag inte någon som helst respekt för Stellan Arvidson och hans funderingar, och av samma skäl har jag blivit starkt besviken på den motsatta opinionen. Vad den pedagogiska vetenskapens företrädare beträffar har jag för min del kommit till den punkten att jag i allmänhet är benägen att tro på den som jag för ögonblicket inte lyssnar till - så föga övertygande tycker jag att de är."*⁷⁶

76 Heckschers samling: Brev från Heckscher till Carlsson 20/3 1962. Moderata samlingspartiets arkiv.

KAPITEL 7

PERSPEKTIV PÅ HÖGERNS SKOLPOLITIK 1904-1962

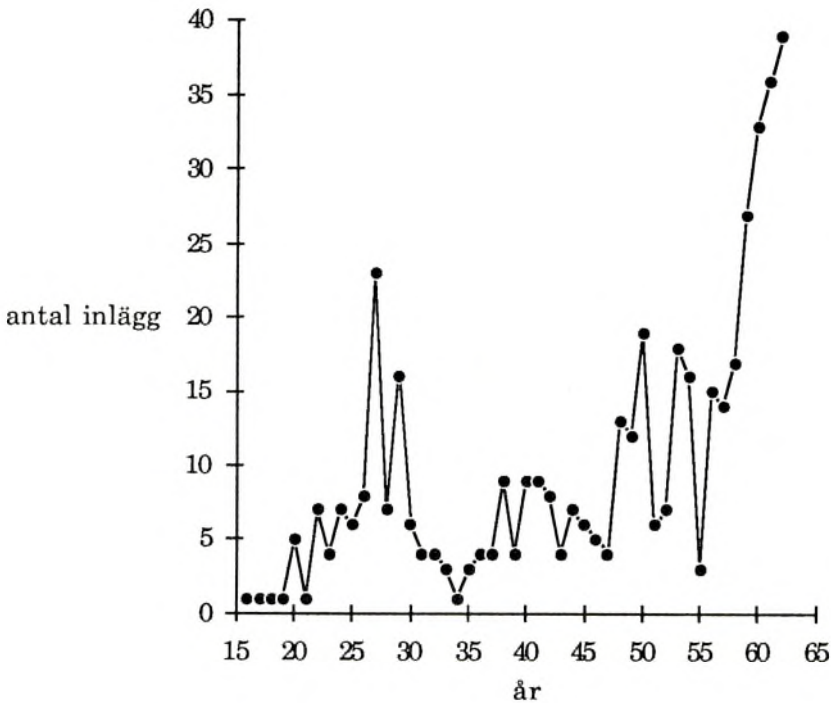
7.1 Inledning

I inledningskapitlet preciserade jag ett antal frågor om högerens utbildningspolitik och utbildningsideologi och om skolfrågornas plats och betydelse i högerpolitiken generellt. Dessa frågor har jag efterhand sökt belysa och besvara i de kronologiskt ordnade kapitlen 3 - 6. Nu återstår att betrakta helhetsbilden av högerpartiets utbildningspolitik 1904-1962, att diskutera det som förskjutits och förändrats i denna politik och vad som framstår som genomgående beståndsdelar i den, dvs att sammanfattande besvara avhandlingens frågor.

7.2 Högerens utbildningspolitik 1904-1962 med några mått mätt

Vilka utbildningsfrågor var viktiga för högern att påverka? **Hur** viktiga var de, och **när**? Så kan man sammanfatta tre av avhandlingens frågeställningar (frågorna 2-4, sid 20). I detta avsnitt besvaras frågorna genom att några typer av data presenteras i kvantitativ form. I avsnitt 7.4 återkommer jag till samma teman, genom att diskutera de utbildningsfrågor som högern främst sökt styra och kontrollera. I samma avsnitt belyser jag också hur högerpartiet har sett på frågorna om skolans styrning och kontroll mera generellt. Inledningsvis vill jag slå fast, att varje försök till kvantitativ beskrivning och sammanfattning av den förda politiken är vanskligt. **För det första** kan man diskutera vilka mått som skall väljas. Här har valts sådana som speglar både partiets utåtriktade aktivitet i utbildningsfrågor i och utanför riksdagen och det interna engagemanget i sådana frågor. **För det andra** är det svårt att direkt jämföra uppgifter över en så lång tid som sextio år. Sättet att arbeta i riksdagen förändras. De typer av frågor som riksdagen behandlar är inte konstanta och motionsfloden ökar, för att nämna några exempel. Medborgaren utkommer fr o m december 1946 som veckotidning, inte en gång i månaden som förut. **För det tredje** kan det vara problematiskt att avgränsa vilka

skolmotioner och inlägg i utbildningsfrågor som faller inom ramen för avhandlingsämnet och vilka som inte gör det. Här har principen varit, att hellre inkludera de tveksamma fallen än att utesluta dem. Med alla sådana reservationer kvarstår, att kvantifieringarna kan förtydliga och sammanfatta vissa intressanta tendenser i materialet. I figur 7.1 har jag sökt ge en bild av högerpartiets aktivitet i utbildningsfrågor, så som den avspeglas i antalet inlägg¹ i medlemstidningen Medborgaren, som började utkomma 1915.

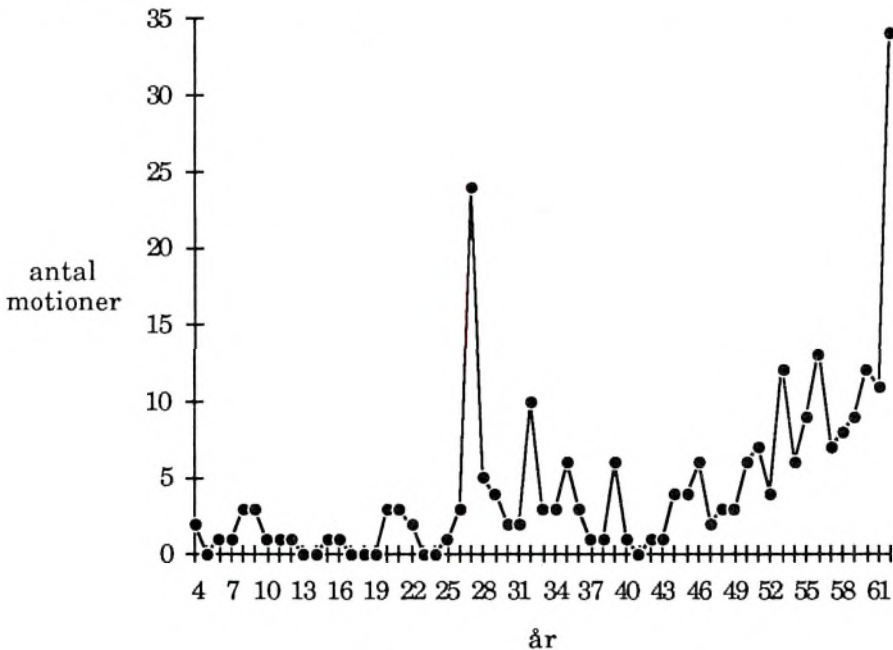

Figur 7.1 Antal inlägg om skola och utbildning i medlemsorganet Medborgaren 1915-1962 (antal/år)

¹ Med inlägg avses artiklar och reportage eller delar därav, kommentarer i "Svensk krönika", "Kommunal krönika" och motsvarande, insändare och debattinlägg och i en del fall även kortare notiser om utbildningsfrågor. Huvudkriterium har varit att inslagen innehåller en värdering av utbildningsfrågan, dvs inte bara återger information om något förhållande. Värderingen kan antingen vara skribentens, eller högerpartiets/någon högerpolitikers. Inlägget skall m a o ge någon belysning av högerpartiets eller enskilda högermäns/-kvinnors uppfattning i utbildningsfrågor. I Medborgarens återkommande krönikor kan ibland flera skolfrågor tas upp och kommenteras vid samma tillfälle. I dessa fall har varje enskild kommentar räknats som ett eget inlägg.

Av figuren framgår, att det knappast förekom några inlägg om skola och utbildning under de första fem åren som högerens medlemsorgan gavs ut. Desto talrika blev de i slutet av 20-talet, vid tiden för 1927 års skolbeslut. Nästan hälften av alla inlägg i utbildningsfrågor under perioden 1918-33 publicerades 1927-29 (46 av totalt 100 inlägg). Under 1930-talets första år var intresset för utbildningsfrågor mycket matt, för att åter öka i slutet av 30- och början av 40-talet. Under senare delen av 1940-talet, då skolkommissionens arbete pågick, och Medborgaren börjat utkomma en gång per vecka, ägnades i genomsnitt 9-10 inlägg/år åt utbildningsfrågor. Under försöksverksamheten med enhetsskola på 1950-talet ökade det genomsnittliga antalet inlägg till 15-16/år, dock med mycket stora variationer. Åren närmast före och i anslutning till grundskolebeslutet, 1959-1962, publicerades närmare hälften (135 av totalt 284 inlägg, eller 48%) av alla inlägg i utbildningsfrågor under perioden 1946-1962.

Ett annat sätt att mäta högerpartiets utbildningspolitiska aktivitet, är att granska antalet avgivna motioner och interpellationer till riksdagen. Dessa har sammanställts i figur 7.2 nedan.²

Figur 7.2. Antal riksdagsmotioner och -interpellationer i utbildningsfrågor från högerledamöter 1904-1962 (antal/år)

² I de fall två likalydande motioner lämnats in i de båda kamrarna, har endast en motion räknats.

Figur 7.2 visar, att motionerna och interpellationerna från högerpartiet var i särklass talrikast vid två tillfällen: 1927 och 1962. Då skrev man ett tjugotal motioner i anslutning till de båda stora skolpropositionerna. Under 1950-talet avlämnades ett tiotal motioner och interpellationer i olika skolfrågor varje år, tidigare endast ett fåtal årligen. Antalet övergripande och utförliga partimotioner i skolfrågor var få. De uppträdde på allvar först på 1950- och 60-talet, men var sparsamma även då. I tabell 7.1 nedan sammanfattas högerpartiets intresse för utbildningsfrågor på ett tredje sätt.

Tabell 7.1 Skola och utbildning i högerpartiets valhandböcker 1911-1962.

År ³	Antal sidor	% av to- talanta- let	Huvudsakligt innehåll
1911 R	1	-	Valupprop
1914a R	-	-	-
1914b R	1	-	Valupprop
1917 R	-	-	-
1920 R	8	5	Folkskolans undervisningsplan: kristendomsundervisningen
1921 R	5	4	D:o
1924 R	19	8	Bottenskolefrågan. "Attacken mot privatläroverken". Del- tidsläsning i folkskolan
1926 K	10	3	Bottenskolefrågan
1928 R	22	4	1927 års skolbeslut. Försättningskolan. Yrkesutbildning
1930 K	40	9	1930 års frisinna skolmotion. Revision av 1927 års skol- beslut. Flickläroverken. Folkskollärarnas lönefråga
1932 R	6	1	Seminariefrågor
1934 K	10	3	Gudlöshetspropagandan. "Hr Engbergs läroverksreform"
1936 R	9	2	Diverse
1938 K	14	3	Hemvårdsutbildning. Lärarnas anställnings- och löneför- hållanden
1940 R	4	1	Besparingar inom skolväsendet
1942 K	8	3	Kristendomen och tiden. Skolutredningen. Besparingar inom skolväsendet
1944 R	24	6	Skolutredningen. Läroverken. Yrkesutbildningen. Högre ut- bildning och forskning
1946 K	3	1	Läroboksproduktion. Jordbrukets behov av utbildad arbets- kraft
1952 R	14	4	1950 års skolbeslut. Lärarlöner och anställningsvillkor
1954 K	24	6	Försöksverksamhet med enhetsskola
1956 R	17	4	Försöksverksamhet med enhetsskola. Treårig realskola
1960 R	31	8	Försöksverksamhet med enhetsskola. Studiefinansiering
1962 K	26	11	Högerpartiets grundskolemotion. Studiefinansiering

³ Samtliga de år som högerpartiet utgav valhandböcker. R = riksdagsval. K = kommunalval.

Tabellen visar hur stort utrymme skola och utbildning fick i partiets valhandböcker 1911-1962 och vilka frågor som speciellt uppmärksammades.⁴ Sammanställningen ger en bild av hur viktigt det sågs av högern att förse valfunktionärerna med kunskaper och argument i olika utbildningsfrågor, antingen därför att man kunde förutspå en debatt i dessa frågor eller att man aktivt ville driva dem själv. Däremot säger den inte vilken vikt skolfrågorna faktiskt fick i valrörelserna. Det bör noteras, att sammanställningen i tabell 7.1, till skillnad från figurerna 7.1-7.2, kan ge en viss uppfattning om vilken vikt skolfrågorna gavs i **förhållande till andra politiska frågor**. En jämförelse mellan figurerna 7.1-7.2 å ena sidan och tabell 7.1 å den andra, påvisar vissa skillnader. Framför allt återspeglas inte det stora engagemanget i 1927 års skolbeslut så tydligt i valhandböckerna. Men 1927 var heller inget valår! Bortsett från detta, leder uppgifterna i tabell 7.1 och figurerna 7.1-7.2 till slutsatsen, att högerpartiets inåt- och utåtriktade skolpolitiska aktivitet otvetydigt var som störst under de båda perioder som kännetecknats av en stark offensiv från vänster i utbildningsfrågorna, och i synnerhet i slutet av 1920-talet, dvs åren kring 1927 års skolbeslut, och åren närmast grundskolebeslutet 1962. Tabell 7.1 anger vilka teman som var de mest uppmärksammade i valhandböckerna inför respektive valrörelse och ger därmed en uppfattning om vilka utbildningsfrågor, som högern bedömde som viktigast under skilda perioder. I tabell 7.2 nedan redovisas inläggen i Medborgaren med avseende på deras huvudsakliga innehåll.

Tabell 7.2 Inlägg i utbildningsfrågor i Medborgaren 1915-62.
Fördelning på huvudområden [%-värden med fetstil].

Fråga	1904-17		1918-32		1933-45		1946-62	
Bottenskola, enhetsskola	-	-	33	33	7	10	98	35
Kristendomsundervisning, karaktärsfostran	-	-	24	24	9	13	13	5
Övriga frågor: obligatoriska skolan	2	100	35	35	23	32	106	37
Övriga frågor: läroverk	-	-	5	5	8	11	43	15
Praktisk utbildning	-	-	3	3	24	34	24	8
Totalt	2	100	100	100	71	100	284	100

⁴ Valhandböckernas sätt att behandla skolfrågorna har redovisats i en separat rapport (Lundahl, 1985). Det bör noteras, att det finns flera luckor i utgivningen, bl a under åren 1948 och 1950, då skolkommissionens betänkande lades fram och principbeslutet om enhetsskola fattades.

Av tabell 7.2 framgår, att botten- och enhetsskolefrågorna dominerade de skolpolitiska inläggen i Medborgaren⁵ under perioderna 1918-32 respektive 1946-62, medan intresset för dem var relativt lågt däremellan, också under de år då 1940 års skolutredning tillsattes och arbetade. Folkskolans kristendomsundervisning, speciellt den "Rydénska skolukasen" och det som följde på den, fick stort utrymme under åren 1918-30, men tappade därefter gradvis mark som tung skolfråga för högerpartiet. Den obligatoriska skolan i övrigt har konstant tilldragit sig ett relativt stort intresse. **Vilka aspekter** av den som uppmärksammats, varierar däremot. Under perioden 1918-32 är det svårt att peka på någon enskild dominerande sådan. 1933-45 handlade 10% av alla inlägg om lärarfrågor, medan 1946-62 ca en femtedel rörde hur man kan förbilliga skolmåltider, skolbyggen och på andra sätt få ner skolutgifterna. Näst efter enhetsskolan var detta den viktigaste enskilda skolfrågan i Medborgaren under denna period. 1933-45 var den husliga utbildningen den dominerande utbildningsfrågan i Medborgaren. Drygt en fjärdedel (28%) av alla inlägg handlade om den. Men i övrigt har den praktiska utbildningen fått stå tillbaka för andra skolfrågor. Den aspekt av läroverks- och annan högre, teoretisk utbildning som helt dominerade var anknypningen till folkskolan och de därmed förknippade tillträdesvillkoren. Den har i tabell 7.1 förts till kategorin botten- och enhetsskolefrågor. Även om andra frågor, särskilt gymnasieutbildningen, gradvis uppmärksammades allt mer, var det ovanligt att läroverkens utbildningsinnehåll eller arbetssätt behandlades i Medborgaren.

De frågor som dominerar i Medborgarmaterialet är också de tyngsta i valhandböckerna (tabell 7.1). De senare har dock ofta ett mer varierat innehåll än inläggen i medlemstidningen. Detta kan antas hänga samman med att partiet ville förse sina valarbetare med fakta och argument i ett relativt brett spektrum av frågor.

Sammanfattningsvis: den bearbetning och kvantitativa exemplifiering, som presenterats i figurerna 7.1 och 7.2 samt i tabellerna 7.1 och 7.2, förtydligar och bekräftar den bild jag tecknat av högerns skolpolitik i kapitlen 3-6. Som det mest centrala och varaktiga temat framstår frågan om botten- eller enhetsskolefrågorna, och sättet och tidpunkten för att dela upp barnen på skilda banor. Därefter är folkskolans kristendomsundervisning och relationen folkundervisning - kyrka den fråga som starkast engagerat högern eller delar därav, om än under en kortare period än differentieringsfrågan. I sammanställningarna ovan framträder högerns krav på kristen folkundervisning mindre tydligt som huvudfråga än i kapitlen 3-4, bl a beroende på att medlemstidningen inte började utges förrän 1915 och valhandböckerna först 1911. Som framgått av kapitel 3 drevs dessutom kristendoms-

5 I de fall ett inlägg behandlar flera olika områden, har det kategoriserats med utgångspunkt i den fråga, som bedömts vara den centrala i inlägget. Ett undantag är kommentarer i Medborgarens krönikor där, som tidigare nämnts (se not 1, sid 159), varje kommentar räknats som ett inlägg. Tilläggas kan att antalet "flerfrågeinlägg", som kunnat föranleda gränsdragningsproblem, totalt sett är få i materialet.

frågorna till betydande del utomparlamentariskt.

7.3 Skolans övergripande uppgifter

7.3.1 Inledning

Vilka uppgifter i samhället och vilken betydelse för samhällsutvecklingen har högerpartiet tilldelat den allmänna skolan? I vilken utsträckning har högers skolpolitik inriktats på sådana mer principiella aspekter? I hur hög grad har partiets skolpolitik snarare dikterats av strategiska hänsyn, dvs i enlighet med Sjöbloms (1968) definition primärt handlat om att maximera högers väljarstöd och parlamentariska inflytande och/eller att stärka partisammanhållningen? Detta är tre av frågorna för avhandlingen (frågorna 1, 3 och 4, s 19-20), som sammanfattande behandlas i detta avsnitt.

7.3.2 En skola i takt med tiden? Stabilitet och förändring i högerpartiets utbildningspolitik

Min beskrivning och analys i kapitlen 3-6 visar, att den svenska högers skolpolitik under perioden 1904-62 primärt haft ett **konserverande och stabiliserande syfte**. Den allmänna skolans huvuduppgift var att bidra till att upprätthålla en stabil samhällsordning med en given arbets- och maktfördelning. Kvinnor och män, arbetare och företagare, bönder och tjänstemän - alla hade vitt skilda funktioner, som krävde helt olika uppfostrings- och utbildningsinsatser. Så var det och så borde det enligt högers uppfattning också vara.

Fram till andra världskriget inriktades högerpartiets skolpolitik följdriktigt nästan helt på att slå tillbaka de angrepp från vänster, som enligt högerpartiet innebar, att skolans bidrag till samhällsordning och en stabil arbetsdelning hotades. Högers första stora skolstrid, försvaret av en omfattande konfessionell kristendomsundervisning i folkskolan, var en del i kampen mot social upplösning och revolution. Nästa strid gällde värnet av läroverken mot en bottenkolereform, som genom att öppna portarna till den högre utbildningen, skulle skapa ett överskott av studenter, ett farligt lärt proletariet. Genom en sådan reform skulle ungdomen komma att förakta och överge de manuella arbetena inom industrin, lantbruket och hemmen, trodde man. Samma uppfattning återspeglades i högerpartiets skolpoliska ansträngningar under 1930-talet.

Efter andra världskriget uppträder ett delvis nytt tema i högerens skolpolitik: utbildning som ett **utvecklingsmedel för höjd produktivitet och konkurrenskraft**. Att högerpartiet nu i stort kunde biträda tanken på en förlängning och modernisering av den allmänna skolan, bottnade i en övertygelse om att en sådan reform var nödvändig, för att svenskt näringsliv inte skulle hamna på efterkälken. Det moderna arbetslivet krävde en höjd kunskapsnivå hos alla medborgare och inom alla näringar, inte bara hos en exklusiv elit. Särskilt tydligt kom denna tanke till uttryck i högerpartiets "efterkrigsprogram", handlingsprogrammet från 1946 (jfr avsnitt 6.3.1).

Man skulle kunna hävda, att högern redan på 1930-talet, när partiet ställde sig bakom beslutet om 7-årig skolplikt, erkände behovet av en höjd allmän kvalifikationsnivå hos medborgarna. Mellankrigsårens krav på utbyggd yrkesutbildning skulle kunna ses som ett uttryck för att partiet ville använda utbildning i produktivitetshöjande syfte. Men den sjuåriga skolplikten var för högern främst en rättviseföråtgärd för landsbygdsbarnen, en reform som kunde bidra till att inflyttningen till städerna hejdades. Längre var det viktigaste skälet för en satsning på yrkesutbildningen, att den kunde motverka tillströmningen till läroverken och hålla kvar ungdomen i de praktiska yrkena, mindre att den krävdes på grund av förändrad teknologi eller hårdare konkurrensvillkor inom näringslivet. Långt in på 1930-talet innebar högerens försvar för stabilitet och ordning helt enkelt att man slog vakt om det gamla skolsystemet som det var. Under 1930- och 40-talen började emellertid en delvis förändrad inställning till utbildningens möjligheter att märkas. Högern kunde i kölvattnet av krisåren på 30-talet börja se utbildning som ett arbetsmarknadspolitiskt instrument. Utbildning var inte bara ett farligt medel för att locka ungdomen från de praktiska näringarna och in på de teoretiska utbildningarna. Utbildning kunde också användas för det motsatta syftet: till att stärka hem och familjebildning och hejda landsbygdens avfolkning. Först efter andra världskriget började partiet på allvar sätta utbildning i relation till sina utvecklingssträvanden. Enligt min mening kom dock detta aldrig att genomsyra partiets skolpolitik på det sätt som stabiliseringsaspekten tidigare gjort. I högerprogrammen beskrevs visserligen utbildning som en central faktor för välfärd och framsteg. Men i den faktiskt förda politiken fick skolan, i synnerhet under 1950-talet, endast en andrarangsställning. Det är exempelvis symptomatiskt, att den nya enhetsskolan mycket litet engagerade partiets talesmän i näringslivs- och ekonomiska frågor. Den överlämnades till skolfolket att hantera.

Det är inte särskilt märkligt att den grundläggande utbildningsfrågan för högerpartiet i en tid av stora sociala och politiska motsättningar gällde om folkskolan skulle stå i nedbrytningens eller den nationella sammanhållningens tjänst. Det är heller inte anmärkningsvärt, att en central aspekt gällde om skolsystemet skulle kunna gagna en balans mellan de praktiska yrkena och de lärda, mellan stad och land, eller ej. Fortfarande stod partiet "med ena benet" i 1800-talets statiska och hierarkiska samhälle. Försvaret för ett skiktat skolsystem med helt skilda utbild-

ningsvägar och utbildningsmål för olika samhällsklasser och för män och kvinnor harmonierade med denna gamla ordning och en traditionellt konservativ samhällsuppfattning. Det som i stället förvånar, är hur starkt och länge ett sådant försvar för ett relativt orörligt samhälle och arbetsdelning helt fick dominera partiets utbildningspolitik. Sveriges omvandling till en industrialiserad och utlandsberoende nation, med stigande krav på en mobil och kvalificerad arbetskraft inleddes långt före efterkrigstiden. Redan på 1920-talet trädde en stads- och industrihöger på allvar fram, som på ett annat sätt än den gamla agrarhögern måste anpassa sitt agerande och ideologi till det kapitalistiska samhällets förändringar och krav. Hos denna nyare del av högern framträdde individen som huvudsubjekt; det var på den enskildes företagsamhet, duglighet och ansvarskännande hans eget och samhällets öde berodde. Begåvningarna borde därför ges tillfälle att utan hinder av olika slag maximalt utveckla sin förmåga. 1930- och 40-talens konservativa skolpolitik svarade emellertid enligt min mening mycket litet mot dessa förhållanden och denna ideologiska förändring. Den var först och främst inriktad på att motverka samhällets omdaning och individens rörlighet.

Inte heller ter sig högerns konserverande skolpolitik under 1930- och 40-talen helt given mot bakgrund av de förändringar som skedde inom partiet. Redan före andra världskriget hade högern hunnit bli ett parti för företagare och tjänstemän, ett borgar- och medelklassparti. För medelklassen var läroverksutbildningen ett centralt medel för socialt avancemang, och den ökade tillströmningen till högre studier kom till stor del från dessa grupper. Högern fortsatte trots detta att envist slå vakt om en läroverksutbildning för ett exklusivt fåtal. Vad som slutligen förbryllar är det svala intresse som de ledande inom högern ägnade utbildningen som utvecklings- och produktionsfaktor under hela försöksperioden med enhets-skolan. Jag har tidigare pekat på några tänkbara förklaringar till denna passivitet: främst bedömningen att andra frågor var de principiellt viktigaste och taktiskt mest lämpliga att driva, frånvaron av ett genomtänkt högerns skolprogram för efterkrigstidens samhälle och högerns stora tilltro till sakkunskap och vetenskaplig utprovning (jfr avsnitt 6.6).

7.3.3 Ett medel för att avskräcka och attrahera

Bredvid de grundläggande funktioner, som diskuterats i föregående avsnitt, har högerns utbildningspolitik också fått tjäna mer taktiska syften. För det första: I synnerhet i regeringsställning under 1910- och 20-talen, dämpade högerledningen mer än en gång skolpolitiska krav från de egna, främst på ett bibehållt starkt kyrkligt inflytande över folkskolan och dess kristendomsundervisning, för att inte äventyra mer övergripande mål eller brett väljarstöd.

För det andra, och viktigare, har skolfrågorna ofta lyfts fram som talande exempel antingen på den egna politikens riktighet eller, vilket är det vanligaste, på bris-

terna i de politiska motståndarnas och rivalernas politik. Kristendoms- och bottenskolefrågorna användes flitigt på 1920-talet för att visa på socialdemokraternas maktbegär och klassegoism. Attackerna på *"den bolsjevikiska gudlöshetspropagandan"* i slutet av 1920- och början av 1930-talet var dels ett sätt att, inte minst inför kvinnorna, visa på kommunisternas kallblodighet och fanatism. Men framför allt användes *"gudlöshetsfrågan"* för att misstänkliggöra och förhindra framtida samarbete mellan socialdemokratin och kommunisterna. I nästa stora ideologiska angrepp på socialdemokratien, under 1940- och 50-talets planhushållnings-, vanstyres- och socialiseringsdebatter, fyllde däremot skolfrågorna inte samma centrala funktion. Högerens alternativbudgetar under 1950-talet, med förslag till omfattande reduceringar av skolutgifterna, kan dock ses som en kritik av den socialdemokratiska skattepolitiken, och som ett försök att göra den egna politiken trovärdig. Men för att finna en verklig motsvarighet till 1920-talet, måste man gå till 1980-talets konservativa skolpolitik, som också den i hög grad syftar till att framhäva den socialdemokratiska modellens otillräcklighet generellt. Till detta återvänder jag i kapitel 8.

Under 1910- och 20-talen konkurrerade högern och bondeförbundet om lantmännens sympatier och stöd och 1920-talets bottenskolestrid tjänade som en viktig arena för denna uppgörelse. På liknande sätt användes skolfrågan för att vidga motsättningarna mellan frisinna och liberaler, och att knyta de senare närmare till sig för att åstadkomma det borgerliga block som högern eftersträvade. Därefter ser man mindre av försök att använda utbildningsfrågorna som redskap för att attrahera medelklass- och bondeväljare (1950-talets besparingspolitik på skolans område är ett undantag) eller för att påverka relationerna till de andra borgerliga partierna. Det har förvisso förekommit, att ledningen för högerpartiet valt en linje i skolfrågorna i akt och mening att undvika eller dämpa ett existerande internt missnöje. Detta var främst fallet på 1920-talet i fråga om kristendomsundervisningen. Den andra lindmanska regeringen (1928-30) fann sig sålunda mer eller mindre tvingad att revidera folkskolans undervisningsplan, för att lugna ned de upprörda sinnena hos konservativa inom och utanför partiet. Men i övrigt har skolpolitiken enligt min mening inte i någon nämnvärd utsträckning påverkats av strävanden att hålla samman partiet.

7.4 De frågor kampen gällde

7.4.1 Först och främst: en tidig uppdelning på olika utbildningsvägar

Som den innehållsligt röda tråden framför andra i högerens skolpolitik framstår **kravet på en uppdelning av eleverna**. Den tråden löper utan avbrott och fnurror

från sekelskiftet, genom 1920-talets hetsiga bottenskolekamp och 1950-talets försöksverksamhet med enhetsskola fram till 1980-talets moderata skolpolitik. Det finns skäl att något diskutera, varför just denna utbildningsfråga fått en så central betydelse.

Högerpartiets argument för en differentierad utbildning har tydligt förändrats under årens lopp. Före andra världskriget gick partiet, som jag påvisat, emot enhetsskolan med uttalat konserverande och stabiliserande syften. 1940- och 50-talens högerparti försvarade däremot en differentierad utbildning med effektivitets- och utvecklingsargument. Att inte satsa särskilda resurser på begåvningarna var ett slöseri, som Sverige inte hade råd med, hette det. Senare har betoningen alltmör lagt på individens behov av differentierad utbildning för att tillvarata sina anlag och intressen. Högers konsekventa försvar för en differentierad utbildning svarar mot ett för partiet fundamentalt försvar för sociala skillnader. Även argumenten för det riktiga eller nödvändiga med sådana olikheter har förändrats under 1900-talets lopp. Vid sekelskiftet såg fortfarande många högermän skillnaderna i makt och egendom, som inrättade av Gud och därför ofrånkomliga och riktiga. Den moderna och liberalt präglade högern talar i stället om individuella, genetiskt betingade variationer i anlag och intressen som blir - och bör få bli - utslagsgivande i tävlingen om de olika samhällspositionerna. Högerpartiets krav på en uppdelning av eleverna har förvisso gällt en elit, men elit som man hävdade står öppen för envar med tillräcklig intelligens och duglighet. Under hela 1900-talet har konservativa gång på gång slagit fast, att det inte längre är börd eller rikedom som avgör vem som når samhällets högsta positioner. Man har välkomnat en viss, i regel begränsad social rörlighet, genom att fattiga begåvningar från arbetar- och lantbrukarhem får läsa vidare. Däremot har högern gått emot reformer, som har kunnat sätta en återhållsam intagning till den högre utbildningen ur spel och därmed kunnat äventyra den högre utbildningens exklusivitet.

Det kan ofta synas, som om högern satt likhetstecken mellan en låg och selektiv rekrytering och hög kvalitet hos den högre utbildningen. Denna utbildnings innehåll och pedagogik har praktiskt taget inte alls diskuterats inom högerpartiet (men väl av högutbildade konservativa, bl a i *Svensk Tidskrift*). Man bör emellertid minnas att före enhetsskolans tillkomst var detta helt enkelt inga frågor, som konservativa vare sig ville eller behövde göra politik av.

Flickornas utbildning kan ses som ett specialproblem. När högern välkomnade begåvningarna till läroverken var det under lång tid underförstått, att det gällde gossarna. Flickornas stigande intresse för att ta real- och studentexamen sågs med oro. Speciellt diskuterade man under befolkningsskrisens år hur kvinnorna bäst kunde bevaras åt hemmen. Någon gång lades rashygieniska argument till de övriga: om de mest begåvade kvinnorna övergav arbetet i hus och hem för utbildning och yrkeskarriär, skulle de inte ge det bidrag till fortplantningen som vore önskvärt ur nationell synpunkt. Den mest typiska högersynpunkten var emellertid, att

flickskolorna med sina speciella ämnen och arbetstakt, anpassade efter flickornas särart och samhälleliga uppgifter, var den ideala utbildningen för den kvinnliga ungdomen. Under 1950-talet, när efterfrågan på "hjärnorna" ökade, avmattades och tystnade också högerpartiets försvar för en särskild flickskola. Partiets grundskolemotion till 1962 års riksdag tar över huvud taget inte upp frågan om flickornas utbildningsbehov.

Mot bakgrund av högerns mångåriga och ihärdiga försvar av det gamla parallellskolesystemet, kan det tyckas märkligt, att partiet 1957 reservationslöst släppte detta och i stället gick över till att kräva ett differentierat högstadium. Marklund (1985, s 287) har t o m betecknat detta som "*något av ett mysterium*". Men möjligen var kravet på en **parallellskola inom enhetsskolans ram**, som högerns krav i praktiken innebar, inte bara ett taktiskt drag (jfr kap 6) utan också ett uttryck för en nödvändig anpassning till högerns egen övergripande ideologi och politik. För det första löpte parallellskolesystemet en uppenbar risk att med sin strikta uppdelning av barnen för olika levnadsbanor bli alltför stelbent i ett samhälle, som krävde stor rörlighet och flexibilitet hos arbetskraften. Rätt utformad skulle en enhetsskola effektivare och smidigare kunna tillgodose näringslivets och samhällets behov. För det andra: Som sorteringsinstrument fungerade det befintliga systemet allt sämre. Antalet realskole- och gymnasieelever hade rusat i höjden under 1940-talet, och ingen avmattning av intresset för fortsatta studier kunde skönjas. Mot bakgrund av att något under alla förhållanden ändå måste göras, vore kanske en enhetsskolareform, väl utprövad och grundad på vetenskapliga rön, inte den sämsta lösningen? Slutligen svarade enhetsskolan betydligt bättre än parallellskolesystemet mot tesen att intelligens och duglighet, inte släktskaps- eller ekonomisk bakgrund, avgjorde hur högt på samhällsstegen den enskilde nådde. Med enhetsskolan skulle ju, som det syntes, var och en verkligen få samma utbildningschanser.

Hars (1981), som gjort en av de få parallellstudierna till min egen, visar på intressanta likheter och skillnader mellan den svenska och västtyska högerns utbildningspolitik när det gäller differentieringsfrågan. För CDU har försvaret för en differentierad skola varit det mest bestående inslaget i skolpolitiken generellt, liksom det enligt min mening varit för den svenska högern:

"Das unverrückbare Festhalten an der "bewährten" Dreigliedrigkeit des allgemeinbildenden Schulwesens war der fraglos eisernste Grundsatz christdemokratischer Bildungspolitik seit dem Entstehen dieser Partei." (A.a. s 255).

När den svenska högern övergav kampen för parallellskolesystemet, och gick över till att kräva differentiering inom enhetsskolan, kunde emellertid CDU i kraft av sitt regeringsinnehav framgångsrikt avvisa alla enhetsskolekrav. Ett modernt högerparti behöver med andra ord inte med nödvändighet anpassa sin skolpolitik till enhetsskolemodellen (jfr diskussionen ovan). Om och när så sker är inte minst

en fråga om de politiska maktförhållandena.

7.4.2 Skolans uppfostrarroll

Försvaret för en konfessionellt präglad folkundervisning framstår som den näst efter differentieringsfrågan viktigaste utbildningsfrågan för högerpartiet. Den har föranlett stora konfrontationer i riksdagen, den har blivit valfråga och den har lett till utomparlamentariska aktioner och upprörda skrivelser i högerpressen.

Kampen för folkskolans kristendomsundervisning drevs särskilt hårt under 1910- och 20-talet. I själva verket begränsade sig, som jag påvisat, högerns positiva intresse för folkskolan under dessa år nästan helt till dess kristet-moraliska fostran. Sällan eller aldrig diskuterades de kunskaper folkskoleeleverna skulle bi-bringas i t ex läsning, skrivning, räkning eller historia. Bara marginellt intresserade högern sig för folkskolans arbetsformer. Det är t ex karakteristiskt, att den s k Rydéniska undervisningsplanen för folkskolan egentligen bara kritiserades på en punkt, kristendomsundervisningens innehåll och omfattning. Men på den punkten stormade högern desto mer.

Från 1930-talet och framåt, beredskapsåren undantagna, förlorade folkskolans kristet-fostrande roll påtagligt sin betydelse för högerpartiet. De sociala och politiska förhållandena hade stabiliserats, och kyrkan och katekesen framstod inte längre som samhällsordningens outhärliga stöttepelare. Samtidigt förlorade de konservativa lantmännen och kyrkans folk, dvs de grupper som stått på barrikaderna för katekesundervisning och fler kristendomstimmar, gradvis inflytande inom högerpartiet.

Under hela den studerade perioden framstår emellertid själva det praktiska arbetet, understött av en praktiskt inriktad förberedelse i folkskola, fortsättnings-skola, lärlingsutbildning osv, som den ur högerns synvinkel viktigaste garantin för att folkets barn fostrades in i sina kommande samhällsroller på rätt sätt. Yrkesutbildningen och den husliga utbildningen gav inte bara praktiska färdigheter, utan lärde främst barnen att akta arbetet i jordbruket, verkstaden eller hemmet. Omvänt kunde en teoretisk utbildning eller sysslolöshet fostra barnen till missnöje med det praktiska arbetet. Enligt min mening är detta en viktig förklaring till högerns starka försvar för parallellskolesystemet.

Läroverkens kristendomsundervisning och fostrande uppgifter över huvud drogs knappast alls in i de politiska striderna. Visserligen stödde delar av högern biskoparnas motaktion, när den nya läroverksplanen efter 1905 års läroverksreform togs utan deras hörande. Men det som sågs som verkligt allvarligt var inte att kyrkans makt över läroverksundervisningen minskade, utan att detta förebådade en motsvarande utveckling inom folkundervisningen.

Under efterkrigstiden tycks högerns intresse för skolans fostrande uppgifter över huvud taget ha minskat. Varken i högerns "efterkrigsprogram" från 1946 eller i partiets enhetsskolepolitik framstod skolans socialt och personlighetsfostrande funktioner som någon stor fråga. Även i övrigt var högern mycket tystlåten om hur man såg på skolans bidrag till fostran av de fria, företagsamma och ansvarstagande medborgare, som framtonade som den moderna högerns människoideal. Skolans uppfostran användes heller inte längre som redskap i angreppen på socialismen. Några förklaringar har redan tidigare diskuterats: i polemik mot anhängarna av en odifferentierad skola, hävdade högerpartiet att skolans främsta uppgift var att på ett effektivt sätt förmedla kunskaper och färdigheter, medan de sociala och personlighetsdanande uppgifterna kom först i andra hand. I stället skulle hemmen ta huvudansvaret för denna fostran. En undervisning i små klasser där eleverna grupperats utifrån begåvning och prestationer (senare: ämnes- och kursval), gav dessutom de bästa förutsättningarna för en harmonisk utveckling av personligheten, tillade man. Men även med dessa förklaringar till hands, ter sig högerns intresse för skolans fostran av medborgarna i det moderna samhället som skäligen klen. Slutsatsen blir, att högern inte längre såg skolans fostran som ett strategiskt redskap i kampen mot socialism och statstvång, eller i strävan för de egna målen.

7.4.3 Skolans styrning och kontroll

Högerpartiets politik vad gäller hur skolan skall styras och kontrolleras, hur mycket den skall få kosta och vilka som skall få undervisa där har ofta varit oklar och motsägelsefylld, även om den uppvisat vissa genomgående drag. Konsekvensen visar sig framför allt i en restriktiv inställning till vad folkundervisningen fått kosta. När högerpartiet krävt besparingar inom utbildningsväsendet, har det praktiskt taget alltid gällt den lägre utbildningen, medan man tvärtom önskat större satsningar på läroverk och högskolor. Det har inte bara berott på att de största besparingsmöjligheterna har stått att finna inom folkskola och grundskola. Ur högerns synvinkel har det alltid varit förnuftigt och nödvändigt att satsa resurserna på en utbildning för eliten eller begåvningarna.

Hur högern sett på frågor om skolans styrning och kontroll har varierat beroende på vilka mer principiella intressen som stått på spel och på de rådande styrkeförhållandena. Som principfrågor i sig har skolans ledning, kontroll och ekonomi sällan behandlats under de 60 år det här gäller.

Folkskolan en kyrkans dotter eller det borgerliga samhällets angelägenhet?

För många högermän var svaret självklart. Att folkskolan stod under kyrkans ledning och kontroll var en garanti för att dess kristet-fostrande uppgifter fullgjordes. Fördes folkskoleärendena över till den borgerliga kommunen och kyrkoherden

fråntogs sin självskrivna roll som skolrådets ordförande, kunde de krafter som var likgiltiga eller fientliga till kristendomen få ett olyckligt inflytande över skolan. För partiet var det däremot inte givet, att den gamla ordningen var den bästa. I partiprogrammen från seklets början krävde man visserligen fortsatt starka band mellan kyrka och skola. I praktiken bidrog, som jag påvisat, AVF i stället till att lösa upp dessa. Den första Lindmanska regeringen fattade 1909 beslut om att föra över folkskolefrågorna från kyrkostämman till stadsfullmäktige i städerna.

Frågan gällde primärt inte om skolan skulle sortera under kyrkan eller den borgerliga kommunen. Det centrala var i stället att komma undan den direkta demokratis vådor. I en tid då samhällsmotsättningarna var stora och folkundervisningen blivit en stridsfråga, blev kyrkostämmorna stundtals bråkiga och tidsödande tillställningar, där utgången var betydligt osäkrare än i ett representativt beslutsorgan. Under 1910- och 20-talen förespråkade högern införande av kommunal- och kyrkofullmäktigeförsamlingar av samma skäl, för att slippa

"...riskera att bli överrumplad av en kanske i tysthet av något kotteri hoptrummad tillfällig majoritet".⁶

I kapitel 3 har också getts andra exempel (tillbakavisandet av biskoparnas krav att återfå sitt inflytande över läroverksfrågorna, m fl) på att den tidiga högern inte betraktade kyrkans och prästernas inflytande över undervisningsfrågorna som ett principiellt intresse. Taktiska och praktiskt-ekonomiska aspekter vägde tyngre.

Folkskolan ett kommunens intresse eller statens?

Från sekelskiftet fram till 1960-talet har det allmänna skolväsendet utvecklats mot en allt mer omfattande statlig styrning. Det gäller styrningen med ekonomiska medel. Den andel av kommunernas skolutgifter, som finansieras med statsbidrag, mångdubblades under den tidsperiod jag studerat. Det gäller också styrningen av utbildningen genom allt mer detaljerade undervisnings- och läroplaner och av lärarens utbildning och tjänstgöringsvillkor, skolsociala frågor, skolbyggnation, m m genom ytterligare en rad andra föreskrifter. På vissa punkter har denna process motarbetats av högerpartiet. Men i det stora hela accepterade partiet den gradvis tilltagande statliga regleringen av utbildningsväsendet.

Konservativa har traditionellt betraktat folkuppfostran och folkundervisning som ett nationellt intresse överordnat individuella och lokala särintressen. Därför borde det ankomma på staten att fastställa utbildningens inriktning och innehåll, och att skjuta medel till de mest behövande kommunerna för ordnande av deras

⁶ Redaktionell kommentar i Medborgaren, 4/1926, s 119, till ett inlägg av sign En småbonde, som ville att skolfrågorna liksom tidigare skulle sortera under kyrkostämma och skolråd.

folkskoleväsen. Vänsterns framgångar och den segslitna kampen om den politiska makten och statsapparaten under senare delen av 1910- och under 1920-talet, komplicerade emellertid frågan. Nu övergick högerpartiet alltmer till att försvara enskilda individer och kommuner mot vad som beskrevs som övergrepp av den socialdemokratiska statsmakten. Kapitel 4 innehåller en rad exempel på detta, framför allt i samband med 1920-talets strider mot heltidsundervisning och för en förstärkt konfessionell kristendomsundervisning. Högern hävdade, att den enskilda kommunen, inte staten och dess utsända folkskoleinspektörer, bäst kunde avgöra hur mycket man kunde kosta på sina skolor. Om en kommun eller församling ville ge sina barn en mer gedigen kristendomsundervisning än den som den "Rydénska" undervisningsplanen föreskrev - Bolstadfallet var ett exempel - borde man lokalt få besluta detta. Men något principiellt försvar för ett decentraliserat beslutsfattande skall detta inte ses som. Jag bedömer det exempelvis som otänkbart, att högern skulle ha försvarat den kommunala självbestämmanderätten i ett fall då en kommun agerat i motsatt riktning, dvs krävt att få ytterligare minska eller helt slopa kristendomsundervisningen i sina folkskolor.

Under 1930- och 40-talen hördes knappast några högerkrav på ökat kommunalt inflytande i skolfrågor. Det är inget att förvånas över. Nu kom åter skolans nationella uppgifter i fokus för högern. Skolan skulle understödja hem och familjebildning, motverka avflyttningen från landsbygden och bidra till att bygga upp själslig styrka och försvarsvilja i oros- och krigstider. Striderna om folkskolans utbyggnad och kristendomsundervisning hade avklingat. Genomförandet av den största skolreformen under dessa år, införande av 7-årig skolplikt, tilläts dessutom ske i den takt som kommunerna själva bestämde.

Men inte heller efterkrigstidens "liberaliserade" högerparti, som skarpt kritiserade socialdemokraterna för att vilja skapa en alltför omfattande och stark statsmakt, intresserade sig särskilt mycket för den statliga styrningen av skolan. Visst ville högern göra rejäla besparingar genom att dra in statsbidrag till läromedel och skolmåltider, och visst skulle statens inflytande över dessa skolfrågor minska om besparingsförslagen gått igenom. Men någon principiell diskussion av relationen stat - skola knöts förslagen knappast till. När det gällde försöksverksamheten med enhetsskola, krävde högerpartiet på vissa punkter att ökad hänsyn till lokala synpunkter skulle tas, på andra en hårdare central styrning. Det senare gällde framför allt försöksverksamhetens omfattning. Högern var ju kritisk till att långt fler kommuner än vad som ursprungligen avsetts fick delta i försöken med enhetsskola.

Enskilda alternativ till den offentliga skolan?

Att skapa gynnsammare villkor för de enskilda skolorna har varit ett framträdande krav i 1970- och 80-talens moderata skolpolitik. Genom att verka för generösare bidragsbestämmelser, har partiet velat utöka den mycket blygsamma skaran

av fristående skolor i Sverige. Bl a mot den bakgrunden kan det te sig märkligt, att den svenska högern under större delen av 1900-talet inte fört fram detta som någon central fråga. Högern har snarast understött den process av kommunalisering och förstatligande av privatläroverk och flickskolor, som inleddes vid sekelskiftet. I regel såg man detta som ett sätt att ekonomiskt trygga värdefulla skolformer och utbildningar. Några initiativ till att höja andelen fristående skolor tog partiet inte under den studerade sextioårsperioden.

Att de fristående skolorna historiskt sett inte varit någon stor skolfråga för högern återspeglas även i partidokumentet. Först i 1969 års partiprogram krävde man stöd till "experimentalskolor i annan regi än kommunens". I 1919, 1934 och 1956 års program nämndes inget om de enskilda skolorna. 1946 års handlingsprogram innehöll en kort passus, som inte berördes i programkommentaren, om de enskilda skolorna som ett viktigt samhällsintresse, främst genom deras funktion som pedagogiska banbrytare.

Högern har däremot slagit larm, när man ansett att de existerande enskilda skolornas villkor hotats. Så var fallet framför allt under 1920-talets bottenkolestrid. I 1924 års valrörelse gick partiet till hårt angrepp mot skolkommissionens förslag, som man såg som ett försök att tvinga in de privata skolorna under ett statsmonopol genom indragning av deras statsbidrag. I kampens slutskede gällde det de privata flickskolorna, som enligt 1927 års skolproposition skulle finnas kvar, men utan statsbidrag till de tre första klasserna. Med argument som liknar dagens - de enskilda skolorna kan lättare ta till sig och utveckla nya pedagogiska idéer än de offentliga skolorna - försvarade man statsbidrag till de tre förberedande åren i de privata flickskolorna. Men huvudfrågan gällde snarast flickskolornas existens som sådana, inte om de drevs i statlig, kommunal eller enskild regi. Högern sympatiserade med tanken att flickor skulle få undervisning på samma villkor som pojkar, men månade framför allt om en utbildning anpassad efter "*flickornas individualitet*".⁷ Frånvaron av stora religiösa, etniska eller språkliga grupper, som kunnat ställa krav på utbildningar utanför den allmänna skolans ram, är naturligtvis en viktig anledning till att de enskilda skolorna generellt inte blivit någon stor politisk stridsfråga i Sverige. Andra är mer komplicerade och svårfångade. Faktum kvarstår: Sverige har i praktiken länge haft ett ganska oomstritt offentligt skolmonopol.⁸

Man kan fråga sig, varför högerpartiet tidigare i så ringa grad vänt sig mot att praktiskt taget samtlig undervisning bedrivs i offentlig regi, och med en hög grad

⁷ Kvinnoförbundets ordförande Alexandra Skoglund i en artikel "Har staten tillräckligt sört för flickskolans framtid?" (Medborgaren, 4/1927, s 148).

⁸ Se Rodhe (1986) för en komparativ och historisk studie av fristående skolor och offentlig undervisning i England, Danmark och Sverige.

av statlig styrning. Varför har den kritiken kommit så sent?

Ur konservativ synvinkel var **folkskolans** främsta uppgift att ge de kroppsarbetande klasserna en moraluppfostran på kristen grund. Folkundervisningen skulle bidra till den sociala sammanhållningen. Det ligger, som jag ser det, i sakens natur, att högern inte var särskilt intresserad av några enskilda alternativ inom denna skolform. Dess syfte skulle då riskera att gå förlorat. Med **läroverken och flickskolorna** förhöll det sig annorlunda. Dessa skulle förmedla en fostran för en borgerlig livsstil och ge en god allmänbildning för de kommande uppgifterna. Här kunde viss mångfald vara värdefull snarare än hotande, och de enskilda skolorna borde därför stödjas och uppmuntras. Men, och det är poängen, så länge de allmänna läroverken och flickskolorna gav en sådan utbildning och därtill tillämpade en restriktiv intagning av elever, saknades de vägande incitamenten för att öka andelen fristående skolor. Det är mot denna bakgrund inte förvånande, att kraven från konservativ sida på bättre villkor för fler enskilda skolor kommit först efter grundskolans införande. När utbildningen på primär- och sekundärnivå når så gott som alla barn och ungdomar, och differentieringen av eleverna är förhållandevis ringa, ökar högers intresse för de fristående alternativen påtagligt. Men, kan man notera, det handlar lika litet som tidigare om skolor helt på privat basis. På 1980-lik väl som på 1920-talet kräver partiet att stat och kommun medverkar till de enskilda skolornas finansiering.

1910- och 20-talens högerparti använde skolan som ett viktigt exempel när man attackerade vänsterregeringarna för maktfullkomlighet och övergrepp. Att dra in statsbidragen till privatläroverken sågs som ett sätt att bygga upp ett statsmonopol på skolans område. 1940- och 50-talshögern begagnade sig i betydligt mindre utsträckning av skola och utbildning i sin antisocialistiska kritik. På 1970- och 80-talen, då Moderata samlingspartiet omfattar en liberalt betonad ideologi som i mångt och mycket påminner om 50-talets, väljer moderaterna däremot ut utbildning och uppfostran som viktiga exempel på att socialdemokraterna låtit den offentliga sektorn växa sig för stor och allenarådande, och att enskilda initiativ och alternativ inte minst därför är nödvändiga.

7.5 Formandet av en konservativ skolpolitik

7.5.1 Inledning

Avslutningsvis knyter jag åter an till frågor, som gäller hur högers skolpolitik initierades och formades. I vilken utsträckning grundade man denna politik på

elaborerade idéer om den allmänna utbildningens uppgifter och möjligheter? Vilka instanser i och utanför partiet fick inflytande på skolpolitikens utformning? Rådde det interna motsättningar om denna (frågorna 5, 6 och 7, sid 20)?

7.5.2 Den frånvarande idédiskussionen om skola och bildning

Min undersökning av högerpartiets skolpolitik visar, att partiet ytterst sällan sökt grunda sin skolpolitik på en genomarbetad analys av skola och utbildning. Mot detta skulle kunna invändas, att bilden blivit missvisande, därför att det tillgängliga materialet är ofullständigt. Inom partiet kan man ha gjort analyser av utbildningsfrågorna, som inte dokumenterats. Anteckningar och protokoll kan av en eller anledning ha försvunnit. Att den mer principiella utbildningsdiskussionen faktiskt har varit mycket sparsam, tyder emellertid det mesta på. Bl a pekar intervjuer med ledande högerpolitiker på att åtminstone efterkrigstiden varit fattig på sådan.⁹ Det är vidare inte bara i det interna partiarkivet, som tecknen på en konservativ utbildningsdiskussion är få. Högern tog sällan utåt, i valrörelserna, i sitt programmaterial eller i medlemsorganen Medborgaren och Ungsvensk Lösen/Ung Höger upp utbildningsfrågor på ett principiellt plan. I riksdagen gick högerpartiet i regel in på de konkreta sakfrågorna utan försök att sätta in dessa i ett konservativt-ideologiskt perspektiv. I memoarer och biografier av och över ledande högerpolitiker bekräftas högerpartiets brist på idédebatt. Inte sällan beklagas det bristande intresset för utbildningsfrågor (utan att man för den skull efterlyser en idédiskussion om skola och utbildning).

Förklaringarna till bristen på övergripande analys och diskussion av utbildningsfrågorna får sökas på flera håll.

Skolfrågorna sågs som mindre betydelsefulla.

Under flera perioder, i synnerhet före 1918 och under stora delar av 30-talet, men även till viss del under 50-talet, har utbildningsfrågorna skymts av andra frågor som partiet och partiledningen uppfattat som viktigare. Både den praktiska skolpolitiken och utbildningsdiskussionen har överlämnats åt enskilda högerpolitiker och konservativa intellektuella.

Skolfrågorna betraktades inte som politiska, utan som ett fält för ämnesexperter.

Högern har traditionellt velat se **alla** utbildningsfrågor som opolitiska och höjda över all strid. Med stor förtrytelse åsåg man, hur vänsterpartierna ifrågasatte parallellskolesystemet och attackerade katekesläsningen i folkskolan. Maktstriderna

⁹ Intervjuer med Gunnar Heckscher, Blenda Ljungberg och Birgitta Sjöqvist.

och politiseringen var så mycket mer ovälkomna som folkundervisningen enligt den konservativa ideologin hade som främsta uppgift att stå i den nationella sammanhållningens tjänst. Bottenskolefrågan sågs som ett okunnigt övergrepp på läroverken, ett område som bara den högre utbildningens företrädare kunde ha auktoritet på. Vissa områden fick dock förbli opolitiska, i den meningen att de undandrogs striderna och överläts till skolfolk och ämnesexperter att lösa. Detta gällde i synnerhet utbildningens innehåll och skolans inre arbete. Sådana frågor har mycket litet eller inte alls diskuterats inom själva högerpartiet som sådant (men väl av enskilda konservativa). Ett viktigt undantag existerar dock: det blev rejäla och långvariga motsättningar om kristendomsämnets inriktning, timtal, läromedel och lärare.

"Högerns skolpolitik baseras på sunt förnuft och erfarenhet, inte på politiska dogmer."

Mer än något annat parti har högern beskrivit sig själv som stående över klassintressen och klassmotsättningar. Man har betraktat högern som företrädare för hela svenska nationen och folket, och som ett parti som därför har kunnat bedöma frågorna sakligt, lidelsefritt och utan att förvillas av ideologiska konstruktioner. Ideologin har med andra ord stått för något negativt, en "förvrängd" eller "falsk" verklighetsuppfattning. I detta stycke knyter man an till en klassiskt-konservativ idétradition, alltifrån Burke och framåt.

Inte minst Arvid Lindman gav envetet uttryck för denna "ideologilöshetens ideologi" under sin långa tid (1912-35) som partiordförande och högerns främste talesman. Lindmans omvittnade misstro mot idédebatt inom partiet förklaras nu inte enbart av hans personliga pragmatiska läggning. Bildandet av en stark politisk riksorganisation på högerkanten krävde, att den brokiga skaran av konservativa, "ny" och "gammal" höger, hjälpligt kunde enas, och då var uppsplitande ideologiska diskussioner mindre välkomna. Delvis var det alltså att göra en dygd av nödvändigheten, när frånvaron av uttalade, övergripande principer upphöjdes till norm inom det unga högerpartiet.

Bortsett från detta tycks meningsmotsättningar i utbildningsfrågorna ha saknats på åtskilliga punkter. Under mycket lång tid rådde det sålunda en kompakt enighet inom högerpartiet om att folkskola och läroverk hade helt skilda samhällsuppgifter, och att de båda skolformerna så långt möjligt borde hållas separerade. På samma sätt var man helt överens om att enhets- och grundskolans elever måste delas upp på olika linjer efter sina skiftande förutsättningar och kommande uppgifter. Man har genomgående och samstämmigt tillbakavisat vänsterns tes att skolan kan bidra till social utjämning. Debatt i dessa och liknande, övergripande frågor var därför överflödigt. Vägvalet sågs som mer eller mindre självklart. Det "sunda förnuftet" sade hur partiet borde agera.

De många läroverks- och universitetslärarna, läkarna, prästerna och andra högutbildade inom de egna leden, har haft en viktig roll i den konservativa utbildningspolitiken genom att som sakkunniga bekräfta och garantera det riktiga i högerns verklighetsbild - bilden av det som är och vad som vore möjligt att åstadkomma med hjälp av utbildning. Den sakkunskap som folkskolans lärare besuttit har däremot ofta tonats ner, med hänvisning till att den inte omfattar läroverksutbildningen. Under 1900-talets första decennier framställdes dessutom ofta folkskollärarna som styrda av snävt fackliga och egoistiska intressen. Läroverkslärarna förutsattes däremot grunda sina synpunkter på oväld och fackkunskap.

7.5.3 Interna motsättningar

Att den svenska högern strävade efter att vara ett parti för "borgare och bönder", och inom sig rymde en agrar flygel och en stads- och industribaserad dito med delvis skilda intressen, kom i hög grad att prägla partiets politik fram till andra världskriget. Så ock på utbildningens område. Visserligen fanns det en betydande gemensam beståndsdel i den utbildningspolitik som gammal och ny höger ville föra, men också klara skiljelinjer och vissa motsättningar.

Landsbygdshögern försvarade i stor utsträckning det statiska och patriarkala samhälle som den traditionellt utgått från. Inom denna del av högern ansåg man, att folkskolans förnämsta uppgift var att ge en fostran "för sedlig kraft", dvs till kristen fromhet, flit, ordning och lydnad för överhögheten. Annan bildning sågs inte sällan som onödig och direkt skadlig, eftersom den var dyr och kunde locka över folkets barn till de lärda banorna. Industri- och stadshögern måste på ett annat sätt anpassa sin politik till det kapitalistiska samhällets förändringar och krav. Den kunde tidigare och lättare än lantmännen erkänna behovet av en höjd standard på den medborgerliga utbildningen, och ställa sig bakom vissa samhälleliga satsningar, bl a på utbildningens område, som stöd för en gynnsam ekonomisk och social utveckling. Inom denna del av högern möter man tidigt en misstro till en alltför katekespräglad folkundervisning. De dygder och färdigheter man önskade se hos folkets barn var delvis andra än de som den äldre lantmannahögern eftersträvade.

Direkta motsättningar mellan de båda delarna av högern förekom visserligen, speciellt beträffande kyrkans inflytande över skolväsendet och folkskolans kristendomsundervisning under 1900-talets första decennier. Men vanligare var att högers "bönder" och "borgare" engagerade sig i något olika skolfrågor och utformade olika delar av partiets skolpolitik. Det var främst högers lantmän och präster som drev en kompromisslös kamp för obrutna band mellan kyrka och folkskola och en katekesdominerad kristendomsundervisning. I dessa grupper återfanns också de starkaste motståndarna mot heltidsläsning och höjd standard på landsbygds folkskolor på 20-talet. När det däremot gällde bottenkolefrågan, sågs hotet

i första hand som riktat mot den högre utbildningen, och de främsta talesmännen för högern i enhetsskolefrågan var följdriktigt inte lantmän som Bengtsson i Kul-len eller ortodoxa präster som Pehrsson i Göteborg, utan representanter för den högre utbildningen som professor Claes Lindskog och docenten och generaldirek-tören för skolöverstyrelsen Otto Holmdahl. Högerledningen, under många år för-kroppsligad i Arvid Lindman, försökte smidigt förena de båda komponenterna till en någorlunda sammanhängande helhet i partiets program och propaganda.

Efter andra världskriget går det enligt min uppfattning knappast att urskilja motsvarande, klassbaserade grupperingar inom partiet som haft betydelse för ut-bildningspolitiken. Skiljelinjen har snarare gått mellan företrädare för en ekono-miskt-liberal konservatism, som bara sparsamt intresserat sig för kultur- och ut-bildningsfrågor och som förespråkade restriktivitet i de statliga åtagandena gene-rellt, och social- eller kulturkonservativa grupper, som strävat efter större socialt och kulturellt engagemang än de förra. Klyftan dem emellan syntes särskilt tydligt under 1950-talet och i den interna kritiken efter 1960 års val, en kritik som bl a gällde högerns hantering av utbildningsfrågorna. Några tydliga, klart avgränsbara grupper inom partiet har det emellertid i allmänhet inte handlat om.

7.5.4 Den konservativa skolpolitikens inspiratörer och ingenjörer

Högerpartiets i särklass viktigaste utbildningsfråga har enligt min bestämda me-ning gällt en tidig differentiering: skilda utbildningar för skilda levnadsbanor. Den enskilda grupp, som betytt mest för hur partiet utformat sina konkreta och detal-jerade krav i denna fråga är läroverkslärarna. Detta gäller alltifrån reaktionerna på 1918 års skolkommission till Visbykompromissen. Även om partiet fäste stor tilltro till den pedagogiska forskningens möjligheter att avgöra den lämpligaste utformningen av enhetsskolan, var det i praktiken synpunkterna från läroverkslära-re i och utanför partiet som betydde mest för högerns agerande. De som fört partiets talan i utbildningsfrågor har till stor del kommit från läroverken, univer-siteten, kyrkan och förvaltningen. Först under efterkrigstiden har högern haft folk-skollärare och folkskoleinspektörer i sin riksdagsgrupp och i andra ledande posi-tioner. Då tänker jag främst på Folke Kyling, Eva Karlsson och Ragnar Bergh.

I synnerhet under 1910- och 1920-talet, men även senare karakteriserade högern folkskollärarnas krav på bottenskola och en höjd standard på folkskolans under-visning som uteslutande fackliga och kåregoistiska strävanden. Folkskollärarnas sakkunskap inom sitt område talade man inte om. Högern beskrev däremot aldrig motsvarande krav från läroverkslärarkåren på ett fortsatt åtskiljande mellan folk-skola och läroverk och gynnsammare villkor för läroverksutbildningen som facklig politik, utan som expertisens objektiva bedömningar. Att läroverkslärarna har fått en så viktig roll i högerns formande av sin utbildningspolitik, kan emellertid sägas bero på att deras fackliga strävanden har legat väl i linje med högerpartiets

uppfattning om ett tidigt differentierat skolsystem och behovet av att särskilt ta tillvara begåvningseliten. Omvänt har folkskolläraarnas fackliga krav setts som ett hot mot de egna intressena, och därmed genomgående fördömts som osakliga och okunniga.

Hur nära har kontakterna mellan näringslivet och högern varit i utbildningsfrågor? Hur mycket har organisationer som SAF och Industriförbundet betytt för utformningen av partiets skolpolitik? Som framgått av kapitel 2 avtog högerens och arbetsgivarnas öppna samarbete generellt från 1930-talet och framåt, och antalet företagare i partiledning och riksdagsgrupp minskade. Varken i högermaterialet eller i arbetsgivarorgan som Arbetsgivaren och Industria finns det belägg för att några mer omfattande och systematiska överläggningar i skolfrågor skulle ha förekommit mellan högerpartiet och näringslivet under de år jag studerat. Näringslivets män inom högern engagerade sig i regel inte i utbildningsfrågor varken internt eller i riksdagen. Yrkesutbildningen är något av ett undantag. Under försöksverksamheten med enhetsskola engagerade sig främst småföretagarna inom SHIO (Sveriges Hantverks- och Industriorganisation) för utformningen av 9y och yrkes-skolan. Men som jag tidigare visat, stod yrkesutbildningsfrågorna aldrig särskilt högt på den politiska dagordningen inom högern.

Det sagda utesluter naturligtvis inte, att högerfolk diskuterat skolfrågorna med näringslivets folk. Av allt att döma tillmätte man synpunkterna från arbetsgivarorganisationerna stor betydelse, i synnerhet när det gällde kraven på efterkrigstidens skola och inför 1950 års skolbeslut. Men för en närmare analys av förhållandet mellan högerparti och näringsliv i utbildningsfrågor är en vidare undersökning, bl a av material från näringslivets organisationer, nödvändig.

7.5.5 Högern, skolan och "den socialdemokratiska staten"

Med internationella mått har det svenska högerpartiet under större delen av 1900-talet varit relativt svagt, dess huvudmotståndare, SAP, ovanligt starkt. I inget annat jämförbart land har, såsom varit fallet i Sverige, ett arbetarparti oavbrutet suttit vid regeringsmakten i mer än fyrtio år. Att SAP har varit statsbärande parti under så lång tid har självklart präglat högerens uppfattningar om statens uppgifter och "det offentliga" utbredning, inklusive den allmänna skolan.

De konservativa ansåg traditionellt statens främsta uppgift vara, att hålla nationen stark och enad, inåt och utåt. Dess viktigaste komponenter var kungamakten, försvaret och rättsväsendet (Elvander, 1961). Folkundervisningens uppgift var just att genom en kristet-moralisk fostran befrämja den inre sammanhållningen. Den nya riksorganisationen för högern byggde i allt väsentligt på en sådan statsuppfattning, även om man från 1910-talet sprängde in krav som gällde frihet från statliga ingripanden (Torstendahl, 1969). I AVF:s partiprogram från 1919 hette det sålun-

da: "Ett starkt näringsliv, fritt från förkvävande statstvång och tryggt mot socialiseringshot." Samtidigt krävdes statligt skydd för näringslivet, främst från hotande utländsk konkurrens, men också från strejker och andra åtgärder från arbetarorganisationernas sida. Det handlade, enkelt uttryckt, om att garantera det existerande samhällets fortbestånd och främja en gynnsam kapitalistisk utveckling.

Mot detta kontrasterar SAP:s radikalt annorlunda utgångspunkter när det gällde statsmaktens syfte och möjligheter. Som Rothstein (1986, s 16) uttrycker det:

"Som kanske ingen annan modern politisk kraft har socialdemokratin satt sin tilltro till möjligheterna att med staten som instrument på avgörande punkter förändra samhället."

Den allmänna skolan var just en sådan avgörande punkt. Genom att reformera det gamla skiktade utbildningssystemet och införa enhetsskola, skulle en av klass-samhällets viktigaste förutsättningar försvinna, var socialdemokraternas tes. De skolreformoffensiver från vänster, i vars sken högerens skolpolitik här studerats, drevs från socialdemokraternas sida med det uttalade syftet att radera klassgränserna, dvs att förändra samhället i grunden.

Socialdemokratin starka ställning har bl a inneburit, att dess reformkrav på skolans område inte har varit möjliga för högern att nonchalera. Högerpartiets skolpolitik har till synes i stor utsträckning formats i polemik mot SAP:s krav på skolans område. Innebär detta, att ett konservativt parti med en starkare ställning och en svagare socialistisk motpart än det svenska hade fört en radikalt annorlunda och betydligt mera aktiv politik än den vi här sett prov på? En sådan hypotes är inte orimlig. Mot bakgrund av de förändringar, som flertalet industriländer i väst genomgått, vore det sannolikt att även ett högerparti skulle tvingas vidta förändringar av skolan, såsom en förlängd skolplikt och en längre gemensam utbildning, bl a för att skapa en för samhälle och näringsliv önskvärd flexibilitet hos arbetskraften.

Ett sätt att belysa ovanstående fråga vore att jämföra den svenska högerens utbildningspolitik med den, som förts av högerpartier i andra västeuropeiska länder. Dessvärre saknas ännu till stor del underlag i form av studier av de politiska partiernas, i synnerhet högerpartiernas, skolpolitik över längre tid (jfr kapitel 1). En viss jämförelse mellan den svenska högerens och västtyska CDU:s utbildningspolitik under efterkrigstiden har emellertid varit möjlig genom Hars' (1981) arbete. En sådan jämförelse är intressant, därför att den pekar på stora likheter i den förda politiken, trots att CDU haft en betydligt starkare ställning än sin svenska motsvarighet. Sålunda har CDU kunnat genomdriva sina skolpolitiska krav under en långvarig regeringsperiod. För CDU liksom det svenska högerpartiet var den tidiga uppdelningen på skilda utbildningsbanor en huvudfråga. Den västtyska höger liksom den svenska underlät i hög grad att föra en diskussion om de krav,

som det moderna samhället ställde på den allmänna utbildningen. Att forma denna i produktionshöjande och -utvecklande syfte har inte varit något framträdande tema. I stället har CDU:s skolpolitik präglats av kraven på en kristet baserad folkundervisning och bevarandet av ett tredelat utbildningssystem. Det är främst de kristna inslagen, som påtagligt skiljer CDU:s skolprogram från den moderna svenska högerns.

Jämförelsen ovan motsäger i och för sig inte antagandet, att den svenska högerns utbildningspolitik påverkats av att den under lång tid bedrivits i opposition mot en stark socialdemokrati, som aktivt sökt förändra samhället bl a just med hjälp av utbildningsreformer. Men den tyder på att denna påverkan inte är så avgörande, att man kan tala om en unik svensk högerpolitik på skolans område. I epilogen (kapitel 8) tar jag åter upp dessa frågor.

7.5.6 Avslutande om högern och det politiska

Historien om högerns utbildningspolitik under 1900-talet handlar om de konjunkturen och situationer då skolfrågorna och makten över skolan födde politisk strid, och, väl så viktigt, när så inte skedde. Låt mig som exempel ta 1910-20-respektive 1940-50-talens skolhändelser. Båda perioderna kännetecknas av en vänsteroffensiv på folkundervisningens område. Båda gångerna krävde vänsterpartierna, att parallellskolesystemet skulle överges och likvärdiga och bättre utbildningsmöjligheter skapas för alla klassers barn. I slutet av 1910- och under 1920-talet ledde detta till regelrätta politiska drabbningar om makten över skolan. Efterkrigstidens försök med enhetsskola däremot präglas i stort av avsaknaden på politisk strid och av ett påtagligt ointresse för skolfrågorna från högerpartiets sida. Varför ledde de två vänsterframstötarna till så skilda reaktioner från högern?

Fler frågor i samma stil kan ställas. Varför har både folkundervisningens och läroverksutbildningens innehåll i allmänhet tilldragit sig så lite politiskt intresse? Varför blev det aldrig strid om yrkesutbildningen eller om högre utbildning och forskning? Varför intresserade sig högerpartiet inte för skolans inre arbete, t ex för frågan om äga och andra disciplinåtgärder i folkskolan?

Grupper ur borgerligheten gick motvilligt samman och bildade ett eget politiskt parti, när den politiska organiseringen på vänsterkanten inte längre kunde ignoreras. Långt in på 1930-talet uttryckte högern kritik och skepsis mot den parlamentariska demokratin. Flertalsväldet kunde innebära ett massornas förtryck av minoriteten eller den enskilde, resonerade man.¹⁰ Ofta höll högern fram just skolfrå-

¹⁰ Se t ex **Torstendahl** (1969) om den svenska högern och **Seip** (1980) om motsvarande demokratikritik hos norska Høyre.

gorna som exempel på hur socialdemokraterna missbrukade sitt flertal och sin regeringsmakt. Den politiska arenan var m a o inte den som borgerligheten helst avgjorde frågorna på.

Den moderna svenska högern ansluter sig självklart till den representativa demokratins principer. Men det är inte svårt att se en tydlig linje från högerns tidiga kritik mot flertalsvälde och massornas förtryck till efterkrigstidens och dagens kritik av politikervälde och övergrepp på den enskildes frihet och integritet. Idag, liksom på 1920- och 30-talet, kritiserar högern socialdemokratin för maktfullkomlighet och översitteri, inte minst i utbildningsfrågor. Nu liksom då, önskar det konservativa partiet föra åtskilliga frågor från den politiska scenen. Högerns förhållande till det politiska är viktigt att hålla i minnet, när man granskar vilka utbildningsfrågor som blev utbildningspolitiska frågor. Det är avgörande för att förstå partiets defensivt präglade skolpolitik under de 60 år jag följt. Elvanders (1961) konstaterande, att konservatismen blir ideologiskt uttalad först när det beständes rätt på allvar ifrågasätts, gäller också på utbildningspolitikens område. Högerns skolpolitiska agerande dikterades så gott som uteslutande av initiativ från vänsterpartierna. Först när den politiska vänstern vuxit sig tillräckligt stark för att utgöra ett reellt hot, formulerade högern sina egna politiska krav på utbildningens område. Nota bene: i de frågor som vänstern fört upp på dagordningen, främst förhållandet mellan kyrkan och folkskolan och bottenkolefrågan. I andra frågor, som låg borgerligheten nära, såsom läroverks- och den högre utbildningen, såg man ingen anledning att presentera ett politiskt program.

Efter 1920-talets skolstrider släppte högern till stor del skolfrågorna, också på 1950-talet, då enhetsskolan på nytt förts upp på den politiska dagordningen. De politiska och ideologiska motsättningarna mellan socialdemokratin och de borgerliga partierna om hur framtidens samhälle borde se ut hade i praktiken minskat. På flera viktiga punkter kunde uppfattningarna förenas om hur folkundervisningen skulle utformas för att svara mot samhällets krav. Under efterkrigstiden gällde detta förlängningen av skolpliktstiden och moderniseringen av skolväsendet, utbyggnaden av yrkesutbildningen och satsningen på högre utbildning och forskning. Högerns ointresse för utbildningsfrågorna på 1950-talet kan m a o delvis förklaras av att enigheten om färdriktning var större än på 1920-talet. Men också av att högern, trots allt tal om motsatsen, fäste mindre vikt vid utbildning som politiskt redskap än vid direkta ekonomiska åtgärder som skattesänkningar, minskade statliga regleringar, osv.

Man skulle kunna sammanfatta på följande sätt: om en skolfråga fördes upp på den politiska dagordningen och föranledde strid, berodde på om den ägde principiell betydelse för något större parti eller om den sågs som lämplig att använda i taktiskt syfte, på de politiska styrkeförhållandena och på förekomsten av betydande politiska och ideologiska motsättningar. Men för högern lydde den uttalade och outtalade grundregeln: håll skolan så långt möjligt utanför partipolitiken!

KAPITEL 8

EPILOG: SJUTTIO- OCH ÅTTIOTAL

8.1 Inledning

Under 1970- och 80-talen har såväl Moderata samlingspartiet i Sverige som högerpartier runt om i världen fört en offensiv och ofta framgångsrik politik, i vilken utbildningsfrågorna spelat en viktig roll. Därför vill jag i detta slutord helt kortfattat diskutera 1970- och 80-talens svenska moderata skolpolitik ur två perspektiv. För det första i ett internationellt perspektiv, främst genom att dra paralleller till den amerikanska och brittiska högerens utbildningspolitik, som är de som mest uppmärksammats och analyserats i vetenskapliga sammanhang. För det andra ur ett historiskt perspektiv, genom att något relatera den moderna högerens utbildningspolitik till den som partiet förde 1904-1962.

8.2 I ett internationellt perspektiv

8.2.1 Internationell högeroffensiv

Under senare delen av 1970- och första hälften av 80-talet har den svenska högern nått sina kanske största framgångar i modern tid. Efter en långvarig nedgångsperiod lyckas nu Moderata samlingspartiet tidvis attrahera upp till 25% av väljarkåren och förverkliga den gamla drömmen om en borgerlig regering. Högerpolitiken förs fram mer offensivt och med större självförtroende än någonsin förr.

Från mitten av 1970-talet får de liberala inslagen allt större utrymme i Moderata samlingspartiets politik (se t ex **Bohman**, 1974). De är som mest utpräglade i 1982 och 1985 års valrörelser då partiets budskap närmast framstår som nyliberalt. Visserligen saknas inte traditionellt konservativa inslag. I 1978 års idéprogram och 1984 års handlingsprogram slår Moderaterna liksom tidigare vakt om den nationella sammanhållningen, om rättssamhället, och om institutioner och traditioner som vuxit fram genom generationerna (**Moderata samlingspartiet**, 1984a). Men partiets huvudkrav lyder: stärk den fria marknadsekonomin, det enskilda ägandet och den enskildes frihet och minska samtidigt den offentliga sektorns omfång och inflytande (a.a.). Moderata samlingspartiet beskriver sig som frihetspartiet, som för individens talan mot de mäktiga kollektiven, mot den otypliga offentliga ap-

paraten och mot överheten i form av byråkrater och politruker (a.a.).

Vid denna tid tar bildligt och bokstavligt talat en internationell högerrörelse form. 1978 organiserar sig de europeiska konservativa partierna i Europeiska Demokratiska Unionen (EDU). 1982 bildas en högerinternational, Internationella Demokratiska Unionen (IDU), genom en sammanslagning av EDU och en systerorganisation med konservativa partier från stillahavsområdet - från USA, Japan, Australien, Nya Zeeland och Kanada (se Fredriksson, 1986, s 334 ff).

"Den nya högern" uppvisar stora nationella variationer. "The New Right" i USA är en särpräglad blandning av ultraliberalism och ultrakonservatism. Den fick sitt verkliga uppsving när de politiska organisationerna på högerkanten lyckades knyta till sig en rad konservativa och ofta religiöst inriktade rörelser med sociala frågor och moralisk upprustning på sina program: skattesänkningar, kärnfamiljens bevarande, slopandet av fria aborter och sexualundervisning i skolorna, m m. Under senare delen av 70-talet kunde den nya högern samla sig till ett formligt kors-tåg mot vad man såg som antiamerikanska och antikristna värden.¹ Understödd av denna mäktiga högerströmning kunde Ronald Reagan nå sina framgångar i 1980 års presidentval. Och genom Reagan fick den nya högern förgreningar rakt in i Vita Huset och tillfälle att genomdriva sina krav på federal nivå.

Under 1970-talets djupa kris i Storbritannien sprack den moderata mittenpolitik som både Tories och Labour dittills praktiserat, och en märkbar polarisering ägde rum inom båda partierna. Det var högerflygeln, som tog ledningen inom Torypartiet i slutet av 70-talet, och som angav tonen för regeringen Thatchers politik. Lika litet som i USA var denna "nya" höger en homogen riktning. Också i Storbritannien blandas ultrakonservativa och moraliskt-auktoritära inslag med ultraliberala och individualistiska dito.²

Den svenska högersns politik och ideologi på sjuttio- och åttioalet tonar fram väsentligt försiktigare än sina amerikanska och brittiska motsvarigheter. Med en motpart, den politiska och fackliga arbetarrörelsen, som historiskt varit betydligt starkare och med en egen ställning, som varit svagare än i nästan något annat västland kan sannolikt de svenska moderaterna inte påräkna stöd för en radikal högerpolitik av t ex Margaret Thatchers modell. 1970- och 80-talens svenska högerpolitik framstår också som mer entydigt liberalt präglad än den engelska och amerikanska högersns. Den rymmer mindre av värdekonservatism och saknar de inslag av kamp för moralisk och religiös upprustning, som uppträder hos den nya högern i USA och Storbritannien.

¹ Se Davis (1981), Park (1980, 1981). Om den "nya" högersns paralleller till den äldre, se Ravitch (1982) och Tyack & James (1985).

² För en diskussion av den brittiska nya högersns ideologi och politik, se bl a Levitas (1986).

Trots påtagliga skillnader, uppvisar den nya högern många likheter över gränserna. Främst gäller det de markanta liberala inslagen. En annan gemensam komponent är av särskilt intresse här. Den allmänna skolan och 1960- och 70-talens enhets-skolereformer har genomgående utgjort några av de viktigaste angreppsmålen i högeroffensiven. Högerns kritik av den existerande skolan har varit påfallande samstämmig, och de vågar man velat gå fram på för att förändra skola och utbildning ganska likartade i olika västländer.

8.2.2 Utbildningsfrågorna i högerpolitikens centrum

Vänstervågen och studentoroligheterna i slutet av 1960-talet födde tidigt planer på en motoffensiv från borgerligheten. I Sverige, liksom i BRD, var det arbetsgivarorganisationerna som tog sådana initiativ, medan högerpartierna ännu befann sig på defensiven (Hansson, 1984, s 19ff; Wanner, 1984, s 69ff). Våren 1971 antog SAF:s styrelse en treårsplan för information och opinionsbildning - en strategisk plan, som till stor del förverkligades och i vilken skolan intog en central ställning (Hansson, 1984). Ungefär samtidigt satsade de västtyska arbetsgivarna på att "återterta den andliga ledningen" genom utbildningspolitiska åtgärder (Wanner, 1984, s 77). Gradvis följde de konservativa partierna efter, och i både Västtyskland och Sverige fick skolfrågorna en framträdande plats i deras politik från senare delen av 70-talet.

I 1979 års val utnämnde Moderata samlingspartiet skolan jämte skatterna och marknadsekonomin till valets huvudfrågor.³ Kärnan i kritiken av den allmänna skolan gällde dess förmenta brist på krav och ordning. Följande citat från Moderaternas summering av sina insatser i den borgerliga trepartiregeringen är karaktäristiskt:

"Den skolsituation som ärvdes från den socialdemokratiska regeringen 1976 kännetecknades av långt gången enhetlighet, ringa valfrihet och en attityd av nedvärdering av kunskap till förmån för diffusa sociala mål och utjämningssträvanden. Osäkerheten om skolans uppgifter och lärarnas roll hade successivt medverkat till en försämrad anda i den svenska skolan med håglöshet, kravlöshet och en allmän osäkerhet om den fortsatta färdriktningen." (Moderata samlingspartiet, 1981, s 28).

I Storbritannien uttrycktes redan på 1960-talet, i de första s k "Black Papers", en konservativ kritik mot progressiv och egalitär undervisning. Under 70-talet följde en debatt om skolans bristande förmåga att uppnå sina primära mål och om de

³ Internt kom det växande engagemanget för utbildningsfrågor till uttryck i bl a en stark ökning av antalet skolmotioner till partistämmorna under 1970- och 80-talen (Albinsson & Lundahl, 1986).

progressiva undervisningsmetodernas tillkortakommanden. Tories' seger i parlamentsvalen 1979 berodde till icke ringa del på att partiet lyckats fånga upp och understödja ett utbrett missnöje med den engelska skolan, medan vänstern stått handfallen och utan visioner (jfr Simon, 1985). Just det populistiska draget hos den brittiska 80-talshögerns utbildningspolitik framhävs av flera granskare (Dale, 1983; Johnson, 1983; Quicke, 1988).

Högerns utbildningspolitik under Mrs Thatcher är måhända inte ny i sina huvudlinjer (Dale, 1983; Sharp, 1986), men den utövas betydligt mer militant och konsekvent än av någon annan brittisk högerregering under efterkrigstiden. Thatcher-regeringens kritik av 1960- och 70-talens skola är hård. Den ses som grundad på orealistiska jämlikhetsdrömmar och beskrivs som dyr, slapp och ineffektiv.

Också för "The New Right" i USA har skolan varit en av de centrala frågorna. Från mitten av 70-talet, när en masspetition i Kanawha County mot olämpliga skolböcker nått framgång, inleddes skolaktioner av konservativa grupper runt om i USA. Läroböcker och undervisning som undergrävde tilltron till familjen, privategendomen och det amerikanska politiska systemet skulle förbjudas, konfessionell undervisning och skolandakt införas. Föräldrarnas rätt att välja utbildning och påverka undervisningens innehåll proklamerades. Kampen ledde till förändringar av undervisningsinnehåll och läromedel på åtskilliga håll (Kincheloe, 1983). Under 80-talet har den också fått stöd av Reagan och hans administration. Att skolan måste återgå till "basics" och fastare fostra till traditionella värden, som kristen tro, patriotism, arbetsamhet och ordning, är följaktligen några av kärnpunkterna i det utbildningsbudskap som Reagan förmedlat (Astuto, 1988).

8.2.3 Ordning och resultat

Kritiken mot grundskolans förment vaga mål, odifferentierade undervisning, bristande ordning och klena resultat är en central beståndsdel i Moderata samlingspartiets utbildningspolitik under 1970- och 80-talen. De botemedel som anvisas är klara och handfasta, och ligger ofta i linje med de krav och åtgärder, som högern i andra västländer fört fram och genomfört.⁴

"Fasta normer och ordentliga kunskaper" sätts i högsätet. Ordningen och redan måste återställas i skolan. Eleverna skall fostras till arbetsdisciplin, flit, ansvar och ordning. Under den moderata skolministerns tid tillsattes en normgrupp med uppdrag att inventera de normer som borde förmedlas i skolan. Den svenska högerns

⁴ Beskrivningen av 80-talets moderata skolpolitik baseras bl a på Mogård (1981), *Moderata samlingspartiet* (1981, 1984a, 1985) samt på partimotionerna 1983/84:513, 1984/85:2818 och på 1986/87 Ub 812.

"normkampanj" framstår dock som ytterligt beskedlig i jämförelse med den amerikanska konservativa striden under 1970-och 80-talet mot "antiamerikanska" och "antikristna" värden i skolans undervisning och läroböcker. Liksom i USA och Storbritannien talar högern i Sverige om att gå "back to basics", dvs att satsa på baskunskaperna. Skolan måste koncentrera sig på kunskapsförmedling, och åtminstone lära alla barn tala, läsa, skriva och räkna. Moderaterna vill att betygen skall återinföras på alla stadier i grundskolan.

"Skolan måste slå vakt om elevernas rätt att vara olika". Om baskunskaperna markerar den lägsta acceptabla prestationsnivån, anser emellertid den svenska högern, liksom sina europeiska och amerikanska motsvarigheter, att betydande variationer mellan eleverna är ofrånkomliga. Skolan måste därför erbjuda olika barn skilda utbildningar. Högstadiet bör differentieras, med fler tillval och linjeuppdelning i årskurs 9. Det skall vara tillåtet med nivågruppering. Också de begåvade eleverna har rätt att kräva utbildning anpassad efter sina speciella behov, hävdar Moderaterna.

Man kan notera, att den svenska högerns krav till stor del rör åtgärder inom **enhetsskolans ram**. Vi kan jämföra med det brittiska Torypartiet, som i regeringsställning dels genomdrivit prestationsgruppering och en tilltagande uppdelning på teoretiska och praktiska ämnen inom enhetsskolan. Dels har Tories tagit steg mot en "decomprehensivization" genom att omfördela betydande summor från den allmänna utbildningen till enskilda skolor för att ge de mest begåvade eleverna särskild stimulans och stöd, det s k Assisted Places Scheme (Hargreaves & Reynolds, 1987). Till skillnad från Moderata samlingspartiet har Tories direkt försökt hejda fullföljandet av enhetsskolereformen och återinföra grammar schools (Rodhe & Nilsson, 1988).⁵

Också för den amerikanska högern, eller åtminstone för delar av den,⁶ har en höjning av skolornas resultat och bättre tillvaratagande av begåvningarna ("promoting excellence") varit en central fråga. I rapporten **A Nation at Risk** (1983), som kom till på uppdrag av utbildningsdepartementet, är strävan efter "excellence" huvudfrågan. **A Nation at Risk** handlar om en hotande nationell medelmåttighet och stag-

⁵ Se t ex Cox & Marks (1988) för en redovisning av argumenten för en "decomprehensivization". Författarna ingår i den s k Hillgategruppen, som har haft ett mycket stort inflytande på de reformförslag på skolans område, bl a förslaget till National Core Curriculum, som läggs fram av Thatcherregeringen (Quicke, 1988). Se också Simon (1985) och Hargreaves & Reynolds (1987).

⁶ Chefen för utbildningsdepartementet under åren 1981-85, Terrel H Bell, har i sina memoarer skildrat motsättningarna mellan sin egen mer moderat och liberalt präglade linje och den ultrakonservativa falangen i Vita Huset. Inte minst blev dessa synliga när **A Nation at Risk**, som hade Bell som initiativtagare, skulle läggas fram. Efter påtryckningar från den nya högerns män, kom Reagans presskonferens att handla väl så mycket om rätten till andakter i skolan och skattestöd till de föräldrar som sände sina barn till privatskolor, som om rapporten, som ju gällde behovet av "excellence" i amerikansk utbildning (Bell, 1988, s 127 ff).

nation på utbildningens område. Redan idag ligger USA efter en rad andra länder ifråga om kunnande och bildningsnivå. Prestationskraven måste höjas, både på skolor, lärare och elever, för att USA åter skall kunna inta sin tätplacering, heter det.⁷ Receptet för att uppnå "excellence" har innehållit ingredienser som hårdare krav på lärare och elever, differentierade löner, "karriärstegar", för lärarna och publicering av rankinglistor över delstaternas prestationsnivå på jämförbara skolprov (Bell, 1988). Det kan tilläggas, att det **nationella** motiv för en differentierad utbildning och skärpt prestationskontroll som här kommer till uttryck, har varit mindre framträdande i den svenska högerns argumentering under 70- och 80-talen.

8.2.4 Fri konkurrens och privata initiativ

Ett centralt budskap i sjuttio- och åttiotalsens moderata skolpolitik är, att skolans problem till stora delar kan lösas om den fria marknadens princip och det privata initiativet tillåts få större inflytande. Utbildningens kvalitet höjs och nytänkandet främjas med ökad konkurrens och större valfrihet för elever och föräldrar, hävdar man. "Skolmonopolet" bör hävas, genom att enskilda skolor ges samma stats- och kommunala bidrag som den offentliga utbildningen. Också inom det allmänna skolväsendet bör föräldrar och barn kunna välja mellan olika skolor. Det är inte ointressant att i detta sammanhang notera, att den socialdemokratiska regeringen försommaren 1988 lägger ett förslag i samma riktning (Prop. 1988/89:4, s 51-57).

Även på andra sätt vill Moderata samlingspartiet öka marknadsinflytandet över skolan. Det allmänna utbildningsväsendet anses alltför dyrt. Statsbidragen bör skäras ner, och de kommunala utgifterna för sådant som inte är direkt undervisning (inventarier, skolmåltider, läromedel, osv) minska. Den enskilde får i stället i större utsträckning köpa de tjänster han/hon är i behov av. Skolbispisning, skolstädning, m fl verksamheter kan med fördel läggas ut på privata företag, som bör kunna sköta verksamheten effektivare och billigare än kommunen, hävdar man.

"Betyg skall sättas ofta och regelbundet", heter det i 1984 års Moderata handlingsprogram (Moderata samlingspartiet, 1984a). Moderaterna har ogärna velat medge, att deras krav på en utbyggd betygskontroll på grundskolans alla stadier kommer att skärpa konkurrensen mellan individerna. I bl a USA hävdar högern däremot att en ökad konkurrens mellan individerna, bl a genom prov och betyg,

7 Bell (1988). Parallellerna till 1950-talets Sputnikdiskussion är uppenbara, och avsiktliga. Bell konstaterar "We needed some means of rallying the American people around their schools and colleges. Educators also needed to be shaken out of their complacency. More than two decades ago the Soviet Sputnik had spurred us into action to improve educational standards and performance. We needed an equally powerful spur today" (a.a., 1988, s 115). För en tidig kritisk diskussion av tankegångarna i *A Nation at Risk* (1983) hänvisas till flera artiklar i *Altbach m fl* (1985).

är önskvärd och nyttig.

Den brittiska konservativa regeringen har gjort en rad ansträngningar för att den engelska skolan så långt möjligt skall följa marknadsprincipen. Rektorerna ges alltmer rollen av företagsledare, som skall marknadsföra och sälja sin vara så väl som möjligt till föräldrarna, uppköparna på utbildningsmarknaden (Hargreaves & Reynolds, 1987, s 7). Dock har man ännu inte tagit steget fullt ut till ett sk vouchersystem, dvs att utbildningspengen följer eleven, som fritt väljer mellan olika skolor och utbildningar (jfr Bogdanor, 1976). Toryregeringen har samtidigt, genom kraftiga nedskärningar av statsbidragen till skolan, gett ett växande utrymme för privata satsningar på sådant som tidigare finansierats av staten, t ex skolmåltider och städning. I allt fler kommuner tas avgifter ut för läroböcker, skolbibliotek, musikundervisning, osv (Hargreaves & Reynolds, 1987, s 5ff). Samma marknadsekonomiska tänkande har även genomsyrat utbildningspolitiken under Reaganregimen. Bästa resultatet anses nås om den allmänna skolan får konkurrera med enskilda skolor, om individerna får konkurrera med varandra och föräldrarnas möjligheter att fritt välja utbildning för sina barn maximeras (Finckelstein, 1984; Astuto, 1988).

8.2.5 Utbildning och fostran till det manuella arbetet

Ytterligare ett tungt inslag i Moderaternas skolpolitik är kravet på en tydligare uppdelning av den sekundära utbildningen i teoretisk och yrkesförberedande, där den praktiska utbildningen skall knytas närmare arbetslivet än idag. Lärlingsutbildningen bör bli den vanligaste formen av yrkesutbildning på gymnasial nivå. Ca 30% av alla ungdomar i en årskull bör gå vidare från grundskolan till en 2- till 4-årig lärlingsutbildning, huvudsakligen förlagd till företagen. Ungdomarna skall göras mer attraktiva för arbetsmarknaden genom att arbetsgivarna direkt får påverka deras praktiska och ideologiska yrkesskolning.

*"Inblicken gäller emellertid även arbetsrutiner och arbetsmoral. Erfarenhet av också denna sida av arbetslivet ökar unga människors konkurrenskraft på arbetsmarknaden genom att bryta ned den tveksamhet många företagare idag känner inför oerfaren arbetskraft."*⁸

En liknande politik förs av den konservativa regeringen Thatcher, som gett "Manpower Services Commissions" (MSC) inom arbetsmarknadsdepartementet ett mycket stort inflytande på utbildningspolitiken (Dale, 1983; Green, 1983; Rogers, 1983; Sharp, 1986). Resultatet av åtgärder som "Technical and Vocational Educational Initiative", som innebär att yrkesskolor skapas innanför den allmänna sko-

⁸ Moderata samlingspartiets motion ang utbildningspolitiken 1983/84 nr 513.

lans ram, är att det åter sker en skarp och tidig uppdelning på teoretiska och praktiska banor. Syftet med "Youth Training Scheme" (YTS), ett slags "work-study" program för 16-åringar, kan jämföras med det som Moderata samlingspartiet satt upp för lärlingsutbildningen. YTS syftar till att "*develop and maintain a more versatile, ready adaptable, highly motivated and productive workforce*", dvs till att ge en fostran, som enligt högerregeringen är bättre anpassad för arbetslivet än den skolan hittills bestått.⁹

8.2.6 Avslutande om de internationella parallellerna

Flera faktorer kan förklara de stora likheterna mellan Moderata samlingspartiets skolpolitik och den utbildningspolitik, som högerpartier i andra västländer fört under 1970- och 80-talen. Först och främst finns det stora likheter i fråga om den ekonomiska, sociala och politiska utveckling som lett till högerens uppsving och som inramat dess kritik av skolan i Västeuropa och USA.

I flera länder kan man se att vänsterns framgångar i slutet av 60- och början av 70-talet direkt utlöst motaktioner från borgerligt håll. Att skolan och "återvin-nandet av de intellektuella" spelat en viktig roll i denna motoffensiv visar både det västtyska och svenska exemplet.

1970-talets ekonomiska kris befrämjade uppkomsten av en militant höger. Krisen bidrog också till att ge de konservativa partiernas traditionella krav på nedskär-ningar av offentlig verksamhet och sänkta skatter tyngd och legitimitet i vida kret-sar. Detta syns tydligt på utbildningens område. I Storbritannien och Sverige talade Tories och Moderaterna om det nödvändiga i att dra in statsbidrag till skolmåltider, fria läromedel, osv. I BRD ställde CDU utbildningspolitiken under "den tomma kassans diktat". Den ekonomiska krisen gav partiet argument för kraven på att tona ned allmänbildande utbildning till förmån för yrkesutbildning och på en klarare tudelning av det västtyska utbildningsväsendet.

I flertalet västländer byggdes den offentliga sektorn kraftigt ut under 1960- och början av 70-talet. Den socialdemokratiska och socialliberala ideologin bakom ex-pansionen och reformerna av den allmänna skolan var tydligare uttalad än för kanske någon annan del av den offentliga apparaten. Genom att tillhandahålla lika utbildningsmöjligheter skulle skolan bidra till social utjämning och ökad väl-färd, hoppades man. Under 1970-talet grusades dessa förhoppningar kapitalt. En rad forskningsrapporter visade, att enhetsskolan, liksom den äldre skolan, förstärk-te snarare än mildrade sorteringen för ett skiktat samhälle (jfr avsnitt 1.3.4). Men kritiken mot skolan hade en betydligt bredare bas än så. Högern kunde, när man

⁹ Citerat från Green (1983, s 59) ur en MSC-rapport 1982. Se också Hargreaves & Reynolds (1987).

kritiserade bristen på ordning och reda och krävde arbetsro i skolan, påräkna ett betydande **folkligt stöd**. Samtidigt stod vänstern påtagligt avväpnad i utbildningsfrågorna. I en rad västländer var skolan med andra ord särskilt lämplig som utgångspunkt för angreppet på hela den socialdemokratiska välfärdsmodellen.

Slutligen har de direkta kontakterna och samarbetet mellan de konservativa partierna ökat under 1970- och 80-talen. Ett uttryck för detta är det tidigare nämnda bildandet av Europeiska demokratiska unionen 1978 och Internationella Demokratiska unionen några år senare. Regelbundet utbyte av detta slag har naturligtvis också ökat möjligheterna till samordning av den konservativa utbildningspolitiken.

8.3 En ny svensk högerpolitik på skolans område?

Om de samtida internationella parallellerna är de som först lyser i ögonen, när man granskar dagens svenska konservativa skolpolitik, finns det icke desto mindre en påtaglig historisk kontinuitet i denna politik. Politikens huvudsakliga **inriktning och innehåll** harmonierar enligt min mening väl med den skolpolitik partiet tidigare fört. Det som däremot är verkligt nytt under 1970- och 80-talen är, att Moderata samlingspartiet bedriver en **offensiv utbildningspolitik**. Som jag påvisat i det föregående, har detta praktiskt taget aldrig tidigare skett under 1900-talet.

Sorteringen av barnen på olika vägar

Jag har tidigare dragit slutsatsen, att en tidig och tydlig uppdelning av barnen på olika utbildningar för skilda uppgifter i arbete och samhälle varit en huvudfråga i den svenska högers skolpolitik. Denna fråga har inte fått minskad vikt i den moderna högers utbildningspolitik. Tvärtom: idag driver Moderata samlingspartiet kravet på en långt gången differentiering av barnen i grundskolan mer energiskt än på länge. *"Om vi moderater får bestämma tar vi av eleverna den tvångströja som en sammanhållen skola innebär."*¹⁰ Detta är inte särskilt oväntat. När nu grundskolan tar emot barn ur alla samhällsskikt, blir det viktigt för högern att påverka den allmänna utbildningen, så att den utformas på ett sätt som tillgodoser krav på maximal frihet och differentiering. Detta kommer till uttryck på en rad sätt i 1970- och 80-talens moderata utbildningspolitik. Barnen bör tidigt sorteras upp i olika grupper och på olika linjer. De duktiga barnen måste få mer stimulans och stöd. Den enskilda föräldern skall få full frihet att välja skola i

¹⁰ Ur ett inledningsanförande av Per Unckel på Moderata samlingspartiets stämma 1984 (*Moderata samlingspartiet* 1984c, s 38).

offentlig regi eller enskild. Den enskilda undervisningen skall garanteras samma ekonomiska stöd från det allmänna som den offentliga. Också Moderata samlingspartiets krav på en omfattande lärlingsutbildning ingår enligt min upfattning i denna strävan efter en större åtskillnad mellan utbildningsvägarna för manuella och intellektuella yrken.

Vad som skiljer dagens högerpolitik från gårdagens är kanske främst sättet att motivera en sådan uppdelning på. Före andra världskriget handlade det om samhällets behov av ett utbildningssystem som kunde understödja den existerande arbetsdelningen, på 50-talet om att man måste satsa på begåvningarna för att Sverige och svenskt näringsliv skulle utvecklas och förbli konkurrenskraftigt. På 70- och 80-talen vill man hellre tala om individuella olikheter och individens rätt att få utveckla sina behov. Ofta heter det, att *"skolan måste slå vakt om elevernas rätt att vara olika"*. Icke desto mindre handlar det fortfarande om att i och genom utbildningen sortera upp barnen för kommande uppgifter i samhället.

Fostran och utbildning av folkets barn

Moderaternas krav på att skolan måste ge en fast fostran till normer som ordning, arbetsdisciplin, noggrannhet och flit är knappast nya. Längre var ju kravet på *"kristen fostran till sedlig kraft"* en av de stående punkterna i högerpartiets program. Jag har tidigare ifrågasatt, om högern verkligen har tillmätt skolans moraliskt-fostrande uppgift en central roll, efter orosåren på 1910- och 20-talen. I stället har fostran i familjen och, inte minst, fostran i arbetet oftast setts som avgörande. Situationen är emellertid annorlunda idag, när alla barn undervisas i samma skola. Bristande ordning och disciplin i grundskolan blir ju ett hot mot utbildningsstandarden på den högre teoretiska utbildningen på ett helt annat sätt än i det gamla parallellskolesystemet.

Ett centralt inslag i moderaternas budskap är, att kravlösheten och den bristande disciplinen hänger samman med att skolan är odifferentierad. Man hävdar, att en återgång till ett mer skiktat utbildningssystem skulle reducera många av ordningsproblemen och göra en mer adekvat fostran möjlig. Nivågruppering och ett differentierat högstadium skulle skapa större arbetsglädje i skolan, en lärlingsutbildning förlagd till företagen en effektivare arbetsfostran.

"Back to Basics"! Också i Sverige har högern på 70- och 80-talen talat om, att skolan måste garantera alla barn vissa elementära färdigheter i *"the three R:s"*, dvs i att läsa, skriva och räkna. Jag har tidigare visat, att högerpartiet fram till andra världskriget i stort sett ställde sig skeptisk till att ge folkskolans elever mer än den tidens baskunskaper: kristendom, läsning, skrivning och räkning. Efter kriget var läget annorlunda. Högern var i stort sett enig med övriga politiska partier om att den gamla skolan illa svarade mot det moderna samhällets krav. Inte bara ingenjören utan också industriarbetaren måste få en bättre utbildning i bl

a naturvetenskap och matematik för att kunna använda sig av ny teknik och nytt kunnande. Beror den sänkta ambitionsnivån på 1980-talet på att högern inte längre tror, att det är möjligt att ge alla en sådan utbildning? Eller är den ett utslag av att dagens arbetsliv inte längre kräver särskilt mycket kunskaper av medborgarna?

Ett verksamt vapen i attackerna på den socialdemokratiska modellen

Jag har på många punkter kunnat illustrera hur högerns skolpolitik under 1900-talets första sextio år ofta haft ett strategiskt syfte. 1970- och 80-talens moderata offensiv på utbildningsområdet har uppenbart haft ett sådant motiv. Genom att stödja och artikulera en växande allmän kritik av grundskolan har Moderata samlingspartiet riktat framgångsrika angrepp på hela den socialdemokratiska välfärdspolitiken för att vara dyr, ineffektiv och utspelad. Den moderna högern har kunnat framställa vänsterns tanke på en sammanhållen utbildning för alla barn som missriktad, ja i grunden skadlig för de som skulle gynnas av grundskolereformen, dvs eleverna från de lägsta samhällsskikten. Det är högern, inte socialdemokraterna och den övriga vänstern, som värnar om arbetarbarnets bildningsintressen, slår Moderata samlingspartiet fast på 1980-talet. Som framgått av det föregående, är det inte unikt att högern gör den sortens anspråk, men det är första gången som det sker offensivt och, av väljarstödet att döma, med framgång.

KAPITEL 9

SUMMARY

The thesis "**In the Name of Christian Morality, Productivity and Sound Reason**" comprises of three parts. **Part I** (Chapters 1 - 2) presents the background and aims of the dissertation, and a brief survey of the development and politics of the Swedish Conservative Party from 1900 to 1960. **Part II** (Chapters 3 - 6) consists of a description and analysis of the education policy of the Conservatives during four periods of time: 1904-17, 1918-32, 1933-45 and 1946-62, respectively. Two of these periods, 1918-32 and 1946-62, were characterized by radical offensives, strongly affecting events in the arena of school politics. In **Part III** (Chapters 7 - 9) the main themes of the Swedish Conservative education policy are summarized and analyzed. In an epilogue (Chapter 8), this policy is briefly related to the education policies of both the Swedish and international conservative parties during the 1970s and 80s.

In **Chapter 1** the background and aims of the thesis are presented. In Sweden and Europe political parties have played and continue to play an important role in shaping and developing mass education. Both Swedish and international educational research, however, rarely takes an analysis of the parties and their education policies as its point of departure. In particular, it has been unusual to study the political ideas and actions of a party concerning education **over a longer period of time**. In this doctoral thesis, the educational policy of the Swedish Conservative Party ("Högerpartiet") is described and analysed from 1904, when a national conservative party was founded, to 1962, the year when the Swedish Parliament finally decided to implement a 9-year national compulsory school ("grundskolan").

The aim of the thesis is primarily to describe and analyze the policy of the Swedish Conservative Party concerning primary and secondary education. The main questions posed are: What role and importance did the Conservative Party attach to popular education at different periods of time? What aspects of education did the party seek to influence and control? How was Conservative education policy actually formed? Recurrent themes in the Conservative education policy are delineated, and continuity and change in its aims, content and methods over time are analyzed.

Firstly, Conservative educational policy is related to the **Conservative Party** itself, i.e. to its politics and ideology in general and to the strength and position of the party at different times. In other words the party, not the individual politician,

is regarded as the main actor. Secondly, Conservative educational policy is related to the development of **common, compulsory education** and the political struggle surrounding it. The events and initiatives in the arena of educational political struggle have accordingly governed the disposition of the thesis both thematically and chronologically. Thirdly, Conservative politics and the struggle over popular education is related to existing **class conditions** - the relationships between the bourgeoisie and other social classes, and the conditions within the bourgeoisie itself.

In **Chapter 2**, central features of the Swedish Conservative party are described. In 1904 a national conservative party ("Allmänna Valmansförbundet", AVF), was founded as a reaction to the advances of the workers' movement and the Socialist and Liberal parties. AVF sought to represent and bridge the gap between the old landowning upper class and the young capitalist bourgeoisie based in industry, commerce and finance. At quite an early stage the new party tried to unite elements derived from both a traditional conservatism (e.g. nationalism and protection of the family and church), and liberalism, especially in the economic field. AVF strove to be regarded as a party for town and country, a middle-class party but standing above class egoism and class struggle.

Up to the beginning of the 1930s, the central political issues for the Conservatives revolved around the fight for a strong national defence, the resistance to universal suffrage and the struggle against increased influence by the workers on production and work conditions. In 1932 a 44-year period of Social Democratic government began, and the focus of Conservative party policy gradually shifted. After World War II especially, the Conservatives and the Liberals ("Folkpartiet") fiercely attacked the so called planned economy policy of the Social Democrats and their way of shaping the "Swedish welfare state" ("folkhemmet").

Since the introduction of universal suffrage in 1919 the Conservative Party has polled 10 - 30% of the popular vote. Until 1932 the party had 20 - 30% of the vote, but suffered a decline (10-15%) after World War II and during the 1960s. Support for the party has increased markedly in the late 1970s and during the 80s. The time period studied thus to a large measure corresponds to a period of decline in the history of the party.

The Swedish Conservative Party was in office from 1906-11 (Prime Minister A Lindman), 1917 (C Swartz), 1923-24 (E Trygger) and 1928-30 (A Lindman). Furthermore the Conservatives were part of the coalition cabinet during World War II, and the chairman of the Conservative Party was the Minister of the Church and Education in that cabinet.

Chapter 3 deals with the period 1904-1917, when the Conservatives took up the fight against the so-called "disintegrative work of the left". Even if it is possible to talk about a coherent **party policy** on the issues that mattered most to the Conservative Party at the beginning of the 20th century (defence, the fight against universal suffrage and so on), it is more difficult to identify a common conservative educational policy. Individuals rather than the party itself acted in educational matters, and thus opinions on education varied considerably.

During the period 1904-1917, the debate over a comprehensive school reform, which would put an end to the strong duality of the Swedish school system, had temporarily quietened down after a reform of the secondary grammar schools ("läroverk") in 1904. Instead the battle over education mainly centered on the character of and the control over primary education ("folkskolan"). "Folkskolan" was traditionally held in the strong grip of the clergy and the Swedish State Church, and its teaching was clearly dominated by religion and catechism. The Liberals and the Social Democratic Party both wanted to break the bonds between the Church and the schools and to change the character of teaching in the "Folkskola" from being mainly religious to one more suited to common citizenship.

The manifestos and programmes of the Conservative Party consequently demanded "Christian upbringing for moral strength" and continued strong bonds between the Church and primary education. Also, Conservatives by tradition firmly rejected the demands for a comprehensive school reform. However, the concrete education policy of the Conservative government 1906-11, headed by the chairman of AVF, industrialist Arvid Lindman, differed considerably from the party programmes and the principal conservative points of view. During the Lindman cabinet period, primary schools in the larger cities were put under the control of local civic councils. Demands from the clergy and many conservatives that the bishops should regain control over the education given in the secondary grammar schools were refused. Finally, the Conservative government introduced municipal secondary schools (kommunala mellanskolor) in 1909, a decision commonly regarded as an important step towards a comprehensive school reform. The education policy of the Lindman cabinet roused a lot of overt criticism from some conservatives, especially from farmers and clergy within the party.

One of the reasons behind this policy was purely tactical. The conservative demands concerning educational matters were held back, when they were thought to constitute a threat to a compromise solution to the universal suffrage issue, the achievement of which was the main political task of the first Lindman cabinet. At the same time, the educational policy reflects the tensions and the differences in ideology within the Right regarding the importance of Christian education in maintaining social stability.

In **Chapter 4**, a period (1918-32) involving several intense school struggles engaging the whole Conservative Party is described and analyzed. At this time educational matters were undoubtedly among the most important questions for the Conservative Party. The first fight was directed against a change in the national primary school curriculum, introduced by the Social Democratic School Minister Värner Rydén in 1919. The reform meant that the time spent on religious instruction was much reduced and the teaching of the catechism abolished. At a time of widespread social unrest and revolutionary threat, the Conservatives regarded this weakening of religious instruction as extremely damaging. By the end of the 1920s, as the second Lindman cabinet came into office, the social situation had stabilized, and the old promise to reintroduce the former course of religious instruction was only partially fulfilled.

The second struggle concerned the education in the rural primary schools. In certain parts of Sweden, part-time study was still the rule at this time. At the beginning of the 1920s school pressure groups were organized to resist the introduction of full-time studies in the country schools - a development regarded as expensive, unnecessary and even dangerous for the children. A number of Conservative politicians took the lead in committees within this movement, and their demands for local sovereignty in educational matters were actively supported by the Conservative Party, especially during the economic recession at the beginning of the 1920s.

The third and most vigorous fight was over the preservation of the old dual school system and against the introduction of a comprehensive school. The Conservatives regarded the comprehensive schools and the accompanying expansion of the upper secondary school as a threat to the necessary order and division of labour in society. If entrance to the secondary grammar school was broadened, children from farmer and worker homes would leave manual work, women would turn their backs on the home and a learned proletariat would emerge. In 1927 the Parliament took a decision which was bitterly criticized by the Conservative Party, but which however in reality meant the continuation of a dual school system. The Conservative critique of the School Reform of 1927 was also part of a general attack on the parties that had supported it. The Conservative Party, now strong and well-organized, had started a general aggressive opposition against the Social Democrats and Communists at the end of the 1920s, and the school issue was part of a Conservative strategy aimed at creating a bourgeois front against the socialists.

Chapter 5 deals with the period between 1933 - 1945, and is entitled "**In the shadow of war**". During the 1930s the school issues that had dominated in the previous decades were no longer on the agenda. The economic depression and a threatening international situation contributed to this development. The Social

Democrats - in office from 1932 - concentrated on social and economic issues and their initiative in educational matters was in practice temporarily lost. The Conservative Party was weakened and had to resolve inner conflicts, which in 1934 led to a split whereby the party youth organisation left the central party. Since the beginning of the Thirties the youth organisation had become increasingly influenced by German National Socialism.

The educational issues that really mattered to the Right during these years were a part of the other political questions, which fully occupied the Conservative Party during the 30s and 40s, above all the population crisis, the depopulation of rural areas and national defence. These questions were characterized by political consensus rather than conflict, another factor which contributed to the relative absence of conflict regarding education.

Facing the threat of a new world war, the Conservative Party wanted to strengthen the physical and moral preparedness of the nation, for instance by introducing training in the use of arms in the schools, and by emphasising the Christian moral education of young people. As a reaction to the declining birth rate and the flight of women from the rural households, the Right recurrently proposed compulsory domestic science courses, for all young women. The Conservatives took an increasing interest in the conditions of the middle class and strove to prevent its proletarianization and to secure its support. The Conservatives were alarmed by the increasing depopulation of the countryside. Against such a background, the growing demands for education from farmers and middle-class people could hardly be neglected any longer. However, the Conservative Party tried to satisfy them in a way that wouldn't draw youth away from manual work and create a surplus of college and university students. This dilemma was clearly expressed by the Conservative School Minister of the wartime coalition cabinet, Professor Gösta Bagge, when he set up the 1940 School Committee.

To summarize: up to the 1940's, the Conservative Party on the whole emphasized the preserving functions of the school. Through the schools the children from industrial and agricultural labouring homes would be educated for manual work and women should remain at home. Schooling should keep the mind patriotic and moral. From the 40s, the Conservative Party also gradually began to regard schooling as a factor in productivity, even if the preservation theme clearly remained dominant.

At the end of the war Sweden had to prepare for harder international competition. A general increase in the competence of the work force would be needed. A modernization of the Swedish school system, which at this time lagged behind internationally, seemed necessary.

In **Chapter 6**, the post-war (1946-62) educational policy of the Conservative Party is analyzed. In 1946 the Conservative Party accepted a new programme, which was much more in favour of reform than most other programmes that had been adopted by the party in the past. However, the new programme was controversial within the party. It was initiated and supported primarily by the younger Conservatives and the youth organisation. They held the opinion that only an open and positive conservatism would survive and would be able to compete successfully with socialism and liberalism. The 1946 program attributed a central role to education in the modernization and effectivization of economic life.

Conservative Party policies, however, during the 1950s did not in practice reflect this belief in the importance of education. Instead the Right concentrated on economic policies and tax reforms, and criticized the Social Democratic government for creating an unfree and controlled society. After the decision in 1950 to have a trial period during which the 9-year comprehensive school was to be introduced, the Conservative Party delegated education matters to a few of its politicians. For a considerable period of time, the comprehensive school reform was debated mainly in the conservative press, and not very much within the party itself.

The principal attitude of the Conservative Party towards the 9-year comprehensive school was expressed in its 1950 Comprehensive School Bill presented to the Parliament. In this Bill after some initial hesitation, the Conservatives supported prolonged compulsory school attendance. However, the 9-year comprehensive school should be introduced only if and when it had proved itself better or at least as good as the old school form. It was presupposed by the Conservatives, that the comprehensive school could prove itself superior only if it was divided or differentiated at an early stage. In other words, the differentiation issue was regarded as the crucial question from the very beginning.

The Conservative Party didn't use the opportunity to present an alternative of its own in the 1957 School Committee. In 1960 the Social Democrats and the Liberal and Agrarian parties reached a compromise on the differentiation issue which the Conservative member of the committee supported (the so called "Vis-by-compromise"). The compromise meant that the Committee favoured differentiation at a later stage than the Conservatives had accepted before. Within the Conservative Party no visible notice was taken of this decision until 1961, when the grammar school teachers especially began to criticize the compromise and the fact that the Conservatives had supported it. The opponents to the compromise within the party won the debate that followed. Accordingly, later in 1961 the party proposed a postponement of the school reform. In the final debate in Parliament the compromise was rejected by the Conservative Party, who demanded an earlier differentiation than that proposed by the 1957 School Committee and in fact by all the other parties represented in Parliament.

In several respects, Conservative education policy after World War II stands out as being passive and unengaged. The Conservative Party seldom analyzed the role of common education in society, its aims and content. In reality the party very soon abandoned the ideas of the 1946 party programme. The Conservatives did not present an alternative to the educational reform ideas coming from the left. Obviously, the educational issues were not regarded as strategically important by the Conservative Party in its attacks on Social Democracy and socialism in general during the Fifties, but one exception should be mentioned. Common education played an important role in the alternative budgets put forward by the Conservative Party in the 1950s in order to highlight and criticize the taxes and economic policy of the Social Democratic government.

In **Chapter 7** the central themes of the Conservative education policy are summarized and the main problems of the thesis are analyzed and discussed.

Up to World War II the education policy of the Conservative Party was almost exclusively aimed at repelling attacks on the school system that threatened the existing division of labour and would thus disturb the prevailing social order. After World War II, another theme appeared in the education policy of the Conservatives, namely schooling as a means of increasing productivity and competitiveness. This was perhaps most clearly expressed in the party programme of 1946, and in the party's acceptance of prolonged compulsory school attendance.

Up to 1920 almost half of the Conservative voters were estate owners and farmers. The Conservative Party still had its roots in an older static and hierarchical society. Therefore it is hardly surprising to find that the Conservative Party fought for a divided school system with quite different educational paths for different positions in society. Such a policy accorded well with the old society and a traditional conservative ideology. It is also in line with these ideas that the party should strongly defend Christian and moral education at a time of widespread social unrest, as was the case around 1920.

It is more surprising that the defence of stability, in practice of a stagnant society, continued to dominate the education policies of the Swedish Conservative Party for such a long time. Between the wars Sweden had developed from a poor and backward agrarian country into an industrialized nation with international ties. However, the Conservatives didn't start to discuss the demands on the labour force implied by such a development until after World War II, and then only to a limited extent. It was also a long time before the needs of a capitalist society for geographically and socially mobile individuals and for a generally raised level of competence were actually reflected in the school policy of the Conservatives. Even more striking, the interest of the Conservative Party in educational matters, including education as a developmental and productive force, was very faint for

a number of years after World War II.

For the Conservatives education policy has often been a matter of strategy. Especially during the 1920s and the beginning of the 1930s, educational matters were used by the Conservatives to illustrate the lust for power and class egoism of the Social Democrats. At the same time the Conservative education policy could strengthen the image of the Conservatives as a popular party, looking to the interests of the nation. The educational issues were used as a weapon in the competition with the Agrarian Party for the voters from rural areas, and as an aid in gaining support from Christians and women. However, education did not have such a strategic function in the 1940s and 1950s.

The central theme over the years of the Conservative education policy is the demand for an early differentiation. The arguments however, have shifted over time. Before World War II the Conservative Party opposed a comprehensive school reform in order to secure the prevailing social order and division of labour and power. Later, the party argued that an early differentiation was necessary in order to use resources efficiently and to provide opportunities for gifted children. Gradually the needs and rights of the individual to develop his or her talents, rather than society's needs of certain qualifications, tended to be stressed.

Several reasons behind the party's abandonment of the old defence for a dual school system in favour of differentiation within the 9-year compulsory system are discussed. It is questionable whether the old system was functional any longer in a society which demanded a flexible and highly qualified labour force. In practice its importance as a sorting-mechanism was severely reduced, as the number of students attending secondary grammar schools and colleges steadily grew. Finally, with the new comprehensive school, seemingly providing equal starting opportunities for all citizens, eventual differences in power and ownership could only be attributed to individual variations in talent, level of aspiration, and so on - an important idea in modern "liberal conservatism".

Apart from the matter of differentiation, the educational question which led to political confrontations and activities for the Conservatives, both within and outside Parliament, concerned religious instruction in the common school ("Folk-skolan"). In fact this was the only issue concerning common schooling which really engaged the Conservative Party for a very long period of time. On the whole (to some degree an exception should be made for the wartime years of the 1940s) the issue of Christian/moral education lost its central position in Conservative Party policies from the beginning of the 1930s onwards. The Church and the Catechism did not appear as indispensable to the maintenance of social order as they did in the late 1910s and early 20s. Furthermore, the groups who had fought most eagerly for a confessional education, above all the farmers and the

clergy, had lost much of their importance within the party. During the comprehensive school trials in the 1950s, the Conservatives argued, that the teaching of knowledge and skills was the primary function of the new schooling, while the main responsibility for the moral upbringing of the children remained with the parents.

The attitudes of the Conservative Party towards the role of government and control of the school system have varied, depending on the general interests involved and on the prevailing political conditions but have seldom appeared as principal matters in their own right during the period studied. However, the Conservative Party has fairly consistently tried to cut the costs of popular education, and tried to channel more money into higher education.

Obviously the Conservatives did not want any alternatives to state schooling as long as its primary aim was the training of peasant and working-class children to adhere to common norms, such as acceptance of nationalism, Christianity and obedience to the authorities. And as long as the grammar schools and universities were reserved for a small elite, private alternatives were not regarded as necessary, even if they were pedagogically valuable. For economic reasons, the Conservative Party generally approved the taking over of private schools by the State or by local government.

The Swedish Conservative Party has only recently (i.e. in the 1970s and 1980s) demanded that the state monopoly of the schools should be broken and the establishment of private schools facilitated. In other words, Conservative interest in private alternatives in the educational field markedly increased, after the introduction of a to a large extent undifferentiated comprehensive school.

With few exceptions, the Conservative Party did not try to base its educational policy during the years of 1904 to 1962 on an elaborated analysis of education and schooling. For several periods of time, especially before 1918, in the 1930s and part of the 1950s, education issues were hidden behind other political questions. Furthermore, the Conservative Party has traditionally tended to regard all educational matters as **apolitical**. They have argued that such issues should be judged in a sensible and matter-of-fact way, and tradition and expertise, not the politicians, should influence and form education. Accordingly, the Conservative Party has repeatedly accused the Social Democrats of dogmatism, utopianism and abstract theorizing in educational matters. Finally, the absence of educational debate is well in line with the "ideology of non-ideology" that is a part of conservative tradition, and at the same time has saved the party from destructive inner conflicts.

Representatives of higher education, both within and outside the Conservative Party, have played an important ideological role in confirming and legitimizing

the Conservative education policy.

There is little direct evidence, that the organizations of Swedish trade and industry directly tried to influence the education policy of the Conservative Party. However, a more thorough examination, based on material from these organisations, needs to be done before conclusions can be drawn.

Whether an educational issue was introduced into the political arena and caused conflict or not, depended above all on its principal or strategic importance to any of the parties, on the strength of the parties involved and on the existence or otherwise of more general political and ideological conflicts.

Paradoxically, the silent rule of the Conservative education policy seems to have been: As far as possible, education should be kept apart from politics! From the very beginning this policy has been defensive in nature. To some degree this was true of Conservative Party policy in general, at least during the first decades of the century. Only when the left was strong enough to constitute a real threat to the ruling class did the latter organize and formulate political demands of its own. And not until the Liberals and Social Democrats were in a position to realize their educational demands, did the Conservative Party formulate an education policy of its own, and then only as a response to issues put forward by the Left.

To a large extent, this pattern has been repeated throughout the whole time period studied. The Conservative Party has very seldom acted offensively in educational matters, but has instead reacted to proposals and initiatives from the Left. In the 1910s and 1920s, the violent defence of the dual school system and confessional education was an important part of a more general defence against threatening social disorder and even revolution. Later, the struggles over education calmed down. They did not emerge after World War II, when the Social Democrats once more took the initiative in educational reform, and introduced the idea of a 9-year common comprehensive school. To some extent this can be explained by the general weakening of social and ideological conflict within the society. In practice Social Democrats and non-socialists now shared certain beliefs concerning the functions that the school could and should have in a modern society. But obviously schooling had also lost its crucial importance to the Conservatives in the maintenance of social stability. Furthermore, schooling never gained a corresponding role in Conservative politics as a means for developing industry and modern society.

In an epilogue (**Chapter 8**), the recent development of Swedish Conservative school policies is briefly discussed in a historical and international perspective.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

I. Otryckt källmaterial

Riksarkivet

Moderata samlingspartiets arkiv
Arvid Lindmans arkiv
Sam Clasons arkiv
Gunnar Perssons i Falla dagboksanteckningar

Landsarkivet i Göteborg

Per Pehrssons arkiv

Lunds universitetsbibliotek

Gottfrid Billings brevsamling

Intervjuer

Gunnar Heckscher (maj och juni 1986)
Blenda Ljungberg (juni 1986)
Birgitta Sjöqvist (okt 1987)

II. Tryckta källor

A. Offentligt tryck

Riksdagens protokoll med bihang
Statistisk årsbok

B. Tidningar och tidskrifter

Arbetsgivaren
Det nya Sverige
Folkets Dagblad Politiken
Folkskolans Vän
Folkskollärarnas Tidning

Forskning om Utbildning
 Industria
 Nya Dagligt Allehanda (NDA)
 Svenska Dagbladet (SvD)
 Svensk Tidskrift (SvT)
 Sydsvenska Dagbladet Snällposten (SDS)
 Weckoposten

C. Periodiskt tryck från AVF/Högerns riksorganisation samt högerns kvinno- och ungdomsförbund

Allmänna Valmansförbundets Månadsblad
 Arvet
 Kvinnorna och framtiden
 Medborgaren
 Nationell Tidskrift
 Politisk årsbok. [Politiska årsböcker 1912-1923. Stockholm: Allmänna Valmansförbundet.]
 Svensk linje
 Valhandbok *eller* Politisk valhandbok [Valhandböcker utgivna av AVF/Högerns Riksorganisation/Moderata samlingspartiet inför riksdags- och landstingsval 1911ff.]
 Ung Höger
 Ungsvensk lösen

D. Samtida tryck

- Agrell, J (1953). *Den nya skolan och försöksverksamheten. En principiell granskning*. Uppsala: J A Lindblads förlag.
- A Nation at Risk (1983). *A Nation at Risk: The Imperative for Educational Reform. National Committee on Excellence in Education*. Washington D.C.: Government Printing Office.
- Andréén, P G, Fredborg, A & Höjer, T T (1940). *Den svenska linjen*. Stockholm: Högerns Riksorganisation.
- Anners, E (1968). Högerpartiets idépolitiska utveckling. *Svensk Tidskrift*, 55, 434-441.
- (1981). Vid skiljevägen. *Svensk Tidskrift*, 68, 389-394.
- Arfwedson, A (1981). Det nyliberala alternativet. *Svensk Tidskrift*, 68, 395-399.
- Arrhén, E (1944). *Befolkningsfrågan är vår ödesfråga*. Stockholm: Högerns Riksorganisation.
- (1956). *Enhetsskolan, vardagen och atomtidsåldern*. Uppsala: Bokförlaget Medborgarskolan.
- AVF (1932). *Argument och motargument inför 1932 års val*. Stockholm: Högerns riksorganisation.

- Bagge, G (1936). *Politiska tal 1936*. Stockholm: Högers Riksorganisation.
- (1941). *Tal 1939-41*. Stockholm: Högers Riksorganisation.
- (1943). *Tal 1941-43*. Stockholm: Högers Riksorganisation.
- (1944). *Enhetsskolan*. Stockholm: Högers Riksorganisation.
- (1945). *Tal 1943-45*. Stockholm: Högers Riksorganisation.
- Billing, G (1928). *Anteckningar från riksdagar och kyrkomöten 1893-1906*. Stockholm: P A Norstedt & Söners Förlag.
- Bohman, G (1974). *Den nya individualismen*. Stockholm: Moderata samlingspartiet.
- Burke, E (1982). *Reflektioner om den franska revolutionen*. Enskede: Contra Förlag.
- Cassel, G (1942). *Vår bildnings fåfänglighet*. Stockholm: Bonniers.
- Eklund, J A (1909). Vår religiösa och nationella bildning. I och II. *Det nya Sverige*, 3, 25-36; 104-119.
- Engström, L (1943). *Bolstadkampen. Hur avlopp den?* Göteborg: Kyrka och folk.
- Fakta om enhetsskolan (1955). *Fakta om enhetsskolan*. Stockholm: Högers Riksorganisation.
- Frihet och framsteg (1946). *Frihet och framsteg. Kommentarer till högers handlingsprogram*. Stockholm: Högers Riksorganisation.
- Hagård, B (1969). Svensk konservatism i perspektiv. *Svensk Tidskrift*, 56, 373-381.
- Haldén, F (1951). Skolans fostrargärning. I *Jarild m fl* (1951), 85-95.
- Hayek, F A von (1944). *Vägen till trälldom*. Stockholm: Norstedts.
- Heckscher, Eli (1911). Sverige och demokratin. *Svensk Tidskrift*, 1, 7-16.
- Heckscher, Eva, red (1961). *Konservativ framtid. Föreningen Heimdal 1891-1961*. Uppsala: Studentförlaget Horisont.
- Heckscher, G (1947). *Gammal och ny konservatism*. Stockholm: Högers medborgarskolas skriftserie nr 9.
- (1949). Konservativ förnyelse. *Svensk Tidskrift*, 36, 353-367.
- Hedén, T (1906). *Lagtima riksdagen 1906*. Stockholm: Bonniers.
- (1909). *Lagtima riksdagen 1909*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- (1912). *Lagtima riksdagen 1912*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Helte, V (1956). Högers programarbete. *Svensk Tidskrift*, 43, 17-22.
- Hjalmarson, J (1937). *Högers idéprogram. En kommentar*. Stockholm: Allmänna Valmansförbundet.
- Hägg, E (1915). *De svenska läroverkens förfall*. Göteborg: Elanders boktryckeri-aktiebolag i distribution.
- Höger vill (1946). *Höger vill. Högers handlingsprogram antaget av Högers representantskap den 28 maj 1946*. Stockholm: Högers Riksorganisation.
- Högers kommunalprogram (1946). *Högers kommunalprogram antaget 1946*. Stockholm: Högers Riksorganisation.
- Högerpartiets principprogram (1956). *Högerpartiets principprogram 1956*. Stockholm: Högers Riksorganisation.
- Ja till en bättre skola (1962). *Ja till en bättre skola. Högers skolprogram 1962*.

- Stockholm: Högerns Riksorganisation.
- Jarild, H, Ekman, R & Englund, O, red (1951). *Bildning och utbildning. En samling uppsatser tillägnade Folke Kyling på 50-årsdagen*. Stockholm: Fahlcrantz/Gumælius.
- Jäderin, A (1914). *Allmänna Valmansförbundet 1904-1914. En krönika*. Stockholm: AVF.
- Lindborg, G (1912) "Den personliga skolan". *Svensk Tidskrift*, 2, 487-495. [a]
- (1912). "Den moderna pjoskpedagojan". En moralisk-pedagogisk betraktelse. *SvD*, 2/10 1912. [b]
- Lindman, A (1908ff). *Tal*. [Olika tryckår.] Stockholm: AVF/Högerns Riksorganisation.
- Lindskog, G (1954). *Med högern för Sveriges framtid*. Stockholm: Högerns Riksorganisation.
- Lindström, P E (1911). *Folkuppfostran och folkbildning*. Stockholm: AVF.
- Moderata samlingspartiet (1970). *Samverkan, rättvisa, ansvar. Partiprogram antaget 1969*. Stockholm: Moderata Samlingspartiet.
- (1981). *Insatser i den borgerliga trepartiregeringen*. Stockholm: Moderaterna.
- (1984). *Partiprogram*. Stockholm: Moderaterna. [a]
- (1984). Lika möjligheter till lika utbildning? I *Utbildningsstatistisk årsbok* (1984), 189-191. [b]
- (1984). *Så bygger vi möjligheternas samhälle!* Stockholm: Moderaterna. [c]
- (1985). *Kunskap åt alla!* Stockholm: Moderaterna. [Stencil]
- Mogård, B (1981). *Skolan i politiken och praktiken*. Malmö: LiberLäromedel.
- Molin, A (1906). *Svenska spörsmål och kraf*. Stockholm: Hugo Gebers Förlag.
- (1911). *Vanhäfd. Inlägg i emigrationsfrågan*. Stockholm: PA Norstedt & Söner.
- Nordlund, K (1911). *Bottenskolefrågan. Det nya Sverige*, 5, 164-185.
- (1920). *Bottenskoleproblemet. Ett inlägg*. Stockholm: Svenska andelsförlaget.
- Norström, V (1902). *Ellen Keys tredje rike*. Stockholm: AB Hiertas Bokförlag.
- (1903). *Radikalismen ännu en gång*. Stockholm: AB Hiertas Bokförlag.
- Nyman, O (1945). Hets i skolfrågan. *Ungsvensk Lösen*, 12(5), 5-6.
- (1961). Gösta Bagge. En heimdalit på partiledarpost. I *Heckscher* (1961), 15-22.
- Petersson, B (1919). *Högern - hvad den är och hvad den vill*. Stockholm: AVF.
- Prop. (1988/89). *Skolans utveckling och styrning*. Regeringens proposition 1988/89:4.
- Risberg, B (1921). *Lyxuppfostran af Medborgare*. Stockholm: AB Seelig & Co.
- (1924). *Landsbygdens skolformer i ny belysning*. Linköping. Förf. distr.
- (1926). *Vår folkskola under korseld*. Linköping: Förf distr.
- SAF/LO:s arbetsmarknadskommitté (1951). *Betänkande avgivet av arbetsmarknadskommitténs kvinnoutredning*. Stockholm: SAF/LO.
- SCB (1974). *Promemorior från SCB 1974:5. Elever i obligatoriska skolor 1847-1962*. Stockholm: Statistiska Centralbyrån (SCB).
- (1977). *Promemorior från SCB 1977:11. Elever i icke-obligatoriska skolor 1864-1970*. Stockholm: Statistiska Centralbyrån (SCB).

- Sjöstrand, W (1960). *För och emot den nya skolan*. Stockholm: Natur och Kultur.
- (1961). *Skolberedningen och differentieringsfrågan*. Stockholm: Natur och Kultur.
- SNS (1950). *Skolreformen och näringslivet*. Stockholm: Studieförbundet Näringsliv och Samhälle/P A Norstedt och Söners Förlag.
- SOU (1926:5). *Utredning ang det svenska skolväsendets organisation verkställd av inom Kungl. Ecklesiastikdepartementet tillkallade sakkunniga*. [Statens Offentliga Utredningar, SOU 1926:5]
- (1935:52). *Tillströmningen till de intellektuella yrkena*. [Statens Offentliga Utredningar, SOU 1935:52]
- (1944:20). *Skolan i samhällets tjänst. Frågeställningar och problemläge*. [Statens Offentliga Utredningar, SOU 1944:20. 1940 års skolutredning]
- (1944:22). *Utredning och förslag angående vidgade möjligheter till högre undervisning för landsbygdens ungdom*. [Statens Offentliga Utredningar, SOU 1944:22. 1940 års skolutredning]
- (1945:47). *Betänkande om skolmåltiderna avgivet av 1941 års befolkningsutredning*. [Statens Offentliga Utredningar, SOU 1945:47]
- (1961:30). *Grundskolan. Betänkande avgivet av 1957 års skolberedning. VI*. [Statens Offentliga Utredningar, SOU 1961:30]
- Synpunkter på kommunalpolitiken (1956). *Synpunkter på kommunalpolitiken*. Stockholm: Högerns Riksorganisation.
- Söderberg, E N (1929). *Allmänna Valmansförbundet 1904-1929. En tjugofemårskrönika*. Stockholm: AVF.
- Ung konservatism (1952). *Ung konservatism. Kommentarer till ett handlingsprogram*. Stockholm: Högerns ungdomsförbund.
- Ungdomen och samhället (1952). *Ungdomen och samhället*. Stockholm: Högerns ungdomsförbund.
- Unger, G (1961). Högern - ett konservativt idéparti? *Svensk Tidskrift*, 48, 200-212.
- Utbildningsstatistisk årsbok (1984). *Utbildningsstatistisk årsbok 1983/84. Lika möjligheter till utbildning?* Stockholm: Statistiska Centralbyrån (SCB).
- Wellander, E (1944). *Aktuella skolfrågor. En orientering*. Stockholm: Högerns Riksorganisation.
- Wistrand, K (1940). Mellan två krig. En återblick på två årtionden. *Svensk Tidskrift*, 27, 89-96.

E. Memoarer och biografier

- Anderson, I (1956). *Arvid Lindman och hans tid*. Stockholm: Norstedt.
- (1968). *Åsina vittne. Människor och händelser i press och politik, 1914-40*. Stockholm: Norstedt & Söner.
- (1969). *Från det nära förflutna. Människor och händelser 1940-1955*. Stockholm: Norstedt & Söner.
- Bell, T H (1988). *The Thirteenth Man. A Reagan Cabinet Memoir*. New York:

The Free Press.

- Lindman, A (1972). *Dagboksanteckningar. Utgivna genom Nils F Holm*. Stockholm: Kungl Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia.
- Lindskog, C (1949). *Bokslut*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Magnusson, K (1950) *Vid spade och riksdagspulpet*. Malmö: Gleerups.
- Quensel, N (1973). *Minnesbilder*. Stockholm: P A Norstedt & Söners Förlag.
- Thulin, S, red (1946). *En bok om biskop J A Eklund*. Uppsala: J A Lindblads Förlag.

E. Bearbetningar

- Ahier, J (1983). History and Sociology of Educational Policy. I Ahier & Flude, (1983), 3-21.
- Ahier, J & Flude, M, red (1983). *Contemporary Education Policy*. London: Croom Helm.
- Ahrne, G; Ekerwald, H & Leiulfslrud, H (1987). *Klassamhällets förändring*. Lund: Arkiv Förlag.
- Albinsson, P (1986). *Skiftningar i blått. Förändringar inom Moderata samlingspartiets riksorganisation 1960-1985*. Lund: Kommunfakta förlag.
- & Lundahl, L (1985). *Klubbat! Moderata Samlingspartiets stämmomotioner 1960 - 1984 och exemplet skolmotionerna*. Lund: Statsvetenskapliga och pedagogiska institutionerna, Lunds universitet.
- Algotsson, K-G (1975). *Från katekestvång till religionsfrihet. Debatten om religionsundervisningen i skolan under 1900-talet*. Uppsala: Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala nr 70.
- Altbach, P G, Kelly, G P & Weis, L, red (1985). *Excellence in Education. Perspective on Policy and Practice*. Buffalo, N.Y.: Prometheus Books.
- Althusser, L (1973). Inledning till en teori om "ideologiska apparater". *Zenit*, 16 (1), 8-35.
- Andersson, M (1983). *Kommunisterna och skolan: 1940-talet*. Lund: Pedagogiska institutionen, Lunds universitet. [Stencil]
- Andersson, R (1952). *Svenska Dagbladet och det politiska livet 1897-1918*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Andrew, A (1985). In Pursuit of the Past: Some Problems in the Collection, Analysis and Use of Historical Documentary Evidence. I Burgess (1985), 153-178.
- Annerbo, L-G (1968). *Skolutredning och skoldebatt 1940-1945*. Uppsala: Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet. [Stencil]
- Arnman, G & Jönsson, I (1983). *Segregation och svensk skola. En studie av utbildning, klass och boende*. Lund: Arkiv förlag.
- & --- (1986). *Olika för olika. Aspekter på svensk utbildningspolitik*. Lund: Arkiv förlag.
- Aronowitz, S & Giroux, H A (1985). *Education Under Siege. The Conservative,*

Liberal and Radical Debate Over Schooling. Massachusetts: Bergin & Garvey Publishers.

- Aronsson, T (1988). *Konservativa idéer och demokrati. En studie av tre svenska högerledares idédoktriner*. Lund: Statsvetenskapliga institutionen. [Stencil]
- Astuto, T A (1988). *Reagan's Federal Educational Policy Preferences. A Comparison with Other Policy Periods*. New York: Teachers College, Columbia University. [Opublicerad rapport]
- Back, P-E (1966). Det svenska partiväsendet. I Thomson (1966b), 3-153.
- (1981). Skolan i välfärdsepoken. *Forskning om utbildning*, 8(4), 6-13.
- & Berglund, S (1978). *Det svenska partiväsendet*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Barker, R (1972). *Education and Politics 1900-1951*. Oxford: Clarendon Press.
- Baron, S, Finn, D, Grant, N, Green, M & Johnson, R (1981). *Unpopular Education: Schooling and Social Democracy in England since 1944*. London: Hutchinson.
- Baudelot, C & Establet, R (1977). Grundskolans funktion i det kapitalistiska skolsystemet. I Berner m fl (1977), 97-135.
- Berner, B, Callewaert, S & Silberbrandt, H, red (1977). *Skola, ideologi och samhälle*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Berntson, L (1974). *Politiska partier och sociala klasser*. Lund: Bo Cavefors förlag.
- Blake, L & Patten, J, red (1976). *The Conservative Opportunity*. London: The Macmillan Press Ltd.
- Bogdanor, V (1976). Education. I Blake & Patten (1976), 117-131.
- Bourdieu, P & Passeron, J-C (1977). *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage Publications.
- Bowles, S & Gintis, H (1976). *Schooling in Capitalist America. Educational Reform and the Contradictions of Economic Life*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Broady, D (1978). *Utbildning och politisk ekonomi*. Stockholm: Högskolan för lärarutbildning i Stockholm, Institutionen för pedagogik.
- Bruce, N O (1940). *Svenska folkskolans historia. IV. Det svenska folkundervisningsväsendet 1900-1920*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Burgess, R C, red (1985). *Strategies of Educational Research: Qualitative Methods*. London: The Falmer Press.
- Burns, E (1963). *Ideas in Conflict. The Political Theories of the Contemporary World*. London: Methuen.
- Callewaert, S & Nilsson, B (1977). *Samhället, skolan och skolans inre arbete*. Lund: Lunds bok- och tidskrifts AB.
- Carlsson, S (1966). Den sociala omgrupperingen i Sverige efter 1866. I Thomson (1966a) s 3-371.
- Carnoy, M & Levin, H M (1976). *The Limits of Educational Reform*. New York: David McKay Company.
- Christensen, D C (1984). Svar til Gunnar Richardson. I Degnbol (1984), 308-321.

- Coombs, F S (1983). Education Policy. I Nagel (1983), 589-616.
- Dale, R (1983). Thatcherism and Education. I Ahier & Flude (1983), 233-255.
- Davis, M (1981). The New Right's Road to Power. *The New Left Review*, 128, 28-49.
- Degnbol, L, red (1984). *Materialer og metoder i historisk-paedagogisk forskning*. København: Selskabet for Dansk Skolehistorie.
- Elm, L, red (1986). *Konservatismus heute. Internationale Entwicklungstrends konservativer Politik und Gesellschaftstheorien in den achtziger Jahren*. Köln: Pahl-Rugenstein Verlag.
- Elvander, N (1961). *Harald Hjärne och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865-1922*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Englund, T (1986). *Curriculum as a Political Problem. Changing Educational Conceptions, with Special Reference to Citizenship Education*. Uppsala Studies in Education 25. Lund: Studentlitteratur. [a]
- (1986). *Samhällsorientering och medborgarfostran i svensk skola under 1900-talet. Del I och II*. Uppsala: Pedagogisk forskning i Uppsala, 65 - 66. [b]
- Erben, M & Gleeson, D (1977). Education as Reproduction: A critical examination of some aspects of the work of Louis Althusser. I Young & Whitty (1977), 73-92.
- Fend, H (1984). *Die Pädagogik des Neokonservatismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Finkelstein, B (1984). Education and the Retreat From Democracy in the United States, 1979-198? *Teachers College Record*, 86(2), 275-282.
- Fredriksson, G (1986). *Konservativa idéer. Om pessimismens politiska filosofi*. Stockholm: Tidens Förlag.
- Fredriksson, V, red (1950). *Svenska folkskolans historia. V. Det svenska folkundervisningsväsendet 1920-1942*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Gamble, A (1974). *The Conservative Nation*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Gash, N, Southgate, D, Dilks, D & Ramsden, J (1977). *The Conservatives. A History from their Origins to 1965*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Gidlund, G (1983). *Partistöd*. Lund: CWK Gleerup.
- Giroux, H A (1984). Crisis and Possibilities in Public Education. *Issues in Education*, 2(1), 1-10.
- (1985). Thunder on The Right: Education and the Ideology of The Quick Fix. *Curriculum Inquiry*, 15(1), 57-62.
- Grebing, H (1974). *Aktuelle Theorien über Faschismus und Konservatismus - eine Kritik*. Stuttgart: W. Kohlhammer.
- Green, A (1983). Education and training: under new masters. I Wolpe & Donald (1983), 58-70.
- Hadenius, S; Molin, B & Wieslander, H (1972). *Sverige efter 1900. En modern politisk historia*. Stockholm: Aldus.
- Halling, B (1986). *Samhälle, skola och hemkunskap. Ett kompendium om samhällets, skolans och hemkunskapens utveckling*. Umeå: Umeå universitet, Institutionen för Hushålls-, textil- och barnavårdslärarutbildning.

- Hansson, S-O (1984). *SAF i politiken. En dokumentation av näringslivsorganisationernas opinionsbildning*. Stockholm: Tiden.
- Hargreaves, A & Reynolds, D (1987). *Decomprehensivization*. Toronto: Department of Educational Administration, OISE & Cardiff: Department of Education, University of Cardiff. [Opublicerad rapport]
- Hars, R (1981). *Die Bildungspolitik der Christlich-Demokratischen Union in den Jahren 1945 bis 1954*. Frankfurt am Main: Verlag Peter D Lang.
- Herrström, G (1966). *1927 års skolreform. En studie i svensk skolpolitik 1918-1927*. Stockholm: Studia Historica Upsaliensia XXIII/Norstedts.
- (1972). Frågor rörande högre skolutbildning för flickor vid 1928 års riksdag. I Kyle & Herrström, (1972).
- Hillgate group (1986). *Whose Schools? A Radical Manifesto*. London: The Hillgate Group.
- (1987). *The Reform of British Education. From Principles to Practice*. London: The Claridge Press.
- Holmes, M (1980). Forward to the Basics: A Radical Conservative Reconstruction. *Curriculum Inquiry*, 10(4), 383-418.
- Hylén, J (1986). *Skandinaviska högerpartier eller På spaning efter konservatismen (introd. uppsats)*. Stockholm: Statsvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet. [Stencil]
- Håkansson, S-O (1959). *Svenska valprogram 1902-1952 sammanställda av S-O Håkansson. Volym I och II*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. [Stencil]
- Iannaccone, L (1977). Three Views of Change in Educational Politics. I Scribner, (1977), 255-286.
- Isling, Å (1980). *Kampen för och emot en demokratisk skola. 1. Samhällsstruktur och skolorganisation*. Stockholm: Sober förlag.
- (1982). En katt bland hermelinerna river tillbaka. *Forskning om Utbildning*, 9(1), 43-45.
- (1988). *Kampen för och emot en demokratisk skola 2. Det pedagogiska arvet*. Stockholm: Sober förlag.
- Johanson, G (1983). 1927 års skolstrid. *Scandia* (2), 245-275.
- Johansson, U (1987). *Att skolas för hemmet. Trädgårdsskötsel, slöjd, huslig ekonomi och nykterhetsundervisning i den svenska folkskolan med exempel från Sköns församling 1842-1919*. Umeå: Pedagogiska institutionen, Umeå universitet.
- Johnson, R (1983). Educational Politics: the old and the new. I Wolpe & Donald (1983), 11-26.
- Journal of contemporary history (1978). A Century of Conservatism. *Journal of Contemporary History*, 13 (4).
- Jörberg, L (1974). Svensk ekonomi under 100 år. I Södersten (1974), s 21-55.
- Kaartvedt, A, Danielsen, R & Sejersted, F (1984). *Høyres historie, 1-4*. Oslo: Cap-pelan.
- Kallós, D (1984). *Bildningsarbetarinternationalen i Sverige*. Lund: Arkiv.
- & Lundgren, U P (1979). *Curriculum as a Pedagogical Problem*. Lund: Liber

Läromedel.

- Kihlberg, M & Söderlind, D (1961). *Två studier i svensk konservatism 1916-1922*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Kincheloe, J L (1983). *Understanding the New Right and Its Impact on Education*. Bloomington: Phi Delta Kappan Educational Foundation.
- Kjöl, E & Tølhaug, A O (1979). *Norsk skolepolitikk i etterkrigstida. Skole- og utdanningspolitikk i partiprogrammene fra 1945 til 1977*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kohler, J H (1982). The Confluence of New Left and Old Right Persistent Criticism of Progressive Education. *Educational Theory*, 32(1), 1-8.
- Kristiansen, B & Svåsand, L (1982). The Conservative Party in Norway: From Opposition to Alternative Government. I Layton-Henry (1982), 103-130.
- Kyle, G & Herrström, G (1972). *Två studier i den svenska flickskolans historia*. Stockholm: Föreningen för svensk undervisningshistoria [Årsböcker i svensk undervisningshistoria 128].
- Kälvemark, A-S (1980). *More Children of Better Quality? Aspects on Swedish Population Policy in the 1930's*. Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet [Studia Historica Upsaliensis 115].
- Lauder, H (1987). The New Right and Educational Policy in New Zealand. *New Zealand Journal of Educational Studies*, 22(1), 3-23.
- Layton-Henry, Z, red (1980). *Conservative Party Politics*. London: The Macmillan Press Ltd.
- , red (1982). *Conservative Politics in Western Europe*. London: The Macmillan Press Ltd.
- Lehtilä-Olsson, M (1982). *K G Ossianilsson och arbetarrörelsen. En studie i ideologisk konfrontation*. Göteborg: Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet 9.
- Levitas, R, red (1986). *The Ideology of the New Right*. Cambridge: Polity Press.
- Lewin, L (1967). *Planhushållningsdebatten*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- (1984). *Ideologi och strategi. Svensk politik under 100 år*. Stockholm: P A Norstedt och Söners förlag.
- Lewin, L, Jansson, B & Sörbom, D (1972). *The Swedish Electorate 1887-1968*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Lindblad, I, Stålvant, C-E, Wahlbäck, K & Wiklund, C (1984). *Politik i Norden. En jämförande översikt*. Stockholm: Liber förlag.
- Lindensjö, B & Lundgren, U P (1986). *Politisk styrning och utbildningsreformer*. Stockholm: Liber Utbildningsförlaget.
- Lindkvist, K (1978). *De politiska partierna i Sverige. Arkivsituationen*. Lund: Statsvetenskapliga institutionen vid Lunds universitet. [Stencil]
- (1982). *Program och parti. Principprogram och partiideologi inom den kommunistiska rörelsen i Sverige 1917-72*. Lund: Arkiv förlag.
- Lindsay, T F & Harrington, M (1979). *The Conservative Party 1918-1979*. London: The Macmillan Press Ltd.
- Lindström, U (1985). *Fascism in Scandinavia 1920-1940*. Stockholm: Almqvist &

- Wiksell International.
- Ljunggren, S-B (1986). *Konservatismen och välfärdssystemet. Den svenska högerens idéutveckling under efterkrigstiden*. Uppsala: Statsvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet. [Stencil.]
- Lundahl-Ottosson, L (1983). "Kritisk saklighet och förnuftig återhållsamhet..." *En genomgång av utbildningspolitiskt material i Medborgaren och Svensk Tidskrift 1911-1962*. Lund: Pedagogiska institutionen vid Lunds universitet. [Stencil]
- Lundahl, L (1985). *Skola och undervisning i högerpartiets partiprogram, valupprop och valhandböcker under åren 1904-1962*. Lund: Pedagogiska rapporter 42:1985.
- (1986). *Flickors utbildning för hem och yrke - några skolpolitiska skiljelinjer*. Lund: Pedagogiskt utvecklingsarbete vid Lunds universitet 86:146.
- Lundberg, E (1983). *Ekonomiska kriser förr och nu*. Stockholm: Studieförbundet Näringsliv och Samhälle.
- Lundberg, S, Selander, S & Öhlund, U, red (1976). *Jämlikhetsmyt och klassherravälde*. Lund: Bo Cavefors Bokförlag.
- Lundquist, L (1984). Aktörer och strukturer. *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 87(1), 1-22.
- Marklund, S (1980). *Skolsverige 1950-1975. 1. 1950 års skolbeslut*. Stockholm: Liber Utbildningsförlaget.
- (1982). *Skolsverige 1950-1975. 2. Försöksverksamheten*. Stockholm: Liber Utbildningsförlaget.
- (1983). *Skolsverige 1950-1975. 3. Från Visbykompromissen till SLA*. Stockholm: Liber Utbildningsförlaget.
- (1985). *Skolsverige 1950-1975. 4. Differentieringsfrågan*. Stockholm: Liber Utbildningsförlaget.
- (1987). *Skolsverige 1950-1975. 5. Läroplaner*. Stockholm: Liber Utbildningsförlaget.
- Marks, J & Cox, C (1988). *Comparing Comprehensive and Selective School Systems*. Kingsbury: Educational Research Trust. [Opublicerad rapport]
- Melander, E (1963). *Etisk fostran i svensk obligatorisk skola från 1942*. Stockholm: Föreningen för svensk undervisningshistoria [Årsböcker i svensk undervisningshistoria 109].
- Mintzel, A (1977). *Geschichte der CSU. Ein Überblick*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Mitchell, D E (1984). Educational Policy Analysis: The State of the Art. *Educational Administration Quarterly*, 20(3), 129-160.
- Montgomery, I (1982). "Den svenska linjen är den kristna linjen". Kyrkan i Sverige under kriget. I *Montgomery & Ugelvik Larsen* (1982), 353-360.
- Montgomery, I & Ugelvik Larsen, S, red (1982). *Kirken, krisen og krigen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Morris, R C (1978). The Right Wing Critics of Education: Yesterday and Today. *Educational Leadership*, 35, 624-629.
- Murray, M (1988). *Utbildningsexpansion, jämlikhet och avlänkning. Studier i*

- utbildningspolitik och utbildningsplanering 1933-1985. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis [Göteborg Studies in Educational Sciences 66].
- Möller, T (1986). *Borgerlig samverkan*. Uppsala: Diskurs.
- Nagel, S S, red (1983). *Encyclopedia of Policy Studies*. New York: Marcel Dekker.
- Nilsson, L (1981). *Yrkesutbildning i nutidshistoriskt perspektiv*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis [Göteborg Studies in Educational Sciences 39].
- Norton, P & Aughey, A (1981). *Conservatives and Conservatism*. London: Temple Smith.
- Nybom, T (1986). Samhällsformation och samhällsorganisation i Sverige 1890-1975 - en principskiss. *Historisk Tidskrift*, 49, 19-53.
- Olivestam, K-E (1977). *Idé och politik: de politiska partierna - skolan och kristendomen*. Uppsala: Teologiska institutionen, Uppsala universitet.
- Park, J C (1980). Preachers, Politics and Public Education: A Review of Right-Wing Pressures Against Public Schooling in America. *Phi Delta Kappan*, 61, 608-612.
- (1981). The New Right.: Threat to Democracy in Education. *Educational Leadership*, 35, 146-149.
- Paulsson, E (1946). *Om folkskoleväsendets tillstånd och utveckling i Sverige under 1920- och 1930-talen*. Helsingfors: Helsingfors universitet.
- Paulston, R (1968). *Educational Change in Sweden. Planning and Accepting the School Reforms*. New York: Teachers College Press.
- Poulantzas, N (1977). *Den moderna kapitalismens klasstruktur*. Stockholm: Zenit/Rabén & Sjögren.
- Quicke, J (1988). The "New" Right and Education. *British Journal of Educational Studies*, 36(1), 5-20.
- Quinton, A (1978). *The Politics of Imperfection. The Religious and Secular Traditions of Conservative Thought in England from Hooker to Oakeshott*. London: Faber & Faber.
- Ravitch, D (1978). *The Revisionists Revised. A Critique of the Radical Attack on the Schools*. New York: Basic Books.
- (1982). The New Right and the Schools. Why Mainstream America is Listening to Our Critics. *American Education*, 6(3), 9-13.
- Remgård, A & Wengström, K-A, red (1981). *Problem och metoder i utbildningshistorisk forskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Richardson, G (1978). *Svensk skolpolitik 1940-1945. Idéer och realiteter i pedagogisk debatt och politiskt handlande*. Stockholm: Liber Förlag.
- (1981). Människosynen som förklaringsfaktor i utbildningshistorisk forskning. I Remgård & Wengström (1981), 147-158. [a]
- (1981). Behövs en strategi för utbildningshistorisk forskning? *Historisk Tidskrift*, 44(2), 131-146. [b]
- (1982). "Modellernas tyranni"? *Forskning om utbildning*, 9(2), 37-39.
- (1983). *Drömmen om en ny skola. Idéer och realiteter i svensk skolpolitik 1945-1950*. Stockholm: Liber Förlag.
- Rodhe, B (1986). *Offentlig skola och fristående undervisning*. Lund: Pedagogiska

- rapporter 43:1986.
- & Nilsson, I (1988). Engelsk storm kring skolreform. *Forskning om Utbildning*, 15(1), 31-47.
- Rogers, R (1983). Margaret Thatcher's disaster: the record. I Wolpe & Donald (1983), 29-36.
- Rothstein, B (1986). *Den socialdemokratiska staten. Reformer och förvaltning inom svensk arbetsmarknads- och skolpolitik*. Lund: Arkiv.
- Sandlund, E (1984). *Svenska Dagbladets historia. Del III. Svenska Dagbladet under Ivar Andersons tid, 1940-1955*. Stockholm: Svenska Dagbladet.
- Schumann, H-G, red (1974). *Konservatismus*. Köln: Kiepenheuer und Witsch.
- Scribner, J D, red (1977). *The Politics of Education*. Chicago: University of Chicago Press.
- & Englert, R M (1977). The Politics of Education: An Introduction. I Scribner (1977), 1-29.
- Seip, J A (1980). *Dyd og nødvendighet. Høyres historia gjennom hundra år 1880-1980*. Oslo: Gyldendal Norsk forlag.
- Selden, S (1977). Conservative Ideology and Curriculum. *Educational Theory*, 27, (3), 205-222.
- Shapiro, H Z (1981). Functionalism, the State and Education: Towards a New Analysis. *Social Praxis*, 8(3-4), 5-24. [a]
- (1981). Education in Capitalist Society: Toward a Reconsideration of the State in Educational Policy. *Teachers College Record*, 83 (4), 515-527. [b]
- (1982). The Making of Conservative Educational Policy. Middle-Class Anxieties and Corporate Profitability in the 1980s. *Urban Education*, 17(2), 233-252.
- (1985). Education and the Crisis of the Welfare State. *Education and Society*, 3(1), 21-34.
- Sharp, R (1986). Thatcherite Schooling: Break or Continuity? I Sharp, red (1986), 95-115.
- , red (1986). *Capitalist Crisis and Schooling. Comparative Studies in Education*. Melbourne: MacMillan Company of Australia.
- Simon, B (1980). Education and the Right Offensive. *Marxism Today*, 24(2), 7-13.
- (1985). *Does Education Matter?* London: Lawrence & Wishart.
- (1988). *Bending the Rule*. London: Lawrence & Wishart.
- Sjöblom, G (1968). *Party Strategies in a Multiparty System*. Lund: Studentlitteratur.
- Sjöstrand, W (1965). *Pedagogikens historia III:2*. Lund: CWK Gleerups förlag.
- Svärd, L (1954). *Väckelserörelsernas folk i Andra Kammaren 1867-1911*. Falköping.
- Söderpalm, S A (1969). *Storföretagarna och det demokratiska genombrottet*. Lund: Bibliotheca Historica Lundensis XXI/Gleerups.
- (1976). *Direktörsklubben. Storindustrin i svensk politik under 1930- och 40-talen*. Stockholm: Zenit/Rabén & Sjögren.
- Södersten, B, red (1974). *Svensk ekonomi*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Sörensen, A (1942). *Svenska folkskolans historia. Del III. Det svenska folkunder-*

- visningsväsendet 1860-1900. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Tegborg, L (1969). *Folkskolans sekularisering 1895-1909*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Historico Ecclesiastica Upsaliensia 14.
- Telhaug, A O (1984). *Høyre om?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Tergel, A (1969). *Ungkyrkomännen, arbetarfrågan och nationalismen 1901-1911*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensia 15.
- Thelin, B (1981). *Exit eforus*. Stockholm: Liber Utbildningsförlaget.
- Therborn, G (1981). *Klasstrukturen i Sverige 1930-80*. Lund: Zenit Förlag.
- (1984). Den svenska socialdemokratin träder fram. *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, 27-28, 3-71.
- Thermaenius, E (1933). *Sveriges politiska partier*. Stockholm: Hugo Gebers förlag.
- (1935). *Riksdagspartierna*. Stockholm: Viktor Petterssons Bokindustri AB.
- Thomas, R M, red (1983). *Politics and Education. Cases From Eleven Nations*. Oxford: Pergamon Press.
- Thomson, A, red (1966). *Samhälle och riksdag del I*. Stockholm: Almqvist & Wiksell. [a]
- (1966) *Samhälle och riksdag del II*. Stockholm: Almqvist & Wiksell. [b]
- Tingsten, H (1939). *De konservativa idéerna*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- (1969). *Gud och fosterlandet. Studier i hundra års skolpropaganda*. Stockholm: P A Norstedt & Söners förlag.
- Torstendahl, R (1969). *Mellan nykonservatism och liberalism. Idébrytningar inom högern och bondepartierna 1918-1934*. Stockholm: Studia Historica Upsaliensia XXIX/Almqvist & Wiksell.
- (1984). Technology in the development of society 1850-1980. Four phases of industrial capitalism. *History and Technology*, 1, 157-174.
- Tyack, D B & James, T (1985). Moral Majorities and the School Curriculum: Historical Perspectives on the Legalization of Virtue. *Teachers College Record*, 86(4), 513-537.
- Wanner, K (1984). *Pädagogischer Konservatismus. Konzept für Untertanengeist und Nato-treue*. Köln: Pahl-Rugenstein.
- Wilson, I C (1977). Education and Politics: The Education Policy of the German Social Democratic Party, 1906-1922. *Oxford Review of Education*, 3(1), 37-56.
- Wolpe, A M & Donald, J, red (1983). *Is There Anyone Here From Education? Education after Thatcher*. London: Pluto Press.
- Wählstrand, A (1946). *Allmänna Valmansförbundets tillkomst*. Uppsala: Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala genom Axel Brusewitz, XXIV.
- Wärenstam, E (1965). *Sveriges Nationella Ungdomsförbund och högern 1928-1934*. Stockholm: Norstedt & Söner.
- Young, M, red (1971). *Knowledge and Control. New Directions for the Sociology of Education*. London: Collier-McMillan.
- & Whitty, G, red (1977). *Society, State and Schooling*. Barcombe: The Falmer Press.

PERSONREGISTER

- Agrell, J 145
 Ahier, J 15
 Ahrne, G 18
 Albinsson, P 6, 186
 Algotsson, K-G 6, 60, 61,
 76, 148
 Altbach, P G 189
 Althusser, L 14
Anderson, I 21, 39, 93f, 112
 Andersson, R 50, 54
Andersson, E 153
 Andersson, M 5
Andrén, G 112, 131
 Andrews, A 2
 Annerbo, L-G 5, 121, 124
Anners, E 40, 42
 Arnman, G 14
 Aronowitz, S 15
 Aronsson, T 6
Arrhén, E 117, 132, 133,
 134, 135, 139 f, 141,
 146, 149, 153f, 155,
 156, 157
 Arvidson, S 148, 157
 Astuto, T A 187, 190
 Aughey, A 1, 29, 31

 Back, P-E 13, 33
Bagge, G 12, 21, 40, 104,
 105, 109ff, 115, 116ff,
 120, 124, 126, 130,
 135, 153f, 199
 Barker, R 7, 10
 Baron, S 7
 Baudelot, C 14, 15
 Bell, T 188, 189
Bengtsson, E 82, 84, 87, 179
 Berg, F 59, 60, 61
 Bergegren, H 64
Bergh, R 132, 179
 Berglund, S 33
Bergqvist, O 76, 95, 96
 Berntson, L 12, 16
Billing, G 49, 63
 Björck, W 78
 Bogdanor, V 190
Bohman, G 184
 Boström, E G 40
 Bourdieu, P 14
 Bowles, S 14

 Branting, H 40
 Broady, D 14
 Bruce, N-O 6, 50, 58, 60,
 62, 65, 66
 Burke, E 39, 177
 Burns, E 149
 Butler, R A 139

 Callewaert, S 14
 Carlsson, S 102, 157
 Carnoy, M 14, 15
 Cassel, G 123
 Christiansen, D C 15
Clason, S 54, 62, 75, 83, 89,
 93
 Conant, J B 139
 Coombs, F S 8
 Cox, C 7f, 188

 Dale, R 187, 190
 Davis, M 185
Dickson, J 132
Domä, F 21, 112, 154
 Donald, J 7

 Edenman, R 124
 Eklund, J A 53, 56
Ekman, K J 61, 75, 77, 78,
 80, 83, 84, 87
 Elm, L 1
 Elvander, N 6, 38, 41, 49,
 50, 53, 180, 183
 Engberg, A 103, 108, 109,
 124
 Englert, R M 8
 Englund, T 5, 11, 14, 24, 51
 Engström, L 75, 76
 Erben, M 15
 Estabiet, R 14, 15

 Fend, H 7
 Finkelstein, B 7, 190
 Forsell, H 39
 Fredriksson, G 185
 Fredriksson, V 6, 81, 85,
 107, 109

 Gamble, A 1
 Gash, N 1
 Gidlund, G 32

 Gintis, H 14
 Giroux, H 7, 15
 Gleeson, D 15
 Grebing, H 1
 Green, A 190, 191
Grundel, C 135

 Hadenius, S 32, 33f, 37, 51,
 129
Hagård, B 40
Hagård, A 154
Haldén, F 149
 Halling, B 116
 Hammarlund, E 61
Hammar skjöld, H 60, 62,
 63, 66
 Hansson, S-O 186
 Hargreaves, A 7, 188, 190,
 191
 Harrington, M 1, 127
 Hars, R 6f, 169, 181
 Hayek, F A von 37, 122
 Heckscher, E 53f, 56
Heckscher, G 21, 33, 34, 39,
 40, 119, 128, 133, 135f,
 157, 176
 Hedin, S 34
 Hedrén, T 59
Hellström, N 136
Helte, V 41, 44
 Herlitz, C W 153, 154
 Herrström, G 4, 54, 88, 89,
 90, 95, 96
Hjalmarson, J 21, 44f, 47f,
 132
Hjärne, H 39, 53
Holmdahl, O 76f, 107, 179
 Holmes, M 8
 Hylén, J 6
 Håkansson, S-O 23, 33
Håstad, E 132
 Hägg, E 55

 Iannaccone, L 8
 Isling, Å 6, 11, 13, 14, 15,
 17, 23, 51, 103, 120

 James, T 7, 185
 Jansson, B 31
Johanson, K E 107

- Johanson, G 88, 97
 Johansson, U 116
 Johnson, R 187
Jäderin, A 27, 56
 Jönsson, I 14
 Jörberg, L 137
- Kaartvedt, A 1
 Kallós, D 5, 78, 79
 Karlsson, H 85
Karlsson, E 133, 136, 179
 Key, E 52
 Kihlberg, M 6
 Kincheloe, J L 7, 187
 Kjellberg, K 60
Kjellén, R 39, 52
 Kjöl, E 7, 11
 Kristiansen, B 30
 Kronlund, G 85
Kyling, F 119, 120, 132, 179
 Kälvevemark, A-S 46
- Lauder, H 7
 Layton-Henry, Z 1, 127
 Lehtilä-Olsson, M 103
 Levin, H M 14, 15
 Levitas, R 185
 Lewin, L 12, 31, 33, 36,
 102, 122, 129
Lidgard, B 136
 Lindblad, I 29
 Lindborg, G 54f
 Lindensjö, B 8
 Lindkvist, K 21, 22
Lindman, A 12, 21, 23, 33,
 35, 39f, 47, 56, 74,
 76, 79f, 86, 177,
 179, 196f
Lindqvist, J 57
 Lindsay, T F 1, 127
Lindskog, C 21, 76, 77, 91,
 94, 179
 Lindskog, G 29, 33
 Lindström, U 103
Lindström, P-E 64, 65, 66,
 67f
Ljungberg, B 176
 Ljunggren, S-B 6
Ljunglund, L 75, 78
 Lundahl, L 21, 72, 76, 80,
 95, 186
 Lundberg, E 102
 Lundberg, S 14
Lundeberg, C 49
- Lundgren, U P 5, 8
 Lundquist, L 3, 11, 12, 16,
 18f
 Löfgren, E 78
- Magnusson, T** 21, 131
 Marklund, S 5f, 134, 135,
 169
 Marx, K 39
 Melander, E 6
 Mintzel, A 1
 Mitchell, D E 8
 Molin, B 33
Molin, A 52f, 56
 Montgomery, I 120
 Murray, M 110, 143
 Myrdal, A 124, 148
 Möller, T 6, 128
- Nilsson, L 65
 Nilsson, B 14
 Nilsson, I 7, 188
 Nordgren, O 116
 Nordlund, K 54
 Norström, V 39, 52
 Norton, P 1, 29, 31
 Nybom, T 101, 119
Nyman, O 119, 124
- Olivestam, K-E 5, 11
Olsson (Staxäng), E 107
 Olsson, O 148
Olsson, C 84
 Ossianilsson, K G 103
- Park, J C 185
 Passeron, J-C 14
 Paulsson, E 81
 Paulston, R 6, 24
Pehrsson, P 59, 75, 79, 80,
 179
Persson (i Falla), G 107,
 130f, 153f
Petersson, L 65
Petersson, B 42, 44, 108
Petzäll, E 149
 Poulantzas, N 14
- Quensel, N 118
 Quicke, J 7, 187, 188
 Quinton, A 149
Qvint, S 73
- Ravitch, D 8, 185
- Reagan, R 185f
 Reuterskiöld, C A 91
 Reynolds, D 7, 188, 190,
 191
 Richardson, G 5, 11f, 13,
 15f, 107, 110, 118, 120,
 147, 153
 Risberg, B 82f
 Rodhe, B 7, 174, 188
 Rogers, R 190
 Rothstein, B 5, 9, 145, 181
 Rousseau, J-J 39
 Rydén, V 61, 65, 72, 88,
 90, 93, 198
Rönn, G 128
- Sandlund, E 123
Schéele, K H G von 59
 Schéele, F von 64
 Schumann, H-G 1
 Scribner, J D 8
 Scruton, R 7f
Sefve, I 121
 Seip, J A 1, 11, 43f, 182
Seth, T von 110
 Shapiro, H Z 7, 15
 Sharp, R 187, 190
 Simon, B 7, 187
 Sjöblom, G 13, 17, 164
Sjöqvist, B 133, 134ff, 157,
 176
 Sjöstrand, W 23, 58, 62, 66,
 134, 146
Skoglund, A 174
Skoglund, M 107f, 112, 132
 Staaff, K 40
 Stadener, S 78
Staxäng (Olsson), E 107
Svensson, M 107
 Svåsand, L 30
Svärd, G 131
 Svärd, L 59
 Swartz, C 196
Sydow, H von 32
Söderberg, E N 41
 Söderlind, D 6
 Söderpalm, S-A 32, 35
 Sörbom, D 31
 Sörensen, A 50
- Tegborg, L 61
 Telhaug, A O 7
 Tergel, A 53
 Thatcher, M 185f

Thelin, B 59, 60, 62f
 Therborn, G 18, 101
 Thermaenius, E 26, 27, 30,
 51, 57

Thorell, E 131

Thulin, S 53

Tingsten, H 149

Torstendahl, R 6, 28, 29,
 45, 46, 47, 49, 53, 101,
 180, 181

Trygger, E 34, 196

Tyack, D B 7, 185

Unckel, P 192

Unger, G 40, 135

Västberg, D 113

Wachtmeister, H 58

Wanner, K 7, 186

Wellander, E 23, 90, 118,
 121f, 123, 124, 130,
 134

Wellin, B 96

Wetterström, M 155

Wieslander, H 33

Wilson, I C 7

Wistrand, K 36

Wolpe, A M 7

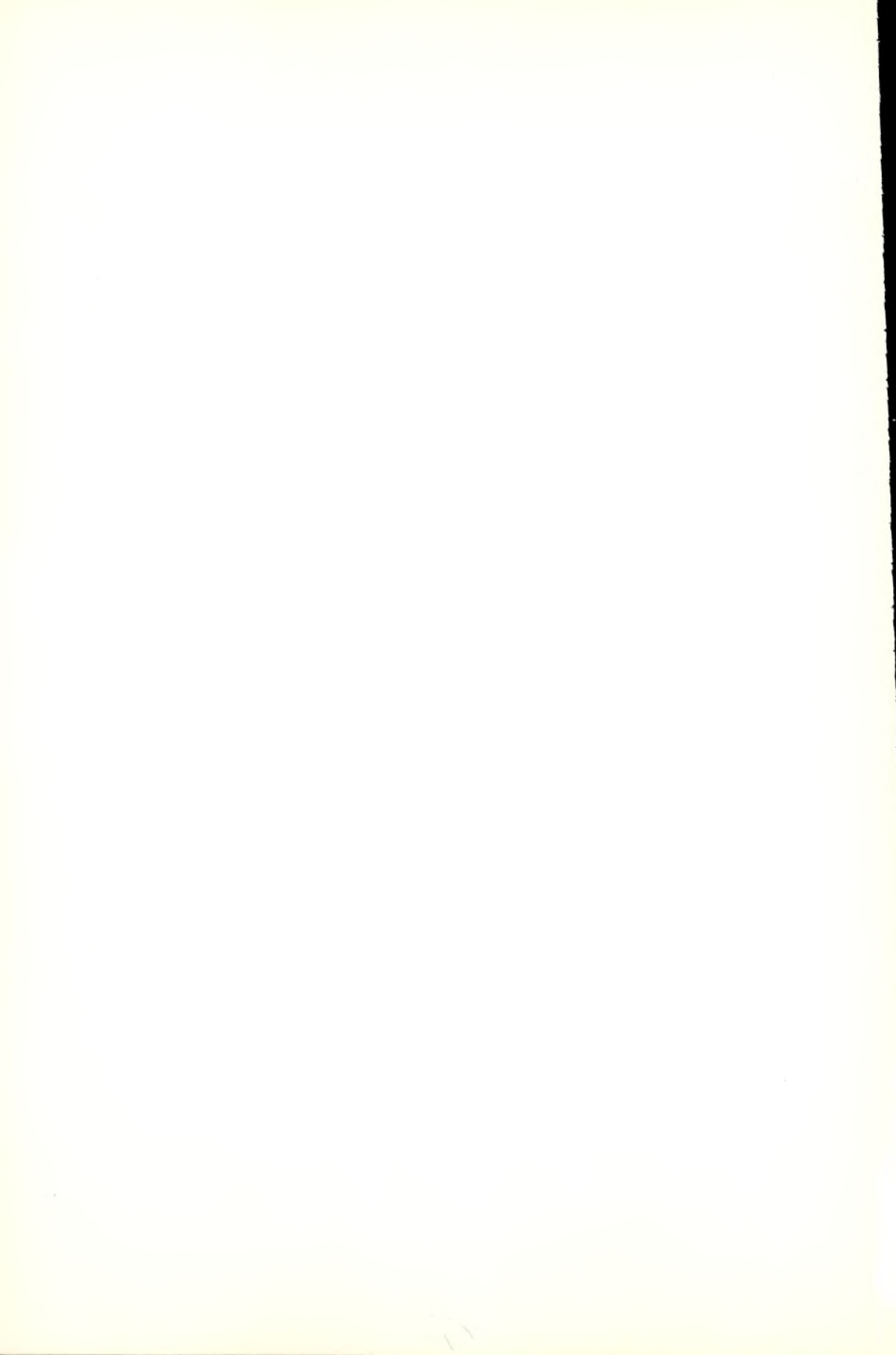
Wählstrand, A 6, 26

Wärenstam, E 6, 29

Young, M 14

Åman, V 140

Namn satta med **fetstil** avser personer aktiva inom det svenska högerpartiet.

Avhandlingar från Pedagogiska institutionen, Lunds universitet

- Lennung, S.-Å.** Meta-learning, laboratory training, and individually different change. Malmö: PA-Council, 1974.
- Niléhn, K.** Samspelet mellan skola och hem. Former för kontakt och samarbete mellan lärare, föräldrar och elever i grundskolan. Stockholm: Bonniers, 1976.
- Bergsten-Brucefors, A.** Intelligence Patterns and their relation to social background. A longitudinal study. Lund: Gleerup, 1976.
- Bratt, I.** Engelskundervisningens framväxt i Sverige. Tiden före 1850. Uppsala: Årsböcker i svensk undervisningshistoria, 139, 1977.
- Drakenberg, M.** Förändringar i prestationsprocessen. En longitudinell studie av skolbarn från 10-13 år. Lund: Gleerup, 1978.
- Eriksson, M.** Utbildningspraktik. Om utbildning med handledda klient- och patientkontakter på högskolenivå. Lund: Gleerup, 1978.
- Flinck, R.** Correspondence education combined with systematic telephone tutoring. Lund: Gleerup, 1978.
- Norberg, A.** Uppfostran till underkastelse. En analys av normer för föräldra-barnrelationer i religiös litteratur om barnuppfostran i Sverige 1750-1809. Lund: Gleerup, 1978.
- Carlsson, B.** Två utbildningsprojekt. En redovisning av arbetet att profilera verksamheten vid en nystartad svensk högskola. Lund: Gleerup, 1979. [Disp. 1980]
- Bååth, J. A.** Postal two-way communication in correspondence education. Lund: Gleerup, 1980. [Disp. 1981]
- Torper, U.** Tidsramar, tidsanvändning och kunskapsutveckling i den svenska grundskolan. Lund: Gleerup, 1982.
- Eppler, M. & Nelander, B.** Kartläggning och omformning av den psykosociala arbetsmiljön på ett sjukhus. Malmö: Liber, 1984. [Disp. 1985]
- Ritchey, E.** Pedagogisk teori och vetenskapspolitik. Tre historiska strömningar. Malmö: Liber, 1985.
- Selander, S. Å.** Livslångt lärande i den svenska kyrkoförsamlingen: Fleninge 1820-1890. Uppsala: Ene, 1986.
- Nilsson, U.** Pensionärer och studieverksamhet. Lund: Pedagogiska institutionen, 1986.
- Lundbergh, B.** Kom ihåg att du är underlägsen! Pedagogik för borgarflickor i 1880-talets Sverige. Lund: Studentlitteratur, 1986.
- Nilsson, I.** En spjutspets mot framtiden. En analys av de svenska enhets- och grundskolereformerna i utländsk vetenskaplig litteratur 1950-1980. Lund: Pedagogiska institutionen, 1987. [ISBN 91-7900-209-9]
- Ekwall, S.** Tidig småskollärarytbildning. En studie med särskilt avseende på Malmölänet 1865-1884. Uppsala: Årsböcker i svensk undervisningshistoria, 161, 1987. [ISBN 91-85130-33-8]
- Härnsten, G.** Ett decennium av SOL i Sverige. Socialistisk lärarorganisering på 1970-talet i Sverige, med jämförande exempel från några andra länder. Lund: Pedagogiska institutionen, 1988. [ISBN 91-7900-558-6]
- Lundahl, L.** I moralens, produktionens och det sunda förnuftets namn. Det svenska högerpartiets skolpolitik 1904 - 1962. Lund: Pedagogiska institutionen, 1989. [ISBN 91-7900-646-9]

Pedagogiska institutionen
Lunds universitet
Box 199
221 00 Lund

ISBN 91-7900-646-9
Pedagogiska institutionen
Lunds universitet
Box 199
221 00 Lund